شىنجاڭ
تارىخ ماتېرىياللىرى

3

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

新疆文史资料选辑（3）

维吾尔文

中国人民政治协商会议新疆维吾尔
自治区委员会文史资料研究委员会编

新疆人民出版社出版
（乌鲁木齐市解放路306号）
新疆新华书店发行　新疆工学院印刷厂印刷
787×1092毫米 32开本 9 1/4 印张
1981年 5月第1版　1981年 5月第1次印刷
印数：1——12,000

统一书号：M11098.82　定价：0.53元
（内部发行）

شىنجاڭ
تارىخ ماتېرىياللىرى

جۇڭگو خەلق سىياسى مەسلىھەت كېڭىشى
شى ئۇ ئۇ ر كومىتېتى تارىخ
ماتېرىياللار تەتقىقات ھەيئىتى

3

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى

(3)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشرى قىلدى
شىنجاڭ شىنخۇاكىتابخانىسى تارقىتىدۇ
شىنجاڭ سانائەت شۇجىيۇەنى باسمىسىدا
زاۋۇددا بېسىلدى
1981 - يىل 5- ئاي -1 نەشرى
1981- يىل 5 - ئاي 1-بېسىلىشى
كىتاپ نومۇرى: M11098·82
باھاسى : 0.53 يۈەن
(ئىچكى جەھەتتە تارقىتىلىدۇ)

مۇندەرىجە

تەرجۇمان...

«شىنجاڭ پادىشاسى» شىلىشمىسىدىكى توغرىسىدا بىلىم

دىنغانلىرىم..... لاۋداۋغىلىق (1)

تۇرسۇن تەرجىمىسى

گومىندالڭ ھوكۈمرانلىق قىلغان دەۋرىدىكى شىنجاڭ

گېزىتى ..... لى ۋەنچۈن (38)

ئابدۇقادىر تەرجىمىسى

1932 - 1934 - يىلىدىكى جەنۇبىي شىنجاڭ

ۋەقەلىرى ئەسلىمىسى

جاڭ باۋشىن..... (67)

تۇرسۇن تەرجىمىسى

مەنسۇرنۇاڭ ۋە دوخوفو..... توگباۋ (87)

ت. سايرامى تەرجىمىسى

تۇرپان قوزغىلىڭىنى بېسىقتۇرۇشنىڭ ئۇتۇقۇشى

سۇئۇقشىلىيەن ..... (107)

ت. سايرامى تەرجىمىسى

«تۇرپان، يەچەن، تۇخسۇن ۋەقەسى» توغرىسىدا

لى ۋەنچۈن ..... (144)

ت. سايرامى تەرجىمىسى

چەتئەل سودىگەرلىرىنىڭ شىنجاڭدىكى سودا
قېرىندىشى ..... تۇڭباۋ (150)
ماجۇڭيىڭ توغرىسىدا ..... خېۋدۇتومۇر (180)
جاڭپېيپۇدىنىڭ قىسقىچە تەرجىمە ھالى
..... ۋاڭ ئېنرۇڭ (207)
خ . ت . تەرجىمىسى
شىنجاڭنى تېچ ئازات قىلىش يولىغا باشلاش
..... تاۋسيۇي (231)
ئابلىمىت تەرجىمىسى
1949 - يىلى شىنجاڭ تېچلىق بىلەن ئازات بولۇش
ۋاقتىدا كورگەنلىرىم ..... لىيۇشىلۇك (251)
ئابلىمىت تەرجىمىسى

تەھرىردىن

تارىخىي ماتېرىياللارخىزمىتى توغرىسىدا، 1959 - يىل 4 - ئايدا مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەش 3 - نۆۋەتلىك كومىتېتنى ئوتكۈزگەن 60 ياشتىن يۇقۇرى ئەزالارنىڭ چاي - زىياپىتىدە، قەدىرداان جۇ- زۇكلى مۇنداق دېگەن ئىدى: ۋۇشۇي يىللىدىن بۇيان جۇكگو جە- مىيىتىدە ئەك چوڭ ئوزگۈرۈشلەر بولغان دەۋىر ھىساپلىنىدۇ. شۇ ۋاقىتتىن تارتىپ يېڭى جۇكگو قۇرۇلغانغا قەدەر بولغان ئارىلىقتىكى تارىخىي ماتېرىياللارنى ھەر قايسى جەھەتلەردىن خاتىرىلەپ ئېلىش كېرەك»، «كېيىنكىلەرگە كونا يىلتىزىنى بىلدۈرۈپ، تارىخ تەتقىق قىلىشتا پايدىلىنىش ماتېرىيال سۇپىتىدە تەمىنلەش كېرەك».

جۇزۇكلىنىڭ تەلىۋىگە ئاساسەن، مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەش تە، تارىخىي ماتېرىياللارنى تەتقىق قىلىش ھەيئىتى قۇرۇلۇپ، تارىخ ىي ماتېرىياللارنى توپلاش ۋەنەشىر قىلىش خىزمىتى قانات يايدۇرۇل دى. 1965 - يىلى 3 - ئايدا جۇزۇكلى يەنە: «تارىخىي ماتېرىياللار توغرا يونۇلۇشكە ئىگە بولۇشى، راسچىل بولۇشى، ھەقىقەتنى ئەمىلە يەتتىن ئىزلىشى كېرەك»، «ماتېرىياللارنى تارىخ تەتقىق قىلىشنىڭ دەسلەپكى ماتېرىيالى قىلىش كېرەك» دەپ ئوتتۇرىغا قويدى.

جۇزۇكلىنىڭ يولىۇرغىنى — بىزنىڭ تارىخىي ماتېرىياللار خىز- مىتىنى قانات يايدۇرۇشىمىزنىڭ فاكىچىنى، تارىخىي ماتېرىياللاردىن ئىبارەت بۇ خىزمەت، سىياسىي كېڭەشنىڭ نىزامنامىسىغا كىرگۈزۈ- لۈپ، سىياسىي كېڭەشنىڭ دائىمى خاراكتېرلىق كەسپى خىزمەتلىرى- نىڭ بىرى بولۇپ قالدى.

شىنجاڭ تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتى جۇزۇكلىنىڭ چاقىرىغى، مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ تۆرتىنچىسى ئارقىسىدا 1961 - يىلى

باهالاندی. 1979 - يىلى «شىنجاڭ تارىخى ماتېريالىلار توپلىمى»نى
تەھرىرلەش، نەشىر قىلىش خىزمىتىگە كىرىشتۇق. بۇ كىتاپ ئىچكى
جەھەتتە تارقىتىلغاندىن كېيىن، ھەر مىللەت تارىخ تەتقىقاتچىلىرى،
ئەدەبىيات - سەنئەت خادىملىرى ۋە ئىزدىنىش خىزمىتى خادىملىرى
رەنىڭ قارشى ئېلىشىغا ۋە ئىلھامىغا ئېرىشىگە سازاۋەر بولدى.
لېكىن بۇ ماتېريال بولغانلىقى ئۈچۈن، تارىخ تەتقىقاتچىلىرى پايە
دىلىنىشقا بولمىدۇ. راستچىل بولغۇن ئۈچۈن ئېلان قىلىنغان ماقالە
لەردىن، ئايرىملاردا ئوچۇق كۆرۈلگەن خاتالىقلار تۈزىتىپ
قويۇلغاندىن تاشقىرى، ئىمكان قەدەر تاپتورنىڭ ئەسلى ئۇسلۇبى ساقە
لاپ قېلىندى. ھۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن بەزى يولداشلار ئوقۇغاندىن
كېيىن، قىسمەن ئوقۇرمەنلەرنىڭ پەيدا بولۇپ، بەزى سۇئالـ
لارنى قويۇشىغا سەۋەبچى بولىدۇق.

تارىخىي ماتېريالىلارنىڭ نامىدىنلا مەزمۇنى چىقىپ تۇرىدۇ. يەـ
زىلىشىنى ماتېريال، ھەرگىز تارىخىي يەكۈن ئەمەس. تارىخ ئىلمىي
بىر تۈرلۈك پەن بولۇپ، مارکسىزىم، لېنىنىزىم، ماۋزېدۇڭ ئىدە
يەسىنىڭ نوقتىسى - نەزىرى ۋە ئۇسۇلىنى قوللانۇپ، نۇرغۇن
مىقداردىكى ئىجابىي - سەلبىي جەھەتتىكى تارىخىي ماتېريالىلارغا قا-
رىتا، ھاكىملىنى چىقىرىۋېتىپ ھېچنېرىنى ئېلىشى، يالغىنىنى چىقىرى-
ۋېتىپ راستىنى قالدۇرۇپ تەھلىل ۋە تەتقىق قىلىشى بىلەن ئو -
بىكتىپ تارىخىي قانۇنىيەتنى ئاشكارىلاشتىن ئىبارەت. بۇ مەنا-
دىن ئېيتقاندا تارىخىي ماتېريالىلار تارىخ ئىلمىنىڭ ئاساسىي،
ھۇنداقلا تارىخ تەتقىق قىلىشتىكى تۇنجى ماتېريال. تارىخ بول-
دىكەن، مەلۇم تارىخىي ۋەقەلىك، مەلۇم تارىخىي ئەرباپلارنى ئوخ-
شاش بولمىغان نۇقتىدا بايان قىلىدۇ ياكى ئەسلەيدۇ،
ئەگەر مۇھىمى: تارىخىي فاكىتلار تەلەپ قىلىنىدۇ، ئوزنىڭ بۇۋاستە

سەرگۈزەشتىلىرىنى يېزىش تارىخىمىزنىڭ ئىنچىكى تەرەپلىرى
يېشىپ بېرىلىدۇ. شەخسىلەردە چەكلىمە بولغىنى ئۈچۈن شۇنداق
لا شۇ شەخسىنىڭ ئاساس قىلغان ئىزچىسى ئوخشاش بولمىغانلىقى
ئۈچۈنمۇ، مەلۇم بىر تارىخىي ۋەقەگە قارىتا ئوخشاش بولمى-
غان چۈشەنچە ۋە كۆز قاراشنىڭ پەيدا بولۇشىدىن ساقلانغىلى
بولمايدۇ. بۇ خىلدىكى ئوخشاش بولمىغان چۈشەنچە ۋە كۆز قا-
راشلار ئەجدادىي ۋە سەلبىي جەھەتتىكى ماتېرىياللار، بەزىدە تارىخ
تەتقىقاتچىلىرىنىڭ ئىزۇقلىنىشى، يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ چۈكتۈر
تەتقىق قىلىشى، تەھلىل قىلىشى، ۋە ئۇزدىنىشىگە يارىدەم بېرىدۇ.

شىنجاڭ كوپ مىللەتلىك رايون، چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىر-
ئى يىللىرىدىن تارتىپ - گومىنداڭ تەكسىپەتچىلىرىنىڭ ھوكۈمرا-
لىقى ئاغدۇرۇلغانغا قەدەر 40 يىلغا يېقىن جەريان ئىزچىل، بۇ تا-
رىخىي دەۋردە تارىخىي ئۇزگۈرۈشلەر كەسكىن، كۈرەشلەر چىگىش
ۋە مۇرەككەپ بولدى، ھازىرغا قەدەر بۇ تارىخنى ياخشىراق
تەتقىق قىلالمىدۇق. شۇنىڭدەك شىنجاڭنىڭ مەدەنىيىتى ئىلگىرى
تارىقىسىدا قالغانلىقى ئۈچۈن، يەنىزىپ قالمىدۇرۇلغان خاتىرە-
لەر بەك ئاز، يېقىنقى ئىلگىرى قانچە يىللاردىن بۇيانمۇ ماتېريال
توپلاشقا يېتەرلىك دىققەت قىلىنمىدى. شۇڭلاشقا شىنجاڭدا تارى-
خىي ماتېرىياللارنى توپلاشنىڭ تەھمىيىتى ئېغىرمۇ زور. بۇ خىز-
مەتكە قارىتا بىزنىڭ مەقسىدىمىز «قۇتقۇزۇپ ئۆگىنىش» مەقسىدىدە ئۇ-
رۇپ بىرىنچى قۇللۇق، ئىككىنچى قوللۇق ھەتتا ئۈچىنچى قۇللۇق
ماتېرىياللارنى قۇتقۇزۇپ ئىلىپ، ھەر قايسى جەھەتلەردىن قېزىش ۋە
كوپ تەرەپلىمىلىك توپلاشتىن ئىبارەت.

ئىلىم پەندە چەكلەنگەن رايون بولمايدۇ، تارىخ ئىلمى-

ھەمدۇ چەكلەنگەن رايون بولماسلىغى كېرەك. تارىخي ماتېريال-
لارمۇ تېخىمۇ بولماسلىغى كېرەك. تارىخي ماتېرياللارنىڭ ماقالىلىرى
مۇنداق بىلەن راسچىل - كونكرېت بولۇش لازىم. ھەر قانداق
تارىخي ۋەقەلىك ۋە تارىخي ئەربابلارنى ئوز مەيلىچە كېگەيتىۋە-
تىش ۋە كەچكىلىتىۋېتىش توغرا ئەمەس، «شامالغا قاراپ تارىخ-
نى ئوزگەرتىش» كە چوقۇم قارشى تۇرۇش كېرەك. كادىرلارنىڭ ئوزگۇ-
رۇش سەۋىۋىدىن تارىخي ماتېرياللارنىڭ بەزىلىرىنى يۇقۇرىغا كوتۇ
رۇپېتىش بەزىلىرىنى قەستەن تۆۋەنلەشتۇرۇۋەتمەسلىك كېرەك.

تارىختىن خەۋىرى بارلاردىن بولۇپمۇ ياشانغان كىشىلەردىن:
مەركەزنىڭ تارىخي ماتېرياللارنى توپلاش خىزمىتىنى قانات يا-
يدۇرۇش توغرىسىدىكى چاقىرىغىغا ئاكتىپ ئاۋاز قوشۇپ، قىزغىنلىق
بىلەن سەرگۈزەشتىلىرىنى بايان قىلىشى، يۇرەكلىك يېزىشى، ئىدى-
يىنى ئازات قىلىشى، ۋە چەكلەنگەن رايونلەرنى بۆزۇپ تاشلى-
شىنى ئۈمىت قىلىمىز.

ئەمىلىگەن ماتېرياللار راسىت، كونكرېت، ھەقىقى، ئەمەلى
بولسىلا كېپايە قىلىدۇ. تېمىغا چەكلىمە قويمايمىز. تارىخي ماتېرە-
ياللىستىك كوز قاراش بويىچە ئوخشاش بولمىغان مەۋقەدە تۇرۇپ
تارىخي ئەمەلىيەتنىڭ مەلۇم تەرەپلىرىنى ئىنكاس قىلىشى كېرەك.

كەسپى سەۋىيەمىزنىڭ چەكلىك بولغانلىغىدىن ماقالىلارنى
تاللاش داۋامىدا كەمچىلىك خاتالىقلاردىن خالى بولالمىدۇق.
كىتاپخانىلىرىمىزنىڭ ئۇزۇنتۇپ قويۇشنى سورايمىز. تۆۋەندىكى
ۋەقەلىكتە ئوخشاشماسلىق جايلىرى بولسا خەۋەردار كىشىلەرنىڭ
تۈزىتىشى كېرەكلىكىنى ژە تولۇقلاپ يېزىپ ئەۋەتىپ بېرىشىنى
سورايمىز.

«شىنجاڭ پادىشاسى» شىلڭ شىسەي توغرىسىدا بىلىدىغانلىرىم

لاۋداۋخېلڭ

شىلڭشىسەي ـ لياۋنىڭ ئولكىسى كەيىۋەن ناھىيىسىدىن بولۇپ پومىشچىك ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان ئاكا ـ ئۇكا جەمئى 5 ئوغۇل ئىدى. ئۇتۇنجى ئوغۇل بولۇپ، بىرىنچى ئىنىسى شىلڭ شىيىلڭ، ئىككىنچى ئىنىسى شىلڭشىجيە (دىخانچىلىق قىلاتتى)، ئۈچىنچى ئىنىسى، شىلڭشىچى، بۇ ياپونىيىگە بېرىپ جەڭچى ـ ئوفىتسېر ـ لەر مەكتىۋىنى پۈتتۈرگەن. 1933 ـ يىلى شىنجاڭغا كېلىپ، دۇبەن مەھكىمىسى مۇھاپىزەتچى قوشۇنلار تۈەنىنىڭ تۈەنجاڭى بولغان. بۇ مەزگىلدە سوۋېت ئىتتىپاقىغا بېرىپ ئوقۇغان. تۆتىنچى ئىنىسى شىلڭشىچى ياپونىيىگە بارغان بىراسمۇ رەسىمى مەكتەپكە كىرمەگەن. 1935 ـ يىلى شىلڭ شىسەي پۈتۈن ئائىلىسى (4 ئىنىسى، ئاتا ـ ئانىسى، سىڭلىسى شىلڭ شىتوڭلار) بىلەن شىنجاڭغا كەلگەن.

شىلڭشىسەي، تەخەللۇسى جىنيۇڭ، گۇاڭدۇڭ ئولكىسى شاۋگۇەن ھەربىي مەكتىۋىنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن (بەزىلەرنىڭ ئەيتىشىچە: ئۇنى باۋىدىڭ قۇرۇقلۇق ئەسكەرلەر مەكتىۋىنى پۈتتۈرگەن دەيدۇ. بۇ (راۋايەت) گومىنداڭنىڭ قارمىقىدا لىيەنجاڭ بولغان ۋە گومىنداڭ

ئەلگە قارمىغىدىكى تۆەنجاڭ چىوزۇگجۇنگە يېقىپ قالغان. چىوزۇگ-
جۇنىڭ خوتۇنى ئىككىنچى قىزى چىۋىيۇيفاڭ-نى ئەلگەن بالا
بەرگەن ئىدى. كوسۇگلىن ئەلگەنىنى ئەربىيەلەپ، كېلەچەكتە
چوڭراق ئىشقا ئىشلىتىش ئۈچۈن، ئۇنىڭغا ئوقۇش راسخودى تو-
لەپ، ياپونىيەگە ئېۋەتىپ، ياپونىيە قۇرۇقلۇق ئەسكەرلەر داشو-
كىموگەنلەر ئاران 3 كىشى بولۇپ، بىرى ياڭجىيە، جياڭجىيېشىنىڭ
سەنمۇلار شتاۋىدا خىزمەت ئوتتۇرىغان؛ بىرى ۋاڭشۇچاڭ، خېبەي
ئولكىلىك هوكۇمەتنىڭ رەئىسى بولغان؛ ئۇچۇنچىسى ئەلگەنىنىڭ
ئىدى. جياڭجىيېشىنىڭ بۇلارغا كوزى چۈشۈپ، ئوقۇتۇش پۇلى
بېرىشكە ماقۇل بولۇپ، بۇنى ئوزىگە باغلىۋالدى.

1925 - يىلنىڭ ئالدى - كەينىدە، كەيىۋەن ناهىيىسىدىن يا-
پونىيەگە يېرىپ ئوقۇغانلار10 دىن ئېشىپ قالدى، بۇلار: شۇي لىيەن،
كېيىن ئىسمىنى شۇي بودا قىلىپ ئوزگەرتىۋالغان، خې يۇجۇ، كېيىن
ئىسمىنى خې گېگۇاڭ دەپ ئوزگەرتىۋالغان، چىنگ چەمەن، كېيىن ئىس-
مىنى چىنگ دۇگبەي دەپ ئوزگەرتىۋالغان، ۋاڭ لىسى كېيىن
ۋاڭ نەيچۇڭ دەپ ئوزگەرتىۋالغان، سۇڭ ڤويياۋ ئىسمىنى كېيىن
سۇڭ نيەنسى دەپ ئوزگەرتىۋالغان، كاڭ بەگلىن كېيىن ئىسمىنى
كاڭ مەگيۇەن دەپ ئوزگەرتىۋالغان، ۋاڭ ئيەنلىڭ، گوشلياڭ، لاڭداۋ-

خەلقلاردىن ئىبارەت. بۇ ئىشلىرنى ئالدىمىزدىكى ۋاقىتلاردا (شەكسىزكى يەنىلا
روخسەتسىز يەلەن شەنجاڭغا كەلگەن ئىدى. كېيىن شەكسىزيەنىڭ
ئەشپىيونى بولۇپ كەتتى) يەلەن يەنە بىركىشى (ئىسمى ئېسىمدىن
كوتىرىلىپ قاپتۇ، شەنجاڭغا كەلمىگەن) قاتارلىقلار بار ئىدى. شەكسىزيە
شەسەي كوسۇگلىن مەغلۇپ بولۇپ ئولتۇرۇلگەندىن كېيىن قەستەن
جالاڭشۇپلىياڭغا دۇشمەنلىك يەلەن قارىدى. ئۇ جالاڭ شۇپلىياڭنىڭ
ياپونىيەدىكى يالالانما تەشكىلاتى - ياپونىيەدە ئوقۇۋاتقان لياۋنىڭ
لىق ئوقۇغۇچىلارنىڭ «ئۇيغۇر» كلوبىغا قارشى تۇرۇش ئۇچۇن،
ياپونىيەدە ئوقۇۋاتقان كەيىۋەنلىك ئوقۇغۇچىلارنىڭ
يۇرتداشلار ئۇيۇشمىسىنى قۇرۇپ، ئوزى بۇ ئۇيۇشمىنىڭ باشلىغى
بولۇۋالدى، چۇنكى شەكسىزيەنىڭ خوتۇنى بولغانلىغى
ئۈچۈن (چىيۇيۇفاڭ ياپونىيەدە داشوپەسىدە ئوقۇيتتى)
ياپونىيەدە ئازادە بىر يۇرۇش ئويۇنى ئويناپ بېلىپ ئولتۇراتتى بۇ
ئوچى خەزا - تاماق قىلىشتىن ئاشقىرى ھەجلەسلەرنى ئوتكۇزۇپ
تۇرۇشقىمۇ ئەپلىك ئىدى. يەنە بىر تەرەپتىن، شەكسىزيە يال-
غاندىن ئىلغار بولۇۋېلىپ، ھە دېسىلا «ماركسىس، ئېنگىلىس» دەپ
يۇرەتتى. بۇ كەپلەرنىڭلىغا بېسىشقا ئىنتىلىۋاتقانلارنىڭ رايىغا راسا
ياقتىغانلىقتىن، يەكشەنبە كۈنلىرى ئۆيدە كوپچىلىك ذايىم ئۇيۇشكە
يىغىلاتتى. ئۇ، ئۇيۇشما نامىدىن كىتاپچىلار بېسىپ، «ئۇيغۇر» كلوب-
بىنىڭ ھاشارچى- ھەيكارلارغا ئەۋالىلىرىنى بېلىتى ئېلىپ بېرىپ،
ئوزىگە تارتىش بولىدا قىلغان ئۆيدە ئۇسۇللىرىنى پاش قىلىپ،
ئۇيۇنى پارچىلاش ئىشىنى قىلاتتى. ئۇ چاغدا ۋاڭ لىيەنگوي
يەلەن شەكسىزيەدىن باشقىسىنىڭ ئىددىيىسى سولغا مايىل ئىدى،
يەزىلەر كومپارتىيىسىنىڭ تاشقى داۋىرە قەشكىلاتى- ئىجتىمائى يەنە
لەرنى مۇھاكىمە قىلىش جەمىيىتىگە قاتناشتى، خې گىڭگۇاڭ، سۇك

ئىنسانلەر جۇگگو كومپارتىيەسىگە كىردى.

شىمالىي قۇرۇقلۇق ئارمىيە مەكتىۋىنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، نەنجىڭگە جالاڭجېيشىنى يوقلاپ باردى. جالاڭجېيشى ئۇنى ئوزۇنلۇق سەنمۇ بۇسىغا خىزمەتكە تەيىنلىدى. جالاڭجېيشى شىمالغا يۈرۈش ئۇرۇشى قىلغاندا، شىمالىي شىمالغا يۈرۈش قىلىشى ئارمىيەسىنىڭ ئۇرۇش قىلىشى بولۇمىنىڭ كېچىكىسى قىلىپ تەيىنلىدى. نەنجىڭگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، يەنىلا ئەسلىدىكى ۋەزىپىسىگە قويۇلدى. شىمالىي «بىلىمىم يۇقۇرى، تارىخىم ئۇزۇن تۇرۇقلۇق ئېتىۋار قىلىنمىدى دەپ» نارازى بولۇپ يۈردى. دەل شۇ چاغدا شىنجاڭدىكى جىن شۇرېن نەنجىڭگە لۇشاۋزۇنى ھەربىي خادىم تالالاشقا ئېۋەتكەن ئىدى. شىمالىي شىنجاڭغا كېلىپ ئىشلەشنى خوشاللىق بىلەن قوبۇل قىلدى، شۇنىڭ بىلەن دەرھال خوتۇن-بالىلىرىنى ئېلىپ شىنجاڭغا كەلدى. شىمالىي شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن، جىن شۇرېن ئۇنىڭغا ھەربىي ھوقۇق بەرمەكچى بولغاندا جىن شۇرېننىڭ 5-ئىنىسى (ھەربىي ئىشلار نازىرى) توسقۇنلۇق قىلىپ: «شىمالىينىڭ قابىلىيىتىلىك، ئىرادىلىك ئادەم، ئۇنىڭدىن ئېھتىيات قىلمىساق بولمايدۇ» دەپ تۇرۇۋالغانلىقتىن، ئۇنىڭغا ئارانلا سەنمۇلۇق ۋەزىپىسىنى بېرىپ ياخشى ئىشقا قويمىدى. ماجۇڭيىڭ بىرىنچى قېتىم شىنجاڭغا كەلگەن ۋە ئارقىدىنلا قۇمۇلدا ئۇيغۇرلار قوزغۇلاڭ كوتەرگەندىن كېيىن، لۇشاۋزۇ بىلەن جالاڭزىمىڭ ئىلگىرى-ئاخىر بولۇپ شەرقى شىنجاڭدا باندىت تازىلاش باش قۇماندانى بولۇپ تەيىنلەنگەن ئىدى. ئۇلار: شىمالىي بىز بىلەن بىللە بارسۇن، دەپ تۇرۇۋالدى. جىن شۇرېن ئائىلاج شىمالىينى قۇماندان

قىلىپ ئېۋەتمىشكە مەجبۇر بولدى. ئۇئەككى قېتىمدىلا غەلىبە بىلەن قايتىپ كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن يەنىلا ئەسلىدىكى سەنمۇلۇق خىزمىتىگە قويۇلدى. شىك شىسەي سەۋرى - تاقەت بىلەن چىداپ تۇرۇپ ھېچقانداق ئىپادە بىلدۇرمىدى. بۇ ئۇنىڭ ئۇچىغا چىققان ھارامزەدىلىگى ئىدى. ماجۇڭيىڭ ئىككىنچى قېتىم شىنجاڭغا چىقىپ، ھەدەپ ئىسچكىسولەپ گۇچۇڭغا ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم قىلدى. جىن شۇرىن بۇنىڭدىن ئالاقزادە بولۇپ، ئىككى تۇەن ئەسكەرنى شىك شىسەينىڭ قۇماندانلىغىغا ئوتكۇزۇپ، ماجۇڭيىڭنى توسۇپ زەربە بېرىشكە ئېۋەتتى. شىك شىسەي ئەسكەر باشلاپ كېتىپ قالغاندىن كېيىن، جاڭ شېڭ، چېن دېلى، جاۋدېشۇ، چېن چۇڭ، لى شاۋتىيەن ۋە تاۋىڭيۇي قاتارلىقلار ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرى بىلەن بىرلىشىپ، سىياسىي ئۇزگۇرۇشنى قوزغىدى. جىن شۇرىن قىلىپ، جىن شۇرىننى شەھەر سىرتىغا قوغلاپ چىقاردى. جىن شۇرىن خۇڭسەنزۇيدە ۋاقىتلىق ماكانلاشتى ۋە غەربى يولدىكى ئەسكەرلەرنى يوتكەپ كېلىپ قايتارما ھۇجۇمغا ئوتتى. شىك شىسەي يولدا بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ دەرھال قايتىپ كېلىپ ئۇرۇمچى شەرقى دەرۋازىسىنىڭ سىرتىغا جايلاشتى. ئەسلىدە جىن شۇرىن بىلەن ئالاقە باغلاپ سىياسى ئۇزگۇرۇشنى بىر تەرەپ قىلماقچى بولۇۋاتاتتى، بۇ چاغدا غەربى يول ئارمىيەسىنىڭ شەھەرگە قىلغان ھۇجۇمى بەك شىددەتلىك بولدى. ئاق ئورۇس ئەسكەرلەر ئارانلا ئىككى لەشكەر بولۇپ كۆچى بەك ئاجىز بولغاچقا، ئۇزلىرىنىڭ يۇك-تاق سالىرىنى ماشىنىغا بېسىپ شەھەرنى تاشلاپ قېچىشقا تەرەددۇت قىلىۋاتاتتى. جاڭ شېڭ، چېن دېلى قاتارلىقلار شىك شىسەينىڭ ياردەم بېرىشىنى تەلەپ قىلىپ جىن شۇرىننى قوغلىۋەتكەندىن كېيىن غەربى

ئەشلارھەيئەتىنىڭ باشلىقلىقىدىكى بەرەنىڭ ئەپەندى ، شۇنىڭ ھەمراھى
ھوقۇقلۇق قولغا كېلىشىدىن ئۈمىت بارلىقىنى سەزدىم ماقۇل كۆر-
دى . لېكىن ئۇ باشلاپ ماڭغان ئىككى ئۈمەن ئەسكەر ئوزۇكە
ئەشەنچىلىك بولمىغانلىقى ئۈچۈن كوگلىدىكىدەك قۇماندانلىق قىلا-
لىشىغا ئانچە ئىشەنمەيتتى . بولۇپمۇ جەن شۇرېن ھاكىمىيەتنى
ئاغدۇرۇپ تاشلاشقا قاتنىشىپ كېيىنكىسى - بوۋاق دېگەن مەسىلىدە
ئىككىلىنىپ قالدى . بىراق ، ھەربىي ئەشلار ھەيئەتىنىڭ باشلىقى
بولۇشى ئۈنىڭغا راسا يېقىمىپ قالغاچقا ، يېڭىدىن كەلگەن شەرقى-
شىمال پىدائىلار قوشۇنىدىن (سۇجەڭچۇەن قوشۇنلىرىغا جەن رۇنچەك
باشلامچىلىق قىلاتتى) يىراقراق سوراپ بىدى . لېكىن جەن
رونچەك : « بىز شىنجاڭدا ئۇزۇن ئۇرالمايمىز ، شىنجاڭدىكى
ماجىراغا ئارلىشالمايمىز » دىدى . شېلىشىسى ، جەن رۇنچەڭغا ئەس-
كەرتىپ ئارىيەت ئېرىپ ئۇرۇشنى ، ئەشى ئۇكىنىدىن كېيىنلا قايتا
ئۇرۇپ بېرىدىغانلىقىنى ئېيتتى . (جەن رۇنچەك ئەسلىدە سۇبەڭ -
ۋېننىڭ ھۇڭاۋدىسى بولسۇپ ، 5 يىۋزدىن ئارتۇق ئادەم
كەلە باشلامچىلىق قىلاتتى ، شىلىشىسى ھوقۇقنى تارتىۋالغاندىن
كېيىن يوقىلىك بەتنامىلارنى چاپلاپ جەن رۇنچەكنى ئۇرمەكە ئېلىپ
ئولتۇرىۋەتتى .) جەن رۇنچەك ھەممىمىز ھەرقى - شەجاللىق يۈرۈ-
داشلار ئىكەنلىمىز ، بىۋاق قېتىم يارىدىم ئولىمىزنى سۇنساق ھېچكىمنى
ھېچ ئىمانى دېگەن ئوبۇنا كەلدى - ، ئۇ ئېكىنى ئولمدا ئۇزالمى يوقا-
لىغىدىن ئەندىرەپ ئاغىرىپ قالدى . ئۇ چاغدا ھېلىشىسى ،
ھۇقۇرالنى ئوزدم تەيىارلايمەن ، سېپىلگە چىقىپ كورۇنۇپلا قويۇپ ،
ئوق چىقارمىسىمۇ ئەشى پۈتىۋۈ ، » دىدى . ھەممەيلەن
پۈتكەندىن كېيىن ، شىلىشىسى ئوزى ئۇرغان چاپقا بېرىپ ،
قالدى . بىلەن ئىككى ئۇقۇشلۇق ئوقنىسىدىلا ئوزى بىلەن ھېچىسى ئاچ-

ئى ۋە ئۇلارنى دەرھال ھويلىغا ئاماپ ئويدى ھويلىنىڭ سىرتقا -
دىكى تەسكەرلەرنىڭ قوراللىرىنى تىكلەپ قويۇپ سەپ -
كە تىزىلىشىغا بويرۇق قىلدى، ئاندىن كېيىن ئاللىقاچان تەييار بولۇپ
تۇرغان پىدائىلارغا قوشۇنى كېلىپ ئۇلارنىڭ قوراللىرىنى يىغىۋالدى.
شۇنداق قىلىپ قوراللانغان بۇ شەرقى - شىمال پىدائىلار قوشۇنى
سەپلىنىشكە تۇستىكىچە چۈشۈپ سىرتقا قاراپ ۋاقىراشقا باشلىدى. غەر -
بى يول ئارمىيىسى سەپلىرىدىكىلەرنىڭ رۇس ئەسكەرلىرى
بولماستىن خەنزۇلار ئىكەنلىكىنى كورۈپ، ھەممىسى ئوز ئادەم -
لىرى ئىكەنلىكىنى، ئۇرۇشۇپ نېمە قىلىمىز» دېيىشىپ چىكىندى. چۈن -
ھۇرىن غەربى يول ئەسكەرلىرىنىڭ شەھەرگە ھۇجۇم قىلمىغانلە -
قىنى، يەنە كېلىپ شەپكە شىسىلىنىڭ شەرقى - شىمال پىدائىيلار
قوشۇنى بىلەن بىرلىشىۋالغانلىقىنى ئاكلاپ، ئىشىنىڭ تۈگىگەنلە -
كىنى سەزدى ۋە ئوزىنىڭ چېقىنلىرىنى باشلاپ سوۋېت ئىتتىپاقى
ئارقىلىق ئەنجىنگە ئېچىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن شەپكشىسەي
ھ شىنجاڭنىڭ مۇستەقىل پادىشاسى بولۇش ھەۋىسىنى ئوگايلا قولغا
كەلتۈرۈۋالدى. لېكىن شەرقى يولدىكىلەر ھەدەت سورايتتى.
ھەلىك شىنىداي ئىشلارنى ئانچە - مۇنچە ئوروندىلاشتۇرۇپلا،
ئۇيغۇرچىلىرى بىلەن شەرقىتە قاراپ ھېچكىم
ماجۇكىيىگىنىڭ ئەسكەرلىرى بىلەن زىمىچۇدىن ئۇچراشتى.
شۇكىچىسى يامغۇر يېغىپ قاتتىق سوغاق بولدى. ماجۇكىيىڭ -
نىڭ ئەسكەرلىرى كىيىم - كېچەكلىرى يېتىلىك بولغاچقا، سوغۇققا
چىدىماسلىق بېرىلىدى.

شەك شەمسەيندەك ئالدىنقى سەپ ئەسكەرلىرى شەنجاڭغا يېڭىدىن كەلگەن قوشۇن بولۇپ شەرقى ـ شىمالدىكى باندىت لىيۇكۇەنيۇى بىلەن ئۇنداق تۇققىنى ئۇداخۇ باشلاپ يۇرگەن ئەسكەرلەر بولۇپ ئۇرۇشتا قارام، ھۇجۇم قىلسا توختاتقىلى بولمايدىغان ئەسكەرلەر بولغاچقا بۇ ئۇرۇشتا ماجۇگيىڭنىڭ ئەسكەرلىرىنى ئارقىغا چېكىندۇردى. بۇ ئەھۋال شەكشەمسەيندەك «شەنجاڭنىڭ پادىشاسى» بولۇشىغا شەرت يارىتىپ بەردى. ماجۇگيىڭنىڭ قىسىملىرى تۇرپانغا چېكىنىپ ئۇزۇنى رەتكە سالدى ۋە قايتىدىن چەنۇبى يول بىلەن ئۇرۇمچىگە ھۇجۇم قىلدى. شەك شەمسەي ئۇرۇمچىگە قايتقاندىن كېيىن ھەدەپ ئۇزۇنداق ھەركۇمرانلىغىنى مۇستەھكەملەشكە كىرىشتى. جەن رۇنچەك بىلەن ئولكە رەئىسى لىيۇۋەنلۇڭنى قولغا ئالدى. ئۇزى چېگرا مۇداپىئە دۇبەنى بولۇۋالدى. جاك شەكنى ماڭارىپ نازىرى قىلدى. چىن دېلىنى مالىيە نازىرى قو - شۇمچە خارجى ئىشلار ئەمەلدارى قىلدى. چىن جۇك، لى شىياۋتيەن، تاۋ مەكيۇي قاتارلىقلارنى ئولتۇرۇۋەتتى. ۋەزىيەت ئازدىراق مۇقىملاشقاندىن كېيىن ماجۇگيىڭ يەنە چەنۇپ تەرەپتىن باستۇرۇپ كېلىپ، داۋانچىڭدا بىر قېتىم ئۇرۇش قىلىپلا شەك شەمسەيىنى چېكىندۇرۇپ، ئۇرۇمچىگە قىستاپ كەلدى ۋە ئۇرۇمچە - نى قاتمۇ - قات قورشىۋالدى. بۇ ۋاقىت دەل شەھەرده ئاشلىق، يەم - خەشەك ئۇزۇلۇپ قالغان، سىرتتىن ياردەمچى ئەسكەر كەل - مەيۋاتقان چاغ ئىدى. شۇنىڭ بىلەن شەك شەمسەي ھاكىمىيىتى تەۋرىنىپ يەللاي دەپ قالغاچقا، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئەسكەر چىقىرىپ ياردەم بېرىشىنى سوراشتىن باشقا ئامال قالمىدى. شەك شەمسەي ئۇزۇنىڭ تەرجىمانى گۇك جىنخەنى باشلاپ

سوۋېت ئەلچىخانىسىغا بېرىپ ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئەسكەر چىقىرىپ ياردەم بېرىشىنى تەلەپ قىلدى ، ئۇلار ماقۇل كۆرگەنلىكىنى كېيىن ، سوۋېت ئىتتىپاقى ئارمىيىسى ئالتايدىكى ئاق ئوردۇس ئارمىيىسى نامى بىلەن « ئالتايسكى » دەپ تارباغاتاي ئارقىلىق چېگرىدىن ئوتۇپ شىنجاڭ شىنسە يېگە ياردەم بەردى ، ماجۇڭيىنىڭ سوۋېت ئەسكەرلىرىگە تاقابىل تۇرالماسلىقىنى بىلىپ ، جەنۇبى شىنجاڭغا قېچىشقا مەجبۇر بولدى ھەمدە سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوقۇشقا كەتتى . ئۇنىڭ قالغان دۇق ئەسكەرلىرىگە ماخۇشەن باشلامچىلىق قىلىپ خوتەنگە چېكىنىپ بېرىپ ماكانلىشىۋالدى . شۇنىڭ بىلەن ئۇرۇمچى مۇھاسىرىدىن قۇتۇلدى .

ماجۇڭيىنىڭ يېتىش ، غەيرەتلىنىش ، ئىدىيىسى ئىلغار بولغاشقا ، ئۇ ئەسكەرلىرى ئىچىدە يېڭى بوچكا ، لېۋىۋۇلارنى ئىشلەتكەن ، ئۇلار كۇمپارتىيە ئەزالىرى ئىدى . يېڭى بوچكا غەربىي - شىمال - نىڭ ھەربىي ئىشلىرىغا مەسئۇل ئىدى . ئانداق بولسا نېمە ئۈچۈن سوۋېت ئىتتىپاقى شىنسەينى تاللاپ ئۇنى يولەپ تۇرغۇزۇپ ، ماجۇڭيىنى تاشلىۋەتتى ؟ بىرىنچىدىن : ماجۇڭيىنىڭ سەرتەتمەن كەلگەن ، شىنجاڭ خەلقىنىڭ نەزىرىدە ماجۇڭيىنىڭ كۆچمەنچى قاراقچى ، جاڭ جېپشىنىڭ ۋاقىتلىق قۇراشتۇرغان 36 - دىۋىزىيىسى دېگەن نام ئاستىدا ، جاڭ جېپشى بىلەن مەلۇم ئالاقىدا بولۇپ تۇراتتى ؛ ئىككىنچىدىن ، شىنسەي ھاكىمىيەتنى قولغا كىرگۈزۈالغان بولۇپ ئىناۋەتى يۇقىرى ئىدى ، شۇنداقلا مارکسىزىم لېنىنىزىم نەزەريەلىرىدىن گەپ ساتالايتتى . ئادەتتە چوڭ - كىچىك ئىشلارنىڭ ھەممىسىدە ئالدى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇل - خانىسىغا بېرىپ مەسلىھەتلىشىۋېلىپ ئاندىن ئىش قىلاتتى . لېكىن سوۋېت ئىتتىپاقى يەنىلا ئىمكانىيەت ئالدۇرۇپ ، شىنسەينىڭ

ئوزگۇرۇپ كەتمەسلىكى ئەڭ مۇھىم ئامىلىدىن بىرى. شۇڭا ماجۇڭيەڭنى سۆ-
ۋەتكەن ئاپپىرۇپلىنى، ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى ماخۇشەننى ئەسكەر-
لىرى بىلەن خوتەنگە چىكىنىۋردى. بۇنىڭدىن مەخسىدى شىنك-
جىيەڭنى ئىسكەنجىگە ئېلىش ئىدى.

شىنك شىيەڭ ھاكىمىيەتنى قولغا كىرگۈزۈۋالغان چاغلاردا، سوۋېت ئەلچىخانىسى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن 25 كىشىدىن تەركىپ تاپقان ھەر مىللەت بولشېۋىكلىرىنى شىنجاڭغا ئېۋەتتى، شىنك-شىيەڭگە ياردەملەشتۈرۈشنى تەكلىپ قىلغان ئىدى. شىنك شىيەڭ ماقۇل كورگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ كوڭلىدە سوۋېتلەرنىڭ باشقا چوتـ-
لىرى بار ئىدى. يەنى ئۇزى بىلەن بىللە ياپونىيەدە ئوقۇغان يۇرتداشلىرىنى ياردەم ئۈچۈن شىنجاڭغا تەكلىپ قىلماقچى ئىدى. ئۇ، بۇ ئادەملەرنى ئىشەنچىلىك دەپ تونۇپ شۇي بودا-غا خەت يازدى ۋە ئۇزى ئۈچۈن ئۇلارنى تەكلىپ قىلىشنى تاپشۇردى. شۇي بودا خەتنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن، تەۋەندىكى ۋ كىشىگە ئايرىم - ئايرىم ئوخشۇرۇپ قويدى. (خەگبېگگوالڭ، سىئۇلڭ نىمىيەنسى كومىسسارىئوندىسىت ئىدى. شۇي بودا، چىلڭ دوكبەي، كالڭ مىگيۇەن، ۋالڭ يەنلىك، گو شىلىياڭ، لالڭ داۋخىلڭ، بۇلاردىن تاشقىرى يەنە بېيجىلىك داشۇبسىنى ۋۇتتۇرگەن كەيىۋەن-
لىك يۇرتداشلاردىن سۇي گوجىڭ قوشۇلۇپ جەمئى 10 كىشى، كېيىن بۇلارنى شىنجاڭدىكى بىشىنچىدەم بىيۇرۇكراتلار مەسىلىسى قىلىپ «10 چوڭ دوكتۇر» دەۋالغانلار ئىدى.) ئۇلار «شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن تەمەلگە تۇرۇشچىلار قالماي، بەلكى سوۋېت ئىتتىپاقىغا بې-

ولىپ بىلدىم ئاشۇرۇشنى ئىمكانىيەتكىمۇ ئىگە بولۇپ قالارمىز» دە-
گەن ئويغا كېلىپ، شىنجاڭغا كېلىشكە ماقۇل بولۇپ ، شەرت شە-
سەپنەك تىيەنجىنده تۇرۇشلۇق ۋەكىلى جالاڭ يۈەنفۇ بىلەن شۇ
هامان ئالاقه باغلىدى ۋە شەرت شەسەپنەك تەستىقى بىلەن يول خە-
راجىتىنى ئېلىپ شىنجاڭغا كېلىش ئۈچۈن يولغا چىقتى. بۇ چاغ-
دا سۇي يۈەن - شىنجاڭ ئۇزۇن يوللۇق ئاپتوموبىل شىركىتى ئە-
دىلا قۇرۇلۇپ قاتناشنى تېخى باشلانمىغان ئىدى. ئۇلار سۇلۇنيە-
سىنىڭ يېتىپ كېلىشىنى كۈتۈپ تۇراتتى. (ئۇ چېلۇگجاڭدا بولۇپ،
ئاردىلىق يىراق بولغاچقا تىيەنجىنگە يېتىپ كېلەلمىگەن ئىدى.)
شۇڭا مەسلىھەتلىشىپ شۇي بوداۋ، ۋالاڭ يەنلىك، سوي گوجىڭلار
سولۇ نىيەنسىنى ساقلاپ تۇرۇپ ئۇيېتىپ كەلگەندە بىرلىكتە مېڭىشى،
قالغان 6 كىشى ياپونىيە ئارقىلىق ۋىلادىۋوستوكقا بېرىپ، سە-
بەبىنى تومۇر يولى بىلەن ئالدىنراق شىنجاڭغا بېرىش قارارىغا
كېلىشتى. شىنك شەسەي سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلخانىسىغا : 6 ئادەم
سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق شىنجاڭغا كەلمەكچى، قاراپ قويساڭ-
لار، - دەپ ئۇختۇرۇپ قويغان ئىدى، شۇڭا بۇ 6 ئادەم سوۋېت زە-
مىنىدىن ئوگۇلۇق هالدا ئوتۇپ كەلدى، بۇلار ياپونىيەدىن
ئوتكەندە ياپون تىلىنى بىلمەس بولۇپلىپ، شىنجاڭنىڭ بېيجىڭ-
دە ئوقۇغان ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن، يۇر-
تىغا قايتماقچى بولغان قىياپەتتىكە كىرۋېلىپ، ئۇيەرىنمۇ ئوگۇش-
لۇق ئوتۇپ كەتتى. ياپونىيەنىڭ پۇخرا چەياسىنى ئالغان ئىشپىيوز-
لىرى بىر نەچچە كۈن ئارقىسىغا كىرىۋالغان بولسىمۇ بىكار تاۋارەتلىدى.

بىز 1934 - يىلى 6 - ئايدا ئۇرۇمچىگە يېتىپ كەلدۇق. يوللارنى ئايلىنىپ ماگىزىنلىغىمىز ھەم ئارىلىق يېراق بولغانلىغى، شۇنداقلا چوچەكتە ماشىنا كۇتۇپ يېرىم ئاي تۇرۇپ قالغانلىغىمىز ئۈچۈن كېيىن قالدۇق. بىزدىن كېيىن يولغا چىققانلار بالدۇر يېتىپ كەلگەن ئىكەن. ھەممىز چەم بولغاندىن كېيىن، شىنجاڭ سەي بىزگە خىزمەت تەخسىم قىلدى.

شىنجاڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلخانىسى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ پۈتتۈرۈپ، شىنجاڭدا جاھانگىرلىكە قارشى تۇرۇش، سوۋېتلەر ھوكۇمىتى بىلەن دوست بولۇش، مىللەتلەر ھوقۇقىنى باراۋەر بولۇش، پاراخورلۇققا قارشى تۇرۇش، تېچلىقنى سۈيۈش، شىنجاڭنى ئىسلاھ قىلىش دېگەن 6 بۇيۇك سىياسەتنى يولغا قويدى. ھەمدە جاھانگىرلىكە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسى (شىنجاڭ خەلقىنى قۇتقۇزۇش جاھانگىرلىكە قارشى تۇرۇش بىرلەشمە ئۇيۇشمىسى)نى تەشكىل قىلىپ 6 بۇيۇك سىياسەتنى تەشۋىق قىلىشۋاتقان ئىدى. بۇنىڭدىن شىنجاڭ شىسەي سىياسى نازارەت قىلىشباش ئىدارىسىنى قۇرۇشقا كىرىشتى. بوگدا (سوۋېت ئىتتىپاقى ئىشخانىكەن ئايال) نى مەسلىھەتچى، ۋالكىشياك (سوۋېت ئىتتىپاقى ئىشخانىكەن)نى باش كاتىپ، لى فامىلىلىك (ھەربى مەكتەپنى پۈتتۈرگەن) كىشىنى ھەربى ئىشلار بولۇمىنىڭ باشلىغى، چىنىكدۇكبەينى خارجى بولۇم باشلىغى، ۋالكى يەنلىكنى سىياسى بولۇم باشلىغى، لاكى داۋخېكنى خەلق ئىشلىرى بولۇم باشلىغى قىلىپ تەينىلىدى. ھەر قايسى بولۇملەردە بىر-ئىككىدىن جاسۇس بار ئىدى، ئۇلار ھەر كۈنى ھەلۇمات بېرىپ تۇراتتى. چىنىكدۇكبەي بىلەن مەن بۇ ئىشلاردىن بىزار

بولاتتۇق. سۇشياڭدانمڭ ئەنزىسىگە قارىتا ئىككىلىنىپ قالغانلىـ
غىمىز ئۈچۈن ھورۇنلۇشۇپ كەتتۇق. ۋاڭ يـەنىمڭ شۇ ۋەزىپىسىگـە
قانائەت قىلىپ تـۇرىـۋەردى.

1934 - يىلى 9 - ئايدا (8 - ئايدا جاھانگىرلىككە قارشى
تۇرۇش ئۇيۇشمىسى قۇرۇلغان ئىدى.) چىڭ دۇڭبـەينى ئۇرۇمچى
يەرلىك سود مەھكىمىسىنىڭ باشلىغى قىلىپ تەيىنلىدى، لاڭ داۋ-
خىڭنى ئولكىلىك دارىلمۇئەللىمىنىڭ مۇدىرلىغىغا (شاۋجاڭـلىغىغا)
يوتكىدى. بۇ چاغدا شۇي بودا شىنجاڭ ئولكىلىك بانكىسىنىڭ باش-
لىغى قىلىپ تەيىنلەنگەن ئىدى، گـوشىليالڭ دۇبەن مـەھكىمىسى
تىرانسپورت باشقارمىسىنىڭ باشلىغى بولغـان، يـېڭىدىن
تەشكىل قىلىنغـان قـاتناش بـاشقـارمىسـىنىڭ بـاشلىقلىغىغا
كالڭ مېڭيۈەن قويۇلغان ئىدى، يېڭىدىن تەسىس قىلىنغان سىياسى
باشقارمىغا سۇلۇ ئىمىەنسى باشلىق بولدى. ۋاڭ نـەيجوك ئـۇرۇمچى
شەھرىنى قۇرۇشقا تەييارلىق كورۇش باشقارمىسىغا باشلىق بولدى.
سۇي گوچىڭ ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ باشلىغى بـولـدى. خې گـېڭگۇالڭ
(شىڭ شىسەينىڭ نەزىرىدە بىزنىڭ باشلىغىمىز ھىساپلىنىاتتى) روس-
چە قـانۇنچىلىق تېخنىكۇمى (كېيىن شىنجـاڭ داردلفونـون قىلىپ
ئوزگەرتىلدى) غا بـاشلىق، جاھانگىرلىككە قارشى تـۇرۇش ئۇ-
يۇشمىسىنىڭ باش كاتىۋى بولـدى. شىڭ شىسەينىڭ ئـوزى بـۇ
ئۇيۇشمىنىڭ باشلىغى بولۇپ، ھەر قايسى بولۇملەرنىڭ باشلىقلى-
غىغا يوقىرىدا ئېيتىلغان 10 كىشى تەيىنلەندى.

سۇشياڭدا بىلەن گـاۋشيەبىڭلار شەرقى - شىمالىلىق بولۇپ،
شىنجاڭغا بىزدىن بۇرۇن كەلگەن. ئۇلارنى نەنجىڭ ئـەۋەتمىگەن
بولسىمۇ، شىڭ شىسەي يۇرتداشلىق مۇناسىۋىتى بىلـەن ئۇلارنىڭ

شىنجاڭغا كىلىشىگە ئالاھىدە رۇخسەت قىلغان، كىيىنكى كۈن-
لەردە گاۋ شىيەبىڭنىڭ شەرقى - شىمالغا بېرىپ مۇھىم خىزمەت-
كە كىرىۋالغانلىقى ، سۇشىياگداڭ تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىن
دەرھال چۇڭچىڭگە كىتىۋالغانلىقى ئۇلارنىڭ جاڭ جيېشى
بىلەن مەلۇم جەھەتتە ئالاقىسى بارلىغىد-
نى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ. گاۋ شىيەبىڭ تەمىرات نازارىيىتىنىڭ نازىر-
ى، سۇشىياگدا ئولكىلىك بانكىنىڭ باشلىغى بولغان. شۇ چاغدا
ئاپتوموبىل ئىدارىسىنىڭ باشلىغى لىيۇشوردىن (شەرقى - شىمال پە-
داتىلىرى بىلەن شىنجاڭغا كەلگەن. روسچە تىل بىلىدۇ) «بانكە-
نىڭ تامىغى ياخشى ئىكەن» دەپ ھەمىشە بانكىغا بېرىپ تاماق
يەپ سۇشىياگدا بىلەن باردى - كەلدى قىلىپ تۇراتتى. سىياسى
نازارەت قىلىش باش ئىدارىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، شىنىڭ شى-
سەيىنىڭ كورسەتمىسى بويىچە سۇشىياگدا ئەنزىسى دىگەن نەمە-
نى پەيدا قىلدى .

بۇنىڭدىن مەخسەت : بىرىنچى سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوزۇنىڭ
نەنجىڭ ئاەمىلىرىنى ئىشلەتمەيدىغانلىقىنى بىلدۈرۈش ؛ ئىككىن-
چى، «كۈنلەر ئوتكەنسىرى سۇشىياگدا گاۋ شىيەبىڭلار قۇيرۇغۇە-
غا يېپىشۋېلىپ ھاكىمىيەتنىمگە خەۋپ تۇغدۇرامدىكىن» دەپ قور-
قۇش ؛ ئۈچىنچى ، مۇئاۋىنلىق ۋەزىپىسىنى ئوتەۋاتقان شۇي بودا
بىلەن گوشىلىياڭنى بىرىنچى قول باشلىقلىققا كوتۇرۇپ قويۇش
ئىدى. ئۇ ، ۋاڭ لىشىياڭ بىلەن مەخپى پىلان تۇزۇپ ئىلاھىم ئە-
ۋەتمەپ بانكىغا قۇرال ساتىدۇ . سۇ شىياگدا سېتىۋالغان قۇرالنى
بانكا مۇھاپىزەتچىلىرىگە بېرىدۇ. لىكىن ئۇ، بۇ ئىشنى قىلىشتىن ئىل-
گىرى شىنىڭ شىسەيدىن يوليورۇق سورىمىغان ۋە دوكلات قىلمىغان،
لىيۇشۇرىنىڭ ئوزىدىمۇ بان قۇرال بارئىدى. شۇڭائولارنى «قۇرال-

لىق توپۇلاڭ كوتۇرۇپ شەڭ شەسەي ھاكىمىيەتىنى ئاغدۇرۇشقا ئۇرۇنغان» دېگەن بەھانام بىلەن قولغا ئالدى. ۋاڭ جۇيجاگنىڭ بۇئىشتىن خەۋىرى يوق ئىدى. شۇ كېچىسى بىزنى شەڭشەسەي دۇبەن مەھكىمىسىگە چاقىرتتى. مىلتىق سېتىۋالغانلىق ۋەقەسىنى چۈشەندۈرۈپ بولغاندىن كېيىن، ۋاڭ لەشياڭ، شۇي بودا، ۋاڭ يەنە لەڭ ۋەلى كېچاگلارنى باشلىغىنىچە بىرىپ سۇ شىياگدانى تۇتۇپ كېلىشكە، ۋاڭ چۇيجاڭ، گوشىلياڭ چېڭ دۇگبەي، لاڭ داۋخېگلارنى ئاۋتوموبىل ئىدارىسىغا بېرىپ، لىيۇشۇرۇننى تۇتۇپ كېلىشكە ئېۋەتتى. ئۇلاردا قۇرال بولمىغانلىقتىن، مۇھاپىزەتچىلەرنى چاقىرتىپ ھەر گۇرۇپپىغا ئىككىدىن قۇرالدىق ئادەم قوشۇپ بەردى. بىزنىڭ گۇرۇپپىمىز ئاۋتوموبىل ئىدارىسىغا بارغاندا لىيۇ شۇرۇن ئۇخلاپ قالغان ئىكەن، گوشىلياڭ لىيۇ شۇرۇننىڭ «مەسىلىھەتلىشىدىغان ئىش بار.» دەپ ئورنىدىن تۇرغۇزدى. لىيۇ شۇرۇن ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشخانىسىغا بېرىپ ئەمدىلا ئولتۇرۇشىغا، مۇھاپىزەتچىلەر ئىشىكنى ئېچىپ كىرىپ لىيۇ شۇرۇنغا قۇرال تەڭلەپ: «قولۇڭنى كوتەر!» دەپ ۋاقىردى دى ۋە دەرھال ئۇنىڭ يان قۇرالىنى تارتىۋالدى ھەمدە ئۇنىڭغا: دۇبەننىڭ بويرۇغى بويىچە قولغا ئېلىنىدىڭ.» دەپ ئېلان قىلدى. بىزدۇبەن ئىشخانىسىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن شەڭ شەسەي بىزنى گۇرۇپپىلارغا بولۇنۇپ سوراق قىلىشقا بويرۇق بەردى. بىز بەقەت مىلتىق سېتىۋالغان جەريانىنىلا بىلەتتۇق، لىيۇ شۇرۇن ھېچ ئىشنى بىلمەيتتى. سوراقتىن نەتىجە چىقمىدى. سۇ شىياگدا بۇ ئىش توغرىسىدا ئالدى بىلەن بولىيورۇق سوردىغان گۇناسى بارلىقىنىلا ئىقرار قىلىپ، باشقا غەرزە بولمىغانلىقىنى ئەيتتى شۇ ۋەقەدىن كېيىن سۇ شىياگدا بىلەن لىيۇ شۇرۇن تۇرمىدە كۆپ يىل ياتتى.

قايتا سوراقمۇ قىلىنمىدى مەن چېكىڭ دۇگىسىي بىلەن سوراق قىلىش خىزمىتىگە قاتناشتىم . سۇشياگدا ئەنزىسىگە قارىتا بىزدە ئۇرغۇن گۇمان پەيدا بولىدى بۇ ئىش ئاخىرى بېرىپ ئىشپىيونلۇق خىزمىتىنى ئىشلىمەسلىك ئىرادىمىزنى چىڭىتتى.

شەكىشىسىي باشتا تىرىشچانلىق بىلەن تىجەشلىك ئىش قىلاتتى . ئۇزۇنمۇ ئۇرمۇشتا ئادەتى - سادە ئۇتاتتى ئۇ بىزنى ئويىگە تاماقتا تەكلىپ قىلغاندىمۇ ئادەتتىكى تاماقلانى بېرەتتى . ھەر كۈنى خىزمەتتىن چۈشكەندىن كېيىن مۇھاپىزەت - چىلىرىنى باشلاپ، دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ ئالدىدىكى قورادا ۋاسكىتبول ئويناياتتى . يولدىن ئوتۇپ كېتىۋاتقانلار ئۇ- نى تاماشا قىلاتتى ، ئۇمۇ ئۇلارنى قوغلىمايتى ، بەزدە كوچىلارغا چىقىپ سەيلە قىلاتتى . مۇشۇ ئۇسۇل بىلەن ئوزۇنىڭ كونا بىيو- رۇكرات ئەمەلدارلارغا ئوخشىمايدىغانلىقىنى ئىپادىلىمەكچى بولاتتى . سۇشياگدا ئەنزىسىنى پەيدا قىلغاندىن كېيىن ئۇ ۋاسكىت- بول ئويىنمايدىغان ، كوچىلارغا چىقىپ سەيلە قىلمايدىغان بولۇپ قالدى . سەرتقا چىققاندا ماشىنىسىغا ئولتۇرۇپ كوپلىگەن مۇھا- پىزەتچىلەرنى ئېلىپ سوۋېت كونسۇلخانىسىغا باراتتى. يۇقۇرىدىكى- لەرنىڭ ھەممىسى قەستەن قىلىنغان ساختا ھەركەتلەر بولۇپ « شىنجاڭ پادىشاسى »لىق ئورنىنى مۇستەھكەملەش ئۇچۇنلا ئىدى . ئەمما 6 سىياسەتنى يولغا قويۇش داۋامىدا، پاراخورلۇققا قارشى تۇرۇش بولسۇن ياكى ئەپيونىنى مەنى قىلىشى خىزمىتىدە بولسۇن ، بۇلارنى ئۇزۇل - كېسىل ئىشلىدى . بۇنى ئۇنىڭ بىر نەتىجىسى دەپ ھىساپلىماي بولمايدۇ . ئۇ ئالدى بىلەن خىيانەتچىلەرنى تازىلاش ۋە ئەپيونىنى مەنى قىلىشى نىزامىنى تۇزۇپ چىقىپ قەتئى ئىجرا قىلدى . شىنجاڭنىڭ جۇغراپىيەلىك مۇھىتىمۇ ئۇنىڭ

قا يارەم بولدى. ئۇنىڭ تەستىقىدىن ئوتمەي ھېچقانداق ئا-
دەم شىنجاڭدىن كېتالمايتتى ياكى شىنجاڭغا كىرالمايتتى، شە-
رق بىلەن غەرپ يولىدىكى چازىلارنى قاتتىق ساقلىغانلىقتىن
ھېچقانداق كىشى ئوتەلمەيتتى. شۇڭا خېيانەتچىلەر ئاخىرى قا-
نۇنى چازادىن قېچىپ قۇتۇلالمايتتى. ئەپسۇن مەنبەئى ئۇزۇپ
تاشلانغانلىقتىن ئەپسۇن چىكىدىغان كىشىلەرنىڭ يوقۇلمىشىمۇ تەبىئى
ئىدى. 500 يىۇەندىن يوقىرى خېيانەت قىلغۇچىلارغا ئولۇم جا-
زاسى بېرىش دېگەن بەلگۈلىمە بۇيىچە، قۇتۇبى ناھىيىسىنىڭ
ھاكىمى شۇي ۋېنبىڭنى ئېتىۋەتكەندىن كېيىن ھەممە ئادەم قورقۇپ
كېتىپ خېيانەت قىلىشقا جۈرئەت قىلالمايدىغان بولدى. بىر مەز-
گىل چاقماق تىزلىگىدە ئىشلەنگەن خىزمەتلەر نەتىجىسىدە خېيا-
نەتچىلىك بىلەن ئەپسۇن چەككۈچىلەرنىڭ تۇخۇمى قۇرۇپ كەت-
تى. ئەپسۇننى مەنى قىلىش چەھەتتە، جاھانگىرلىككە قارشى
تۇرۇش ئۇيۇشمىسىدا كوللېكتىۋ ياتاق تەسىس قىلىنىپ، ئەپسۇن
چىكىشكە ئۇگۇنۇپ قالغان خىزمەتچىلەرنى شۇياتاقتا ئەپكىلىپ ياتقۇزۇپ،
ئەپسۇننى تاشلاتقۇزدى، ھەر كۈنى ۋاختى-ۋاختى بىلەن ئەپسۇن
تاشلىتىش دوختۇرى تارقىتىپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن
ئەپسۇن چەككۈچىلەر تېزلا تۈگىدى.

لېكىن پاراخورلۇقتا قارشى تۇرۇش، ئەپسۇننى مەنى قى-
لىش دېگەن ئاغزىدىن چۈشەرمەي سۆزلەيدىغان شۇنچە مىسىنىڭ
ئۆزى، ھەدەپ ئەپسۇن چىكىدىغان خېيانەتچىگە ئايلىنىپ قال-
دى، ساقچى باشلىرىنىڭ مۇساداسىغا ئۇچرىغان زور مىقداردىكى ئەپ-
يۇن شۇنچىلىك چىكىشىگە بىردىلىدىغان بولدى. ئۇ چۈچەك-
تا كەتكەندە نەچچە ئون مىڭ سەر ئالتۇننى ئۆزى بىلەن بىرگە
ئېلىپ كەتتى. بۇ ئالتۇنلار خېيانەتتىن كەلمىگەنمىكەن؟!

شەكىل شەسىەي سۇشياگدا ئەنزىسىنى پەيدا قىلغاندىن كېيىن يېڭى كەلگەنلەر بىلەن ئىلگىرى كەلگەن گۇرۇھتىكى ئەربابىلار-نىڭ ھەممىسى چۇچۇپ كەتتى. بىز، فۇگۇەنجالىق (ئىلدىيۇتانتىلار باشلىغى) جاۋجەنفېڭ (شەرقى-شىمالى پىدائىلار قوشۇنى بىلەن بىللەكەلگەن) غا بىزگە ۋاكالىتەن بىرچوڭ زىياپەت تەييارلاپ ئىلگىرى ئېۋەتىلگەن ئەربابىلارنىڭ كۆپ قېتىملاپ زىياپەت قىلىپ بەزى كۇتۇۋالغانلىقىغا تەشەككۇر ئەيتىشنى ھاۋالە قىلدۇق. باغاق تار-قىتىلغاندىن كېيىن ھېچقانداق كىشى كەلمەسلىككە جۇرئەت قىلال-مىدى. لېكىن ھەممە ئادەم زىياپەتتە كۆڭۈلسىز ئولتۇردى. بۇ، بىرلەشمە كۆڭۈل ئېچىش بولسىمۇ كۆڭۈل ئېچىلمىدى. ئۇلار «سۇشياگدا ئەنزىسى»نى بەزى پەيدا قىلدى دەپ قاراپ بەز-گە پوپۇزا قىلماقچى بولغان ئىدى. (ئەمىلىيەتتە بولسا ۋاكالە-شىياگىغا قىلىنغان پوپۇزا ئىدى) ئىككى گورۇھ ئوتتۇرىسىدىكى گۇمانلىنىشلارنى ئەمىلىيەتتە شەك شەسىەي ئوزى پەيدا قىلغان ئىدى. شۇ چاغدا شەك شەسىەينىڭ ھوكۇمرانلىقىدا بولغانلار مە-سىلەن: چىن دېلى، جاك شەك، پەك لىياك (دۇبەن مەھكىمىسى ھەربى سودباشقارمىسىنىڭ باشلىغى) خۇاك جەنجاك (دۇبەن مەھ-كىمىسى خوجۇلۇق باشقارما باشلىغى) شى شىچاك (دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ باش كاتىۋى) گۇيفېن (ئۇرۇمچىنىڭ مەمۇرى ئەمەلدارى) قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ياك زېكشىن، چىن شۇرىن دەۋرىدىكى پىشقەدەم ئەربابىلار ئىدى. يېڭىدىن كەلگەن ئەربابىلار دىگەنلىمىز پىشقەدەملەر مەسخىرە قىلىپ سۆزلەيدىغان «10 چوك دوكتۇر»ۋە ماجۇگىيىك قىسىملىرىدىن ئەل بولۇپ كەل-گەن ياك پوچىك، لېۋفۇۋۇ، يىن جېنۋې قاتارلىقلار ئىدى. شۇنىڭ-دىن كېيىن گاۋشىيەبىڭمۇ خەتەرلىك ھېس قىلىپ،

ئىستىپا سوراپ نەنجىگە كېتىۋالدى. شىلىشسەيمۇ ئۇنى ئويلاپ ئولتۇرماي. سۇشيا گىدا بىلەن گاڭشيە بىلەن جاڭ جيېشى خاندانلىقى بىلەن مۇناسىۋىتى بار يوقلىقىغا كەلسەك، بۇنىڭ نازۇك تەرەپلىرىنى بىلمەيدىكەنمەن.

1935 - يىلى سوۋېت ئىتتىپاقى ئىنقىلابنىڭ 25 نەپەر ھەر مىللەت بولشېۋىكلىرى، مەسىلەن: ۋالىك شۇچىڭ (ئەسلى ئىسمى يۇشيۇسۇڭ)، ۋالىڭ باۋچيەن، ۋەن شيەنتىڭ، جىڭ يىجۇن جىياڭ يىۋۇ، ئۇدېمىڭ، قادىر ھاجى قاتارلىقلار ئارقىمۇ-ئارقا شىنجاڭغا يېتىپ كەلدى. ليكسن ھەر قايسى ئورگانلارنىڭ يۇقۇرى دەرىجىلىك مەنسەپ ئورۇنلىرىنى ئىلگىرىكى ئىككى گۇرۇھتىكى ئەربابلار ئىگەللەپ بولغانلىقتىن، بۇلارنى تەخسىم قىلىدىغان ئورۇن چىقماي قالدى، پەقەت جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسىنىڭ باش كاتىپلىق ئورنى بوش ئىدى. سوۋېت كونسۇلخانىسى بىلەن شىنجاڭ شىسەي بۇ ۋەزىپىنى ئىنتايىن مۇھىم دەپ قارىسىمۇ يەنە ئوتۇنۇپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن خەجۇەن مالىيە نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى بولدى، جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشما باش كاتىپلىغىنى ۋە شىنجاڭدا رابىتە ئۇنىنىڭ باشلىقلىقىنى ۋالىك شۇچىڭغا ئوتۇنۇپ بەردى. شىنجاڭ ۋالىك شۇچىڭنى ئۇزىگە تارتىش ھەمدە سوۋېت ئىتتىپاقىغا سادىق ئىكەنلىگىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن سىكلىسى شېڭ شىتۇگنى بەرمەكچى بولدى. ۋالىك باۋچەننى گۈچۈك ناھىيىسىگە شەنجاڭ، كېيىن قەشقەرنىڭ ۋالىسى قىلدى. ۋۇدېمىڭنى توانسېۋېت باشقارمىسىغا (سىنتىرا-

لنى گاراژ) مۇئاۋدن باشلىنىپ قىلدى . ۋاك يەۋۇنى جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسى (ئىلگىرى سىياسى نازارەت قىلىنىش باش ئىدارىسى ئىدى)غا باشلىنىپ قىلدى . چىن يەجۇننى خوتەنگە ۋالى قىلىدى ، ۋەن شىيەنتىنك ، ۋاك باۋچەنتنك ئورنىغا قەشقەرگە ۋالى بولدى ، قادىر ھاجى قەشقەرىج . خ ئىدارىسىنىڭ باشلىغى بولدى. ئۇلار ، يېتىپ كېلىشتىن ئىلگىرى شىنك‌شىسەي بىزنى چاقىرىپ: « سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن كىشىلەرنىڭ ئىتتىپاقلىقنى چوقۇم ياخشىلاش كېرەك ، كىممىكى ياخشى ئىتتىپاقلاشمايدىكەن شۇ كىشى ئىنتايىن زور خاتالىق ئۆتكۈزگەن ھىساپلىنىدۇ » دەپ سوزلىدى. بىز ئونىنك ئەھمىنى بىجاكەلتۈرۈشىمىزنى ئىدى .

سوۋېت ئىتتىپاقى بۇ 25 كىشىدىن تاشقىرى يەنە ھەربىي مەسلىھەتچى، مالىيە مەسلىھەتچىسى قاتارلىقلارنى ئېۋەتىپ شىنك‌شىسەيگە يار-دەملەشتى. لېكىن بۇ 25 كىشى مۇھىم ئورۇنلارغا ئىرىشەلمىگەن-لىكتىن ، سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلخانىسى ھەمىشە شىنك‌شىسەينى تىزىراق چارە تېپىشقا سۇيلەپ تۇرغاچقا ، شىنك‌شىسەي بىزنى چەت ناھىيە ، ۋىلايەتلەرگە بېرىپ ئىشلەشكە يوتكىدى . خې گېنگگۇاڭنى تارباغاتاي ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىغى قوشۇمچە شۇبە گېزىتخانە باشلىغى قىلدى . لاك داۋخېڭنى قەشقەر ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىغى قوشۇمچە شۇبە گېزىتخانە باشلىغى قىلدى . جۇچۇنخۇينى ئالتاي ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىغى قوشۇمچە شوبە گېزىتخانە باشلىغى قىلدى . سۇۋدىنلىنىڭ ئىلى شوبە گېزىتخانىسىنىڭ باشلىغى قىلدى . جاۋسەكشېكنى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىغى قىلدى . (جۇچۇنخۇى ، سۇۋدىنلىن ، جاۋسەكشېلار شەرقى - شىمال-لىق بولۇپ مېنىنك تونۇشتۇرۇشۇم بىلەن شىنجاڭغا كەلگەن. بۇلار

گونا گورۇھنىڭلىرى: « 10 چوڭ دوكتۇر » دەپ مەسخىرە قىلىنغانلار ئىچىدىكى كىشىلەر ئىدى) بۇ چاغدا شۇي بودا گۇڭ جېنخەنىڭ ئورنىغا قەشقەرنىڭ ۋالىسى بولغان ئىدى. (گۇڭ جېنخەن شەرقى شىمال پىدائىلىرى بىلەن شىنجاڭغا كەلگەن ، رۇسچە بىلمىدىغان كىشى بولغاچقا شىڭ شىسەيگە تەرجىمان بولغان. كېيىن « شىنجاڭ گېزىتخانىسى » دەپ ئۆزگەرتىلگەن « تىيانشان گېزىتخانىسى » غا باشلىق بولغان . شىڭ شىسەينىڭ مەخپى ئىشلىرىغا ئارىلاشقان لىۋغى ئۇچۇن بىرنەچچى تۇركۇمدە قەستەن تۇتۇپ سولاپ ، كېيىن ئولتۇرۇپ تاشلىدى) يەنە « ناھىيە ھاكىمىيىتى ئاساس » دېگەن بانا بىلەن كاڭ مىڭيۇەننى مانا ش ناھىيىسىگە ھاكىم قىلىپ ئېۋەتتى. سۇڭ نىيەنسەنى شىخو ناھىيىسىگە ھاكىم قىلدى ، لېكىن سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلخانىسى بۇنىڭغا بىلەن توختاپ قالمىدى ، شىڭ شىسەينى بىزنىڭ تەسىرىمىزگە ئۇچراتماسلىق ، قۇرۇق سوز تارتىپ بىزنى قولغا ئالدۇرۇپ شىڭ شىسەينى قۇرۇق جازدىغا ئايلاندۇرۇپ ھوقۇقنى 25 كىشىگە تۇتقۇزۇش ئۇچۇن ، بىزدەك يات پۇنىيىدە ئوقۇغانلارنى « ياپۇنىيەنىڭ جاسۇسى » دەپ بوھتان قىلدى . كېيىن شىڭ شىسەي مەلۇم ئىھتىياجنى نەزەردە تۇتۇپ بىزنىمۇ ئىلگىرى - كېيىن قولغا ئالدى .

چېن دېلى روسچە بىلىسمۇ شىڭ شىسەي ئۇنىڭغا ئىشەنمەي ، تەرجىمانلىقتا ئانچە ئىشلەتمىدى . گۇڭ جېنخەن مەخپى ئالاقە ئىشلىرىغا ئارىلاشقان بولسىمۇ ئۇنىمۇ مۇھىم ھەل قىلغۇچ تەدبىر تۇزۇشكە ۋە مۇھىم مەخپى ئىشلارنىڭ تەرجىمانلىقىغا قاتناشتۇرمىدى . سوۋېت كونسۇلخانىسىدا خەنزۇچە بىلمىدىغان كاتىپ بار ئىدى ، يەنە ۋاڭ لىشياگمۇ ئىشەنچلىك تەرجىمان ئىدى (ۋاڭ لىشياڭ شىنجاڭغا كېلىپ ئۇزۇن ئوتمەي ئۇنى سوۋېتكە رلەر تونۇ-

ۋالغان، ئۇنىڭ بويى پاكار، ئۇرە تۇرغاندىمۇ ئولتۇرغانلار بەن لەن تەڭ تۇراتتى. ئۇنىڭ شۇنداق ئالاھىدە ئالامەتلىرى بولغاچقا باشقىلار بىر قاراپلا تونۇۋالاتتى، چۈنكى سودىگەرلەر تاشقى مۇڭغۇلغا سودىگەرچىلىك قىلىپ بارغاندا ئۇنى كورگەن ئىكەن. ئۇ، ئۇچاغدا تاشقى مۇڭغۇلدا ئاگىنتلىق قىلاتتى. شۇڭا ئۇنى كورگەنلەرنىڭ ھەممىسى: « سوۋېت ئىتتىپاقى تاشقى مۇڭغۇلدىن يوتكەپ كەلدى » دېيىشەتتى).

شىنىڭ شىسەي ئايروپىلان، زەمبىرەك سېتىۋېلىش ئۈچۈن، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن 5 مىليون ئالتۇن رۇبلى قەرز ئالغان ئىدى. سوۋېت ئىتتىپاقى ئۇنى قەرز تولەشكە قىستىدى ۋە ئۇنىڭغا ئامال كورسۇتۇپ: « ئەگەر جەمىيەتتىكى مەشھور ئەربابلارنى (بايلارنى) قولغا ئېلىپ، ئۇلارنىڭ مال - مۈلكىنى مۇسادىرە قىلساڭ قەرزدىكنى تولەپ بولغاندىن تاشقىرى، ئېشىپ قالغىنىنى ئىشلىتىپمۇ تۇگىتەلمەيسەن» دىدى. (ھەقىقەتەن مۇشۇنداق سوز بولغان، ھۇسۇيۇنبايىنى قولغا ئالغاندا ئۇنىڭ ئويىدىن 27 كېرىسىن تۇگمىغا قاچىلانغان ئالتۇن مۇسادىرە قىلىنغان ئىدى). دەل مۇشۇنداق پەيتتە، شىنىڭ شىسەي پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ، جۇڭگو كومپارتىيىسىدىكى يولداشلارنى شىنجاڭغا كېلىپ خىزمەت ئىشلەشكە تەكلىپ قىلدى.

شىنىڭ شىسەي: « كونا گورۇھتىكى ئەربابلار ھامان ھايدىلىدۇ. يېڭىلارنى سولاش بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مۇددىئاسىغا ئۇيغۇنلاشقان بولىمەن، چەمىيەتتىكى مەشھور ئەربابلارنى (بايلارنى) تۇرمىگە تاشلىسام نۇرغۇن مال - مۈلۈككە ئىگە بولىدىكەنمەن، ئۇلارنى (بىزنى دېمەكچى) سولاپ قويسام، ۋالاڭ شۇچىلىڭ قاتارلىق 25 كىشىنىڭ ھەممىسى: « ئىدىوتسىكەچچى ئىكەن، ئۇلارشىنى جاڭدا ياخشى ئىتتىپاقلىشالمىدى» دەپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا قوغلاپ

ۆەتسەم، شۇ يول بىلەن سوۋېت كونسۇلخانىسىنىڭ 25 ئادەم بىلەن مېنى قۇرۇق جازا قىلىپ قويۇشى سۇيىقەستىدىكە تاقابىل تۇرالايمەنغۇ!» دېگەن كويدا بولدى. ئۇ يەنە: « بۇ بىر تۈركۈم كىشىلەردىن سولايدىغانىنى سولاپ، ھايدايدىغانىنى ھايداپ چىقىرىۋەتسەم، جۇڭگو كومپارتىيىسىدىكىلەر ماڭا يان تىرەك بولمىدىغۇ، مېنىڭ پادىشالىق ئورنۇمغا ھەجىبىر زىيان يەتكۈزىدۇ» دەپ ئويلاپتىمۇ. شۇنىڭ بىلەن ھەدەپ قولغا ئېلىش يۈزلىنىپ چۈشتى، قەلەم ئەھلىدارلىرىدىن ئومۇمەن ھەممە ئورگانلارنىڭ باشلىقلىرىنى، ئەلىھەم ئەھلىدارلىرىدىن تۆتىنجاڭدىن يۇقۇرىلارنى، ژالڭ گۇلڭ، لاما لارنى، كاپىتالىستلارنى، پومەشىكلارنى ھەدەپ قولغا ئالدى. بۇلارنىڭ بىرىمۇ ئەمەس تاپالمىدى. 1937-يىلىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر شىنجاڭ بويىچە قولغا ئېلىنغانلار تەخمىنەن 100 مىڭ كىشىدىن ئاشتى. ئۇرۇمچىدىكى ئىلگىرى ياسالغان دوبەن مەھكىمىسى ئىچىدىكى ئالاھىدە تۈرمە بىلەن غەربىي دەۋازا ئىچىدىكى كونا تۈرمىلەرگە ئادەم سىغمىغاچ، ھەتتا مەخسۇس ئوردىسى، لېيۇۋېنلوگىنىڭ ئوردىسى، ساقچى باشقارمىسى (ئىلگىرى ج خ ئىدارىسى دېيىلەتتى) نىڭ ماشىنا قويىدىغان ئويىلىرى بىلەن ژالڭ يەمىياۋ بۇتخانىسىنىڭ ئارقىسىدىكى ئورالارنىڭ ھەممىسى تۈرمە قىلىنىپ ئىشقا سېلىندى.

1936-ۋە 1937-يىللىرى شىمالىي ئۇزۇنىڭ ھوكۇمرانلىغىنى تارتىۋېلىپ قويۇشقا ئاز قالغان 2 قېتىملىق تەھدىتكە يەنى بىرى ئۇيغۇرلاردىن بولغان دېۋۇزىيە باشلىغى مەھسۇت موشتىنىڭ يەنە بىرى ماخۇشەننىڭ قۇرالىدىق تەھدىتىگە دۇچ كەلدى. بۇ ئىككىسى قۇرالىدىق تەھدىتىنى ئەنگىلىمەيدىغانلىق ھۇئىاۋنىڭ كونسۇلى پىلانلىغانىدى.

بۇ كونسۇل ھەربىي كىشى بولۇپ ھىندىستاندىكى ئەنگلىيە ئارمىسى

يەسىدىن ئېۋەتىلگەن ئىدى. 1936 - يىلى ئەنگلىيىنىڭ نەنجىڭدە-
كى ئەلچىخانىسى شىنجاڭغا بىر مۇئاۋىن كونسۇل ئېۋەتتى، بۇ
ئەبلەخ ناھايىتى كورەڭلەپىدىغان ئادەم بولۇپ جۇڭگولۇق ئاشپەز-
لەرنى ئوزى بىلەن ئېلىپ كەلگەن ئىدى، كېلىپلا ھەدەپ زىيا-
پەتلەر بەردى. قەشقەرنىڭ مەمۇرى ئەمەلدارلىرى ۋە قەشقەرنىڭ
گارنىزون قوۇمەندانى باشچىلىغىدىكى ھەر قايسى ئورگانلارنىڭ كات-
تىۋاشلىرىنى كوللېكتىۋ مېھمان قىلدى، كېيىن كاتتا ۋاشلارنى بىر-بىر-
لەپ مېھمان قىلىپ ئوزىنىڭ پارچىلاش، ئاردىغا سوغاقچىلىق
سېلىش نەيرەڭىنى ھەدەپ ئىشقا سالدى. دېگەندەك: دۆۋە-
زىيە باشلىغى مەھمۇت مۇھىتى ئوزىگە يولەنچۇك بارلىغىنى بە-
لىپ ئوز ئەسكەرلىرى بىلەن شىنك شىسەيگە قارشى چىقىشىنى
پىلانلىدى. ئۇ ئابدىغوپۇر دامۇللانى ئاممىنى قوزغۇتۇشقا بۇي-
رىدى. ئابدىغوپۇر دامۇللا ئۇنىمىدى مەھمۇت مۇھىتى غەزەپنى
باسالماي ئابدىغوپۇر دامۇللانى ئولتۇرۇۋەتتى. مەھمۇت مۇھىتى
قارمىغىدا جەمئىي 4 تۇەن ئەسكەر بولۇپ، پەقەتلا 1 - تۇەن
ئۇنىڭ بۇيرۇغىنى تىكشايىتتى، شۇڭا ئۇ ئوزىنىڭ يىتىم قالغانلىغىنى
ئامەتنىڭ كەتكەنلىگىنى بىلىپ بىر تۇركۇم يېقىن ئادەملىرىنى
باشلاپ ھىندىستانغا قاچتى. شىنك شىسەي مەھمۇت مۇھىتىدىن خېلى
بالدۇرلا ئىھتىيات قىلىپ ئۇنىڭ تۇۋەنجاڭلىرىنى ئەربىيلەشتى
نامى بىلەن ئۇرۇمچىگە يوتكەپ كېلىۋېلىپ، مەھمۇت مۇھىتىنى
قارشى تۇرالمايدىغان قىلىپ قويغان ئىدى. ئەنگلىيىنىڭ مۇئا-
ۋىن كونسۇلى ئوز پىلانىنىڭ ئەمەلگە ئاشمىغانلىغىنى كورۇپ،
1937 - يىلى خوتەنگە بېرىپ ماخۇشەننى قوتىراتتى. ماخۇشەن
چىم ياقتان يېرىدىن قوزغۇلۇپ چىقىپ ئەسكەرلىرىنى ئىككى يولغا
ئايرىپ، بىر قىسمىنى كۇچارغا، بىر قىسمىنى قەشقەرگە ھۇجۇم

قىلىشقا ئېچۆەتتى. كۇچارغا بارغان ئەسكەرلېرى شەك شەسسەيدەك ئىككى تۇەن ئەسكىرى بىلەن ھەربى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىدىن توسۇپ زەربە بېرىشىگە دۇچ كەلدى. قەشقەر تەرەپتە ماشىگگۇى لۇيجاڭدەك قۇماندانلىغىدا ئالدى بىلەن قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدىكى ئايرىدۇرۇمنى ئىگەللەپ ئاندىن كونىشەھەر ناھىيىسىنى بېسىۋالدى. ئۇ چاغدا قەشقەر گارنىزون ئىشتاۋىدىكى ئايرۇدۇرومنى ساقلاشقا قويغان بىر لىيەن ئەسكىرى بىلەن شەھەر قوغدايدىغان بىر جۇگدۇى ئەسكىرى بولۇپ كۇچى ئاجىز بولغاچقا، يېڭىشەھەر ئىچىگە چىكىنىشكە مەجبۇر بولدى. شۇنىڭ بىلەن يېڭىشەھەر 3 ئايدىن ئارتۇق مۇھاسىرە ئىچىدە قالدى. كېيىن شەك شەسسەيدەك تەكلىۋى بۇيىچە سوۋېت ئىتتىپاقى قەشقەرگە ئەسكەر كىرگۈزدى، ماشىگگۇى تەسلىم بولدى ۋە يېڭىشەھەر مۇھاسىرىدىن قۇتۇلدى. ماخۇشەن قەشقەردىكىلەرنىڭ تەسلىم بولغانلىغىنى كۇرۇپ، شەك شەسسەيگە قارشى تۇرۇشتىن ئۇمىدىنى ئۈزۈپ ئوزىنىڭ يېقىنلىرىنى باشلاپ ھىندىستانغا قاچتى. شەك شەسسەيگە قارشى بۇ ئىككى قېتىملىق ۋەقە، ئەنگلىيە بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭدا مەخپى ئېلىشقانلىغىنى ئوچۇق كورسۇتۇپ بەردى. ئەنگلىيە مەغلۇپ بولدى. شەك شەسسەينىڭ پادىشالىق تەختى ساقلاپ قېلىندى

شۇنىڭ بىلەن شەك شەسسەي يەنە قولغا ئېلىشنى باشلىدى، 1937 - يىلى 11 - ئايدا ئۇرۇمچىگە مائارىپ نازارىتىنىڭ تەھرىر - تەرجىمە ھەيئىتىگە (باشلانغۇچ مەكتەپ دەرسلىك كىتاپلىرىنى تۇزۇپ تەرجىمە قىلاتتى) باشلىق بولۇپ يوتكەلدىم. مەن قەشقەرنىڭ مالىيە ئىشلىرىنى كوزدىن كۇچۇرۇشكە

بارغان مالىيە نازارىتىمىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى بىلەن بىللە كېلى
ۋاتاتتىم ، داۋانچىغا يېتىپ كەلگەندە ماشىنىمىزنى سىياقچى ئىد
دارىسىنىڭ ھويلىسىغا ئەپكىلىپ ئاختۇرۇشقا باشلىدى ، شېك شې
سەيىنىڭ ماڭا بەرگەن يان قۇرالى بىلەن مەخپى تېلېگىرام نۇمۇر
دەپتېرىنى ئېلىۋالدى . خۇشۇكاڭنى قولغا ئېلىپ ، مېنى مېڭىشقا
رۇخسەت قىلىدى . ئۇرۇمچىگە كىلىپ ئەتىسى شېك شىسەي بىلەن
كورۇشتۇم . ئۇ ماڭا : « ئۇلارنى (ياپۇنىيىدە بىللە ئوقۇغان سا
ۋاقداشلىرىنى دېمەكچى) قولغا ئېلىغانلىغىنى بىلىدىغانسەن ؟ !
ئۇلار سېنىڭ دوستۇڭ شۇنداق مېنىڭمۇ دوستۇم ئىدى ، ئۇلار
نىڭ بىر ئاز چاتىغى چىقىپ قالدى . لېكىن مەن بىلەن مۇنا
سىۋەتسىز بولغىنى ئۈچۈن چۈچۈپ كەتمە ، ئۇزەكنىڭ ئىشىنى
ياخشى ئىشلەۋەرسەڭ بولىدۇ » دىدى . ئۇ گوشىلياڭغىمۇ شۇنداق
دىگەن ئىكەن . تورمىنىڭ تەييار بولمىغانلىغى ، ئۇنىڭ ئىلىسمۇ
سولايىدىغان يەرنىڭ يوقلىغى كورۇنۇپ تۇرسىمۇ قەستەنگە
سەن بىلەن مۇناسىۋەتسىز ، مەن سېنى تۇتقۇن قىلماقچى
ئەمەسمەن ... دىدى . مۇنداق يالغان گەپ قىلىش
ھەقىقەتەن چوڭ ئەربابلار ئىشلىتىدىغان نەيرەڭ — ده ! شېك شىسەي
ساختىپەزلىكىگە ئىزچىل ئالدىنىپ قالغان ئىدى . ئاردىدىن 3,2 كۈن
ئوتۇپلا مەن بىلەن گوشىلياڭ ئىككىمىزنى قولغا ئالدى . ۋاڭ يەنە
ئىككىدىن باشقىلىرىمىزنىڭ ھەممىسى قولغا ئېلىنىدۇق . ۋاڭ يەنىلا
ئىلىدا خىزمەت قىلىۋاتقان مەزگىلىدە شېك شىسەيىنىڭ قېنات
سى ئىلى بويىچە ئۇزلەشتۇرۇش ئەمەلدارى چىۋۇزوگجۇن تەرىپى
دىن قولغا ئېلىنىپ ، ئۇرۇمچىگە يەتكۈزۈپ بېرىلگەن . ۋاڭ بىلەن چۇ
كىنلەشلەيتتى شۇنداق قىلىپ بۇ پىشقەدەم بىيورو كراتلارنىڭ
ھەممىسى بىر يولدىلا يوقۇتۇلدى .

«ئېشىشنى يەۋېلىپ ۋازىنىنى چىقتى» دىگەندەك، ئادەمنى ولتۇرۇپ ئاغزىنى تۇۋاقلاشى، شىلىشمىسەيمۇ ئادەت قىلىۋالغان ۇسۇلى ئىدى. ئۇ ئۇزۇنلۇك «شىنجاڭ پادىشاسى» لىق ئورنىنى ساخ- ىشقا يارىدىمى بولىدىغان ھەرقانداق ئىشنى قىلىشتىن يانمايتتى. ئومۇنسىزدم بولامدۇ، سەنمىنجۇيى بولامدۇ ۋاختى كەلسە ىشىنەتتى شۇنداقلا ھېچقايسىسىغمۇ ئىشەنمەيتتى. ئۇ «باشقىلار ماڭا ۇرال بولۇپ بېرىشىلا كېرەك» دەپ ھىساپلايتتى، ئۇ جۇڭگو كومپارتىيە ىنىلىك شىنجاڭغا كەلگەن كىشىلەرنى سۇيىي - ئىستىمال قىلىش يولى بە- ەن ئوزدىگە يانتاياق قىلىش نىيىتىدە، بىزنى قولغا ئېلىش، 25 كىشىنى سوۋېت ئىتتىپاقىغا ھايدۇۋېتىش قارارىغا كەلگەن ئىدى. ھەتتا ئوز- ىلىكلىسىنىلىك ئېرى ۋاڭ شۇچىنمۇ قوغلىۋەتتى. شىلىك شىتۇك ۋاڭ بىلەن ىللە سوۋېتنىكەكېتىشكە ئۇنۇمىغان بولسىمۇ شىلىك شىسىنى ئۇنىڭغا يول قوي- ىدى. ئاخىرى شىلىك شىتۇك بەربىر بارمىدى. دەمەك ئۇ ئوزىنىلىك ىبۇنداش كىلىسىنى شۇنداق قىلىغان يەردە باشقىلار ئۇستىدە گەپ قىلىشنىلىك ھاجىتىمۇ يوق.

بىرىنچى قېتىملىق چوڭ قىرغىنچىلىقتا ئۇنتۇن قىلىنغانلاردىن 300دىن كوپ كىشىنى ئولتۇرىۋەتتى. كونا بېيۇروكراتلارنىلىك ھەممە- سى ئۇنىلىك قىلىچى ئاستىدىكى بىچارىلارغا ئايلاندى.

مۇنچىۋالا ئاھالىنى قىرىۋېتىش - سۈرۈنى بىلىغانلارنى كوز- دىن يوقۇتۇپ بىر ئورۇلۇپلا جاڭ جېشى تەرىپىگە ئوتۇۋېلىشقا ئو- ڭايلىق تۇغدۇرۇش ئىدى. ئۇنۇڭ نەزىرىدە «جۇڭگو كومپارتىيىسى جاڭ جىيېشىنى يېڭەلمەيدۇ، موسكۋا قاتمۇ - قات مۇھاسىرە ئى- چىدە قالدى، سوۋېت ئىتتىپاقىغا تاينىۋېلىشنىلىك ھاجىتى قالمىدى» دەپ ھىساپلايتتى. شۇڭا 1942 - يىلى ئۇ جۇڭگو كومپارتىيىسىدىن

كەلگەن يولداشلارنى تۇتقۇن قىلىشنى پىلانلىغان. لېكىن چۈگچىك بىرمەھەل ئۇنىڭغا ئادەم ئېۋەتىپ بېرەلمىدى. قولىلايدىغان ئادەم بولمىسىمۇ بولمايتتى. شۇڭا ئۇ، بەزنى تۇرمىدىن ۋاختىنچە چىقىرىپ، ئۆزىنى قوغدىتىپ، گومىنداڭ ئادەملىرى يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، قايتىدىن يىغىشتۇرماقچى بولدى. بەزنى (ۋاڭ يەنلىڭ، سۇي گو-جىڭدىن باشقىلارنى) تەپتىش باشقارمىسىغا تىرىلاپ جىنايەتچى چاكار قىلىپ ئىشلېتىپ، ساقچىلار ئۇچۇن ساۋات چىقىرىش دەرسلىگى تۈزۈش خىزمىتىگە سالدى. بىر كۈنى بىر كىچىك ماشىنىغا بەزنى ئولتارغۇزۇپ كوزىمىزنى تېڭىپ دۇبەن مەھكىمىسىگە ئېلىپ بېرىپ شدڭشىسەي بىلەن كورۇشتۇردى. ئۇنىڭ بىلەن ئىشخانىدا كورۇشتۇق، ئامانلىق سوراشقاندىن كېيىن ئۇ: «سىلەرنى مەن سولاپ قويمۇدۇم سوۋېت ئىتتىپاقى مىنى تولا قىستىغاشقا، ئامالسىز شۇنداق قىلىشقا مەجبۇر بولدۇم» دىدى. ئۇنىڭ دەۋاتقان سۆزى ھەقىقى پاكىت بولسىمۇ، ئۆزىنى مۇنداق ئاقلاشتا يەنە باشقا غەرىزى بار ئىدى، ئۇ بولسىمۇ بىزنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا بولغان نەپرىتىمىزنى قوزغاش ئارقىلىق ئۆزى بىلەن بىرلىكتە گومىنداڭ تەرىپىگە ئوتكۈزۈپ كېتىشىش ئىدى. شۇڭا ئۇ يەنە ھازىر مېنىڭ سىياسىتىم ئۆزگەردى. سەنمىنجۇيى (3 مىللى مەسىلەك) كە ئىشىنەي دەۋاتىمەن. مۇبادا سىلەر ماڭا ئەگىشىپ گومىنداڭغا كىرسەڭلەر سىلەرنى قويۇتىمەن، ھەركىمنىڭ كونا خىزمىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرىمەن، ئەگەر ئۇنۇمسىزلار ئۇ چاغدا سىلەر قايتىپ تۇرۇڭلار، قاچان قويۇپ بېرىلىدىغانلىقنى بىلگىلى بولمايدۇ» دىدى.

بىز قانداق جاۋاپ قايتۇرۇشىمىزنى بىلمەي بىر-بىرىمىزگە قارىشىۋالدۇق. بىرەمدىن كېيىن شۇي بۇدا: «بىزدۇبەنىنى دەپ كەل

گەن ئىدۇق. دۇبەن قايسى يولدا ماڭسا بىزمۇ دۇبەنگە ئەگىشىپ مېڭەۋەر
ىمىز.» ددى. شۇڭ شەھەرنى قويۇپ بېرەي لېكىن گۈشەن
شۇنداق بولسۇن، مەن سىلەرنى قويۇپ بېرەي لېكىن گۈشەن
لمياڭ، لاڭ داۋخېڭلاردىن باشقىلارنىڭ ھەممىسى ئىسمىنى ئۇزگەرتى
سۇن، قايتىپ بارغاندىن كېيىن ئۇزگەرتكەن ئىسمىڭلارنى ېيىزدىپ
ماڭا ئەۋەتىپ بېرىڭلار» ددى. شۇنداق قىلىپ بىز تەپتىش باشقارمىسىغا قايتىپ كېلىپ كۇتۇپ تۇردۇق (تەپتىش باشقارمىسى ئەسلىدە ساقچى باشقارمىسىنىڭ ھەرقايسى ئىدارىلىرىنىڭ خىزمىتىنى كوزدىن كوچۇرۇپ تۇرىدىغان ئاپپارات ئىدى. لېكىن شۇڭا تەپتىش باشقارمىسى ئاساسەن ئىشپىيۇنلۇق خىزمىتىنى باشقۇراتتى. خۇيزۇلاردىن لېيۇبىگدې مەزكور باشقارمىنىڭ جۇرنى ئىدى)
بۇ چاغدا سۇشياگدامۇ، مۇشۇ تەپتىش باشقارمىسىدا جىنايەتچى چاكار بولۇپ تۇرمىغا ئېلىنغانلارنىڭ بالا-چاقىلىرى ئېلىپ كەلگەن كىيىم-كېچەك، ئوزۇق-تولۇكلىرىنى تاپشۇرۇۋېلىپ تارقىتىپ بېرىش خىزمىتىنى ئىشلەيدىكەن. سۇشياگدانى ئولتۇرمىگە ئىلىگىدىن ئۇنىڭ خېلى بۇرۇنلا جاڭجېپشى نىڭ ئايغىغا باش قويۇشى غەرىزى بارلىغىنى كورگىلى بولىدۇ.
ئىسمىمىزنى ئوزگەرتىپ بولغاندىن كېيىن شۇڭ شەھەرى بىزنى تۇرمىدىن بوشۇتۇپ موگغۇل-قازاق مەكتەۋىگە كۇچۇرۇپ ئاپىرىپ (مەكتەپتە قىشلىق تەتىل ۋاختى ئىكەن) قويدى. بىز خىزمەت كۇتۇپ تۇردۇق. مېنى شىنجاڭ گېزىتخانىسىغا مۇئاۋىن باش تەھرىر قىلىپ ئېۋەتتى. باش تەھرىرلىي سۇپىڭ (جۇڭگو كومپارتىيىسىدىن ئىدى) مېنى «شىنجاڭدىكى بىر كۇن» نى تەھرىر قىلىشقا تەيىن قىلدى. ئۇزۇن ئوتمەي، شۇڭ شەھەرى ئۇلارنى «يەنئەنگە ئۇزۇتۇپ قويىمىز» دەپ ئۇختۇرۇش قىلدى. ئۇلار بۇ-

گەپكە ئىشىنىپ بەك خوشال بولۇشتى. ئەكىنچى كۈنى بىر قارا
ماشىنا ئۇلارنى ئالغىلى كەلدى. مەن گېزىتخانىنىڭ مۇئاۋىن باش
لىغى سۇلۇخۇنكوى (شەلۇشىسەيىنىڭ شۇ يەردە تۇرۇشلۇق ئىشىپيونى
بولۇپ ئۇنىڭ شىسەي) بىلەن سوزلىشىۋاتقان مەخسۇس
تەلئونى بار ئىدى) بىلەن ئۇزۇتۇپ بارغۇچ، كىم بىلسۇن، بۇ قا.
را ماشىنا ئۇلارنى ئۇدۇل تۇرمىغا ئېلىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن
سۇلۇخ نيەنسى گېزىتخانىنىڭ باشلىغى بولدى مەن ئۇنىڭ مۇئاۋىنى.
ھەم قوشۇمچە تەھرىر بولۇم باشلىغى بولدۇم. لېكىن يېنىمىزدا جا.
سۇس سولۇخۇنكوى، تاشقىرىدا پوستا تۇرۇپ ماراپ تۇرىدىغان ئىشپيون
لار بارئىدى. بۇنىڭغا قارىغاندا شىلۇشىسەي نەدىمۇ «بىزنى راستىن
قويدۇتتى» دېگىلى بولسۇن!

ئىسىم ئۇزگەرتىشىنىڭ سەۋەبى: شىلۇ شىسەي يازغان 6 بۇيۇك
سىياسەت توغرىسىدىكى دەرسلىكتە مۇشۇ ئىسىمدىكى سەر تۇپىلاڭ
كوتۇرۇپ ئۇنىڭ ھاكىمىيىتىنى تارتىۋېلىشقا ئۇرۇنغان دەپ يېزىلغان.
لىقتىن «ھازىر بۇ ئادەملەرنىڭ قوبۇپ بېرىلمىگەنلىكىنى» ئىسپات.
لاش ئۈچۈن «ئىسىم ئۇزگەرتىلار!» دېگەن ئىدى.

مەن ئەكىنچى قېتىم تۇرمىغا كىردىم. ئاگلىشىمچە بىزنىڭ
ئىسىمىز جىنايەتچىلەرنىڭ ئىسىملىك دەپتىرىدىن ئۇچۇرۇلمىگەن
ئىكەن. بۇنىڭدىن شىلۇشىسەينىڭ بىزنى يەنە تۇتقۇن قىلىش پىلانى
بارلىقىنى كورگىلى بۇلىدۇ.

سۇلۇخ مېيلىنىڭ شىنجاڭغا كەلگەندە شىلۇ شىسەي مىنى
« قاردىشى ئېلىشى يۇزىسىدىن بىر باشماقالا يازغىن، مۇجمەلراق
بولسۇن، جالۇجېپشىنى بەك ئاشكارا ماختاپمۇ كەتمىگىن!» دەپ
يولىيورۇق بەردى. يېزىپ بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ كورۇپ چىقىپ
شىغا ئىشەتتۇق. ئۇ تىلىفۇندا: «باشماقالىنىڭ يېزىلىشى بولماپتۇ،

جالڭچيپشى توغرىسىدا يېزىلغان سوزلەر مۇقامىغا يەتمەپتۇ. »ھىدى.
زەدىيە بېرىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئاماللىسىزلىقايتا يېزىپ جالڭ-
چيپشىنى تازا ماختىدىم. بۇنى يەنە ئۇنىڭ كورۇپ چىقىشىغا ئۈچ ئە-
كەلدە ئۇ: « بوپتۇ، بېسىلسۇن! » دەپتۇ. ئەۋۋەل « مۇجسەملىراق
يېزىلسۇن » ئىدى ئۇنىڭ ئىگىسىدەك يېزىلسا يەنە ئۇنۇڭغا ياقمىدى،
بۇنىڭدىن ئۇنىڭغا سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارىتا يەنە خام خىيال
ۋە ئەندىشىنىڭ بارلىغى چىقىپ تۇراتتى. جالڭ جيپشىنىڭ قويىنىغا
ئوزىنى ئېتىش مۇ ئۇنىڭ بەرداشلىق پىلانى ئىدى. 1942- يىلى 10- ئايدا
ئۇ، ئوزى بەلگىلەپ كورسەتكەن ھەر قايسى ئىدارىلارنىڭ كات-
تىۋاشلىرىنى باشلاپ تەخمىنەن 100 چە ئادەم كوللېكتىۋ قەسەم
بېرىپ گومىنداڭغا كىردى. قەسەم بېرىشكە لياڭخەنساۋ رىياسەت-
چىلىك قىلدى. بۇ 100 نەچچە كىشىنىڭ ھەممىسىنى شىكىشىسەي
ئوزى كورسەتكەن لياڭخەنساۋ بىلەن جۇشياۋلىياڭ گومىنداڭغا
ئەزا بۇلۇشقا تۇنۇشتۇرغان ئىدى. شىلڭشىسەي سىۋىلىزىيەنسى بىلەن
خي گېڭگۇاڭنى ئولكىلىك داگېۋۇنىڭ ھەيئەت ئەزاسى قىلىپ، ئوزى-
نىڭ پارتىيە خىزمىتىنى ئىشلەپ يۈرگەنلىكى ۋەكىلى قىلدى.

1943- يىلى 1- ئايدا گومىنداڭنىڭ ئولكىلىك داگېۋۇسى قۇرۇل-
دى. گومىنداڭچىلارمۇ ئارقىمۇ-ئارقا يېتىپ كېلىشكە باشلىدى.
ئىككىنچى 1944- يىلى 4- ئايدا ئۇ يەنە كونا مۇقامىغا توۋلاپ
چىقتى «سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلخانىسى بىلەن ئالاقە باغلاپ
تۇرىدىغان ھاكىمىيەتنىڭ تارتىۋېلىش سۇيىقەستىدە بولدى» دېگەن
گەپلەرنى تاپتى ۋە « خي گېڭگۇاڭ باشچىلىقىدا بەزى كىشىلەر
شىكىشىسەيگە قارشى تەشكىلات قۇردى » دەپ ھەممىمىزنى قولغا
ئالدى ۋە زەھەرلىك قولىنى ئىشقا سېلىپ تەن جازاسى

ئارقىلىق ئىقرار بولۇشقا قىستىدى. شۇيىلى 8- ئايغا كەلگەندە ئۇ، گومىنداڭچىلارنى ھەدەپ تۇتقۇن قىلىشقا باشلىدى شۇنىڭ بىلەن جاڭچېشىنىڭ غەزىۋى قوزغۇلۇپ ئۇنى چوڭچىڭغا كېلىپ دېنانى چىلىق- ئورمانچىلىق مىنىستىرلىگىنىڭ مىنىستىرى بولۇشقا قىستىدى. چۈنكى لومەنچىڭدە گومىنداڭ ئەسكەرلىرى بار بولغاچقىما ئائىسلاج بالا چاقىلىرىنى ئېلىپ چوڭچىڭغا كەتتى.

شىڭشىسەي ھېچقانداق ئادەمگە ئىشەنمەيتتى. يەنى ئۆزىنىڭ مەخپىي ئىشلىرىغا قاتناشقان يادرولۇق كىشىلىرىگىمۇ مەسلەن: چېۋۇكجۇن، ۋاڭخۇگزاۋ (شىڭشىسەيىنىڭ باجىسى ھەمدۇبەن مەھكىمىسىنىڭ سەنمۇلار باشلىغى بولغان) لى يىڭچى (شەرقى - شىمال پىدائىيلار قۇشۇنىدىن، ساقچى باشقارمىسى ھەم ئىشپىيونلارنىڭ باشلىغى ئىدى) لى پولىن (شەرقى - شىمال پىدائىيلار قوشۇنىدىن بۇلۇپ لى رونىڭ بېقىۋالغان بالىسى، سوت قىلىش ھەيئىتىنىڭ باشلىغى بولغان، كېيىن خەلق ئىشلىرى نازارىتىنىڭ نازىرى بولغان، پىڭ چېۋەن (شىڭشىسەيىنىڭ ئاچىسىنىڭ ئېرى، مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى) چېۋېيۇشىيۇك (شىڭشىسەيىنىڭ قېينى ئىنىسى، دۇبەن مەھكىمىسى سىياسىي تەربىيە باشقارمىسىنىڭ باشلىغى) شىڭشىجى (شىڭشىسەيىنىڭ 4- ئىنىسى، جۇڭيىاڭ تەلىم-تەربىيە ئۇمىگى شىنجاڭ شۇبىسىنىڭ ئىلىم مۇدىرى) قاتارلىقلارغا شىڭشىسەي ئەلۋەتتە ئىشىنىدۇ دېيىشكە بولاتتى لېكىن ئۇنداق بولمىدى. دەل ئۇلاردىن پايدىلاندى، ئاشنى يەۋېلىپ قازانىنى چاقىدىغانلىغىنى كىم بىلىسۇن؟!

شىڭشىسەيىنىڭ قول ئاستىدىكى پىشقەدەملەردىن، ئۇنىڭغا ئەڭ سادىق بولغان لىيۇجىڭشىن (شىڭشىسەيىنىڭ قول ئاستىدىكى دۆڭزىيە باشلىغى) مۇ ئاخىرى قاماققا ئېلىنىدى. شۇڭا شىڭشىسەينى ھېچقانداق ئادەمگە ئىشەنمەيتتى دېگەندەك بولىدۇ. بۇلارنىڭ ھەممىسى

سى ئۇنىڭ شىنجاڭدىكى پادىشالىق ئورنىنى قوغدايدىغان قۇرالى بولۇپ بەردى، ئىشلىتىپ بولغاندىن كېيىن ئولتۇرغۇزۇۋەتتى. ئۇ، ئىككىكى يۈزلىمىچىلىكتە، ھارامزادىلىكتە، ئوۋلۇق شۇملۇقتىنا چىكىگە يەتكەن مۇتەھەم ئىدى!

ئەگەر شىڭ شىسەيي دېگەن شەخسىگە ھوكۇم نامە يېزىشقا توغرا كەلسە: «ئىككى يۈزلىمىچى، قارانىيەت، خەۋپلىك، باغرى تاش، گۇمانخور» دەپ يېزىلسا ئەڭ مۇۋاپىق بولغان بولاتتى.

پەن ياۋروپانىڭ يازغۇچىلىرىنى ئولتۇرغۇزۇلغى، چىن دېلى قانارلىقلارنىڭ چىڭشۇرۇنىنى قوغلۇۋەتكەنلىگى شىنجاڭ تارىخىدا ئۇنتۇلغۇر تەسىر قالدۇرۇپ ئۇنى گۇمانخور قىلىۋەتكەن ئىدى. شۇنىڭ بىلەن ئىككى يۈزلىمىچى، ساختىپەز، تاشيۈرەكلىك قىلدى. بۇ، ئۇنىڭ ئەسلى تەبىئىتى ئىدى.

شىڭ شىسەينىڭ فۇگۇۋەنجاڭى جاۋجەنفېڭ: «ئىلاجى بار ئادەمنى كۆپ تۇتمىساق» دېگەن تەكلىپنى بەرگەنلىگى ئۈچۈن شىڭ شىسەيي ئۇنىسى ساخچى باشقارمىسىغا يوتكۇۋەتتى، كىيىنرەك خىزمەت قايتىلىنىتى ئاجىز دەپ تارباغاتايغا ۋالى قىلىپ ئۆۋەتتۈرۈپ. بۇ ئۇنىڭ جاۋجيەنفېڭغا قىلغان ئاجايىپ كەڭچىلىگى ئىدى.

ئۇزۇنىڭ 3- ئىنىسى شىڭ شىچەنغا كەلسەك ئۇ شىڭ شىسەيىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇشىغا قارشى چىققانلىغى، يېقىنلارنى تۇتقۇن قىلىشىغا قارشى تۇرۇپ: «مۇنداق قىلساق ئۇزىمىزنىڭ پۈتقۇلىمىزنى كىسىۋەتكەنلىك بولىدۇ.» دەپ تۇرۇۋالغانلىغى ئۈچۈن شىڭشىسەيي ئۇنى يۇشۇرۇن ئولتۇرغۇزۇپ 3- ئىنىسىنىڭ خوتۇنىغا سوۋېت ھەربى مەسلىھەتچىسى بىلەن جىنسى ئالاقە قى-

لىپ ئوزۇنلۇك ئېرۇنلۇق قەسلەپ ئولتۇرۇۋەتتى «دىگەن بوھتانلىق چاپلىدى. ھەمدە ئوزۇنلۇك كىچىك قېينىنىسىنىمۇ «سوۋېت ئىتتىپاقىلىق ھەربى مەسلىھەتچىسى بىلەن ساختا مۇئامىلىدە بولغانلىقىغى ئېيىقلاندى» دەپ تۇرمىگە تاشلىدى. (چىوزۇ كىجۇنلۇك كىچىك خوتۇنى بىلەن چېۋېۋۇيغاك ئەسلىدە كىلىشىلمەيتتى) كېيىن مۇنداق بىر سوز-چۆچەك تارقالدى: «شىك شىسەي ئوزۇنلۇك ئاق قىزدل قالپاق لىرىنى دۇنياغا توشقۇزۇۋەتتى ئەكسىچە يېشىل قالپاقنى ئوزى كىيىۋالدى» . ئۇنلۇك كىچىك قىزى ئاشخانىغا كىرىپ سەي يىمەكچى بولغاندا ئاشپەز ئۇنى گوللاپ: «ئۇنىڭدا زەھەر بار» دەپ قۇيىدۇ. ئو بالا قايتىپ چىقىپ شىك شىسەيگە: «ئاشخاندا زەھەر بار ئىكەن» دەيدۇ. شىك شىسەي چۇچۇپ كېتىپ ئاشپەزنى: «زەھەرنى تاپشۇر!» دەپ قىستايدۇ. ئەمما ئاشخاندا زەھەرنىك يوقلىغى ئېنىق ئىدى. ئاشخانا باشقۇرىدىغان تاغىسىدىن سورىغاندا ئۇمۇ گەپنىك نىمە ئىكەنلىگىنى بىلمەيھەيران قالدى، شىك شىسەي ھەزىنى باسالماي تاغىسىنى يانقۇزۇپ كالتەكلەيدۇ.

كىچىك دادىسىنىك ئوغلى شىك شىخۇا قاتارلىقلارنىمۇ توت قۇن قىلىپ تۇرمىغا تاشلايدۇ. بۇ پاكىت شىك شىسەينىك ئەسلى زاتى ئىككى يۈزلىمچى سۇيىقەستچى، ھەۋپلىك، تاشيۇرەك ئىكەنلىگىنى چۈشەندۇرىدۇ.

شىك شىسەينىك قان قەرزى ھەددى-ھېسابسىز كوپۇيۇپ كەتكەنلىكتىن، بۇنىڭغا ئۇنى ھەممە نەرسىدىن گۇمانلىنىدىغان قىلىپ قويدى. ئۇنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرى خەت-ئالاقىلەرنى تەستىقلىتىشقا كەلگەندە، پەلەمپەينىك ئالدىغا كېلىپ: «رۇخسەتمۇ؟» دەپ ۋاقىرايتتى شىك شىسەي ئاڭلىغاندىن كېيىن ئىش جوزىسىغا كىلىپ

ئولتۇرۇشلىرىنى تاپانچىسىنى قولىغا ئېلىپ تۇرۇپ ئاندىن «كىرا!» دەپ جاۋاپ بېرەتتى. مۇھاپىزەتچى كىرىپ ئالاقىنى جو- زا ئۇستىگە قۇيۇپ بۇلۇپ ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ ماڭماي بىر قەدەم- بىرقەدەم كەينىگە چېكىنەتتى، ئىشىك تۇۋۈدىكە بېرىپ ئاندىن ئارقىغا ئو- رۇلۇپ چىقىپ كېتەتتى. شىلىشىسەي ئاندىن كېيىن تاپانچىسىنى تاشلاپ قۇيۇپ، ئالاقىلارنى كورۇشكە باشلايتتى. ئۇ شۇنداق قىلىپ ئۇزىنى - ئۇزى قامال قىلىۋالدى. شۇڭا ئۇ قالايمىقانلىشىپ كەتكەن نېرۋىسىنى ئەپيون چېكىش ئارقىلىق چانلاندۇرۇپ يۈرەتتى.

شېلىشىسەي ئۇزىنى قوللايدىغانلارنى ھازىرلاپ بولمىغان ئەھ- ۋال ئاستىدا گومىنداڭچىلارنى ھەدەپ تۇتقۇن قىلىپ تۇرمىغا تاشلىغانلىغىدىن ئۇنىڭ «شىنجاڭ پادىشاسى»لىق ئورنىنىڭ يۇ- قۇلۇشقا يۈزلەنگەنلىگىنى، ئۇنىڭدا يەنە بىلىجىرلاۋۇرىشكە باشقىچە ئامال قالماي، قالايمىقان ئىش قىلغانلىغىنى كورگىلى بولىدۇ.

ئۇنىڭ بۇقىلىشىنى سوۋېتنىڭ قوينىغا ئوزىنى ئاتقانلىغى دېيىشكە بولمايدۇ بەلكى ئۇنىڭدا شۇنداق خام خىيالنىڭ بولىشىمۇ- مۇمكىن. لېكىن ئەمەلىيەتتە بۇنداق مۇمكىن بولماي قالدى. گەر- چە ئۇئوزىنى شۇنچە ئاقىل دەپ ھېسابلىغىنى بىلەن ئەمەلىيەتتە ئاقىللىقنىڭ ئەكسىچە ئېقىلسىزلىق قىلدى. «باشقىلارغا زىيان سا- لىمەن» دەپ ئاخىرى ئوزى ھالاك بولدى. ئۇنىڭ ئاقىل دىگەز- دىن كورە ناھايىتى دوت، ئەخمەق دېيىش كېرەك.

چوڭچىغا مېگىش ئالدىدا ئۇ ئوزىنىڭ ھەمتاۋاقلىرىغا ئىلگە- كىنچى تۇرمىگە ئوت قويۇۋېتىپ، مەخپى ئىشلارنى بىلىدىغان- لارنى ئولتۇرۇتۇشنى يولى بىلەن ئىزنى يوقۇتۇۋېتىشنى توغرىسىدا بۇيرۇق بەرگەن ئىدى. بۇنى شۇي‌شياڭدا سېزىپ قالمۇدە- بىر ئامال قىلىپ لومەنچىڭدا تۇرۇشلۇق گومىنداڭ ئەسكەرلىرىگە

خەۋەر قىلىدۇ. بۇئەسكەرلەرنىڭ مەسئۇلى لەيمۇ دىگەن ئادەم تىلىفۇن ئارقىلىق شىڭشىسەيگە ئاگاھلاندۇرۇش بېرىپ: «ئەگەر سەن ئىككىنچى تۇرمىغا ئوت قۇيىدىغان بولساڭ، بۇئوتتا ئوزەڭ كۇيۇپ تۇگەيسەن!» دەيدۇ. شىڭشىسەي شۇنىڭ بىلەن ئىككىنچى تۇرمىنى كويدۇرۇۋېتىش پىلانىدىن ۋاز كەچىدۇ. بۇ ئۇنىڭ ئىككى يۇزلىمىچى، خەتەرلىك باغرى تاش ئىكەنلىگىنىڭ ئەڭ تۇنجى پاكىت ئىسپاتىدىسى ئىدى. بۇ چاغلاردا چىۋزۇڭجۇنىڭ پۇتۇن ئائىلىسى ئالىقاچان لەنجۇغا كۇچۇپ بېرىۋالغان ئىدى. ئۇنىڭ پۇتۇن ئائىلىسىدىكىلەرنى پىدائىلار قۇشۇنىدىن لەنجۇغا بارغانلار ئولتۇرۇۋەتتى. دەمەك ئۇلار، شىڭشىسەي ئۇچۇن جېنىدىن جۇدا بولىدىغان ئادەملەرنىڭمۇ ئوزگۇنىسى بولغانلىغى ئۇچۇن تارتىشقا تەگمەيدىغان جازاسى ئىدى.

بىز ئۇنىڭغا: «جۇڭگو كۇمپارتىيەسى بىلەن بىرلەشسەك، گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ شىنجاڭغا كىرىۋېلىشنى تۇسىغىلى، چۇڭچىڭغا كىتمەشكە مەجبۇر قىلىۋاتقان تۇرالغۇلى ۋە خەلققە چوڭ خىزمەت كورسەتكىلى بۇلىدۇ» دەپ كوپ قېتىم مەسلىھەت بەرگەن بولساقمۇ، لېكىن بۇ پومىششىك ئائىلىسىدىن كەلگەن چىققان شىڭشىسەي مۇنداق قىلىشنى خالىمىدى.

جاڭجېڭشى: «شىڭ شىسەي شىنجاڭنى ئىككى قوللاپ مەركەزگە سوغا قىلىپ دولەت تۇپىرغىنى قوغداشتا توھپە قوشتى» دىدى. ئۇ، شىڭشىسەي بەرگەن ئالتۇنلارنى ئېلىپ تۇرۇپ قانداقمۇ ئاقىلىماي تۇرالىسۇن! دولەت تۇپىرغىنى قوغدىغانلىغى ئەمەلىيەت، لېكىن بۇھەرگىز «شىنجاڭ پادىشاسى» نىڭ توھپىسى بولماستىن پەقەت جۇڭگو كۇمپارتىيەسىگە مەنسۇپ. چۇنكى، جۇڭگو كۇمپارتىيەسىدىكى يولداشلار شىنجاڭدا جاپالىق كۇرەشلەرنى قىلىدى،

شىنجاڭنىڭ سىياسىي، ئىختىسادى مەدەنىيەت تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى، ئەگەر جۇڭگو كوممۇنىستلىرى شىنجاڭدا بولمىغان بولسا، شېڭشىسەي پادىشا بۇلۇشقا رازى بۇلۇپ شىنجاڭنى سوۋېت ئىتتىپاقىغا سېتىۋەتكەن بۇلاتتى. مەن ئىككىنچى قېتىم تۇرمىدىن چىققىشتىن ئىلگىرى جاۋدەن قاتارلىقلاربىلەن بىر ئويدە تۇرغان ئىدىم. ئۇلار «شېڭشىسەينىڭ شىنجاڭغا كەلتۇرگەن بالايى-ئاپەتلىرى خاتىرىسى»نى تۇزۇپ چىققان ئىدى. شۇڭا شىڭشىسەينىڭ شىنجاڭغا بالايى-ئاپەت كەلتۇرگەنلىكتىن باشقا توھپىسى يوق. ناۋادا توھپە دېيىشكە توغرا كەلسە «شىنجاڭ پادىشاسى»لىق ئورنىنى تاشلاپ بەرگەنلىگىنى دېسەك بۇلىدۇ.

گومندالڭ هوكۇمرانلىق قىلغان دەۋردىكى «شىنجاڭ» گېزىتى

لى فەنچۇن

«شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ ئەسلى نامى، «تىيانشان گېزىتى» بولۇپ يالڭ زېڭشىن دەۋردە ئەسىر قىلىنغان. شۇنىڭدىن كېيىن «شىنجاڭ گېزىتى» دەپ ئۆزگەرتىلدى. «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىنىڭ ئورنى ئۈرۈمچى چوڭكوۋ رۇكنە. شۇنىڭدىن «سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوس بولۇش»نى كوككە كوتەرگەن مەزگىللەردە بۇ گېزىت پۈتۈن ئاخباراتنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ «تاسس» ۋە يەنئەن «شىنخۇاشې»دىن قوبۇل قىلاتتى. بۇ گېزىتنىڭ فاكتىنى: شۇنىڭدىن سىياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلغاندىن تاشقىرى شۇ ۋاقىتتا جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ پارتىيىسىنىڭ شىنجاڭدا ئۇرۇشلۇق خادىملىرىنىڭ بۇۋاسىتە رەھبەرلىگىدە، ماركسىزىم- لېنىنىزىمنى تەشۋىق قىلىشتىن ئىبارەت بولۇپ شىنجاڭ خەلقىغە ماركسىزىم- لېنىنىزىم تەربىيىسىنى ئېلىپ بېرىشتىكى بىردىن- بىر تەشۋىقات قورالى ئىدى.

1942- يىلى 4- ئايدا، شۇنىڭدىن ئاتالمىش «خەلقارا توپۇلاڭ كوتۇرۇش ئەنزە» سىنى پەيدا قىلىپ ئۇزىنىڭ 3- ئە

ئەسىي شېكىشىچىنى يوشۇرۇن ئولتۇرۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىمال جاگدا تۇرۇشلۇق ئارمىيە، مۇتەخەسسىس ۋە سودا خادىملىرىنى چەتئەل كېتىشكە مەجبۇر قىلدى. جۈملىدىن كومۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ شىنجاگدىكى بارلىق خىزمەتچى خادىملىرىنى قولغا ئالدى. سوۋېت ئىتتىپاقىغا ۋە كومۇنىستىك پارتىيىگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىنى ئومۇمىي يۈزلۈك قانات يايدۇرۇپ ئوزىنى جياڭجېشىڭ قوينىغا ئاتتى. شۇنىڭ بىلەن گومىنداڭ قوشۇنلىرى شىنجاگغا كىرىشكە باشلىدى، ئولكىلىك گومىنداڭ فىرقىسى قۇرۇلۇپ زور تۇرکۇمدىكى مەمۇرى، مائارىپ، سەھىيە خادىملىرىنى يوتكەپ كېلىپ، شىنجاگدىكى ھەر قايسى مەمۇرى، مەدەنىي ـ مائارىپ، تەلىم ـ تەربىيە ئارمانلىرىنى تەدرىجى كونترول قىلىشقا باشلىدى. شۇنىڭدىن باشلاپ شىنجاڭ گومىنداڭ ھوكۇمرانلىغى ئاستىدا باشقا بىر تارىخى باسقۇچقا كىردى.

«شىنجاڭ گېزىتى» شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ ئورگان گېزىتى بولۇپ ئۇنىڭ بارلىق خراجىتى شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت مالىيىسىدىن بېرىلەتتى لېكىن رىداكسىيەسىنى شىنجاڭ سەي ئوزى بىۋاستە كونترول قىلاتتى. گومىنداڭ شىنجاگغا كىرگەندىن كېيىن، شىنجاگنىڭ پارتىيە، ھوكۇمەت، ئارمىيە، مەدەنىيەت، تەشۋىقات، مائارىپ قاتارلىق تارماقلىرىنى تەدرىجى كونترول قىلىش ئۈچۈن شىنجاڭ سەيىنىڭ قولىدىن ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىشقا ئۇرۇنغان بولغاچقا ئۇ ۋاقىتلاردىكى بىرىدىن ـ بىرتەشۋىقات ئورگىنى «شىنجاڭ گېزىتى» گە ئىنتايىن كۆڭۈل بولدى. ئۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا سىنىڭ «سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇپ» ئوتكەن ۋاقىتتا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ زور تۇر ـ

كۇمدىكى مۇتەخەسسىلىرى ۋە خىزمەتچى خادىملىرىنىڭ شۇنىڭدەك جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ شىنجاڭدىكى خىزمەتچى خادىملىرىنىڭ تەرىشىشى ئارقىسىدا، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت ياشلىرى ۋە زىيالىلىرى ئىلغار ئىدىيە تەسىرلىرىگە ئىگە بولغان ئىدى. گومىنداڭ ئوز ھوكۇمرانلىغىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن مۇشۇ ئىلغارئىدىيە تەسىرلىرىنى يوقۇتۇش ۋە ئوزىنىڭ سىياسەت يونۇلۇشلىرىنى تەشۋىق قىلىشقا توغرى كېلەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ «شىنجاڭ گېزىتى»نى تىزگىنلەشكە ئىنتايىن كوڭۈل قويدى. لېكىن گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى ئولكىلىك فىرقىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن ئاندىن «شىنجاڭ گېزىتى»نى تىزگىنلەش ئىشىنى ئاشۇرۇش ئىمكانى يېتىشكە ئىگە بولۇپ، 1943- يىلى يازدا، گومىنداڭ مەركىزى كومىتېتى فەنگوگ بىنى ئۈچۈن «شىنجاڭ گېزىتى»ئىدارىسىنىڭ باشلىقلىغىغا تەيىنلىيالىدى. 1943 - يىلى 6 - ئايدا، گومىنداڭ مەركىزى سىياسى مەكـ تىۋىنىڭ تەكلىۋى بويىچە پەن گوگبى مەزكۇر مەكتەپنىڭ ئاخبا- راتچىلىق كۇرسى ئوقۇغۇچىلىرىغا «شىنجاڭ مەسىلىسى» ھەققىدە بىر قېتىم نۇتۇق سوزلىدى.

ئۇ ۋاقىتتا مەن مەركىزى سىياسى مەكتەپتە ئوقۇۋاتاتتىم ئوقۇش پۈتكەندە شىنجاڭغا كېلىپ ئاخباراتچىلىق خىزمىتى قىلىشنى ئارزۇيۇم بولغاشقا شىنجاڭ مەسىلىسىگە ئىنتايىن قىزىقاتتىم. مەن پەن گوگبى بىلەن كورۇشكەندە ئۇ ماڭا شىنجاڭنىڭ كوپلىگەن كون- كرېت ئەھۋاللىرىنى سوزلەپ مۇنداق دېدى: «شىنجاڭ ۋەزىيىتى مۇرەككەپ، ئۇ يەردە سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن جۇڭگو كوممۇنىس- تىك پارتىيەسى ئەۋەتكەن خادىملارنىڭ ئۇزۇن مۇددەتلىك تە- سىرى ئاستىدا بىر مۇنچىلىغان ياشلار ئۇمۇمەن قىزىللىشىپ كەتكەن

ئۇنىڭ ئۇستىگە سوۋېت ئىتتىپاقى شىنجاڭغا نىسبەتەن ئاشكارا ياكى يوشۇرۇن ھالدا قارا نىيەتتە بولۇپ كەلمەكتە. شىنجاڭنىڭ بولسا تۇراقسىزلىق قىلماقتا، ئۇنىڭ نەمە قىلماقچى بولغانلىغىنى بىلگىلى بولمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن شىنجاڭغا بېرىپ قالسىڭىز، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تاجاۋۇزچىلىق سىياسىتىگە قارىتا ئۇزلۇكسىز كۆرەش قىلىپ، سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە جۇڭگو كوممۇنىستلىك پارتىيەسىنىڭ شىنجاڭدىكى تەسىرىنى ئۇزلۇكسىز تازىلاپلا قالماستىن بەلكى شىنجاڭنىڭ ئىشەنچىسىنى قولغا كەلتۈرۈپ، گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى ھاكىمىيىتىنى داۋاملىق مۇستەھكەملەش ئۈچۈن تىرىشىڭ كېرەك. كۆرەش مۇرەككەپ، ئەگىرى تۇقاي ۋە چاپالىق بولىدۇ ھەم سالماق، ھەم قاتتىق، ھەم ئېھتىياتچان ھەم قەتئىي بولۇش لازىم». پەن گۇڭبىنىڭ سوزلىرى شۇ ۋاقىتتىكى گومىنداڭ مەركىزىنىڭ شىنجاڭغا قاراتقان سىلىۋسىنى ئەكىس ئەتكۈزەتتى، شۇنىڭدەك «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ گومىنداڭ كونتىرولىدىغا ئوتكەندىن كېيىنكى سىياسى ۋەزىپىسىنى كۆرسۈتەتتى.

2

گومىنداڭ 1943 - يىلى 1 - ئايدىن ئېتىبارەن شىنجاڭدا ئولكىلىك فىرقە قۇرۇشقا باشلىدى. ياڭ زېڭشىن، جىن شۇرېن دەۋرلىرىدىمۇ شىنجاڭدا ئاتالمىش ئولكىلىك گومىنداڭ فىرقىسى بار ئىدى. لىكىن ئۇ شىنجاڭنى ئۇزۇنلىدىغا ئىدارە قىلمىش مەقسەتتە ھەرگىزمۇ شۇنداق قىلىپلا قۇرۇپ قويغان ئىدى.

گومىنداڭ شىنجاڭدىكى ھاكىمىيەتنى رەسمىي تارتىۋېلىشتىن

بۇرۇن پەيدا قۇرۇلغان ئولكىلىك پىرقە ئەمەلىيەتتە گومىنداڭ-
نىڭ شىنجاڭدا ھوكۇمرانلىق قىلىش سىياسىتى بىلەن ئىزچىل قۇماندانلىق شىتابى شۇنداقلا گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى خىز-
مەتچى خادىملىرىنىڭ چوڭ لاگېرى ئىدى. بۇقۇرىدا شىنجاڭ«سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوس بولغان» مەزگىلىدە «شىن-
جاڭ گېزىتى»نىڭ ئاخبارات خەۋەرلىرى «تاس» ۋە «شىنخۇا-
شې» دىن قوبۇل قىلىنىاتتى دېگەن ئىدۇق، شىنجاڭ جياڭ-
چىشىگە تەسلىم بولغاندىن كېيىن «شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ ئاخبا-
رات خەۋەرلىرى «چۇڭيانگشې» دىن ئېلىنىدىغان بولدى. ئولكە-
لىك فىرقىنىڭ قۇماندانلىغى ئاستىدا «شىنجاڭ گېزىتى» ئىچكى
ئولكىلەردە ئالمىقاچان بازاردىن قالغان ئۇچ مىللى مەسىلەك (سەن-
مىنجۇيى) گە ئايىت ماقالىلارنى پېيدا مال سۇپىتىدە بازارغا سېلىشقا
باشلىدى.

شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا شىنجاڭ ئولكىلىك فىرقە «پېيدا
شىنجاڭ»، «شىنجاڭ ئايالىرى»، قاتارلىق ژۇرنالارنى نەشىر قىلە-
دى. «سەنمىنجۇيى»، «چۇڭگونىڭ تەقدىرى»، «دولەت قۇرۇش
لايىھەسى»، «دولەت قۇرۇش پروگراممىسى» قاتارلىق كىتابلارنىڭ
خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە نەشىرلىرىنى كوپ مىقداردا بېسىپ تارقاتتى. بۇ
كىتابلارنى نەشىر قىلىش خىزمىتىنى شىنجاڭ گېزىتى ئىدارىسى ئىز-
چىل ھالدا ئوز ئۈستىگە ئالغان ئىدى.

1943 - يىلى ۋە ئايدا گومىنداڭ مەركىزى «شىنجاڭ گېزىتى»
گە بولغان كونتىرول‌لىغىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن، لۇي‌چى (ياپچاڭ)
لى‌فەنچۇەن، لېي‌يۇەنچىڭ، چېن‌ۋەنشاڭ (شى‌يى) قاتارلىقلارنى
شىنجاڭغا ئېۋەتتى. بۇلارنىڭ ھەر بىرى بىرىدىن بەتتەر مەسئۇل
بولدى. سۇڭ‌نەنسى ئۇ چاغلاردا «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىنىڭ

باشلىغى ھەم قوشۇمچە گومىنداڭ شىنجاڭ ئولكىلىك فىرقىسىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى ئىدى مەركىزى تەلىم- تەربىيە ئومىگىدە تەر- بىيىلەنگەن سۇڭ نەنسى قاندا قىلا بولمىسۇن گومىنداڭغا مايىل ئىدى (سۇڭ نيەنسى ئوزۇ اقتىدا شىڭ شىسەيىنىڭ قول ئاستىدا ئىشلىگەن ياپونىيىدە ئوقۇغان، شىنجاڭدىكى «ئون دوكتۇر»نىڭ بىرى ئىدى.) 1944 - يىلى 4 - ئايدا شىڭ شىسەي ئۇنى گومىنداڭ بىلەن تىل بىرىكتۇرۇپ توپۇلاڭ ئۇيۇشتۇرىدى دەپ قولغا ئالغان. تۇر- مىدىن چىقاندىن كېيىن گومىنداڭ ئۇنى چوڭچىڭغا قايتۇرۇپ كېلىپ مەركىزى تەشۋىقات بولۇمىدە خىزمەتكە تەيىنلىگەن. شىنجاڭ گېزىتى ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى لاڭداۋخېك، ياپونىيىدە ئوقۇغان. «ئون چوڭ دوكتۇر»نىڭ بىرى (ئەسلىدە تەھرىر بولۇمىنىڭ باش- لىغى بولسىمۇ، ئادەتتىكى ئىشلارغا مەسئۇل ئىدى. قىلىسىنغان) يەنە بىر- سى سۇڭ جۇنكۇي كەسىپ باشقۇرۇشتا مەسئۇل ئىدى. شۇ ۋاقىتتا «شىنجاڭ گېزىتى» جياڭ جېيشى ھاكىمىيىتىنىڭ گېزىتچىلىك سا- ھەسى بويىچە ئالاھىدە گېزىتلەردىن ھىساپلىناتتى:

1 - «شىنجاڭ گېزىتى» ئۇرۇمچىدە خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە، قا- زاقچە، رۇسچە 4 خىل يېزىقتا نەشىر قىلىناتتى، خەنزۇچە گېزىت كۇنلۇك بولۇپ تىراژى 10 مىڭ؛ ئۇيغۇرچە گېزىت ئىككى كۇندە بىر سان تىراژى 5 مىڭ؛ قازاقچە گېزىت 3 كۇندە بىر سان تىراژى مىڭ؛ رۇسچە گېزىت ھەپتىدە بىر بەت 200 نۇسخە چە- قاتتى.

ئۇيغۇرچە، قازاقچە، رۇسچە يېزىقتىكى گېزىتلەرنىڭ ماتېرىيال- لىرى ئاساسەن خەنزۇچىدىن تەرجىمە قىلىناتتى. ھەر قايسى گېز- ىتنىڭ تەھرىر بولۇمى تەرجىمان ۋە تەھرىرلەردىن تەركىپ تا- پ

قان ئىدى. 1943 - يىلى ئۇيغۇر تەھرىر بولۇمىنىڭ باشلىغى پولات قادىر، رۇسچە تەھرىر بولۇم باشلىغى يۇي جياگجۇ ئىدى، قازاقچە تەھرىر بولۇم باشلىغى ئىسمەدىن چەنبەر قاپتۇ. «شىنجاڭ گېزىتى» شىنجاڭ كوپ مىللەتلىك رايون بولغاچقا، شۇڭا غدا مەملىكەت بويىچە كوپ خىل پېزىتسىيىنى نەشىر قىلىنىدىغان بىردىن- بىر گېزىت ئىدى.

2 - شىنجاڭنىڭ يېرى كەڭ، قوناتىنىش شارائىتى قولايسىز بولغاچقا شىنجاڭنىڭ ئوزىنىڭ مەمۇرى بۆلۈملىرىنى شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا ئىشلەۋاتقان ئالتاي، تاربا غاتاي، ئىلى، ئاقسۇ، قەشقەر، خوتەن قاتارلىق ۋىلايەت مەركەزلىرىدە 6 شۇبەگېزىت ئىدارىسى تەسىس قىلدى. بۇنىڭ ئىچىدە ئىلى بىلەن قەشقەر شۇبە گېزىت ئىدارىلىرىنىڭ كولىمى چوڭراق ئىدى. ئالتاي شۇبە گېزىت ئىدارىسى خەنزۇچە، قازاقچە گېزىتىنى شىپۇگراپتا باسىتتى، ئىلى، تاربا غاتاي، ئاقسۇ، قەشقەر، خوتەن شۇبە گېزىت ئىدارىلىرى خەنزۇچىنى ماي باسمىدا باسقاندىن تاشقىرى ئۇيغۇرچە گېزىتنى لەرنى مىخ مەتبەدە باسىتتى.

ھەر قايسى شۇبە گېزىت ئىدارىلىرىنىڭ ئاخبارات خەۋەرلىرى چوڭچىكى مەركىزىي رادىيو ئىستانسىسىدىن يا كى ھىندىستان يېكى دېھلى ئىستانسىسىنىڭ خەنزۇ تىلىدا ئاگلىنىدىغان خەۋەرلەرنى ئالاتتى. يېكى دېھلى رادىيو ئىستانسىسىنىڭ توك كۇچى كوچىلۇك ھەم جەنۇبى شىنجاڭ رايونىغا يېقىن بولغانلىقتىن، خەۋەرلەرنى بىر قەدەر ئېنىق ئالغىلى بولاتتى.

3 - «شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ ئۇسكۇنىلىرى شۇ چاغدا جىياگ چىشى ئىدارە قىلىۋاتقان رايونلار بويىچە بىرنەچچە ئورۇندا تۇراتتى. ئۇزدىگە خاس ئاخبارات بولۇمى، رادىيو ئىستانسىسى مۇ-

كەممەل تېلېگراممىلىرى بولۇپ، ھەرقۇنى «جۇڭگياگشېنىڭ» يېڭى خەۋەرلىرىنى قوبۇل قىلاتتى. مۇنداق ئۇسكۇنىلەر-نىڭ بولۇشىغا شىنجاڭنىڭ ئالاھىدىلىكى سەۋەپ بولغان ئىدى. چۇنكى شۇ چاغلاردا جياڭجېشى كونتىرول لىنىيىدىكى ھەر قايسى ئولكە مەركەزلىرىنىڭ تولىسىدا بىر نەچچە گېزىتخانىلىرى بو-لۇپ ھەممىسىدە مەركىزى شۇبە «ئاخبارات ئىشخانىلىرى» بار ئىدى، بۇ ئىشخانىلار ھەر قايسى گېزىتخانىلارنى يېڭى خەۋەرلەر بىلەن تەمىنلەيتتى ئەمما ئۇرۇمچىدە بىرلا گېزىتخانا بولغاچقا ئۇز ئالدىغا بىر يۇرۇش ئاخبارات ئۇسكۇنىلىرى قۇرۇشقا توغرى كەلگەن.

شىنجاڭ گېزىتنى ئىدارىسىنىڭ مەتبەئە ئۇسكۇنىلىرىمۇ مۇ-كەممەل ئىدى. ئىنگلىز چوڭ باسما ماشىنىسى ھەر خىل نۇسخە-دىكى ھەرپ قېلىپلىرى، نابۇرخانىلىرى، پۇتون يۇرۇشلۇك فوتو ئاپپارات ئۇسكۇنىلىرى بار ئىدى. شىنجاڭ گېزىتخانىسى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئىمپورت قىلىنغان ئاق قەغەز ئىشلىتەتتى.

شىنجاڭ گېزىتنى ئىدارىسىدىكى ماتېرىياللارنىڭ مول بولۇ-شىمۇ كوزگە كورۇنەرلىك ئىدى. شىنجاڭدىكى سوۋېت ئىتتىپاق-دىن زور مىقداردا باسما مېيى، قەغەز، قوغۇشۇن سېتىۋالغان. پەقەت باسما مېيىنلا ئالساق ئون يىل ئىشلىتىشكە يېتەتتى، قو-غۇشۇن ماتېرىياللىرى يېتەرلىك بولۇپ ئۇز ئېھتىياجىنى قاندۇر-غاندىن تاشقىرى 1943 - يىلى شىنجاڭ تەمىرات نازارىتى تەرە-پىدىن قۇرۇلغان گۇڭگۇرت كەسىلاتناسى كارخانىسىنىمۇ تەمىنلەگەن ئىدى. بىرىدىن - بىر كەمچىللىگى گېزىتنىڭ تىراژى ئاز بولغان-لىقىدا. قەغەزگە نۇسخە چۇشۇرۇش (زىنىڭ) ئۇسكۇنىلىرى يوق بولۇپ،

قوغۇشۇن هەرپىتە بەۋاستە بېسىلىدىغان بولغاچقا هەرپىلەر ئاسان ئۇپراپ، خەت ئوچۇق چىقمايتتى.

بۇ يەردە شۇنى كۆرسۈتۈپ ئۆتۈش لازىمكى، «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىنىڭ ئۇسكۇنىلىرى گومىنداڭ دەۋرىدە ۋۇجۇدقا كەلگەن ئەمەس. ئۇ، شىنجاڭشىسەي هوكۈمرانلىق قىلغان مەزگىلدە، سوۋېت ئىتتىپاقى مۇتەخەسسىسلىرىنىڭ يېتەكچىلىگى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ يەتكۈزۈپ بېرىشى ئارقىلىق بارلىققا كەلگەن شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ساكۇكلياۋ ئەپەندى قاتارلىقلارنىڭ باشقۇرۇشى ئارقىسىدا ئىچكىرىدىن بەزى تېخنىك خادىملارنى تەكلىپ قىلىپ كېلىشى ئارقىلىق «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسى شۇنداق زور كۆلەمدە قۇرۇلۇپ تا ئازاتلىققا قەدەر داۋام قىلىپ كەلدى. گومىنداڭ هوكۈمرانلىق قىلغان پۈتكۈل دەۋردە هېچ قانداق كېچىكىتىلمىگەن ۋە تولۇقلانمىغان. بولۇپمۇ گومىنداڭ هوكۈمرانلىق قىلغان دەۋرىدە، سابىق باش مۇھەررىر لى شاگيو، كېيىنكى ۋاقىتتىكى گېزىت ئىدارىسىنىڭ باشلىغى چۇكۇگتيەن، جىمىڭشاۋشيەن، جالڭجېيسي قاتارلىقلار ئاخىراتچىلىق كەسپىدىن خەۋەرسىز ئادەملەر بولغاچقا، شىنجاڭ گېزىتى ئىدارىسىنىڭ جاهازلىرى ئازايغانكى كۆپەيمىگەن.

4 - «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسى ئۇلكە بويىچە مۇكەممەل خەۋەرلەشمىش تورلىرىغا ئىگە ئىدى. ئۇنىڭ ۋاقىتتا-چىلىقچە سوتسىيالىستىك رايونلارنىڭ هەر قانداق گېزىت ئىدارىلىرىدا مۇنداق مۇكەممەل خەۋەرلەشمىش تورلىرى يوق ئىدى. بۇنداق خەۋەرلەشمىش تورلىرى شىنجاڭشىسەيدىنىڭ بەۋاستە بۇيرۇقى بىلەن قۇرۇلغان بولۇپ، ئۇرۇمچى، ۋىلايەت ۋە هەر قايسى ناهىيىلەردە

مۇخبىرلىق گۇرۇپپىلىرى تەسىس قىلىنغان ، بۇ گۇرۇپپىلارغا مۇ-
ئاۋۇن شەنجاڭ ياكى ماتارىپ بولۇمىنىڭ باشلىقلىرى مەسئۇل بو-
لۇپ، ئۇز ئىدارىسىنىڭ ياكى ئۇز ناھىيىسىنىڭ ئەھۋالىنى ۋاختى
ۋاقتىدا مەلۇم قىلىپ تۇراتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن «شىنجاڭ گېزىتى»
يېڭى خەۋەرلەرگە باي بولۇپ گېزىتنىڭ پۇتۇن بىر بېتىنى خە-
ۋەرلەرگە ئاجراتقان ئىدى. مۇنداق ياخشى ئەھۋال شىمالىي
شىنجاڭدىن كەتكەنگە قەدەر داۋام قىلدى، ئۇنىڭدىن كېيىن گەرچە
مۇخبىرلارنى تەشكىللەش خىزمىتى ئىشلەنگەن بولسىمۇ ئەمما
بۇرۇنقى ئەھۋالغا يېتەلمىدى.

5 - «شىنجاڭ گېزىتى» قوشۇمچە ئەدەبىيات بېتىنىڭ پائا-
لىيەتلىرىگە جىياڭجېشى كونترول قىلغىدىكى ھەر قايسى ئولكىلەر-
نىڭ گېزىتلىرى يەتكۈزۈپ تۇراتتى. قوشۇمچە ئەدەبىيات بېتى ئۇمۇ-
مەن شۇ چاغدا شىنجاڭ ئەدەبىيات پائالىيەتلىرىنى ئۇيۇشتۇرغۇچى
بولۇپ قالغان. چۈنكى گومىنداڭ ھوكۈمرانلىق قىلغان دەسلەپ-
كى ۋاقىتلاردا شىنجاڭدا تېخى بىرەر ئەدەبىيات - سەنئەت تەش-
كىلاتى ۋە بىرەر ئەدەبىيات ژۇرنىلىمۇ بولغان ئەمەس. شۇنىڭ
ئۈچۈن «شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ ئەدەبىيات بېتى ئەدەبىيات ھەۋەس-
كارلىرىنىڭ يېزىشى، ئىجادىيەت مەشىق قىلىشى باغچىسى بولۇپ قالغان.
يېڭۈچىلىق مەنبەئى مول ۋە جانلىق ئىدى، 1945 - يىلدىن كېيىن
بۇ ئەھۋال تەدرىجى يوسۇندا تۇۋەنلەشتى. شۇ ۋاقىتتىكى ئەدەبى
ماقالىلارنىڭ مايىللىقىدىن ئېيتقاندا مۇتلەق كوپ قىسمى شۇ
چاغدىكى ياشلارنىڭ تېگىرقاشى ۋە ئىچ پۇشۇغىنىسى شۇنىڭدەك
مەيدە بۇرژۇئازىيە ياشلىرىنىڭ سىياسى مۇھەببىتى ۋە قايغۇ-
ھەسرەت ھەم غەزەپلىرىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ ئىنتايىن ساغلام بول-
مىغان كەيپىياتلار بىلەن تولغان ئىدى.

3

«شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسى شۇڭا قىندا شىنجاڭنىڭ بىرىدىن-
بىر كۇچلۇك تەشۋىقات ئورگىنى بولغانلىقتىن، شۇڭا شىمالىي «شىن-
جاڭ گېزىتى»گە ئىنتايىن كۆڭۈل بولەتتى. ھەر كۈنلۈك گېزىتنى
تەپسىلى كۆرەتتى. شۇڭا شىمالىي جياڭجېشىگە تەسلىم بولۇۋاتقان،
گومىنداڭ تەرەپتىن ھەدەپ ئوز يېنىغا تارتىلىۋاتقان چاغلاردا شىن-
جاڭ ئولكىلىك فىرقەنىڭ پىكرىگە قىزىقاتتى. گومىنداڭ
فىرقەسىنىڭ مەسلىگى ۋە سىياسەتلىرى تەشۋىق قىلىنىدىغان ما-
قالىلارنى ئارقا-ئارقىدىن گېزىتكە باستۇراتتى. ھەمدە گومىنداڭ
خادىملىرى خەۋەر قىلغان يېڭى ئاخباراتلارغا ئىنتايىن ئېھتىياد-
لىق بىلەن قارايتتى. بۇنىڭدا ئەل پەل نامۇۋاپىق يېرى چىقىپ
قالسا دەرھال ئېپىپىلايتتى، ھەسىلەن: سوۋېتلىكنىڭ ئۇرۇمچىدىكە كەل-
گەندە «شىنجاڭ گېزىتى» دە ئايالارغا قوللىنىدىغان «ئۇ»دىگەن
ھەرپىنىڭ ئورنىغا شەيئىلەرگە قوللىنىدىغان «ئۇ» ھەرپىنى ئىشە-
لىتىپ قويغانلىقى ئۈچۈن كارىدىكتورغا ئېغىر جازا بەرگەن. گو-
مىنداڭ شىنجاڭغا ئەۋەتكەن خارجى ئىشلار خادىمى ۋۇزېشياڭ
ئۇرۇمچىدىكە كەلگەندە «شىنجاڭ گېزىتى» ئۇنىڭ سورتىنى باسقان،
بەت ياسىغۇچى ۋە باسما ئىشچىلىرى ئۇنىڭ كويىنىگىنىڭ يا-
قىسىغا ئازراق داغ كەلتۈرۈپ قويغانلىقتىن شۇ كۈنكى گېزىتنى
پۈتۈنلەي قايتا باستۇرغان.

شۇڭا شىمالىي «شىنجاڭ گېزىتى» دە يۇز بەرگەن ئىشلارنىڭ
ھەممىسىنى خاتالىق دەپ ئېپىپىلاۋە گەنلىكتىن، «شىنجاڭ گېزىتى»

ئىدارىسى تەھرىر ۆە كارىدىكتورلارغا ئەمزا قويدۇرۇش، ئارگىنال ساقلاشتەك مەسئۇلىيەت تۇزۇمى ئورنۇتۇشقا مەجبۇر بولغان. شۇنىڭ شىسسەيى يەنە باشى ماقالىلارغىمۇددىقەت قىلاتتى. «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىدا باشماقالا يېزىش ھەيئىتى يوق ئىدى. باشماقالىلارنى ھەر قايسى بەتنىڭ تەھرىرلىرى ۆە باش مۇھەررىلەر نۆۋەت بىلەن يازاتتى. تېمىسىنى ماقالا يازغۇچى ئۆزى تاللايتتى، ماقالا يېزىلىپ باشى مۇھەررىر كورۇپ چىققاندىن كېيىن ئېلان قىلىناتتى. مۇھىم باش ماقالىلارنى تېلىفون ئارقىلىق شىنجاڭ شىسسەيگە ئوقۇپ بېرىپ ئاڭلىتاتتى. شىنجاڭ شىسسەيدە ئەگەر باشى ماقالىغا ئوخشىمىغان پىكىر بولسا ئۆز ۋاقتىدا تېلىفون ئارقىلىق تۇزۇتۇش بېرەتتى. «شىنجاڭ گېزىتى» شىنجاڭدا ھوكۇمرانلىق قىلىۋاتقان ھاكىمىيەتنىڭ بىر تەرىكىبى قىسمى بولغاچقا ئۇنىڭ كادىرلىرى ۆە فاشىچىنى قاتارلىق تەدبىرلىرى شىنجاڭنىڭ سىياسى ۆەزىيەتىنى گۇرۇشلىرى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك ئىدى. 1944 - يىلى باھاردا شىنجاڭ شىسسەيى چىاڭ چېشىغا قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىنى باشلاپ گومىنداڭ كۇچلىرىنى چەتكە قېقىش غەرىزىدە، ئۇرۇمچىدە چىاڭ چېشىنى پەرەسەت دەپ قارالغان سۇلىنيەنسى، لاڭداۋخىنىڭ قاتارلىق بىر تۇركۇم كىشىلەرنى 4 - ئايدا بىر كۇندىلا قولغا ئېلىپ، سۇلىنى جۇنكۇينى گېزىت ئىدارىسىنىڭ مۇۆەققەت باشلىقلىغىغا تەيىنلىدى. شۇ يىلى 8 - ئايدا شىنجاڭ شىسسەيى يەنە گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى بارلىق خىزمەتچى خادىملىرىنى ۆە يەرلىك خادىملاردىن نەچچە يۈز كىشىنى قولغا ئالدى. «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىنىڭ مۇھەررىرى لى شاڭيۇ مۇئاۋىن باشلىق سۇلىنى جۇنكۇيلەرمۇ ئىلگىرى - ئاخىر قولغا ئېلىنىپ، خوجۇلۇق بولۇم باشلىغى سۇلىنى يۇيشەن شىنجاڭ گېزىتى ئىدارىسىنىڭ مۇۆەققەت باشلىقلىغىغا تەيىنلەندى. سۇلىنى يۇيشەن مۇھەررىرلىك

جۈملىدىن ساۋاتسىز، ئىگىلمىك باشقۇرۇشى جەھەتتە ئىنتىدارسىز ۋە
قاتمىلىمىيەتسىز بولغاچقا، شۇنىڭ بىلەن «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىدە
ھەر كىم ئۆز ئالدىغا مەسئۇل بولۇۋىدىغان ئەھۋال شەكىللەندى. ئاخبارات
تەھرىرلىكى، بېسىشى، تارقىتىشتىك ھەممىسىدە بولۇملەر ئوز ئالدىغا
بولۇۋېلىپ باشباشتاقلىق ھوكۇم سۈرىدى. سىياسى ۋەزىيەت قالايمىقا
لاشقان مەزگىل ئىچىدە «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسى شۇنداق بو
لۇپلا قالماستىن باشقا ئىدارە تارماقلىرىمۇ باشلىنىش، مۇئاۋىنلار
قولغا ئېلىنىپ كەتكەنلىكتىن ئوخشاش ئەھۋال يۈز بەرگەن ھەتتا
بەزى ئىدارىلارنىڭ ئىشى توختاپ قالغان ئىدى.

1944 - يىلى 9 - ئايدا، شىنجاڭدىكى سىياسىي ئىشنى كېتىپ ئۇ
زۇن ئوتمەيلا ۋۇجۇكشىن ئولكەرەئىسى بولۇپ كەلدى ۋە ئولكە
لىك ھوكۇمەت ئەزاسى ۋۇجۇكوئنتيەنىي «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىنى
باشلىق قىلىپ تەيىنلىدى.

ۋۇجۇكشىن شىنجاڭغا كېلىشى بىلەنلا، شىنجاڭدا «3 ۋىلايەت»
ئىنقىلابىنى پارتلىدى. شىنجاڭدىكى ھەربىي، سىياسىي كۈچلارنىڭ
ھەممىسى «3 ۋىلايەت» ئىنقىلابىغا تاقابىل تۇرۇشقا قارىتىلغان
بولۇپ، گومىنداڭ شىنجاڭ لىنگەلقىنى غەپلەتتە قالدۇرۇش
ئۈچۈن باراڭلىق خەۋەرلەرنى بىرەدەك قامال قىلغانلىقتىن «شىنجاڭ
گېزىتى»دە «3 ۋىلايەت» ئىنقىلابىغا مۇناسىۋەتلىك خەۋەرلەرنى
كورگىلى بولمايتتى. يالپۇغا قارشى ئۇرۇشقا ئائىت خەۋەرلەرمۇ
ئۇچۇق ئېلان قىلىنمايتتى. شۇنداق ئىكەن بۇ مەزگىل ئىچىدە
«شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ فاكىچىنى قانداقتۇ «پارتىيە مەسلىكى»نى
تەرغىب قىلىدىغان قۇرۇق گەپلەردىن ئىبارەت بولۇپلا قالماستىن
يەنە تۆۋەندىكى ئىككى جەھەتتە: (1) گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ
«تەسەللىي بېرىش سىياسىتى» بىلەن ۋۇجۇكشىن نىڭ ھەر

ئەچىدىكى قالاق ئۇنسۇرلارنى ۋە مىللى مۇناپىقلارنى ئۇزىگە تار-
تىپ پايدىلىنىش ھەرىكەتلىرى كۇچەپ تەشۋىق قىلىنىدى (2) ھو-
كۇمەت ئەمەلدارلىرىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن قوزغۇتۇلغان ھەرخىل
مەدھىيە ئوقۇش قاتارلىق رەزىل ئويۇنلار تەشۋىق قىلىنىدى. گېزىتتە،
ئېچىلغان مەجلىس، سوغا تەقدىم قىلىش، مېھمان چاقىرىش خەۋەر-
لىرى پىغىپ ئېيتقاندا شۇ چاغدىكى بەزى ئىجتىمائى ئەربابلار
مەسخىرە قىلغاندەك قانداقتۇر «ئىلاھى قانۇن»، «دولەت قانۇنى»،
ئادەمگەرچىلىك، چاي، گەزلىمە، پولۇ بىلەن «ھاكىمىيەت يۈر-
گۈزۈش فاكۇلتېتى» يەنە قانداقتۇر «لەۋھە تەقدىم قىلىش ئومىگى»
«سوغا تەقدىم قىلىش ئومىگى» قاتارلىق پاتالىيەتلەر ئېلان قە-
لىناتتى. گېزىتتىكە ئېلانلار، يالانى مەنىجاڭنىڭ ۋەزىپىسىدىن بو-
شىتىلغاندىن كېيىنكى «مەدھىيە» دېگىنىمىسى، ھەتتا فېۋدال سۇ-
لالىلەر دەۋرىدىكى «خىزمەت كورسەتكەنلىك نامايەندىسى»، «ئون
مەكىلىنىڭ يۇقىرىلارنىڭ ھامى كۇنلىگى»، قاتارلىق تارىخىي نەرسە-
لەر بىسىلىپ چىقىشقا باشلىغان ئىدى.

1945 - يىلى باھاردا، شىنجاڭ ئولكىلىك ۋىلايەتلىك ھەيئەت
ئەزاسى جەڭشياۋشەن، ئۇكۇنتىيەنىڭ ئورنىغا شىنجاڭ گېزىتىنى
ئىدارە قىلىشقا باشلىغى بولدى. جەڭشياۋشەن ئوز ۋاقتىدا ۋۇجۇڭ-
شىن نىڭ قول ئاستىدا ئىشلىگەن بولغاچقا شىنجاڭ گېزىتىنى ئىدا-
رىسىغا كەلگەندىن كېيىن ئەلۋەتتە ۋۇجۇڭشىننىڭ مودىلىسى ئويىچە
ئىش قىلاتتى.

گومىنداڭ «شىنجاڭ گېزىتى»نى ھەدەپ كونترول قىلىش
خىيالىدا بولسىمۇ، ئەمما ئۇ يەردە بەزى ئىلغار كۇچلار يەنىلا
مەۋجۇت بولۇپ، گومىنداڭنى ئىنتايىن غەم-خۇسىگە چۇشۇرۇپ
قويغان ئىدى. جەڭشياۋشەننىڭ يالانىشى بويىچە ئىلغار كۇچلارنى

ئاجىزلىتىش مەقسەددە ئىشچى- خىزمەتچىلەردىن قىرقىغا ئەزا قو
بول قىلىش ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىلدى. جەڭ شىياۋشەنىڭ بېسىمى
ئاستىدا گەرچە بەزى ئىشچى- خىزمەتچىلەر گومىنداڭغا مەجبۇرى
ئەزا قىلىنغان بولسىمۇ، يۇيجياگجۇ، چېڭدې قاتارلىق بەزى
ئىشچىلار ئەزا بولۇشنى رەت قىلدى ھەتتا ئىلتىماس يېزىشقا بىرىلگەن
قەغەزلىرىنى يىرتىپ تاشلىدى. ئۇنىڭ جەڭ شىياۋشەنىڭ
گەرچە شەكلەن بەزى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنى قىرقىغا كىرگۈزگەن
مەجبۇرى قىلالىغان بولسىمۇ ئەمما ئىلغار كۈچلارنى ئاجىزلاشتۇرالا
مىدى. ئىلغار كۈچلار شىنجاڭ گېزىتى ئىدارىسىدا داۋاملىق ساق
لىنىپ قېلىۋەردى!

1945 - يىلى 11 - ئايدا جەڭ شىياۋشەن ئۇرۇمچى شەھەرلىك
ھۆكۈمەتكە باشلىق بولۇپ يوتكەلدى، ئۇنىڭ ئورنىغا ئولكىلىك
ھۆكۈمەت ئىشخانا مۇدىرى جاڭ جېنپېي باشلىق بولۇپ كەلدى. بۇ
ۋاقىتنىڭ گومىنداڭ ھەربىي قوشۇنلىرى دەل «3 ۋىلايەت» مىللى ئار
مىيىسىنىڭ قاقشاتقۇچ زەربىسىگە ئۇچرىغان، ئافسۇ، قاغىلىق قاتارلىق
جايلار «3 ۋىلايەت» مىللى ئارمىيىسىنىڭ قورشاۋىدا قالغان ئىدى
گومىنداڭ ھەربى ۋە سىياسى جەھەتتە ئامالسىز قالغانلىقتىن جياڭ
جېشى جاڭجۇڭ ئەپەندىنى شىنجاڭغا ئەۋەتىپ «3 ۋىلايەت»
ۋەكىللىرى بىلەن سوھبەت قىلىشقا مەجبۇر بولدى. بۇ چاغدا
شىنجاڭنىڭ سىياسى ۋەزىيىتىدە ئاڭدىن تاشقىرى چۈشكۈنلۈك
پەيدا بولدى. مۇنداق ۋەزىيەت «شىنجاڭ گېزىتى»دىمۇ ئەكس
ئەتكەن ئىدى. يەنە بىر تەرەپتىن، شۇ چاغدا جەمىيەتتە بەزى
ساغلام بولمىغان ئەھۋاللارمۇ ئەكس ئەتتى. مەسىلەن: گومىنداڭ
نىڭ زور تۈركۈمىدىكى ياش ھەربى ئەمەلدارلىرى شىنجاڭغا كىرگەندىن
كېيىن ئۇرۇش بولمىغان بۇنداق تىنچلىق شارائىت ئىچىدە ئوي

ئوكۇن قىلىدىش ئىشلىرى مەسىلىسىز قۇرۇپ كەتتى. ئوي ئېلانلىرى گېزىتتە ئۇزلۇكسىز ئېلان قىلىنىپلا قالماستىن بەلكى تېخنى تەبرىك-لەيدىغان ئېلانلارمۇبەرمەھەل ئەۋج ئالدى. بۇنداق ئېلانلاردەسلەۋدە پەقەت تەبرىك سۆزلىرىدىن ئىبارەت بولغان بولسا كېيىنكى چاغلاردا ئەك پەسكەشلىك دەرىجىگە يېتىپ، قاندىقتۇ «قازانغا چۈشكەن گۇرۇچ خام قالمايدۇ، يوتقانغا كىرگەن قىز ساق نالماي-دۇ» دېگەندەك ئىبارىلەرمۇ بېسىلىپ چىقىشقا باشلىدى. ھەتتا ئاتلىق 5-كورپۈس باشلىغى ماچىك شياك توي قىلغاندا ئۇنىك توي ئېلانى «شىنجاك گېزىتى» نىك پۈتۈن بىر بېتىنى ئىگەلىگەن ئىدى. بۇ ئەھۋال-لار شۇ چاغدا شىنجاڭدىكى ھوكۇمران تەبىقىنىك چىرىكلەشكەن ماھىيىتىنى ئەكىس ئەتتۈرۈپلا قالماستىن بەلكى گېزىتلەرنىك توي-توكۇن ئۇلۇم-يېتىم خەۋەر-لىرىنى باسىدىغان باغاقتا ئايلىنىپ قالغانلىغىنىمۇ كۆرسۈتۈپ بېرىدۇ. بۇنداق ئەھۋال شۇ چاغداگومىنداڭ كونترولىدىكى باشقا-رايۇنلارنىك گېزىتلىرىدە ئانچە كورۈلمىگەن ئىدى.

4

جاك جۆجۇك ئەپەندى ئۇرۇمچىگە كەلگەندىن كېيىن «شىن-جاك گېزىتى» ئەمەلىيەتتە جاك جۆجۇكنىك كونترولىدىكى ئۇت-تۇرۇپ شۇ چاغدا، لەنجۇدا چىققىدىغان مەلۇم بىر ژورنالنىك مۇھەر-ريرى خۇاك چېنشىنا «شىنجاڭنىك ئۇتمۇشى، ھازىرى ۋە كەلگۈسى» دېگەن تېمىدا بىر ماقالە ئېلان قىلدى. جاك جۆجۇك بۇ ماقالە-نى ناھايىتى ياقتۇرۇپ خۇاك چېنشىنانى تەكلىپ قىلىپ شىنجاك

گېزىت ئېدارىسىنىڭ باشلىقلىقىغا، جاك زىگېنى مائاۋېن باشلىق
لىققا، ما سىبەينى ئۆھەرىرلىكىگە تەيىنلىدى. شۇنىدىن باشلاپ
«شىنجاڭ گېزىتى»دە يېڭى ۋەزىيەت باشلاندى.
بۇ مەزگىلدە «شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ ئالاھىدىلىكى شىنجاڭ
نىڭ تارىخى، مەدەنىيىتى، جۇغراپىيە ئەھۋالى ئۇستىدە ئىزدە-
نىشى ئېلىپ بېرىشتىن ئىبارەت بولدى. ئۇ ۋاقىت جېنىشنا، ما سىبەي
قاتارلىقلار بىرىنچى قىسىم كىشىلەر ئارقىلىق بىر مۇنچە ماقالىلارنى
ئەپسىلەن: «ئويغۇر مەدەنىيىتىنىڭ ھازىرقى ئەھۋالى» «گېنىك گوگ-
نى تەتقىق قىلىش» ۋە شىنجاڭنىڭ تارىخى جۇغراپىيىسى ئوغ-
رىسىدىكى ماقالىلارنى يازغۇرىدى. بۇ ماقالىلارنىڭ ئورتىنا چىققىنى
بىلەن كۆپلىگەن كىشىلەردە شىنجاڭنى تەتقىق قىلىش ھەۋىسى
قوزغالدى ۋە بۇ بىر كىشىنى ئايلاندى. مۇنداق ئەھۋال ئىلگىرى
«شىنجاڭ گېزىتى»دە شۇنىڭدەك شىنجاڭدىكى ئىلىم ـ پەن ساھە-
سىدە كۆرۈلمىگەن ئىدى. بۇنىڭ كېيىنكى شىنجاڭنىڭ
سىياسى ۋەزىيەتتىكى ئۆزگۈرۈشنىڭ مەھسۇلى ئىدى. گومىنداڭ
شىنجاڭ مەسئۇلىنىڭ مۇرەككەپلىگىنى ئۇنىڭ ئۇستىگە ئىل-
گىرى شىنجاڭ ئەھۋالى ئۇستىدە ئانچە كۆپ چۈشەنچىسى بول-
مىغانلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، بىر يېڭى ۋەزىيەتنى بارلىققا كەل-
تۈرۈش ئۈچۈن «شىنجاڭنى تەتقىق قىلىشتا ھەممە جەھەتتىن مەلۇ-
بىر يېڭى نەتىجىنى قولغا كەلتۈرۈش لازىم» دەپ ھىسابلىدى. شۇ
نەۋەتتىن «شىنجاڭ گېزىتى» يۇقۇرىدىكىدەك تەتقىق قىلىش ۋەزىپە-
سىنى ئۆز ئۈستىگە ئالدى. بۇ ئىنكىسچى بىر نۇقتىدىن قارىغا-
ندا گومىنداڭنىڭ ھوكۈمرانلىقىغى ئۈچۈن خىزمەت قىلىش ئىدى.
سىياسى فاكتېن جەھەتتە: تىنىچلىق، گۈللەۋىشى ۋە چىرىكلىشى
شىكە قارشى تۇرۇش ئۈستىدە توختىلىپ ئۆتۈپ سېتىشقا باشلىدى. شۇنداق

قىلىپ بۇمەزگىلدىكى «شىنجاڭ گېزىتى»نى ئىلگىرىكى ئەھۋالغا سېلىشتۇرغاندا بىر قەدەر يېڭىلىق مەيدانغا چىققاندەك بولدى.

شۇنىڭ بىلەن بىرۋاقتتا، جاڭچۈجۇڭمۇ «ۋىلايەت» بىلەن سوھبەت ئېلىپ بېرىشتىكى تۇسالغۇلارنى سۇپۇرۇپ تاشلاش ئۈچۈن، «شىنجاڭ گېزىتى»دە سۆزبەت ئىنتىپاقى بىلەن يېقىنلىشىش فاكتىنى ئىزچىللاشتۇرۇپ، سۆزبەت ئىنتىپاقىغا قارشى تۇرۇش كەيپىياتلىرىنى تۇغدۇرغان، يۇقۇرىدىكى فاكتىنى ئىزچىللاشتۇرۇش ئۈچۈن تۆۋەندىكىدەك بىر قانچە تەدبىرلەرنىمۇ كوردى. مەسىلەن:

بىرىنچى، 1946 - يىلنىڭ باشلىرى لۇي چى باش مۇھەررلىك قىلىۋاتقان مەزگىلدە «شىنجاڭ گېزىتى» چۈشكىدە چىقىدىغان «داگۇڭباۋ گېزىتى»نىڭ «جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ماتەم» سەرلەۋھىلىك باش ماقالىسىنى ئەينەن كوچۈرۈپ باسقانلىقتىن، جاڭچۈجۇڭنى ئەيىبلەپ «جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ماتەم دېگەنلىك سۆزبەت ئىنتىپاقىغا ماتەم دېگەنلىك بولىدۇ» دەپ لۇي چىنى ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلىدى.

ئىككىنچى: 1946 - يىلى كۈزدە تەھرىرلەردىن چېكىلى ئىنواندا يۈز بەرگەن سىياسى ئۆزگۈرۈش ھەققىدىكى يېڭى خەۋەر ماقالىسىغا «بۇ بىۋاقىتقا قاندا قىمۇ چىداپ تۇرغىلى بولسۇن» دەپ ماۋزۇ قويغانلىقتىن، جاڭچۈجۇڭ ئەيىبلەپ ئۇنىمۇ ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلىدى.

ئۈچىنچى: تەھرىرلەردىن ۋاڭ جەنخۇگىمۇ ماقالىلارنى بىرتەرەپ قىلىشتا يۇقۇرقى فاكتىغا خىلاپ ئىش قىلغانلىقتىن جازالاندى. 1946 - يىلى 7 - ئايدا گومىنداڭ بىلەن «3 ۋىلايەت» ۋەكىلىرى «بېيتىنم» ئىمزالاپ بىرلەشمە ھوكۇمەت قۇردى. جاڭچۈجۇڭ ئەيىبلەندى بىر تەرەپتىن ھەر مىللەتنىڭ تېچ پول بىلەن

بىرلىككە كېلىشنى تەكىتلىدى. يەنە بىر تەرەپتىن «3 زىياندا
نى يەنى خىيانەتچىلىك، قىمارۋازلىق، ئەپيۇنكەشلىكنى يوقۇتۇ
نى تەكىتلىدى. «شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ باش ماقالىلىرىدا بۇ فا
جىن ئىزچىللاشتۇرۇلدى. ئەمما تېچ بولۇش «3 زىيانداش» ن
يوقۇتۇش ئىشى شىنجاڭدا غەل - پال قىلىپلا ئوتتۇپ كەتتى - خ
لاس. 1946 - يىلنىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ شىنجاڭنىڭ ھەر قا
سى جايلىرىدا ئىنقىلاپ بىلەن ئەكسىلئىنقىلاپ ئوتتۇرىسىدىكى
كورەش ئومۇميۈزلۈك قانات يېيىپ سىياسى ۋەزىيەت باشقا ب
يېڭى باسقۇچقا كىردى. بۇنىڭغا ئەگىشىپ «شىنجاڭ گېزىتى»نى
قىيابىتىددىمۇ ئوزگۈرۈش بولدى: تېچىلىق بېتىم ئىمزالانغاندا
كېيىن «3 ۋىلايەت» ۋەكىللىرىنىڭ تەلىۋى بويىچە ئويغۇر
«شىنجاڭ گېزىتى»نى ئايرىپ، ئايرىم قۇرۇش «شىنجاڭ گېزىتى
نىڭ بارلىق ئۇسكۇنىلىرىنى پىرىنسىپ جەھەتتىن تەڭ بولۇشمە
چى بولدى. بولۇشۇشتە تالاش - تارتىش ئىنتايىن كەسكىن بو
دى. دەل شۇ ۋاقىتتا 1946 - يىلى قىشلىغى «شىنجاڭ گېزىتى
ئىدارىسىدا چوڭ ئوت ئاپىتى يۈز بېرىپ، نابۇرشىكلار ئىشخانا
سى بىلەن باسماخانا ئاھايىتى زور زىيانغا ئۇچرىدى. شۇنىڭد
كېيىن «شىنجاڭ گېزىتى» ئىككىگە ئايرىلدى، خەنزۇچىسى گوم
داڭمىنىڭ قولىدا، ئويغۇرچە، قازاقچىسى «3ۋىلايەت»نىڭ قول
بولۇپ، روسچە گېزىت توختاپ قالدى. بۇ ئەھۋال تاكى ئازا
لىققا قەدەر داۋام قىلدى. «3ۋىلايەت» ئىنقىلاۋى دولقۇنىنى
ئەۋج ئېلىشىغا ئەگىشىپ ئەكسىلئىنقىلاپچىلارنى دىستۇرۇش
بارغانسىرى كۈچەيدى. 1947 - يىلى «25 - فېۋرال» ۋەقەسى ب
بەردى. ئۇنىڭدىن كېيىن 7 - ئايدا ئۈلكۈلۈك سەنيەخۇيدا ش

ك ئولكىسىگە رەئىس سايلاش مەسىلىسىدە كۆرەش بولدى.
مەنزىلياك كوچىلىرىدا ئىنقىلاپچىلار بىلەن ئەكسىلئىنقىلاپچىلار ئوت-
ئۇرىسىدا توقۇنۇشلار داۋاملىق يۈز بەردى.

بۇ مەزگىلدە خەنزۇچە «شىنجاك گېزىتى» «3 ۋىلايەت»
ئالە غالجىرلارچە قارشى تۇرۇش ھەركەتلىرىنى ئېلىپ باردى. بۇ
يەركەتلەر توۋەندىكىچە:

1 - باش ماقالىلارىدىن ۋە باشقا ماقالا شەكىللىرىدىن پايدىلىنىپ
3 ۋىلايەت»كە قارشى مۇھاكىمە - مۇنازىرە يۈرگۈزۈپ؛ مەسىلەن:
دۇنيادا ئالا توپۇلاڭنى بېسىقتۇرۇشنىڭ مۇھىم تېپى» قاتارلىق
ئاۋزۇددىكى ماقالىلارنى قىلىق ئىنقىلاۋى ھەركەتلەرنى قاتتىق باستۇرۇش
ۇرۇرلىگىنى تەكىتلىدى. بۇ ماقالىلارنى كۆپۈنچە گېزىت ئىدارىسىنىڭ
ۋئاۋدىن باشلىغى قوشۇمچە باش مۇھەررىرى لیۇ باگیۇەن بىلەن ما-
سىيال بولۇم مۇدىرى گۇك جۇپمىن لەر يازاتتى.

2 - ئاتالمىش مۇشتۇملەردىن كەلگەن - ەت - چە كەلەرشەكلىدىن پايدا-
سىنىپ «3ۋىلايەت»كە قارشى كەيپىيات قوزغىدى، بەزى چاغلاردا ھەتتا
ۇيغۇرچە ئىسمىنى سۇيى ئىستىمال قىلىپ، يالغاندىن ئۇيغۇرلار ياز-
ان ماقالا دەپ كورسۇتۇپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئىتتىپاقلىغىنى بۇزدى.
ەسىلەن: لى فەنچۇن ئوزىگە «تۇرسۇن» دىگەن تەخەللۇسنى
شلىتىپ ئاز سانلىق مىللەتلەرنى «3ۋىلايەت»كە قارشى تۇرۇشقا
ۇشكۇرتكەن ئىدى.

3 - ئۇيغۇرچە گېزىت بولۇنۇپ چىققاندىن كېيىن «شىنجاڭ
گېزىتى» ئىدارىسىدا ئۇيغۇرلاردىن تەھرىر ۋە ئىشچىلار
ۇمالىمغان ئىدى. ئەمما گومىنداڭ ئۇيغۇر يېزىغىدىكى ئەك-
ۇنىيەتچىل تەشۋىق ۋەرەقىلىرىنى بېسىپ تارقىتىش ئۈچۈن بىر
ۇركۈم خەنزۇ ئىشچىلىرىنى ئۇيغۇرچە يېزىق ئوگۇتۇپ تەربىيىلىدى.

ئولكۇلۇك كېڭەش يىغىن ئاچقان مەزگىللەردە «شىنجاڭ گېزىتى
شىنجاڭ ئولكۇلۇك هوكۇمەت باش كاتىۋى ليۇ مىڭچۇن نىڭ يول
رىغى بىلەن زور مىقتارىدىكى ئەكسىيەتچىل تەشۋىقات ۋەرىقىلە
رىنى بېسىپ كېڭەشنىڭ يىغىنلىرىدا تارقاتتى.

4 - «ۋىلايەت» كە قارشى بەزەن ماقالىلارنى، ھەتتا ليۇ مى
چۇن ئوز قەلىمى بىلەن يازغان ماقالىلارنى «شىنجاڭ گېزىتى
دە باش ماقالە ياكى ئوبزور شەكلىدە ئېلان قىلدى.

5 - مۇنداق باشقا يەنە بەزى سىياسى كورەشلەرگە ماسلاشقان
ۋىلايەت» كە قارشى زور مىقتارىدىكى يېڭى خەۋەرلەرنى ئېلان قىلد
شىنجاڭ گېزىتى ئىدارىسىدا قىسمەن ئىلغار ئىشچىلار بارلىد
ئولار 1946 - يىلى بىر قېتىملىق ئىش تاشلاپ گېزىتنى 3ك
توختاتتى، بۇ «شىنجاڭ گېزىتى» تارىخىدىكى تۇنجى قېتىملا
ئىش تاشلاش ئىدى. 1946 - يىلى 10 - ئايدا گۇشېڭجې
(غەربى شىمال ھەربى مەمۇرى مەھكىمىسىنىڭ مەسلىھەتچىسى
خۇاڭ چېنشياڭنىڭ ئورنىغا شىنجاڭ گېزىتى ئىدارىسىنىڭ باشلى
بولغاندىن كېيىن، باسما زاۋۇتىنى يېڭىشى ئىدارە قىلماقچ
بولدى. بىراق ئۇزۇن ئوتمەيلا ئوت ئاپىتى يۈز بەردى. ئ
مىنداڭ دائىرىلىرى زاۋۇتنا كونتىرول قىلغۇنى تېخىمۇ كۈچەيتىش
زورۇر تاپتى. شۇنىڭ بىلەن گۇشېڭجېن شىجاڭ قىسمىلىرى بى
ئۇماندانلىق شىتابى (زۇگسىلىكبۇ) 2 - باشقارمىنىڭ (ئىشپىيون
باشقارمىسى) باشلىغى شى ۋەنشۇن بىلەن تىل بىر كىتۇرۇ
ئۇنىڭ تونۇشتۇرۇشى ئارقىلىق جۇنىستوك (ھەربى سىياسەت
ئىشپىيونى ليۇXXنى شىنجاڭ گېزىتى باسما زاۋۇ
نىڭ مۇدىرلىغىنا تەيىنلىدى. ئۇ، ئىشچىلار ئۇستىدىن نازارەت
لىشى، كۇزۇتۇشى ۋە ئىلغار ھەركەتلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش خىزمىتى

ھەشلەسدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئايال ئەشپىيون چېن لىن
ئاتىسىيال بولۇمىگە ئورۇنلاشتۇرۇلدى، بۇ ئايال ھەركەتتە لىيۇXXغا
ئەسلەشاتتى. ۋە گۇشپېگجېن‌نىڭ خوتۇنى جىنگ XX بىلەن يېقىن
ئولغانلىقتىن ئۇ ئارقىلىق مۇناسىۋەتنى كېڭەيتەلەيتتى.
1947 - يىلى 4 - ئايدا ئويغۇرلاردىن بىر ئىنقىلاۋى يىگىت
ھەنلياڭ كوچىسىدا سەنچەكتۇەن (سەنجەنجۇيىلىق ياشلار ئۇيۇمىگى)
نىڭ بىر خىزمەتچىسىنى ئۇرۇپ قويۇپ، مۇئاۋىن رەئىس ئەخمەتجان
ئولتۇرۇشلۇق ئەنخۇايىۋەنگە قېچىپ كىرىپ مۇكۇۋالغاندىن كېيىن،
ئۇئاۋىن باشى مۇھەررىرلى ۋەنچۇن «ئەنخۇايىۋەنىنى تەكشۇرۇش» سەرلەۋ-
ھەلىك ئوبزور يېزىپ، ئەكسىيەتچى ھەربى ۋە ساقچى ئورگانلىرىنىڭ
ۋەنخۇايىۋەنىنى ئاختۇرۇشقا جۇرئەت قىلمىشىنى تەشەببۇس قىلدى.
ئۇ ماقالىغا قارىتا ئەخمەتجانىنىڭ جىنايىتىگە يازغان بىر پار-
چە ئوچۇق خېتى ئويغۇرچە شىنجاڭ گېزىتىدىگە بېسىلدى. بۇ خەت-
نىڭ ئومۇمىي مەزمۇنى: سىزنىڭ گېزىتىڭىزدە مەن ئولتۇرۇشلۇق
ئىمايىنى ئاختۇرۇش تەشەببۇس قىلمىپتۇ، مەن ئاختۇرۇشۇڭلارنى
چارشى ئالمەن، دېيىلگەن. بۇنەھۋالغا جىنايىي جۇنۇق ئەپەندى
گۇاتتىق خاپا بولۇپ لى ۋەنچۇنگە خىزمەتتىدىن ئىستېپا بېرىشى
ھەنوغرۇلۇق بۇيرۇق بەردى.
«شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ ژۇرنالىيەتكە ئەسەبىلىك بىلەن قارشى
چىلۇرۇش ھەركەتلىرى 1947 - يىلىنىڭ بېشىدا باشلىنىپ 1947 -
يىلى يازغىچە تېخىمۇ چىددىلەشتى. شۇ يىلى 8 - ئايدا «ژۇر-
نالىيەت» خەلق ئاممىسى «تۇرپان، پىچان، تۇخسۇن قوزغىلىڭى»
نى قوزغىدى، بۇ قوزغىلاڭ گومىنداڭنىڭ باستۇرۇشى بىلەن مەغ-
لۇبىيەتكە ئۇچرىدى. شۇنىڭ بىلەن «ژۇرنالىيەت» ھوكۇمەت خا-
ئىنسانلىرى ئۇرۇمچىدىن كېتىشكە مەجبۇر بولۇپ، ئىلىگە قايتىپ

كەتتى. بۇندىك ئارقىسىدىنلا گومبنداك 7 ۋىلايەت دايىرىسىدە ئ
مىش «ئەكسىلئىنقىلاپچىلارنى تازىلاش» ھەركىتى ئېلىپ بار
شۇنداق بىلەن بۇجايلاردىكى 3 ۋىلايەت ئىنقىلاپچىلىرىمۇ ئىلگە قاب
كىتىشكە مەجبۇرىبولدى. شۇندىن باشلاپ «7 ۋىلايەت» بىلەن «3
لايەت» ئوتتۇرىسىدىكى چىددى كۈرەشلەر تاكى ئازاتلىققىچە
قەدەر پەسەيگەندەك بولدى.

5

1947 - يىلنىڭ ئاخىرىسىدا «شىنجاڭ گېزىتى» ھەر خىل
تەرىپال قىيىنچىلىقلىرىغا دۇچ كەلدى، ھەتتا ئاق قەغەزمۇ كەمچ
بولۇپ، رەڭلىك قەغەز ئىشلىتىشكە مەجبۇر بولدى، ئېچكى
سىمدا ئىشچىلار ئوتتۇرىسىدىمۇ ئىناقلىق بولمىدى. بۇ قىيىنچىل
دۇچ كەلگەن گۇشېڭجېن خىزمەتتىن چېكىندى. غەربىي - شىمال
مۇرىمەھكىمىسىنىڭ باش كاتىۋى لىيۇ مىڭچۇن بىر تەرەپتىن ئو
شىنجاڭ گېزىت ئىدارىسىغا قوشۇمچە باشلىق بولدى، يەنە
تەرەپتىن غەربىي - شىمال مەدەنىيەت جەمئىيىتى باش گېنىرىلى ۋ
سىچىكىنى گېزىتخانىغا باشلىق بولۇشقا تەكلىپ قىلدى. لىيۇ مې
چۇن گېزىت ئىدارىسىغا قوشۇمچە باشلىق بولغان مەزگىلدە، ش
جاڭ گېزىت ئىدارىسىنى تەرتىپكە سالماقچى بولۇپ شياۋبېيخە
تەن ۋېيشى، جاڭ گېپى، يۇي يىخىك، ياڭ يۈگىي، لى فەنچۇن، ت
تيەن بەي قاتارلىقلارنى مەسلىھەتچى بولۇشقا ئالاھىدە تەكل
قىلدى. بۇلار ھەر ئاخشىمى شىنجاڭ گېزىت ئىدارىسىغا تۇپ
نىشاتتى. بەزى چاغلاردا ئۇلار لىيۇ مىڭچۇنىڭ ئۈيىگە توپلۇنۇ

اش ماقالا ۋە تەھەرىلىك قاڭجىنىغا مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلەر ئۈس-
دە مەسلىھەتلىشىشتىن ۋاھالەنكى بۇ مەسلىھەتلەر تېخنىكا خا-
تىكتەرلىق ئىشلار ئۇستىدىلا بولۇپ، بەتنى قانداق رەتلەش،
ۋۇتنى تەرتىپكە سېلىش، ئاخبارات ئىشلىرىنى كۈچەيتىش، باش
قالا يېزىش ..... قاتارلىقلاردىن ئىبارەت ئىدى. بۇ ئىشلار
ىنجاق خەۋرلىرى گېزىتىگە يوتكەلدى، ئۇلارنىڭ ئورنىغا
لىك چۈنچۇ گېزىت ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى قوشزىمچە باش
ھەررىر بولدى، لى شۇيمىن گېزىت ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باش-
لىغىدا ۋە قوشۇمچە باش جەڭچىلىققا تۇرۇشەردى. يەنە بىر تە-
رەپتىن لەنجۇدىن يوتكۇلۇپ كەلگەن ۋۇسۇك، يالڭ بەيدا قاتار-
لار تەھرىرلىككە ئورۇنلاشتى. ۋاڭ سىچاڭ گېزىتچىلىك ئىشلە-
يدا بىر ئاز تەجرىبىلىك بولغاچقا ئۇ كىلىش بىلەنلا «شىنجاڭ
يزىتى» نىڭ قىيابېتىدە دەرھال ئۆزگۈرۈش بولدى. ۋاڭ سىچاڭ
ەنجۇدىن قېلىپ (نۇسخە) ئىشلىتىشنى يولغا قويدى. يالڭبەيدا قو-
ۇمچە بەتنى تەھرىر قىلىشتا بۇرژۇئا چوڭ گېزىتلىرىدىكى قو-
ۇمچە بەت ئىستىلىنى قوللۇنۇپ بۇرۇنقى ئەپلەپ - سەپلەپ
ۇراشتۇرۇشتەك ئۇسۇللارنى تۇگەتتى، بەت يۇزىدىمۇ
ەرخىل خەت نۇسخىلىرى كۆپەيدى. بەت شەكىللىرى بىر قەدەر

يېڭىلانسىدى، بۇ مەزگىلدىكى «شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ قىياپىتى
ھەقىقەتەن يېڭى بىر تۈسكە كىرىپ، دەرۋەقە بۇرژۇئا چوڭ گېزىت
لىرىگە ئوخشاپ قالغان ئىدى. لېكىن بۇ مەزگىلدە شىنجاڭ «ۋ
ەتتىلىق تېچ» بولۇشتەك سىياسى ۋەزىيەتتە تۇرغانلىقتى ئۈچۈن
جاڭ جۇڭخۇا ئەپەندى لەنجۇغا كېتىپ قالدى، ئەسلىدىكى چا
ماق تەزلىگىدە باشلانغان «ۋ زىياندا شنى يوقۇتۇش» ھەرىكى
غىل - پاال قىلىپلا ئوتۇپ كەتتى. جاڭ جېڭنى ئوزلۇكسىز ئەچكە
ئۇرۇشى قوزغىدى. مال باھاسى ئورلىدى، خىزمەتچى، ئوقۇتقۇچىلا
ۋە ئاھالىلار بىر تەرەپتىن تۇرمۇش ئىمىنچىلىغىنىڭ دەردىنى تار
سا يەنە بىر تەرەپتىن ۋەزىيەتنىڭ ئەچكى پۇشۇپ ھەدەپ ھاۋايى
ھەۋەسلەرگە بېرىلىپ خىيانەتچىلىك، چېكەرمەنلىك، قىمارۋازلى
ئەۋج ئالدى. ئەمەلدار سورۇنلىرىدا ھايانكەشلىك، نەپسانىيەتچى
لىك، ساختىپەزلىك ئەھۋاللىرى ئەۋج ئالدى. بۇنداق ئىدىيىدە
كەيپىياتلار شىنجاڭ گېزىتىدىمۇ ئەكىس ئېتىپ تۇرىدى. ئەجنەبىلە
زۇلۇمنى ئەزەلدىن پاش قىلالمايدىغان «شىنجاڭ گېزىتى»گە
چاغدا زۇلۇمنى پاش قىلىدىغان خەۋەرلەرمۇ ئىزلۇكسىز چىقىپ
تۇردى. يەنە بىر تەرەپتىن بەزى كىشىلەرنىڭ چاكىنا ئەسەرلە
رىمۇ بېسىلدى، چەمبەرچاس ئاچچىقلىق، ئەكسى ئىنقىلابىي تۇ
يدىغان سېيرىق خەۋەرلەر ھەتتا قانداقتۇ «تۇلكى پەرىزات» قا
تارلىق ئەسەرلەرمۇ پۈتۈن بىر بەتنى ئىگەلىمەيدى. شۇنداق بولسا
شىنجاڭ گېزىتىنىڭ سىياسى سالاھىيىتى ئاستا - ئاستا تۆۋەنلە
شىپ، بارغانسىرى بۇرژۇئازىيە قىزىقىدىغان نەرسىگە ئايلىنىپ قالدى.

1949 - يىلى ۋاڭ سەچىڭ ئىزۇرۇمچىدىن كەتتى. تەن ۋېيش
گېزىت ئىدارىسىنىڭ باشلىغى بولدى، ئەچكى جەھەتتە زور ئو

گۈرۈش بولمىدى. بىر مەھەل جانلىنىپ كەتكەن ۋەزىيەتمۇ ئاستا-
ئاستا چۈشكۈنلەشتى.

1949 - يىلىنىڭ بېشىدىن ئازاتلىققا قەدەر، خەلق ئازاتلىق
ئارمىيىسى جەنۇبى جۇڭگۇغا قاراپ يۈرۈش قىلدى. شۇنىڭدىن، لەن-
جۇ، ئارقا - ئارقىدىن ئازات بولۇش مۇناسىۋىتى بىلەن شەن-
جاگنىڭ سىياسى ۋەزىيىتى ئېغىر دەرىجىدە ئالاق - زادىلىق، تېڭىر-
قاش، بۇرۇختۇملۇق ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. بۇ كەيپىيات «شەن-
جاڭ گېزىتى»دىمۇ ئەكس ئەتتى.

شۇ يىلى 6 - ئايدا ما بۇفاڭ غەربىي - شىمالدىكى ئەمەلدارلار-
نى ئىشقا سېلىپ، گەنسۇنىڭ شەرقىدە خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى-
نىڭ شىنخەنگە كىرىشىنى توسۇپ پۈتۈن غەربىي - شىمال رايونىنى
ما بۇفاڭ جەمەتىنىڭ دۇنياسىغا ئايلاندۇرۇش غەرىزىدە بولدى. شۇ
چاغدا ما چېڭشىياڭ ئۇرۇمچىدە «يېڭى شىنجاڭ گېزىتى»نى چە-
نىپ كومموئىستلار پارتىيىگە قارشى ھەدەپ تەشۋىقات ئېلىپ
بېرىپ ما بۇفاڭ جەمەتىنىڭ غەربىي كۇچىنى كوككە كۆتەرىدى ۋە
ئىز مەھەل ئاھايىتى خالىجىرلىشىپ كەتتى. دەل شۇ ۋاقىتتا شىن-
جاڭدىكى گومىنداڭ داۋىرلىرى، جاڭجۇجۇڭ ئەپەندىنىڭ يولىيو-
نىسى ئارقىلىق تىنچ يوللا بىلەن ئازات بولۇش ئۈستىدە پىكىر-
لەشمۇاتاتتى. شۇ سەۋەپتىن «شىنجاڭ گېزىتى» بىلەن «يېڭى
شىنجاڭ گېزىتى» ئوتتۇرىسىدىمۇ ئىككى سىياسى لۇشەنگە ۋەكىل-
لىك قىلىدىغان كۆرەش باشلىنىپ كەتتى. بىراق كۆرەشنىڭ شەك-
لى جەھەتتە «شىنجاڭ گېزىتى» يېپىق شەكىلدە ئازدۇر- كوپتۇر
ئېچىلىق تەھەببۇسلىرىنى ئىپادىلەيتتى، 1949- يىلى شىنجاڭ ئازات

بولدی، شۇنىڭ بىلەن «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ گومىنداڭ ھ
كۇمىرانلىغىغا قۇرال بولۇپ ئىشلەتىش ۋەزىپىسىگە خاتىمە بېرىلدى
دىمەك ئۇنىڭ نەشرە قىلىنىش جەريانى شىنجاڭنىڭ سىياسى ئوزگ
رۇش تارىخىنى ئەكىس ئەتتۇرۇپ بېرىدۇ.

قۇشۇمچە:

شىنجاڭنىڭ ئاخبارات ئىشلىرى ئۇستىدە توختالغاندا ئەلۋەتتە
مۇھىمى «شىنجاڭ گېزىتى» ئۇستىدە توختىلىشقا توغرا كېلىد
گومىنداڭ ھوكۇمرانلىق قىلغان مەزگىلدە «شىنجاڭ گېزىتى» ئۇ
تتىدە توختالغاندا گومىنداڭ مەركىزىي ئاگېنتلىغى ئورۇمچى ش
بمىسىنىڭ ئەھۋالىنى قوشۇمچە ئورتىغا قويۇپ ئوتۇشنىڭمۇ زورور
يىتى بار. چۈنكى بۇ، گومىنداڭنىڭ شىنجاڭ ئاخباراتچىلىق خى
مىتىنى كونترول قىلغانلىغىنىڭ يەنە بىر تەرىپى.

مەركىزىي ئاگېنتلىقنىڭ ئورۇمچى شوبىسى 1943 - يىلى 9
ئايدا قۇرۇلغان. شۇ ۋاقىتتىكى باشلىغى چېن ۋەنلى، تەھرى
شىن زۇگلىن بولۇپ يەنە 3 نەپەر رادىستلىرى بار ئىدى. مەرك
زى ئاگېنتلىقنىڭ ئورۇمچى شوبىسى شىياۋشېزىدىكى با
ساقچى ئىدارىسىنىڭ ئودۇلىغا جايلاشقان ئۇنىڭ 200 ۋا
لىق بىر ئاپپاراتى بولۇپ شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جەھەتتىك
خەۋەرلىرىنى توپلاپ مەركىزى ئاگېنتلىقنى تەمىنلەپتى
تۇپلىغان خەۋەرلەرنىڭ بىر قىسمىنى ماقالە ئورنى
ئىشلەتسە بىر قىسمىنى گومىنداڭ مەركىزى ئىچكى قىسمىدا پ
ىدلىنىش خەۋىرى سۇپىتىدە ئىشلىتەتتى، ئۇز يېرىدە بېسىپ خەۋ
تارقاتمايتتى.

1949 - يىلىنىڭ بېشىدا چىن ۋەنلى كېسەل بولۇپ ئولدى
ئۇنىڭ ئورنىغا توغرىسىدا مۇنداق بىر خەۋىسوزلەر تارقالغا

ئىدى : ئەيتمىشلارغا قارىغاندا چېچەن ۋەتىنى شىمالىي شەرقىي بەزى
مەخپىي ماتېرىياللىرىنى گومىندالاڭ مەركىزدىگە بەرگەنلىگىدىن شىمالىي
خەۋەر تاپقان ئىكەن، شۇنداق ئۇچۇن چېچەن ۋەتىنى كېسەل بولغاچ-
قا شىمالىي داۋالاش ئۇچۇن دوختۇر ئېۋەتىپ ئاتاقنا غەم-
خورلۇق ئەمەلىيەتتە زەھەرلىك ئوكۇل سالغانلىقتىن گەپ
قىلالماس بولۇپ قېلىپ، ئىككى كۈن ئۆتمەيلا ئولگەن ئىكەن.
چېچەن ۋەتىنىدىن كېيىن جۇگيالىڭ ئاگىنتلىقىنىڭ ئۇرۇمچى شۇبىسىگە
باۋ ۋېخەن مۇدىر بولدى، ياڭ يۈگيى تەھرىر ۋە قوشۇمچە مۇخبىر
ئىدى. باۋ ۋېخەن ئانچە ئۆتتۈرىغا چىقمايتتى. سىرتتىكى پائالى-
يەتلەرنىڭ ھەممىسىنى ياڭ يۈگيى باشقۇراتتى.
1945 - يىلى 9 - ئايدا باۋ ۋېخەن ئىچكىرىگە قايتقاندا ئۇ-
نىڭ ئورنىغا ياڭ يۈگيى مۇدىر بولدى. بۇچاغدا مەزكور شۇبە ئا-
گىنتلىقىنىڭ خىزمىتىدە زادى ھېچقانداق ئوزگۇرۇش بولمىدى.
مەزكور ئاگىنتلىقنىڭ ئوز ئالدىغا ئىستانسىسى بولغانلىقى ھەمدە
ماقالىلارنى تەكشۈرۈش چەكلىمىسىگە ئۇچرىمىغانلىقى ئۇچۇن، مەر-
كىزى ئاگىنتلىق بىلەن ئوگۈشلۇق مۇناسىۋەت قىلالايتتى. 1944 -
يىلى 8 - ئايدا شىمالىي گومىنداڭچىلارنى ھەدەپ قولغا
ئالغان ۋاختىدا ئاخباراتنى قامال قىلغان بولسىمۇ ئەمما ئۇرۇ-
چى شۇبە ئاگىنتلىقىنى قامال قىلالمىدى. شۇ سەۋەپتىن شىمالىي
شەرقىي شۇ قېتىمقى سىياسى ئوزگۈرۈشنىڭ ھەقىقى ئەھۋالىنى
باۋ ئاگىنتلىق چۈشكىچە مەلۇم قىلىپ تۇردى. 1947 - يىلى
ئوزدە شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت تەشۋىقات ھەيئىتى شىنجاڭ-
نىڭ ئاخبارات خىزمىتىنى كېڭەيتمەكچى بولۇپ، ئۇرۇمچى ئا-
گىنتلىقىغا ئاخبارات ماقالىلىرىنى تارقىتىش ئۇچۇن پۇل ئاجرىتىپ
بەرگەن بولسىمۇ، ناھايىتى قىسقا ۋاقىتتىلا بەربات بولۇپ كەتتى.

1948 - يىلىدىكى بېيىنىدا گومىندا‌ڭ مەمىلىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى
چاقىرغانىدا ھەرقايىسى جايلاردىن ۋەكىل ساپلانىدى. مەركىز
باش ئاگىنتلىغى ھەر قايسى جايلاردىكى شۇبىلىرىگە سايلامنى
ئىزگىلىۋالغان قارا‌پەردىلەرنى پاش قىلمىقنا بولىۋېرىۋق بەرىدى
شىنجاڭدا ۋەكىل سايلىمى پۈتۈنلەي ئىزگىلەنگەن ھەقتا ئەڭ
قىممەتلىك بىكىتمىلەگەن ئىدى. يالغۇ يۇگىيى باش ئاگىنتلىقنىڭ يول
يۇرۇقىغا ئاساسەن، غەربىي شىمال مەھكىمىسىنى قىزىتىپ ئوزۇنىدا
ۋەكىللىككە سايلىنىشىنى، ساختا سايلامنى پاش قىلماسلىقنىڭ شەرت
قىلىدى، نەتىجىدە يالغۇ يۇگىيى شىنجاڭ دېخانلار جەمىيىتىنىڭ ۋەكى
لى دەپ ئورۇنلاشتۇرۇلدى. يالغۇ يۇگىيىدىن كېيىن شاۋ شاۋتىيە
ئۇرۇمچى شۇبە ئاگىنتلىغىنىڭ مۇدىرى بولدى، ئۇ خىزمەت قىلىغا
مەزگىلدە لىيۇ مېڭچۇن بىلەن كۆپ قېتىم توقۇنۇشۇپ قالغان، شى
جالغ داڭلىق بولغاچقا سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان بىرىش
كېلىشى مۇناسىۋىتىگە مەسئۇل. جۇڭگو - سوۋېت ئاۋىئاتسىيە
شىركىتىنىڭ توختام مۇددىتىنى ئۇزارتىشقا شۇنداق سوۋېت ئىت
تىپاقىنىڭ تېخنىكا ئۇسكۇنىلىرىنى ئالماشتۇرۇپ ئۇرۇمچىدىكى
تېلېفون قۇرۇلمىلىرىنى ئىسلاھ قىلىشقا باشتىن - ئاياق دۇشمەن
لىك پوزىتسىيىدە بولۇپ، «مۇستەقىل ئاخبارات» چىلىق ئاپپاراتى
بىلەن ئوزدىكە تەمەننا قويىدى. شۇنداق بىلەن ئىككى تەرەپنىڭ
مۇناسىۋىتى ناھايىتى ناچارلاشتى. ما چېڭشىيىڭ «رېپىكى شىنجاڭ
گېزىتى» نەشرىنى قىلىغاندىن كېيىن شىياۋ شاۋتىيەن «رېپىكى شىنجاڭ
گېزىتى»گە زور كۈچ بىلەن ھەمكارلىشىپ تېخنىكا جەھەتتە يار
دەملەشتى، تاكى شىنجاڭ ئازات بولغاندىلا بۇ ئىشلارغا خاتىمە
بېرىلدى، شىياۋ شاۋتىيەن ئەكسىيەتچىل مەيداندا چىڭ تۇرۇۋالا
غانلىقتىن خەلق ھوكۇمىتى ئالى جازا ھوكۇمى قىلىپ باستۇردى
(1963 - يىلى 7 - ئاينىڭ 25 - كۈنى)

1932 - 1934 - يىللىرى، جەنۇبى شىنجاڭ ۋەقەلىرىدىن ئەسلىمە

— جاڭباۋشىن سوزلەپ بەرگەن، پەن زۇخۇەن خاتىرىلىگەن. —

1931 - يىلىسى قۇمۇل تۇخۇلىدا تۇرۇۋاتقان جاڭ ئىسىملىك ① بىر باشلىق ئۇيغۇر قىزنى زورلۇق بىلەن نىكاھىغا ئالغان؛ كېيىن ئولكە تەرەپ قۇمۇلدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ۋاكىغا تەۋە يەر-زىمىن② لەرنى شۇچاغدىكى يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ ئىدارە قىلىشىغا ئوتكۇزۇپ بېرىپ، ئۇزگەرتىلغان ئاتالمىش يەر- زىمىنلەرنى ئۇزگەرتىش ۋەقەسىنى بىرتەرەپ قىلىشى ناموۋاپسق بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇيغۇرلارنىڭ يۇرت باشلىقلىرىدىن غوجانىياز ھاجى③ يولۋاس ، مەھمۇت مۇھىتى⑤ قاتارلىقلار نىڭ باشلامچىلىقىدا شۇچاغدىكى شىنجاڭ ئولكىسىنىڭ رەئىسى قۇشۇمچە چىگرا مۇداپىئە دۇبەنى جىن شۇرېن نىڭ ھوكۇمرانلىغىغا قارشى ئامىۋي قۇرالىق قوزغۇلاڭ كۆتۈرۈلدى. شۇيىلىنىڭ ئاخىرىدا جىن شۇرېن قەشقەردە تۇرۇشلۇق دۇدزىيە باشلىغى ئېيىنىڭ ئىغا تېلىگىرام ئىسۇتىپ ، ئۇنى دەرھال ئۈرۈمچىگە ريوتكەپ كېلىش بىلەن ⑥ قوزغۇلاڭنى باستۇرۇش ئۈچۈن قۇمۇلغا ئىشوتتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، جىن شۇرېن ئۇزىنىڭ ھ- ئىسمىسى جىن شۇجۈنى دۇدزىيە باشلىغىنى قىلىپ

ئوستۇروپ قەشقەرغە ئىيلىك ئدلك ئورنىغا ئىۋەتتى. مەن جىن‌شۇجۇ بىلەن بىرگە قەشقەرغە بېرىپ توپچى‌قىسمىلەر لىيەنىنىڭ لىيەنجىڭى بولدۇم. جەنۇبى‌شىنجاڭدا ئوز كوزۇم بىلەن كورگەن ھەم ئاڭلىغان قالايمىقانچىلىقلارنى توۋەندىكىچە بايان قىلىپ ئۇتىمەن:

ئولكە ئارمىيىسى قۇمۇلنىڭ غەربىدە بولغان دەسلەپكى جەڭ دە غەلىبىگە ئېرىشەلمەي قەشقەردىن ئولكە ئارمىيىسىنىڭ ددۇزىيە باشلىغى ئىيىڭنى يوتكىگەن بولسىمۇ ئۇ، ئۇرۇمچىگە كىسلىپلا كىسەل بۇلۇپ ئولدى. ئاندىن جىن‌شۇرېن ئىلى بوزيەر ئوزلەشتۇرۇش ئەمەلدارى جاڭپېيۇەن ⑦ بىلەن، دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ سەنمۇسى شىڭ‌شىسەينى ئىلگىرى - كېيىن بۇلۇپ قۇمۇلغا يارەمگە ئىۋەتىپ، خوجانىياز ھاجى قاتارلىقلارنىڭ قۇرالىق كۇچلىرى بىلەن ماجۇڭيىڭ⑧ نىڭ خۇيزۇ قۇشۇنلىرىنى مەغلۇپ قىلدى. خۇجانىياز ھاجى تاغلىق رايۇنلارغا كىرىۋالدى ماجۇڭيىڭ سۇجۇ (جيۇچۇەن) گە چېكىنىپ كەتتى.

1932 - يىلى كەچ كۇزدە ماجۇڭيىڭنىڭ ئادەملىرى سىددىن ماشىمىڭ قاتارلىقلار جىيايۇيگۇەندىن چىقىپ ئارقا يوللار بىلەن كىلىپ پىچانغا ھۇجۇم قىلدى ۋە تۇرپاننى بىلەن ئۇرۇمچىنىڭ زەنسەن تەرەپلىرىنى ئىشغال قىلىۋېلىپ خۇيزۇلارنى توپلاپ ئۇرۇمچىگە 40 يول كىلىدىغان چىڭ دەڭدە تۇرۇشلۇق ئولكە ئەسكەرلىرىگە كىچىسى ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم قىلدى. ئارقىدىن ماشى‌مىڭ يەنە قاراشەھەرگە بېرىپ شايدىكى دۇكاندار خۇيزۇلاردىن مارپىڭ قاتارلىقلارنى قۇتۇرتۇپ قاراشەھەرنىڭ دوتېيى نيۇشى⑨ بىلەن لۇيجاڭ چەنشى‌كۇي ⑩ قاتارلىق ئۇرغۇن ئادەمنى قىرىۋەتتى. مارپىڭغا كۇچارغا ھۇجۇ

قىلىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى. ھارۋىكەشلەرنىڭ شاگىرتى تۇمۇر ئېلى(ئۇيغۇر)نىڭ باشلامچىلىقىدا كۇچار ناھىيىسىنى ئىشغال قىلدى. ھەمدە كۇچار ناھىيىسىنىڭ سابىق ئامبىلى (ھاكىمى) يۇيۈلىياگىنى سەنەمۇ قىلىۋالدى⑪ماربىك بىلەن تۇمۇر ئېلى ئۇچرۇشۇپ بىرلەشكەندىن كېيىن كوپچۇلۇكنى باشلاپ باي ناھىيەسىگە ھۇجۇم قىلىپ ئاقسۇنى ئالدىرىتىپ قۇيدى. جىن شۇجۈ بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن دەرھال تۆەنجاڭ يېڭىچىكمەننى ئالدىنقى سەپ قۇماندانى قىلىپ تەيىنلەپ، ئاقسۇدا تۇسۇپ زەربە بېرىشكە ئۆەتتى.

شۇيىلى قىشتىنا، ئاقسۇنىڭ تۆەنجاڭى لۇفارۇك (خىجۇلۇق) ئەسكەرلىرىنى باشلاپ غەربىكە قاراپ يۇرۇش قىلىپ باي ناھىيەسىگە 120 يول ئاردىلىقتىكى جوغا ئەتراپىغا كەلگەندە، ماردىك قاتارلىقلار بىلەن ئۇچرۇشۇپ ئۇرۇش قىلدى. نەتىجىدە لۇفارۇكنىڭ ئەسكەرلىرى تولۇق يوقىتىلدى. يېڭى چىكمەنلىك قوشۇنلىرى ياقا ئېپرىق⑫دىگەن جايىنىڭ ئەتراپىغا كەلگەندە تەرەپ-تەرەك قىلىندى يېڭى چىكمەن ئاقسۇ يېڭىشەھىرىگە قېچىپ بېرىۋېلىپ، دۆدزىيە باشلىغى جىن شۇجۈدىن ياردەم سورىدى. بىر تەرەپتىن ئوزۇنىڭ مەغلۇبىيەت ئەھۋالىنى ئاقسۇ دوتەيى شۇيچىيەن⑬گە مەخپى خەۋەر قىلدى. ئۇلار مەسلىھەتلىشىپ كېشىلەرنىڭ كۆڭلىنى خاتىرجەملەندۇرۇش ئۈچۈن، ئۇرۇشتا مەغلۇپ بولغانلىغىنى سىرتقا ئوختۇرماسلىق قارارىغا كەلدى. ئېككىنچى يىلى (1933 - يىلى) دىخانلار كالېندارى بويىنچە 1 - ئايىنىڭ باشلىرىدا شۇي چىيەن بىلەن ئاقسۇ ئامبىلى يۇەن شۇتوڭنىڭ تەتەيلىرى چاغانلىق يېڭى كېيىملىرىنى كىيىپ، ⑭

مەپسىدە ئولتۇرۇپ شەھەر كوچىلىرىنى ئايلىنىشىپ
قەدىستىگەن ھەچ ئىشنى بولمىغانىدەك كورۇنۇشۇ
شەھەردىن خۇپيانە چىقىۋېلىپ، مارالۇشنىڭ قېچىپ كەتكىنى،
كۇنى ئاخشامدا يالغۇچىلىقىن مىنىڭ قېينىناتام دۇلۇغلىقان خەيت
سارايغا كېلىپ بىر ۋاقىتقىچە تاماق بېرىشنى ئۇتۇندى، قېينىناتام ئۇ
غىزالاندۇرغاندىن كېيىن ئۇ، ئۇزۇنىلىق تېرە پىرەك بۇلۇپ كەتكەن ق
دۇق ئەسكەرلىرىنى باشلاپ ئاقسۇ يېڭى شەھەر، كونا شەھەر
ئىبارەت ئىككى ناھىيە خەلقىنىڭ ھايات ۋە-مال-مۈلكى بىلەن كار
بولماي تۇيدۇرماستىن غەربىكە قاراپ قېچىپ كەتتى.

كۇچار قولدىن كەتكەندىن كېيىن، ئاقسۇدا دۇلغىخەيتىم
سودىگەرلەر تۇنۇشلۇق باشلىغى بولۇپ ھۇكۇمەت ئەسكەرلىرى
بارچىلىشىپ شەھەرنى قوغداشقا تەييارلىدى. بۇچاغدا ھەربى مەمۇ
ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسى ئىلگىرى-ئاخىر قېچىپ كەتتىپ، شەھ
خەلقى سەركىسى يوق پاددىغا ئوخشاش سەراسىمدا قېلىپ
ھەممىسى كىلىپ سودىگەرلەر تۇنۇشلۇق باشلىغى دۇلغىخەيتىڭ
خەۋپتىن قۇتۇلۇش چارىسىنى سوراشقا باشلىدى. دۇلغىخەيتىڭ ھ
مە تەرەپكە قاتراپ بېقىپ ئىمە قىلارىنى بىلەلمەي قالدى. بۇۋاق
ئاقسۇ كونا شەھەر ناھىيىسىنىڭ سابىق ئامبىلى لېيۇسىڭمىن تېپ
يېڭى شەھەردىن قېچىپ چىقىپ كەتكەن. ⑮ بۇنى ئاقسۇغا ۋاق
لىق ئامبال قىلدى. شۇنىڭ بىلەن شەھەرنى باشقۇرىدىغان ئام
پەيدا بولدى، ئەمەلدارلار، سودىگەرلەر ۋەكىل ئىۋەتىپ نۇرغ
مىقدارىدا، قوي، شېكەر قاتارلىق مالىلارنى سوغا قېلىپ ئاقسۇنى
شەرقىدىكى تەخمىنەن 110 چاقىرىم يىراقلىقتىكى جام دېگەن يەر
ئاپىرىپ ماڭلىق بىلەن تۇمۇر ئېلى قاتارلىق كىشىلەرنى قارا

ئالدى. ماريك خۇيزۇ ئەسكەرلەرنى باشلاپ ئاقسۇ يېڭى شەھەر
ناھيىسىگە كىردى، يەرلىك ھۆكۈمەت تەمىنلىگەنلىكى-
تىن باشقىچە كۇتۇلمىگەن ۋەقە تۇغۇلمىدى. تۇمۇر ئېلى ئەسكەر-
لىرىنى باشلاپ ئاقسۇ كونا شەھەرگە كىردى، بۇ چاغدا ئاقسۇ
كونا شەھەردىكى باي خەنزۇ سودىگەرلەر ئاقسۇ يېڭى شەھەر
ناھىيىسىگە قېچىپ بېرىۋالغان ئىدى، كېيىن ئۇلار مال-ھۇلۇكلىرىدىن
كېچىلمەي ئارقىسىغا ئارقا كونا شەھەر ناھىيىسىگە قايتىپ كەلمەكتى،
لېكىن تۇمۇر ئېلىنىڭ ئەسكەرلىرى ئۇلارنىڭ بىرىنمۇ قالدۇرماي قىرىپ
ۋەتتى. كونا شەھەر بىلەن يېڭى شەھەرنىڭ ئارىلىقى 10 نەچچە كىلومېتىر
بولسىمۇ لېكىن كىشىلەرنىڭ بىشىغا كەلگەن كۈلپەت ئوخشاش
بولمىدى. ياكۇچىكىمىن ئاقسۇدىن مارالۋېشىغا قېچىپ بارغاندا، قەش-
قەرلىكى جىن شۇجۇ تېلېگىرام ئارقىلىق ئالدىنقى سەپنى چىڭ
ساخلاش، چىكىنمەسلىك توغرىسىدا ئۇنىڭغا بۇيرۇق قىلدى.

قەشقەرنىڭ دۆڭزىيە باشلىغى جىن شۇجۇ، ئەيپۇن چېكىشكە
ئادەتلىنىپ قالغان، قارتا بىلەن قىمار ئويناشنى ياخشى كۆرىدە-
غان توخۇ يۈرەك، ئۆزئالدىغا پىكىر قىلالىمايدىغان
ئادەم بولۇپ ھەربى ئىشلارىدىن تېخىمۇ خەۋىرى يوق ئىدى. ھەر-
كۈنى ھەرقايسى جايلاردىن، كوپۇنچىسى ھەربى جەھەتتىكى مەغ-
لوبىيەت خەۋەرلىرى تېلېگىرام ئارقىلىق كىلىپ تۇراتتى. ئۇ، ھەربىي
تېلېگىرامنى ئوقۇپ بولۇپلا يىرتىپ تاشلايتتى. ئەك ئاخىرىدا
ئۇ بىر پارچە تېلېگىراممنى يىرتىۋېتىپ غەزەپ بىلەن يەرگە تاشە-
ۋەتكەندىن كېيىن، بۇ تېلېگىراممنىڭ كوردىغان يېرى بارەدە
ئويۇلدىمۇ يەنە ئالمەن دەپ ئېگىشىپ بېلى چەم بولۇپ قاتتىق
ياخىرىپ قالدۇ، ئۇنىڭ خۇتۇنى سانجىق تۇرۇپ قالغان ئوخشايدۇ

دەپ ئۇنىڭغا چىن‌شىياك دېگەن دوردىن بىر ئىستاكان ئىچكۈ
ۋىتىدۇ، چىن‌شۇجۇ چىن‌شىياك شورپىسىنى ئىچىپلا ئۇزۇن ئوتما
ئولوپ قالىدۇ. سەرتتا: زەھەر ئىچىپ ئولىۋاپتۇ دېگەن سوز-
چەكلەر تارقالغان ئىدى.

چىن‌شۇجۇ ئولگەندىن كېيىن، دېۋىزىيە زىم
باش سەنمۇجاڭى لیۇدىك (گەنسۇ تۇڭشۇيلىق) دېۋىزىيە باشل
لىغىغا كورسۇتۇلدى. لیۇدىك دېۋىزىيە باشلىغى بولغاندىن كېيى
لى‌دېڭرۇك (خېجۇلۇق)نى ئالدىنقى سەپ قوماندانى قىلىپ، ئ
لىق ئەسكەرلەر بىلەن توپچى قىسىملارنى باشلاپ مارالۋېشىن
شەرقىدىكى تۇمشۇق دېگەن يەرگە بېرىپ مۇداپىئە قىلىشقا
ۋەتتى. ياڭچىڭمىن ئۇرۇشتا مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن ئەمەلىنى
ۋەنلىتىپ ھەربى ئوزۇق-تۇلۇك ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ۋەزىپىسى
قويۇلدى. لیۇدىك تۇمشۇققا بېرىپ ئەسكەرلەرنىڭ جايلىشى
ئەھۋالىنى كوزدىن كوچۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، مۇھاپىزەت
شۇنلىرى بىلەن قەشقەرگە قايتىپ تەڭ توغرا‌قتا كەلگەندە يو
رۇنۇپ ياتقان ئۇيغۇر قوشۇنلىرىنىڭ ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم قىلىش
دۇچ كەلدى. لیۇدىك قاتارلىقلاردا قۇرال بولسىمۇ، لېكىن
چاغدىكى ئالاقسىزلاشتۇرۇلمىغان ئامىمىنىڭ تايانچ-توقۇم
لىرىغا تاقابىل تۇرالماي ھەممىسى ھالاك بولدى.

قاراشەھەر بىلەن ئاقسۇغىچە بولغان ئارىلىق قولدىن ك
كەندىن كېيىن، يول بويىدىكى سىم‌تاناپ تارتىلغان ئىستۇلبىنا
نىڭ ھەممىسى كېسىپ تاشلاندى. قەشقەردە ئەسلىدە سىمسىز ت
گراپ ئىستانسىسى بولسىمۇ، ماشىنا زاپچاسلىرىدا كاشىلا چىقى
لىقتىن كارغا كەلمىدى. شۇنىڭ بىلەن قەشقەر بىلەن ئۇرۇمچى ئوتتۇ
سىدا تېلېفون-تېلېگراپ ئالاقىسى ئۇزۇلۇپ قالدى. جىن شۇجۇ ئ

ندىن كېيىن، قەشقەرنىڭ دوتىيى ماشياۋۇ⑯ نىڭ ئۇرۇمچى
كى چىن‌شورپىغا يوللايدىغان تېلېگراممىا دوكلادى سوۋېت ئىت
چاقنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسى ئارقىلىق يوللۇنۇپ تۇر-
ى. چىن‌شۇرپىنىڭ چاۋاپ تېلېگراممىسىمۇ سوۋېت ئىتتىپاقى ئار-
لىق كەلدى. چىن‌شۇرپىن ماشياۋۇنى چېگرا مۇداپىە سىلىكى
سىپ تەيىنلىدى. 1924 - يىلى ماشياۋ ۋۇ ئۇچتۇرپان ناھىيىسىگە
سبال بولۇپ تۇرغان چاغلاردا يېڭىزېكشىنىڭ بۇيرۇغى بويىچە
شقەرغە ئەسكەر باشلاپ بېرىپ ماتىتەي (تىدۇ، مافۇشىڭ) نى
قۇتۇپ نۇرغۇن مىقدارىدىكى قۇرال- ياراقلىرىنى ئىگە بولغان ۋە ئۇ-
نىڭ كوپ قىسمىنى ئىشلەتمىگەن ئىدى. شۇڭا ماشياۋ ۋۇ ھەم
يزۇاتقا تەۋە سوغۇنچازا خادىمى چىڭدېشىڭ قىرغىز چارۋە-
لىرىدىن تەخمىنەن مىڭغا يېقىن ئەسكەر ئېلىپ قۇرالسىز ئۇچتۇرۇپ
ىڭدېشىڭنىڭ باشچىلىغىدا قەشقەردىن ئۇچتۇرپان، ئاقسۇغا
ردىغان كىچىك يوللارنى ساقلاشقا باشلايدۇ. ئاقسۇ قولدىن
تكەندىن كېيىن چىندېشىڭنىڭ قول ئاستىدىكى تەرجىمان ئوسمان
ىرغىز) نىڭ تەشەببۇسى بىلەن ئەسكەرگە ئېلىنغان قىرغىزلار توپىلاڭ
تۇرىدۇ. چىندېشىڭنى خەنجەر بىلەن ئولتۇرۇپ، ئۇزى ئامىنى باشلاپ،
شياۋ ۋۇنىڭ ئەمرىگە ئىتائەت قىلماي، قەشقەر كونا شەھىرىگە
ۇرىدۇ. بۇ ۋاقىتتا يەركەندە تۇرۇشلۇق سۇڭ × × تۇەنجاڭمۇ
شياۋ ۋۇنىڭ ئەمرىگە ئىتائەت قىلماي تۇرىۋالىدۇ. مۇشۇ مەز-
لىدە، ماشىمىڭ، ماچەنسىاڭنى قوماندان قىلىپ ئاقسۇدىن تومۇر
لى، مارۇك قاتارلىقلار بىلەن قوشۇپ تۇمشۇقىغا ئېۋەۋە-
لىدۇ. لى‌ېڭروك دۇشمەننى سەل چاغلاپ، بۇ ئالۋاستىلار
و ھۇجۇمغا چىدىيالمايدۇ، دەپ ھېچقانداق تەييارلىق كورمەستىنلا
ۋەككۇل قىلىپ ھۇجۇمغا ئوتىدۇ. ماچەنسىاڭ قارشى تەرەپنىڭ

چەك ساداسىنى ئاگلىغاندىن كېيىن، لەشكەرلەرگە تارقىلىپ يۈ
شۇرۇنۇشقا بۇيرۇق بېرىدۇ. ئى دېگىرۇگىنىك ئاتلىق ئەسكەرلىرى
راسا يېقىنلاشقاندا كەلگەندە يوشۇرۇنۇپ ياتقان ئەسكەرلەر ۋە ئە
رەپتىن تەڭلا ئېتىلىپ چىقىپ قاتتىق ھۇجۇم قىلىدۇ. ئاتلىق ئەس
كەرلەر بەرداشلىق بېرەلمەي قاچىدۇ. ئى دېگىرۇك تاپانچىسى بىلەن
ئوزىنى ئېتىپ ئۆلتۈرىدۇ. قالدۇق ئەسكەرلەر قېچىپ مارالۇپشىغا
كېلىۋالىدۇ. سەنەئۇ شى چۇخەن ياڭچىڭىغا قالدۇق ئەسكەرلەرگە
باشلامچىلىق قىلىپ، مارالۇپشىدىن چوڭ يول بىلەن قەشقەرىيەڭشەھە
ر ناھىيىسىگە بېرىشقا بۇيرۇق قىلىدۇ؛ ئوزى توپچى قىسىملارنى باش
لاپ غەربى جەنۇبقا قاراپ مېڭىپ يەركەنگە بېرىپ، يەركەندە
تۇرۇشلۇق سوۋېت تۆمۈرجاڭ بىلەن بىرلىكتە قەشقەرغە كېلىپ، قەش
قەرنى مۇداپىئە قىلىشقا ھەمكارلاشماقچى بولىدۇ. يېڭىچەڭسىنىڭ
ئەسكەرلىرى پەيزۇاتقا 100 يول كېلىدىغان يېڭى ئاۋات دېگەن
جايغا كەلگەندە، بۇ يەرده يوشۇرۇنۇپ ياتقان ئۇيغۇرلارنىڭ تۇ
يۇقسىز ھۇجۇمغا دۇچ كېلىپ، يېڭىچەڭسەن ئەسىرگە چۈشۈپ قا
لىدۇ. ماجەنسىاڭ ئورۇنسىز ئادەم ئىكەنلىكىنى يول قويمىغانلىقى
ئۈچۈن ئۇنىڭ جېنى ساقلىنىپ قالدى. بىزنىڭ توپچى قىسىملىرى
مىز شى چۇخەن بىلەن بىرلىكتە مارالۇپشىنىڭ غەربى جەنۇبىغا
قاراپ يول ئالدى. ۋۇتەي ئەترايى قومۇشلۇق، پاتقاق، سازلىق
ئىكەن، يول باشلىغۇچى شۇ يەر بىلەن مېڭىپ ھارۋىلىرىمىز پې
تىپ ئادەملىرىمىز ماگىلماي قالدى مۇشۇنداق پەيتتا
ماجەنسىاڭنىڭ ئەسكەرلىرى يېتىشىپ كېلىپ قورالسىزلاندۇرۇ
مەن ئېلىۋالدى. بىزنى قايتىدىن مارالۇپشىغا يانداۋرۇپ كېلىپ
باشقا ئەترەتلەرگە تەخسىم قىلىپ قوشۇۋەتتى.

بۇ جاغدا ماشياۋ ۋۇ بىلەن ماجەنساگلار بىرلىشىۋالدى. ئۇ-
نىڭ شەرتلىرى: ① ماشياۋ ۋۇنىڭ چېگرا مۇداپىئە سىلىگى ۋە دو-
لەپلىك نامىنى ساقلاپ قېلىش؛ ② يەركەندىكى سۇئ تۇەنجاگنىڭ
پولكى ۋە چىن، لى فامىلىلىك يىگىجاگلارنىڭ ئەسكەرلىرىنى پۇ-
تۇنلەي ئۇرالسىزلاندۇرۇش؛ ③ خەنزۇ ئەمەلدارلار بىلەن سودا-
گەرلەرنىڭ ھەممىسى ئىسلام دىنىغا كىرىپ مۇسۇلمان بولۇپ،
ئۇيغۇرچە كىيىمنى كىيىشتىن ئىبارەت بولدى. يۇقۇرقى شەرتلەرگە
ئاساسەن، سۇئ تۇەنجاڭ بىلەن چىن، لى ئىككى يىگىجاڭ ئوزىگە
تەۋە ھەممە ئەسكەرلىرىنى ھەم ھەر قانىسى جايلاردىن يەركەنگە
قېچىپ بېرىۋالغان خەنزۇ ئەمەلدارلار بىلەن خەنزۇ سودىگەرلەر
ۋە ئائىلە تەۋەلىرى بولۇپ جەمئى سەككىز مىڭدىن ئارتۇق (بىر رىۋايەتتە
10 مىڭ) ئادەملەرنى باشلاپ 1933 - يىلى ئەتىيازدا، يەركەندىن
قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقتى، ئۇلار يەركەنگە 200
يول كېلىدىغان ھىممىتىنى سېپىغا كەلگەندە، شۇ جايدىكى ئاما
تەرەپتىن ھەممىسى چوماقتا ئۇرۇپ ئولتۇرۇۋېتىلدى.

ماجەنىسالڭ ئوزىنىڭ بارلىق ئەسكەرلىرىنى ۋە بىزدىكى قېچىپ
قالغان قالدۇق ئەسكەرلەرنى ھەمدە پانا ئىزلەپ قېچىپ كەلگەن
ئەمەلدارلارنى باشلاپ قەشقەر ئېگىمىسىگە يېتىپ كىردى. تومۇر
ئېلى باشچىلىغىدىكى ئۇيغۇرلار قوشۇنى قەشقەر كونا شەر-
دى. ئوسمان باشچىلىغىدىكى قىرغىزلار قوشۇنىمۇ قەشقەر كونا شە-
ھەرگە كىردى. شۇ يىلى يازدا قىرغىز ئەسكەرلىرى شەھەرنى تو-
پىلاڭ كوتۇرۇپ، ھەممە بۇلاڭچىلىق باشلىدى. ماشياۋ ۋۇ ۋە ئۇ-
نىڭ ئائىلە - تەۋەلىرى، خەنزۇ ئەمەلدارلار، خەنزۇ سودىگەرلەر-
نىڭ ھەممىسى يېگىشىگە كە قېچىپ بېرىۋالدى، قاچىماي كونا شەھەر

قالغان خەنزۇلاردىن كۈچارنىڭ سابىق ئامبىلى يۇيلياڭ، ئاقسۇ-
نىڭ ئامبالىغىنى تاشلاپ چىققان يۇەن‌شۇتۇڭ ۋە ئۇلاردىن باشقا
نۇرغۇنلىغان ئىشچى- خىزمەتچىلەر ھەم شەھەر ئاھالىسى قىرىپ
تاشلاندى. ماجەنساڭ شى يىڭچاڭ بىلەن مىڭى شەھەرگە كىرىپ
تەرتىپ ساقلاشقا ئېۋەتتى. بىز ئوسمانىنىڭ ئەسكەرلىرى بىلەن
جەڭ قىلدۇق. مىنىڭ ئوڭ پۇتۇمغا ئوق تەگدى، شى يىڭجاڭنىڭ
پۇتىغا ئوق تەگدى. بىزچىكىنىپ يېڭىشەرگە بېرىۋالدۇق. شى يىڭ-
جاڭنىڭ چاراھەتسى ساقايماي ئاخىرى ئولدى. مەن خېلى ئۇزۇن
يېتىپ نۇرغۇن داۋالاش ئارقىلىق ئاخىرى ماڭالايدىغان بولدۇم.
ئۇ چاغدا ئۇيغۇر يۇيۈەنبىڭ (يۇنۇس بەگ) كونا شەھەرده دە-
تەي بولدى. خۇيزۇلاردىن سۇجىنشۇ مۇئاۋىن دوتەي بولدى. (يۇ-
نۇس بەگ بىلەن سۇجىنشۇنى تومۇرئېلى تەيىنلىگەن بولۇپ «غەر-
بى رايونلارنى باشقۇرۇش تارىخى»دا بۇلارنىڭ سورتى بار)
مۇئاۋىن دوتەي سۇجىنشۇ دائىم يېڭىشەرگە كېلىپ دوكلات بېرىپ
ۋەزىپە تاپشۇرۇۋېلىپ تۇراتتى.

شۇ يىلى كۈز پەسلىدە، تومۇر ئېلى بىلەن ئوسمان قەرغىز
ھوقۇق تالىشىپ، بىرى بىرىگە يول قويۇشمىدى، ئاخىرى بىر-
بىرىگە قۇرالىق ئوت ئېچىشتى. ئۇرۇش باشلىنىشتىن بۇرۇن تومۇر
ئېلى ئوزىنىڭ ۋەكىلىنى يېڭىشەرنىڭ شىمالى دەرۋازىسىدىن مەخپى
كىرگۈزۈپ، ماشىياۋ ۋۇ بىلەن ماجەنساڭنىڭ ھەمكارلىشىشىنى تە-
لەپ قىلدى؛ ئوسمانمۇئوز ۋەكىلىنى خۇپىيانە شەرقى دەرۋازىدىن
كىرگۈزۈپ ياردەم تەلەپ قىلدى. بىز ھەممىسىگە ماقۇل بولدۇق.
كۈنلەرنىڭ بىرىدە تومۇر ئېلى بىلەن ئوسمان شەھەر سىرتىدا

بىر - بىرىگە ئوق چىقىرىشقا باشلىدى، ماجەنسائ ئەسكەر تارتىپ شەھەر سىرتىغا چىقىپ ناھايىتى ئاستا ماڭدى، غەرىزى: كىمنىڭ غەلىبە قىلىدىغان، كىمنىڭ مەغلۇپ بولىدىغانلىقىنى كۆتۈپ تۇرۇش، ھەم ھەر ئىككى تەرەپ ئۇرۇشۇپ ھالسىزلانغاندىن كېيىن ئۇسۇل تۇنلىكىە ئىبرىشكە نىلەرگە ھۇجۇم قىلىشقا ھازىر تۇرۇشتىن ئىبارەت ئىدى. بۇنداق بولغاندا ئاجىزلار مەغلۇپ بولىدۇ، غالىپلارمۇ مەغلۇپ بولىدۇ. شۇڭا بىز ئازىراق يول مېڭىپ بىر مەھەل دەم ئالاتتۇق، ئىلگىرىلەشكە ئالدىرىمىدۇق. ئاخىرى ئوسمان بەرداشلىق بېرەلمەي، بارا- بارا چېكىنىپ كونىشەھەرنىڭ لەگگەر ئەتراپىغا كەتتى. تومۇر ئېلى ماشىنىغا ئولتۇرۇپ قوغلاپ كېلىپ ئۇرۇشقا قۇماندانلىق قىلىۋاتاتتى، بىزدەلشۇچاغدا يېتىپ باردۇق. ئۇ، ماشىنىدىن چۈشۈپ بىزنىڭ كېچىكىپ كەلگەنلىگىمىزنى ئېيىپلاشقا باشلىۋىدى، بىزتەرەپ بىرپاي ئوق بىلەنلا ئېتىپ ئولتۇرۇپ قويىدۇق. ئوسمان قىرغىز دەرھال بۇ ۋەزىيەتتىن پايدىلىنىپ قايتۇرما ھۇجۇمغا ئوتۇپ مەغلۇبىيەتتىن غالىپلىقتا ئوتتى. خوجىنىياز ھاجى بىلەن مەخمۇت مۇھتىلەر ماجۇگىيىڭ بىلەن چىقىشالماي، ماجۇگىيىڭدىن ئايرىلىپ، تۇرپاندىن ئوز ئەسكەرلىرىنى باشلاپ غەربىكە قاراپ ماڭدى. تومۇر ئېلى ئولگەنىدىن كېيىن مەخمۇت مۇھتى قەشقەر كونا شەھەرگە يېتىپ كېلىپ ئوسمان بىلەن بىرلىشىپ يېڭىشەھەرگە ھۇجۇم قىلدى. ماجەنسائ خۇيزۇ، خەنزۇ ئەسكەرلىرىگە قوماندانلىق قىلىپ، شەھەر سىرتىغا خەندەك كولاپ مۇداپىئە دە تۇردى.

شەھەردە سودىگەرلەر تۇەنى قۇرۇلدى. ئۇلار قاچقان ئەمەلدارلار بىلەن شۇ جايدىكى ئولتۇرۇشلۇق خىزمەتچىلەرنى بىرلەشتۇرۇپ، كېچە - كۇندۇزلەپ سىپىلغا قاراۋۇللۇق قىلدى. يېڭى

شەھەر بىلەن كونا شەھەرنىڭ ئارىلىقى 10 نەچچە چاقىرىم كېلەتتى
كونىشەھەردىن دايىم ئادەم كېلىپ ھۇجۇم قىلىپ تۇردى. كۇز پەس
لىسىدىن قىشقى پەسلىگىچە مۇھاسىرىدە قالغانلىقتىن ئەسكەرلە
بىرەك چارچاپ كەتكەن ئىدى . لېكىن يېڭىشىشەھەر
دىكى ساقدا ئاشلىق زاپىسى كوپ بولغاچقا بۇ يەردە ھېچ
ئوزگۇرۇش بولمىدى ھەم بېيجىڭدىن يېتىۋەدى. شەھەرنى قوغداپ
تۇرغان مەزگىلدە، ماجۇن (لەقەمى خاۋزىلياڭ خۇيزۇ ئۇرۇمچى
لىك، ئىلگىرى مارالۇپشىغا ئامبال بولغان) قاتارلىقلار ماجەنسىاڭغا
يېڭىشەھەربارلىق يالڭفۇچىلىك (يالڭزېڭشىن دەۋرىدە دۇبەن مەھ
كىمىسسىنىڭ ھەربى ئىشلار نازارىتىدە بولۇم ئەزاسى بولۇپ⑰ ئىش
لىگەن. جىنشورېن دەۋرىدە يېڭىسارداا باج نازارەتچىسى بولغان
ۋە دو ئىسىملىك ئادەملەر جىنشورېن بىلەن مەخپى خەت- ئالاق
قىلىشىپتۇ، دەپ چېقىشتۇرۇپ قويۇدۇ. شۇنىڭ بىلەن يالڭفۇچىل
بىلەن دو فامىلىلىك ئادەملەرماجەنسىاڭ تەرىپىدىن ئولتۇرۇلدى. بۇ
ۋەقەدىن كېيىن ئىشىنىڭ يالغانلىقى سېزىلىپ قالغاچقا ماجەنسىاڭ يەنە
چېقىمچىسى ماجون قاتارلىقلارنى ئېتىۋەتتى. 1933 - يىلى دېخانلا
كالىندارى بويىچە 12 - ئايىنىڭ مەلۇم بىر كۈنى كېچىسى ئۇخ
لاۋاتقىنىمدا بىر كىشىنىڭ ماڭا : «بۇلاڭچىلارنىڭ ئەسكەرلىرى سېپىلنى
چېقتى» دېگەندەك سوزى ئاڭلاندى، مەن چوچۇپ ئويغۇنۇپ قوي
سام پۇتۇمنىڭ ئاغرىغىنى مېڭىشقا ئىمكانسىيەت بەرمەيدى. ئاندىن
ئىنىمنى ئويغۇتۇپ ، شەھەر سېپىلىغا چىقىپ تەكشۈرۈپ كېلىشىنى
ئەۋەتتىم. ئىنىم ھورۇنلۇق قىلىپ ئورنىدىن تۇرغىلى ئۇنىمىدى
ئۇنىڭغا مەن كايىغاندىن كېيىن ئاندىن سېپىلغا قاراپ ماڭدى، شەھ
لى دەرۋازىنىڭ ئۇستىدىكى پوستقا تۇرغان سودىگەر تۇەنناڭ
ئادەملىرى غەرق ئۇيقۇغا كەتكەن، سېپىلنىڭ سىرتىدا كىشىلەرشوا

قويۇپ سىپىلغا يامىشىپ چىقىۋاتقان ئىكەن ، ئۇ دەرھال ئوق چىقىرىپتۇ ، بۇ ئوق سىپىلغا چىقىۋاتقان بىرىنچى كىشىگە تېگىپ دومۇلاپ چۈشۈپتۇ، شۇندىلا بىلەن قالغانلىرى ئالاقزادە بولۇپ قېچىشقا باشلاپتۇ، ھەممىدىن خەندەكتە ياتقان ئادەملەرمۇ بۇ ئاۋازنى ئاڭلاپ دەرھال ئوق چىقىرىپ 30 نەچچە ئادەمنى ئېتىپ ئولتۇرۇپتۇ، باشقىلىرى قېچىپ كېتىپتۇ، كېيىن بىر قانچە ئادەمنى ئەسىرگە چۈشۈرۈپ 30 نەچچە تال مىلتىق ئولجا ئېلىپتۇ، مىلتىقلارنىلا ئۈستىدە 5 يۈلتۇز بەلگىسى بار ئىكەن. ئەسىرگە چۈشكەنلەرنىلا ئېيتىشىغا قارىغاندا: خوجا نىياز ھاجى قاراشەھەر، كۇچارئاقسۇ ئەتراپلىرىدىن قوي يىغىپ، ئۇچتۇرپان ئارقىلىق سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوتكۈزۈپ قارا قولدا قۇرال - ياراقلا تېگىشكەن ⑱ ئىكەن. بۇ مىلتىقلار شۇ مىلتىقلاردىن ئىدى.

شۇ يىلىنىڭ بېشىدا، قەشقەر كونسۇلخانىسى «شەرقى تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» قۇرۇلۇپ، سابىت داموللانى دولەت ئىشلىرى زۇڭلىلىغىغا سايلاپ، ھەر قايسى چوڭ شەھەرلەردىن قەشقەرگە ئەسكەر ئەۋەتىپ، يېڭى ھوكۇمەتنى ھىمايە قىلىشقا چاقىرىق قىلىدى. بۇچاغدا قەشقەر كونسۇلخانىسى ھەربى ھوقۇقنى تۈتۈپ تۇرغانلاردىن مەخسۇت مۇھتىسى، ئوسمان سىجاڭ، سېپىتۋالدى جانلار⑲ ئىدى. ھەربىي ھوقۇق بىرلىككە كەلمەكەن ھەر قايسى ئوز ئالدىغا خوجا بولۇپ يۇرۇشەتتى، بىرى- بىرىدىن گۇمان قىلىشاتتى. مەخوجا نىياز ھاجى جەنۇبىي شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن ماجۇڭيىڭ دىماغۇيۇەننى ئورغۇن ئەسكەر بىلەن قوغلاپ زەربە بېرىشكە ئەۋەتىلمەكەن ئىدى. خوجا نىياز ھاجى قەشقەرغە كېلىپ ئۇزۇنغا قالماي ئاقسۇ تەرەپنىڭ دۇنزىيە باشلىغى باي شېجاڭ قەشقەردىكى يېڭى ھوكۇمەتنىڭ چاقىرىغىنا ئاۋازقوشۇپ ، 5 مىڭدەك ئەسكەر باشلاپ

مارالۇپشى ئەترايىغا كەلگەندە، مافۇيۇەن قاتارلىقلار قوغلاپ
كېلىپ قاتتىق سوقۇشۇپ باي شېجاڭ قاتارلىقلارنىڭ ئەسكەرلىرىنى
يوقاتتى. مافۇيۇەننىڭ قىسىملىرى قەشقەرگە كېلىپ يېڭى ھوكۇ
مەتكە ياردەم بېرىش ئۈچۈن خوتەن تەرەپتىن كەلگەن شامەنسۇ
نىڭ ئۇرغۇن ئەسكەرلىرى بىلەن يېڭىسار ئەترايىدا جەڭ قىلىپ
ئۇلارنى مەغلۇپ قىلدى، ئارقىدىنلا قەشقەر كونا شەھەرگە ھۇجۇ
قىلدى. خوجانىياز ھاجى، مەھمۇت مۇھىتى، سېپىتۇالدىجان، ئوسمان
قىرغىز ۋە باشقىلار قېچىپ ئاتۇشنىڭ تاغلىق رايونىغا كىرىۋالدى
كونا شەھەرده قالغانلارنىڭ ھەممىسى قىرغىن قىلىندى. «شەرقىي تۈر
كىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» گۇلدەك بىر ئېچىلىپلا توزۇپ يوق
بولدى. ماشياۋ ۋۇ يەنىلا كونىشەھەرگە قايتىپ كېلىپ ھاكىمىيەت
بېشىغا ئولتۇردى، ئۇنىڭ پىچانلىق خوتۇنى 40 چاقىرىم يىراقلىق
تىكى لەگگەردىكى باغچىسىغا كوچۇپ باردى. ئۇ، ئوزى كۇندۇزى
كونىشەھەرده ئىشلەپ ، كەچتە خىزمەتتىن چۇشۇپ ئۇيەرگ
قونغىلى كېتەتتى.

ماجۇڭيىڭنىڭ ئۇرۇمچىنى مۇھاسىرە قىلىشى مەغلۇپ بولۇپ
قەشقەرغە قېچىپ كەلدى. ئولكە تەرەپ شەرقى- شىمال ئارمىيە
سىنىڭ گېنېرالىلىرىدىن لېيۇبىڭنى باندىت تازىلاش سىلىڭى قىلىپ
تەيىنلەپ قوغلاشقا ئەۋەتتى. ماجۇڭيىڭ ئوزىنىڭ يېنىدىكى بە
نەچچە ئادەملىرى بىلەن قەشقەردىن سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوتۇر
كەتتى. قالغان ئەسكەرلەرنى مافۇشەن باشلاپ خوتەنگە بېرىپ
ئورۇنلىشىۋالدى. شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭ ئولكىسىدە بولغان ئۇرۇش
لارنىڭ بىر باسقۇچى ئاخىرلاشتى. شىڭشىسەيىنىڭ جەنۇبى شىن
جاڭغا تەسەللى بېرىشكە ئەۋەتكەن ئادىمى گۇڭچىنفەن قەشقەرغە
يېتىپ كېلىپ دوتەي بولدى، ماشياۋ ۋۇ خەلق ئىشلىرى نازارىتى

ندك نازىولىغىغا يوتكەلدى. بۇ ئىككىدىن ئىلگىرىدىكى ئۇ (ماشيا ۋۇ) لەگگەرگە كېتىۋاتقاندا، يولدا بىر كىشى سۇيدىقەست قىلىپ ئاتقانلىقتىن ئۇنىڭ قولى ھەم پۇتى ياردار بولۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا بېرىپ داۋالاندى. خوجانىياز ھاجى شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىگىگە تەيىنلىنىپ ئۇرۇمچىگە باردى. مەخمۇت مۇھىتى دۆدە زىيە باشلىغى بولۇپ 2- قېتىم قەشقەرغە كەلگەندە تاقىقا قېچىپ كىرىۋالغان سېپىۋالدى جان، ئوسمان قىرغىز قاتارلىقلارنى يوقاتتى. كېيىن مەخمۇت مۇھىتنىڭ ئوزى ھىندىستانغا قېچىپ بېرىپ تېيەنجىن ئارقىلىق ياپونىيىگە كەتتى. ئۇزۇنغا قالماي مەنمۇ رۇخسەت سوراپ ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلدىم. جەنۇبىي شىنجاڭدا بولغان قالايمىقانچىلىقلارنىڭ ئوتمۇشىگە خېلى ئۇزۇن ۋاقىت بولدى. ئىسمىدە قالغانلىرى شۇ ئىكەن. خاتا جايلىرى ياكى چۈشۈپ قالغان جايلىرنى شۇ چاغدىكى ئەھۋاللارنى پىششىق بىلىدىغان كىشىلەرنىڭ تۈزۈپ قويۇشىنى ۋە تولۇقلىشىنى ئۈمىت قىلىمەن.

ئىزاھاتلار:

(1) تۇخۇلۇ دېگەنمىز - قۇمۇلغا تەۋە جاي بولۇپ شەرقى - شىمال تەرەپتە تاشقى مۇڭغۇلغا ئوتتۇرىغان چازا. تاشقى مۇڭغۇل مۇستەقىل بولغاندا قۇمۇلدىن بەزى سودىگەرلەر ئوغۇرلۇقچە تاشقى مۇڭغۇلغا ئاشلىق ئاپىرىپ ساتاتتى. شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت شۇڭا ئالاھىدە چازا قۇرۇپ ئادەم تەيىنلەپ ساقلايتتى. بۇ ئۇلار بۇ يەردىن ئوتكەن يولۇچىلارنى تەكشۈرەتتى. ئەتكەسچىلىك ۋە تاشقى مۇڭغۇل بىلەن ئالاقە قىلىشنى توسايتتى.

(2) قۇمۇلدىكى ئۇيغۇر ۋاڭى، قېرى ۋاڭ «شامەخسۇت» ئۇلگەندىن كېيىن، نەزىر ۋاڭ بولدى، نەزىر ۋاڭنىڭ ئوغلى تېخىمۇ ۋاڭ ئىدى.

(3) خوجانیازهاجی، قۇمۇل ۋاكتىلىك تاغ رايونلىرىنى ئ
داره قىلىشتا مەلۇم تاغلىق رايونغا قويغان يۇرت بېشى ئىدى
(ئۇنىڭ ئەمىلى رايون باشلىقىغا تەڭ كېلەتتى.)

(4) يولۋاس، قۇمۇل ۋاكتىلىك مەسلىھەتچى دەرىجىلىك ئەمەل
دارى بولۇپ، خەنزۇچىنى بىلگەچكە خەنزۇ ئەمەلدارلىرى بىلەن
بولىدىغان ئىشلارنى يواۋاس بېجىرەتتى.

(5) مەھمۇت مۇھىتى، تۇرپاندا چوڭ پومپىشچىلىك، چوڭ سود
دىگەر ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان، ئۇنىڭ ئاكىسى گاۋ چاڭ سود
ساريىنى ئاچقان، تۇرپان پىچانلاردا تەسىرى بار. جىن شۇرىن غ
قارشى قۇمۇل قوزغۇلىڭى كوتۇرۇلگەندە، مەھمۇت مۇھىتى تۇرپاند
تۇرۇپ ئاۋاز قوشۇپ خوجا نىياز هاجى بىلەن بىرلەشكەن.

(6) ئېپى يىڭ، يەنە بىر ئېتى جىنخۇا ئىدى، خېجۇلسۇق
ئېيىتىشلارغا قارىغاندا ئەسلىدە قۇرۇغلۇق ئارمىيە مەكتۇبى ئو
قۇغان، ياگزىكشىن ئوز قولى بىلەن ئوستۇرۇپ يېتىلدۈرگەن د
ۇزىيە باشلىقلىقىغا كوتەرگەن ۋە ئاقسۇغا دوتەي قىلغان.

(7) چاڭ پېيىۋەن، چىڭخەيلىق، چېمەنەي ناھىيىسىدە تۇ
رۇشلۇق روتىغا باشلىق بولغان، كېيىن دۇبەن مەھكىمىسى مەربى
ئىشلار باشقارمىسىدا بولۇم باشلىغى بولغان، ياگزىكشىن ئولتۇرۇل
گەندىن كېيىن، جىن شۇرىننى ھىمايە قىلىشتا خىزمەت كورسۇتۇپ
ئىلىدا بوز يەر ئوزلەشتۇرۇش ۋالىسى بولغان.

(8) ما جۇك يىڭ، ما بۇ فاڭ بىلەن نەۋرە ئاكا - ئۇكا ئىدى
ئوزلىگىدىن ئەسكەر ئېلىپ جۇ چۇەندە (سۇجۇ) تۇراتتى، قۇمۇل
قوزغىلىڭى چاڭ پېيىۋەن تەرىپىدىن مەغلۇپ قىلىنغاندا، يولۋاس
گەنسۇغا بېرىپ ما جۇ ئىيىڭنىڭ ئەسكەرلىرىنى تەكلىپ قىلىپ
چا يۇيگۇەندىن ئېلىپ چىققان. ما جۇگىيىڭ باريكولنى ئىشغال قى

لىسپ قۇمۇلنى مۇھاسىرىگە ئالىدۇ، جەڭ شۇرۇن شەكلى شەسەپنى ئالـ
دىنقى سەپ قۇماندانى قىلىپ تەيىنلەيدۇ، جەڭ يېڭى شۇ شەرقى (ياكى
غەربى يول) دا قۇماندانلىق قىلىپ، باريكولنى تارتىۋېلىپ قۇمۇلـ
نى مۇھاسىرىدىن قۇتۇلدۇرىدۇ. ما جۇگيېـلىڭ سۇجۇ (جۇ چۇەن) غـا
قايتىپ كېتىدۇ. 1932 - يىلى كۈزدە، ما جۇگيېڭنىڭ ئالدىن ماڭـ
غۇچى قىسىملىرى ما شىمىڭ باشلامچىلىقىدا پەچانىنى پاراكەندە قى
لىپ تۇرپانغا يۇرۇش قىلىپ، ئۇنى ئىگەللەپ، جەجىسۇزى (چىڭغ
دەن) گە ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم قىلىدۇ. جەڭ شۇرۇن شىڭشىسەپنى ئەسـ
كەر باشلاپ بېرىپ ئولكە ئارمىيىسىگە ياردەم بېرىشكە ئەۋەتىدۇ،
شۇنىڭ بىلەن قۇمۇل ئالدىنقى سېپى بوشاپ قالىدۇ، ما جۇگيېـلىڭ
بۇ پۇرسەتنى غەنىمەت بىلىپ 2 - قېتىم جىايۇيگـۇەندىن ئوتۇپ
قۇمۇلنى ئىشغال قىلىدۇ.

(9) نيۇشى، يۇنەن ئولكىسىدىن، ئەسلىدە ئۇ، ياگجىنشىياگنىڭ
ئورنىغا ئىلىنى مۇداپىيە قىلغۇچى ۋالى بولغان. جەڭ شۇرۇن جاڭ
پىيۇەننى ئىلى بوز يەر ئوزلەشتۇرۇش ۋالىسى قىلىپ تەيىنلىگەن
دىن كېيىن، نيۇشىنى قاراشەھەرنىڭ دوتەيلىكىگە يوتكىدى.

(10) جەنشىكۇي، خېجۇلۇق، ياگزىكشىن دەۋرىدە يېڭجاڭ
بولغان. جەڭ شۇرۇن دەۋرىگە كەلگەندە لۇيجاگلىقتا ئوسكەن.

(11) يۇيلىياڭ، ئەسلى يۈرتى جېياگشى، شىنەندە توغۇلـ
غان، گۇاگشۇيىنىڭ 33 - يىلى ئاچسىنىڭ ئېرى جاڭ يۇەنجەن دىن
پانا ئىزلەپ كەلگەن. مىنگۇيىنىڭ باشلىرىدا خوتەنگە ئامبال بولـ
غان، خىزمىتىنى تاپشۇرۇپ بېرىپ ئۇزۇنغا قالماي كۇچارغا ئام
بال بولغان. ئومۇر ئىلى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ بارغاندا ئامبالىقنى
تاپشۇرغان.

(12) ياقۇپ بەگ ئاقسۇدىن ئۇرۇمچىگە كېلىشتە بىرىنچى مەن

زدل (ئوتەك) جام، ئىككىنجى مەنىزدل قارايۇلغۇن، ئۇچۇنجى مە
زدل ياقبىرىق. قارايۇلغۇن بىلەن ياقبىرىق ئارىلىغىدا يەنە ئۇششاق
ئوتەكلەرمۇ بار. جوغا دەپمۇ ئاتايدۇ، ياك چىگمەننىڭ قىسمىلىرى
مۇشۇ جايىنىڭ ئەتراپىدا تارىمار قىلىنغان.

(13) شىۋىچيەن، خېجۇلۇق، چىك خاندانلىغىنىڭ ئاخىرقى
يىللىرىدا شىنجاڭدىكى ئالى مەكتەپنىڭ تارىخ ئوقۇتقۇچىسى بولۇ
غان. مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا چەنۇپتىكى بىر قانچە ناھ
يەدە ئامبال بۇلغان، ئىلىدا باج نازارەتچىسى، مالىيە نازارىتىنىڭ
نازىرى بولغان. كېيىن ئاقسۇغا دوتەي بولۇپ قەشقەردە ئۇزگۇرۇش
بولغاندا ئىچكىرىگە كەتكەن.

(14) يۇەنشىيۇتۇك، شىيۇتۇك ئۇنىڭ لەقەمى بولۇ
ئىسمىنى بىلمەيمەن. جىياگسۇلۇق، ئۇنىڭ داداسى ياكزىكشىن بىلە
تونۇش، شۇڭا ئۇ ئىچكىرىدىن كېلىپ ياكزىكشىندىن پانا تىلىگەن.

⑮ لیۇشېڭمىڭ، لەقەمى جىڭتاك، شىنجاڭلىق. بالا چا
لىرىدا چىڭچەنشى مەھكىمىسىنىڭ ئايلىق مائاش تارقىتىدىغان ئو
ندا ئىشلىگەن. مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا مالىيە نازارىيىتى
نىڭ غەزىنە خىزمەتچىسى، بولۇم باشلىغى، كېيىن پەيزىۋات، ئا
سۇ كونشەھەر ناھىيىلىرىدە ئامبال بولغان. شىڭ شىسەي تەختى
چىققاندىن كېيىن ئاقسۇنىڭ ئامبالىقىنى تاپشۇرۇپ بېرىپ تىيە
جىنگە كەتكەن. كېيىن لەنجوغا قايتىپ كىلىپ كېسەل بىلە
ئولگەن.

⑯ماشاۋۇ لەقەمى شىيىڭ ئىدى، يوننەنلىك، خۇيزۇلارنى
چوڭ مەزھەپ باشلىغى، ماجىڭۋۇنىڭ ئىنىسى، شىنجاڭدىكى خۇ
زۇلارنىڭ تەرىقەتچىلىرى ئۇنى رەئىس دەپ ئاتايدۇ. ئۇ قەشقە
ۋەكونشەھەر، ئۇچتۇرپان قاتارلىق ناھىيىلەردە ئامبال بولغان. خوتە

قەشقەرده دوتەي بولغان. ئاخىردا شىنجاڭ ئولكىلىك خەلق ئىشلىرى نازارىيەتىنىڭ نازارى بولدى، شىڭ شىسەي تۇرمىسىده ئولگەن.

⑰ باردن، چىڭ سۇلالىسى داۋگاڭنىڭ 5 - يىلى (1825 - يىلى) چىڭ سۇلالىسىنىڭ چىركىلىرى جاھانگىر خوجىنى مەغلۇپ قىلدى. 7 - يىلى (1827 - يىلى) شىنجاڭ تېچلانغاندىن كېيىن 1828 - يىلى قەشقەرده ئېغىپ يۈرگەن كىشىلەرگە يەرلەرنى تەخسىم قىلىپ بېرىپ 8 ئايماقنى: تەيپىڭ، ئەنبىيەن، جىن پىيەن، يۇڭفىڭ، يوڭدىڭ، دېپي، گواڭجى، پىڭ چىڭ قاتارلىق ئايماقلارغا بولۇپ ئولتۇراقلاشتۇرغان ئىدى. بۇ كىشىلەرنىڭ دىخانچىلىق قىلاتتى. چېگىردا ۋەقە چىقىپ قالسا مۇداپىئە قىلاتتى. توڭجۇ خانلىغىنىڭ دەسلەپكى يىللىردا ياقۇپ بەگ (بەدەۋلەت) چىڭ خانلىغىغا قارشى چىققاندا، 8 ئايماقتىكى خەنزۇلارنىڭ 10 دىن يەتتە-سەككىز قىسمى ئولتۇرۇلگەن. گۇاڭشۇيىنىڭ 3 - يىلى (1877 - يىل) شىنجاڭ تېنىچلاندۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن 8 ئايماق تۇزۇمى يەنە ئەسلىگە كەلدى. باڭفۇچىڭ دېپي ئايماقلىق كىشى ئىدى.

⑱ قارا قول، سۇۋېتكە تەۋە يەر بولۇپ ئوچتۇرپاندىن ئانچە يىراق ئەمەس.

⑲ سېيتۇالدى جان، سوۋېتلىك ئۇزبەگ، 1931 - يىل سوۋېت ئىتتىپاقىغا تەۋە قىرغىزلاردىن جانىبەك، قازى قاتارلىقلار، سوۋېت ھاكىمىيىتىگە قاتتىق قارشىلىق كۆرسۈتۈپ كوپ قېتىم قوزغۇلاڭ قىلغان. ئاخىرى قىزىل ئارمىيە تەرىپىدىن مەغلۇپ قىلىنغاندا، سېيتۇالدى جان قەشقەرنىڭ تۇيۇن چازىسىغا قېچىپ كىلىپ، چازا ساقلاۋاتقان جىن زى يىڭغا ئالتۇن پارا بېرىپ (سانى ئېنىق ئەمەس) چېگىردىن ئوتكەن. مۇشۇ سەۋەپتىن سوۋېت ئىتتى-

تىياقتىنىڭ ئۇرۇمچىدىكى باشقى كونسۇلخانىسى جەنۇبىي ھوكۇمە
تى بىلەن ئاقتىنچ دەۋالمىشىپ، ئۇ كىشىنى سوۋېتكە قايتۇرۇپ بە
رىشنى تەلەپ قىلغان. قەشقەردىكى دېۋزىيە باشلىغى جەنۇبىي
پارا ئېلىپ چېگرىدىن ئوتكۈزۈۋەتكەن جەنۇبىيلىكنى ئېتىۋەتتى
جانىبەك، قازى قاتارلىقلارخوتەنگە قېچىپ كەتتى. سېتىۋالدى جان
قاچمىدى ھەم ئۇنى سوۋېت ھوكۇمىتىگە قايتۇرۇپمۇ بەرمىدى
شۇنىڭ بىلەن بۇ ئادەم قەشقەرگە بېرىپ ھوكۇمەت تەر
كىۋىگە كىرىۋالدى.

جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ۋەقەلەر ئىنتايىن مۇرەككەپ. ئاپتون
ئوزىنىڭ كۈچى مىشلىرىنى ئەسلەپ يازغان بولسىمۇ يەنەقەپقالغانلىرى خېلى
كۆپ بولۇشى مۇمكىن. ئەھۋالنى بىلىدىغانلارنىڭ تولۇقلاپ تۇرۇتۇپ
قويۇشنى سورايمىز.

تەھرىردىن.

مەنـــەنۋالىڭ ۋە دوخوۋو

(مانچۇكجاپ ۋە دوپتون سېرىن چېمىن)

سوزلەپ بەرگۈچى : تۇڭباۋ رەتلىگۈچى پەن زۇخۇەن

1 - مەنىەنۋاگندىك ئائىلە نەسەپ ئەھۋالى

مـەنىەنۋالىڭ ئىسمى مانچۇكجاپ، دەرىجىسى خەنۋالىڭ (پا-دىشاخسان) ئۇ نەسىۋىگە ۋارىسلىق قىلىپ خەنۋالىڭ ھەم قوشۇمچە شىنجاڭدىكى كونا تورغۇت جەنۇبى قەبىلە تورت خوشۇن «ئۇنۇ-نسوزوكتو ئايماق» نىڭ باشلىغى بولغان. ئۇنىڭغا تەككەن ۋەخپىيەبەر ۋە چارۋىچىلىق رايونلىرىقارا شەھەر ئەتراپى ۋە دېگىز يۈزىدىن 2500 مېتىر ئىگىزلىكتىكى يۇلتۇزۋادىسىنىڭ چوڭ يايلاقلىرى ئىدى. ئۇنىڭ ئاتىسىنىڭ ئىسمى بايىن موڭكو، يالغۇز ئوغۇل ئىدى. لېكىن ئۇنىڭ بوۋىسى ۋاپات بولغاندىن كېيىن مومىسى ئۇل ئولتۇرۇپ يەنە بىر ئوغۇل تۇغۇپ ئىسمىنى دوپتونسېرىن چېمىن (موڭغۇل تىلىدا كىچىك ۋاختىدىن گېگەن بولىدىغانلارنى چېمىن (خۇدابەردى) دەيدۇ. تۇڭەندە قىسقارتىپ گېگەن دەپ ئاتايمىز) قويىدۇ. يەنى بايىن موڭكونىڭ باشقا ئاتىدىن بولغان ئىنىسى مەنىەنۋاگنىڭ كىچىك ئاتىسى بولاتتى. قائىدە - يوسۇن بويىچە ۋاپات ئاتىدىن بولغان بالىنىڭ ھەت ئىشلارنى باشقۇرۇش ۋەھكىسىگە مەلۇم قىلىپ ئەنگە ئالدۇرۇش لازىم ئىدى. مەنە

خەنۋاگندىك مومىسى تۇل ئولتۇررۇپ بالا تۇغۇپ ئويۇشى يوسۇنغ
توغرى كەلمىگەنلىكتىن ، يۇقۇرىغا چۇشىدە ھامىلدار بولۇپ قالغان
دەپ مەلۇم قىلغاندا مەنچىك خاندانلىقنىك ئوردىسى « گېگدن
يەنى - « خۇدا بەردى » دىگەن مەنادا نام بەرگەن . دوخۇف
(دوپتۇن سىرتىن چېمىن) نىك تۇغۇلغان كۈنىمۇ تېپىتتىكى
زىك چىك خوفوندىك ئولگەن ۋاختىغا توغرا كەلگەن . مۇ
گغۇل ھەم تېپىتلىكلەرنىك دىنى قايىدىسىدە ، خوفۇ ئولگەندى
كېيىن يەنە تۇغۇلۇپ دۇنياغا كېلەرمىش . شۇڭا بىرەر خوف
ئولگەندىن كېيىن دەرھال ئادەم تەيىنلەپ ئۇنىك ئادەتتە ئىش
لىتىدىغان نەرسىلەرنى ، مەسىلەن : ياغاچ چوچقى ، ئوقۇغاندا ئىش
لىتىدىغان تەسۋىسى ، كىيىم - كىچەكلىرى ، ئېتى ۋە باش قىلارنى
ئېلىپ يىراق - يېقىن دېمەستىن ، تورت ئەتراپتىن دەل خۇفو ئولگەن
كۈنى تۇغۇلغان بۇۋاقنى ئىزدەپ تېپىپ ھېلىقى
ئاپارغان نەرسىلەرنى بۇۋاققا كورسۇتەرمىش ، مۇبادا بۇۋاق ھېلى
قى نەرسىلەرگە قىزىقسا ، ئويىنسا ، بىر - ئىككى خىل نەرسىنى تۇ
تۇتۇۋېلىپ قويۇپ بەرمىسە ، ئۇنى ئولگەن خوفوندىك قايتىدىن دۇنيا
كەلگىنى دەپ تونۇپ كورەگە ئېلىپ كېتىدىكەن (كۇر
دېگىنى ئىبادەتخانىسى) شۇنداق قىلىپ ئۇ بۇۋاق ئولگەن خوفوندا
« تەختى » گە ۋارىسلىق قىلىدىكەن . ئۇنىك ئاتا - ئانىلىرى پۇتۇ
ئائىلىسى بىلەن بىللە بارىدىكەن ، دەمەك « بىر ئادەم خۇ
بولسا ، ئۇنىك ئىت - مۇشۇگىمۇ چەنىتكە كىرەر »مىش . رىۋايە
لەرگە قارىغاندا قايتىدىن خۇفو بولۇپ تۇغۇلغان بۇۋاقنىك ئائىلىس
تولاراق كەمبەغەل ئائىلە بولارمىش ، شۇڭا ئۇلارنىك بالىسى تۇغۇلغا
ۋاقىت خۇفونىك ئولگەن كۈنىگە تۇغرا كېلىپ ، قايتا
دىن تۇغۇلغان بۇۋاق خۇفو دەپ تونۇلۇش ئىمكانىيىتى بولۇ

قالسا ، مەزكۇر بوۋاقنىڭ ئاتا - ئانىسى ئىلاج قىلىپ قايتىدىن دۇنياغا كېلىدىغان خۇفونىڭ لامالىرىغا ببىرىپ ، بالىسىنى خۇفونىڭ دۇنياغا كېلىشى دەپ تونۇساڭلار دەپ ھەركەت قىلىدىكەن . دەمەك بۇ- نىڭدىكى نەيرەڭنى سورىسايلا بىلگىلى بولىدۇ ، خوفو قايـ تىدىن دۇنياغا كېلىدۇ دېگىنى ، دىنىڭ ئادەم ئالدايدىغان سە- پسەتىسىدىن باشقا نەرسە ئەمەس .

يوقۇرىدىكى يوسۇنلارغا بىنائەن دوپتۇن سېرىن چېمىنىڭ تۇغۇل- غان كۈنىنى سۈرۈشتە قىلىپ ئۇنى تىبەتتە ئولگەن زىلىڭ چىلىڭ خوفونىڭ قايتا دۇنياغا كېلىشى دەپ تونۇغان . ئەگەر ئۇ - ئادەتتىكى ئائىلىدە تۇغۇلغان بولسا تىبەتكە ئاپىرىپ زىلىڭ چىلىڭ خوفونىڭ ۋارىسى قىلاتتى ، لېكىن ئۇ ئېسىلزادە - ۋاڭ ئائىلىسىدە تۇغالغانلىقتىن تىبەت- كە ئاپىرىشقا مۇمكىن بولماي خەن ۋاڭ ئائىلىسىدە تۇرۇپلا ، خوفو ئۇنۋانىغا مۇيەسسەر بولغان .

دوخوفو (دوپتونسىرىن چېمىن) 20 ياش ئەتراپىغا كەلگەن- دە ، مەنىخەنۋاڭنىڭ ئاتىسى بايىن مۇڭكو ئولۇدۇ . بۇ چاغدا مەنىخەنۋاڭ تېخى بىر ياشقا تولمىغان ئىدى ، دوخوفو ھو- قۇق تارتىۋېلىش ئۈچۈن تۇل قالغان يەڭگىسىنى زەھرلەپ ئو- لتۇرگەن (يەنە بىر گەپتە ئۇ - ئاكىسى بايىن مۇڭكونىمۇ زەھر- لەپ ئولتۇرگەنمىش) ئاندىن كېيىن خەنۋاڭنىڭ ئىزمەت ھوقۇقىنى ئۆزىگە لەپ ئايماقنىڭ مەمۇرىيىتىنى باشقۇرغان .

2 - ئايماق مەھكىمىسى ۋە پۇتۇن ئايماقنىڭ ئىقتىسادى ئەھۋالى

خەنۋاڭنىڭ ئايرىم تامغىسى بولۇپ ، ئايماق باشلىقلىغىنى قوشۇمچە ئىشلىگەنلىكتىن يەنە ئايماق باشلىغى دېگەن تامغىسىمۇ

بولاتتى . بوندك ھەممىسى چىيەنلۇك خانلىغىنىدك 36 - يىلى (1771
يىلى) بىرلىگەن . ئايماق باشلىغى پۈتۈن مەمۇرى ئىشلەرنى با
شقۇرىدۇ ، تاشقىرىغا قارىتىلغان خەت ئالاقىنىڭ ھەممىسىگە مېڭ
جاك (ئايماق باشلىغى - دارغا) تامغىسى بېسىلىدۇ . مېڭجاڭنىل
قول ئاستىدا « توسلاقچى » بولۇپ ، مېڭجاڭغا يارەملىشىپ پۈتۈ
ئايماق ھەم خوشۇننىڭ ئىشلىرىنى باشقۇرۇدۇ . دوخو فوخەنۋاڭلىق خىز
مەت ھوقۇقىغا ئىگە بولغاندىن كېيىن ، شىلىك مېڭجاڭ « توسلاقچى
بولۇپ تەيىنلەنگەن ھەم مەنخەنۋاڭنىڭ ئۇستازى بولغان : « تۇسلا
قچى »نىڭ قول ئاستىدا 5 « گۇزدە » (چىجاك) ۋە « مەردن
(گۇزدەنىڭ مۇئاۋىنى) بولۇپ ، ئايرىم ھالدا ئوزلىرىگە قار
شىلىق 5 خوشۇننىڭ ئەمەلدار ۋە پۇخرالىرىنى باشقۇرغان . پۈتۈ
ئايماق بويىچە جەمئى 54 « سۇمۇل » (سۇمۇل دېگىنى ئاساس
قاتلام مەمۇرى ئورۇن ، يېزىغا توغرا كېلىدۇ) بولۇپ ، ھەر ب
گۇزدەگە 10 دىن سۇمۇل قارايدۇ ، قالغان تورت سۇمۇلنىڭ ئىك
كىسى جۇنسۇاڭغا ، ئىككىسى فۇگوگۇك بىلەن چېگگوگۇڭغ
قارايدۇ . « مېڭ » (ئايماق) دېگىنى خەنزۇاڭ ۋە بىر جۇنۋا
بىلەن ئىككى گۇڭنىڭ مۇناسىۋىتىگە قارىتىلغان . قارا شەھەردىن ب
نەچچە ئون كېلومېتىر جايدىكى خى جىڭدا ھەشەمەتلىك سېلىن
غان ئايماق مەھكىمىسى ۋە ھەربىر گۇزدىنىڭ يامۇلى ھەمدە ئاج
يىمپ ھەيۋەتلىك سېلىنغان باش كۇرەسى بولۇپ ، چوڭ مەمۇر
ۋە دىنىي رايونى شەكىللەندۇرۇپ تۇرىدۇ . بۇ جايدىكى جەنۇب
كوچىلىرى تۇشمۇ - تۇشقا تارالغان ئۇيغۇر تىجارەتچىلەر رايون
بار ، مۇڭغۇل تىلىدا ئۇيغۇرلارنى «خوتۇنكۇن» دەيدۇ شۇنىڭ ئ
چۈن بۇ رايونى « خوتۇن سۇمۇل » دەپ ئاتايدۇ .

پۇتۇن مېڭىنىڭ (ئايماقنىڭ) ھەممە سۇمۇللىرىدا 3 000 دىن ئارتۇق كىگىز ئوي بولۇپ (بىر كىگىز ئوي ، بىر چېدىر بىر ئائىلە بولۇدۇ) جەمئى جان سانى 10 مىڭدىن ئاشىدۇ ، ئۇلار مەخسۇس چارۋىچىلىق كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ ، دېخانچىلىق قىلمايدۇ . ھەر يىلى ئەمەلدار ھەم پۇخرانىڭ كوپ ساندىكىلىرى چوڭ - كىچىك يۇلتۇزغا كوچۇپ بېرىپ چارۋامال باقىدۇ ، ئۇنىڭ ئېتى « يايلاق » يايلاق رايونىدا سېلىنغان ئىككى قەۋەت بىر ئىگىز ئىمارەت بولۇپ ، ئوتلاقتا يىگانە قەد كوتۇرۇپ تۇرىدۇ ، ھەر يىلى مەنىخەۋاگىنىڭ ئائىلىسىنى يايلاققا كوچۇرۇپ بارغاندا مۇشۇ ئىگىز ئىمارەتتە ئولتۇرىدۇ . ئىمارەتنىڭ شىمالى ۋە ئىككى تەرىپىنى قورشاپ ھەر بىر گۈزدە ئىشخانىسى ھەم ئولتۇراق كىگىز ئويلىرى چاپلىشىدۇ . ئىمارەتنىڭ ئالدى تەرىپىدە بىر تۇتاش تەكلىگەن نۇرغۇن كىگىز ئويلەر بولىدۇ ، ئىچىدە ھەرخىل بۇت - بۇرقۇنلىرى ئورناشتۇرۇلۇپ باش كۆرەنى ھاسىل قىلىدۇ ، مانا بۇ مېڭجاڭ - نىڭ يازلىق مەمۇرى ۋەدىنى مەركىزى ھېسابلىنىدۇ . چارۋىچى خەلقىنىڭ كىگىز ئويلىرى ، مۇشۇ مەركەزنىڭ ئەتراپىدىكى ئوخشاش بولمىغان يىراق - يېقىنلىقتا تارقىلىپ ئولتۇراقلىشىدۇ . كوكۇل مەيدان ، سۇلىرى ئوزلۇكسىز ئېقىپ تۇرىدىغان ئىگىزلىكتە ، چۇغ - لاشقان ۋە تارقاق چايلاشقان كىگىز ئويلەر ، تۇركۇم - تۇركۇم ئات ، كالا ، قوي - ئوچكە ، توگە قاتارلىق مالىلار ، گۈيا بىر تەبىئى گۈزەل خەرىتىگە ئوخشاپ ، مەنزىرىسى ناھايىتى چىرايلىق . كۈز ئۇۋە قىشى پەسلىدە ، ئىمارەتلەر ئاق سۇغەكلەرنىڭ ھەمىسى خاجىگە كوچۇپ كېتىدۇ ، قىسمەن چارۋىچىلارمۇ قارا شە - ھەرياسىنىڭ بويلىرىغا كوچىدۇ ، بۇ چاغلار « قىشلاق »دەپ ئاتىلىدۇ .

پۇتۇن ئايماق ۋە ھەر بىر چارۋىچىنىڭ بايلىغى ، ئاساس
چارۋا مال . چارۋا مالنىڭ ئىچىدە قارا شەھەر ئېتى بەك مەشھ
رىۋايەتلەرگە قارىغاندا بۇ خىل ئات ، ئۇلارنىڭ ئاتا - بوۋىلى
روسىيىگە قاراشلىق ئاستىراخانىدىن كوچۇپ كەلگەنده ، بىللە ئ
غاچ كەلگەن ئەنگىلىز ئېتىنىڭ ئەۋلادىمىش . بۇنىڭدىن باشقا -
شۇت ئېتى دەيدىغان بىر خىل ئات بار ، ئىسكەتى ۋە يۇرۇ
جەھەتتە ئەنگىلىز ئېتىدىنمۇ ئارتۇق بولۇپ ، (ئەپسانىلاردا بۇ -
ئات باغرىشى كولىدىكى سۇ ئېتى بىلەن ئۇرۇغلاشتۇرۇلغ
دىن كېيىن ئوسۇپ كەتكەنمىش) چارۋىچى خەلق ھەر يىلى ئات ، ك
قويلىرىنى ھايدىشىپ كۇنەس ئارقىلىق غۇلجىغا ئاپىرىپ ساتاتتى
ئۇنى لازىملىق ئاشلىق ، رەخ ۋە باشقا كۇندۇلۇك لازىمەت
يۇملارغا تېگىشكەندىن تاشقىرى ، كوپ مىقتاردا ئالتۇن ، كۇمۇ
لەرنى سېتىۋالاتتى ، ئۇنى ئەكىلىپ ساخلاپ قويۇشاتتى . ئاي
باشلىغى بولغان ۋاڭنىڭ كىرىمى ، ھەر يىلى دولەت غەزىنىسى
نەچچە مىڭسەر يىللىق مۇئاشى ھېسابىدا كۇمۇش ئالغاندىن ب
دايىملىق ۋە ۋاقىتلىق خىراجەتلىرىنىڭ ھەممىسىنى ھەر بىر گ
دەلەر ئارقىلىق ئۇلارغا قاراشلىق چارۋىچىلارغا سېلىنىپ يېغ
ئېلىناتتى . يەنى چارۋىچىلارنىڭ ئوزىگە خاس چارۋا مالىدىن
دىن بىرسىنى ئالاتتى ، ئۇنى « بۇدۇ » دەپ ئاتايتتى ، « بۇد
ھەر يىل بىر نوۋەت ئېلىنىپ تۇراتتى . ھەر خىل چارۋا مال يېغ
لىناتتى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، ئادەتتىكى چارۋىچىلار ب
داغا قاتتىق تەستىقات قىلىدۇ ، ھەر كۇنى ئوقۇپ ھەم بۇتقا چ
ئۇپ تۇرىدۇ ، ھەر بىر لاماغا چىق نەرسىلەرنى تەقتىم قىلىپ تۇ

دۇ. بەدەر چارۋىچى ئۇلۇپ كەتسەم، ئۇندىن ھايات
چاغدىكى پۇتۇن كىيىم - كېچەكلىرى، قەممەتلىك بويۇملىرى ۋە
ئۇندىن ئىشلىتىدىغان ئات - ئۇلاق ئىگەر - توقۇملىرى تاماممەن كۇ-
رەگە تەقدىم قىلىندۇ، ئۇ، شۇ ئارقىلىق گۇناسىنى ئاقلاپ بەخت
سائادەتلىك بۇلارمىش. بۇنىڭدىن باشقا ھەر يىلى كونا يىلنىڭ 6 -
ئاينىڭ 2 - ھەم 12 - كۇنلىرى، موڭغۇللار ئاتا - بۇۋىلىرىنىڭ رو -
ھىنى خاتىرلەيدىغان كۇنى بولۇپ، دەل شۇ ۋاقىتتا پۇتۇن ئايە-
ماقتىكى سۇمۇللارغا قاراشلىق ئەر - ئايال، ياش - قېرى دېمەستىن
بايىمبۇلاقتىكى بىر كونا ئۇۋاغا بېرىپ (تاش دۇۋىلەپ قويۇلغان
دوڭلۇك) نەزىر - چىراق قىلىشىدۇ، ئۇنىڭدىن بەخت
ۋە رىزقى تىلەيدۇ، بۇ مۇناسىۋەت بىلەن چارۋىچىلار چېلىشىش، ئات
بەيگە (چېپىشتۇرۇش)، ئوقيا ئېتىش قاتارلىق پائالىيەتلەرنى
ئېلىپ بارىدۇ. ناخشا - ئۇسسۇل قىزىيدۇ، داۋا - دۇمباق باگرايدۇ،
ماۋ ئاچايىپ قىزىپ كېتىدۇ بۇنى مەدەرەيدۇ. مەددىر ۋاختىدا
دە چارۋىچىلار كورەگە ۋە گېگەنلەرگە سوغا تەقدىم قىلىدۇ. شۇڭا،
اشا چوڭ كۇرەدە توپلانغان بۇنداق مال - مۇلۇكلەرنىڭ جىقلىغى ئادەم
ۇزنى ھەيران قالدۇرىدۇ، شۇنداق قىلىپ خەلق نامراتلىشىپ، كۇ-
غىرە بايلاشقان ھالەت پەيدا بولىدۇ. بۇنىڭ ئۇستىگە ئادەتتىكى
نامرات چارۋىچىلار يىل بويى يوقۇرنىڭ ھاشاردىغا چىقىپ، ھەق-
سىز ئەمگەكلەرنىمۇ قىلىپ تۇرىدۇ. مۇشۇ خىلدىكى تۇرلۇك ئېكسپىلا
تاتسىيە ۋە چەكسىز ئېزدىشلەر تۇپەيلىدىن چارۋىچىلار ئەۋلاتتىن ئەۋلاتقا
نامراتلىشىپ مۇشكۇللىكتە ياشاپ كۇن ئوتكۇزۇدۇ. ھالبۇكى گېگەنلەر،
ئايماق باشلىغى، ھەر دەرىجىلىك چوڭ - كىچىك ئەمەلدارلار قور -
ساق سېلىپ ئوچەيلىرى يېغلىشىپ سەمرىشكە باشلايدۇ. شۇڭا ھەر قېتىم

چارۇدىچىلارنى باشقۇرىدىغان مەسئۇل بىر مەخسۇس ئەمەلدارلىق
نىڭ ئورنى بوشاپ قالغان چاغلاردا، مەلۇم ئادەملەر ئايماق باش
لىقى ۋە باشقا يۇقۇرى دەرىجىلىكلەرگە چوڭ پارىلارنى بېرىپ
بىرەر ئىشقا تەيىنلەشنى تەلەپ قىلىدۇ ، نۇلار بوش ئورۇنغا
چىقىۋالغاندىن كېيىن بىچارە چارۇدىچىلاردىن ئوزۇنىڭ زىيىنىنى
تولۇقتۇپ ئالىدۇ. مەنچىك سۇلالىسى دەۋرىدە شىنجاڭدىكى موڭ
غۇللارنىڭ ۋاك - گۇكلىرىنى ئىلىدىكى جاگجۇن باشقۇراتتى
(جۇمھۇرىيەت — مىڭگو)، قۇرۇلغاندىن كېيىن، شىنجاڭ ئولكۇلۇ
ھوكۇمەت باشقۇرىدىغان بولدى). ۋاك - گۇكلارھەر يىلى ئىلىدە
كى جاگجۇننى زىيارەت قىلغىلى باراتتى، ئۇلار چارۇدىچى ئاھالىدىن
شىلەپ ئالغان بىر قىسىم نەرسىلەرنى ئالغاچ بېرىپ ، جاگجۇننى
تارتۇق قىلاتتى. مۇشۇنداق تەكرار ھەم قاتمۇ - قات ئىكىسىپلا
تاتسىيە دەستىدىن چارۇدىچىلاردىكى كۇلپەت ناھايىتى ئېغىر بولاتتى

3 - دوخوفونىڭ مۇڭغۇل ئاتلىق بىرىگادىسىنى تەشكىل
قىلىشى ۋە قاراشەھەرنى «يىغىش» ئېچىشنىڭ ئوتتۇرىسى

1927 - يىلى — جۇمھۇرىيەتنىڭ 16 - يىلى، فىلىك يۇيىشيا
ئەسكەرلىرىنى باشلاپ شىنجاڭغا كېلىدىكەن دېگەن گەپ تارقا
لدى. شۇچاغدىكى شىنجاڭ ئەمىرى يالڭ زېڭشىن ، دوخوفوغا موڭغۇ
ئاتلىق بىرىگادىسىنى تەشكىل قىلىشقا، قۇمۇلغا بېرىپ فىلىك يۇشە
يانگنىڭ قىسىملىرىنى مۇداپىئە كورۇشكە بويرۇق چۈشەردى. دوخو
ئاتلىق ئەسكەر تەربىيىلەش ئۇچۇن، توگىباۋدىن ئاتلىق ئەسكەر
لەرنى ئوگۇتىدىغان ئوقۇتقۇچى تېپىپ بېرىشنى ئوتۇنىدى، ئەز
دەش نەتىجىسىدە ئاخىرى رۇسىيە پۇخرالىرى داش سالوموف ئو

سىملىك مۇڭغۇلنى تاپقان بولدى، ئۇ - چارروسىيەگە ئاتلىق ئەس-
كەر بولغان ھەم رۇسىيە - ياپۇن سوقۇشىغا قاتناشقان ئىكەن.
بۇ دوخوفوغا تونۇشتۇرۇلغاندىن كېيىن ئۇنى ئاتلىق ئەسكەرلەر ئو-
قۇتقۇچىسى قىلىپ تەيىنلىدى. ئۇ چاغدا دوخوفو نامدا ئاتلىق
بىرىگادا باشلىغى (لۇيجاك) بولسىمۇ، ئەمىلىيەتتە ئاتلىق ئەسكەر-
لىك ساڭى ئاران 200چە ئادەم ئىدى. ئۇ - مۇشۇ ئەسكەرلىرىنى
باشلاپ لەنجۇلۇق جاڭ سۇگلىك دېگەننى كاتېپلىققا ئېلىپ قۇمۇلغا
ئاتلاندى. ئۇنداق ئاتلىق ئەسكەرلىرى قۇمۇلغا بارغاندىن كېيىن داۋاملىق
مەشق قىلىش جەريانىدا دۇنياغا مەشھۇر رۇس پادىشاسى دەۋرىدىكى
ئاتلىق كازاكلارنىڭ چەك ماھارىتىنى ئوگۇنۇپ، بىر مەزگىل چەسۇر
دېگەن نام چىقاردى. شۇ ۋاقىتتا فېك يۇيشياگدا شىنجاڭغا كۆز
تىكىدىغان نىيەت بولسىمۇ لېكىن جۇگيۇەن تەرەپتە ئىشلىرى بو-
لۇپ، شىنجاڭغا ئەۋەتكىدەك ئارتۇق كۈچ ئاجرىتالمىدى. يالڭ زېڭ-
شىن ئۇزۇنىڭ ھوكۇمرانلىغىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، ھەر ئېھ-
تىمالغا قارشى داۋراڭ قىلىپ باققىنى بىلەن، ئەمىلىيەتتە قۇرۇق
شەھەر پىلانىدىن ئىبارەت ئىدى.

دوخوفو قۇمۇلغا بېرىپ مۇداپىئەدە تۇرغان چاغدا، مېڭجاڭلىق
(ئايماق باشلىغى) ۋەزىپىسىنى ۋاختىنچە شىلىك بېجىرىپ تۇردى.
يۇ مەزگىلدە يۇلتۇزدا مۇڭغۇل - قازاق خەلقىنىڭ بىر قىسمىلىق
«يىغىنى» ئوتكۇزۇلگەن ئىدى. يۇلتۇز ئىلىغا قاراشلىق كۇنەس
بىلەن تۇتاش بولغانلىقتىن، يۇلتۇزدا ئولتۇرۇشلۇق مۇڭغۇللار
بىلەن كۇنەستىكى قازاق خەلقى ئارىسىدا ھەردايىم چارۋا مالالار-
نى ئوغۇرلاش ۋە ئادەم ئولتۇرۇش ئەنزىلىرى پەيدا بولۇپ تۇ-
راتتى. بۇنداق ئەنزىلەرنى ھەر 3 يىلدا ئىككى تەرەپتىن تەيىن-

لەنگەن خادىملار تىگىشلىك جايغا يىغىلىپ، ۋەقەگە چەتلەشى ئادەملەرنى
چاقىرىپ، يىغىن ئوتكۈزۈپ ئەسلىدە تىزىمغا ئېلىنغان ئەزىنىڭ ئەھۋالى
قاراپ چارە كۆرەتتى. مەسىلەن: مۇڭغۇل خەلقى قازاق چارۋىچىلىرىنىڭ مالىدىن 100 قېتىم ئوغۇرلىسا، قازاق چارۋىچىلىرى مۇڭغۇل چارۋىچىلىرىنىڭ مالىدىن 150 قېتىم ئوغۇرلىسا، بۇنى سېلىشتۇرغاندىن كېيىن، قازاقلار تەرەپنىڭ 50 قېتىم ئارتۇق ئوغۇرلىغانلىقىنى ئېنىقلاپ، ئۇلاردىن تولۇتۇپ ئېلىنىدىغان قازاقلارنىڭ مۇڭغۇللارنىڭ ئادىمىنى ئولتۇرۇش ۋەقەسى ئىككى قېتىم مۇڭغۇللارنىڭ قازاقلارنىڭ ئادىمىنى ئولتۇرۇش ۋەقەسى ئۈچ قېتىم بولسا، مۇڭغۇللار تەرەپ بىر قېتىملىق ئولگەن ئادەمگە خۇن تۆلەيدۇ. ھەر قېتىم «يىغىن» ئوتكۈزۈلگەندە، ئەنزىلەرنى باشقۇرىدىغان ئەمەلدارلار خىراجەت ۋە سېلىق ئالىدۇ، ياكى پارە يەپ ئەھۋالنى بۇرمىلاپ، ئەنزىلەرنى ئۆزىنىڭ خاھىشى بويىچە تۈگۈتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن زىيانغا ئۇچرىغۇچىغا ئەرزىمەيدىغان بىر نەرسە تىگىدۇ، باشقۇرغان ئەمەلدارلار بولسا باي بولۇپ كېتىدۇ

1928 - يىلى — جۇمھۇرىيەتنىڭ 17 - يىلى 7 - ئايىنىڭ 7 - كۈنى ئۇرۇمچىدە «7 - ئىيۇل» سىياسى ئۆزگۈرۈشى پەيدا بولدى، شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت رەئىسى قوشۇمچە چىگرا ھەربىي دائىرىنىڭ يىلىك زېكشىسى، خارجى ئىشلار ۋەكىلى فەن ياۋنەن تەرىپىدىن قەسلەپ ئولتۇرۇلدى. شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت رەئىسى ئەسلىدىكىگە مەمۇرى ئىشلار نازىرى جىن شورېن چىقتى. ئۇزۇن ئۆتمەي دوخوفو قۇمۇلدىن قايتىپ كېلىپ يۇلتۇزنى مۇھاپىزەت قىلىپ تۇردى. دوخۇفو يۇلتۇزغا قايتىپ كېلىپ ئۇزۇن ئۆتمەي، جىن شورېن سۇيدۇ دە تۇرۇشلۇق ئاتلىق باتالىيون باشلىغى جاڭ دېشىگغا تېلېگرامما يوللاپ تاغ يولى بىلەن يۇلتۇزدىكى چارۋا رايونى ئارقىلىق ئوتۇ

كۇچارنى مۇداپىئەقىلىشلار، دەپ بويرۇق بەردى. جىن شۇربن بۇ ئىش توغرىسىدا دوخوفوغا ئالدىن خەۋەر قىلىشقان ئىدى. جاك-يىگىجاڭمۇ چارۋا رايونى بىلەن ماڭىدىغانلىقىنى ئۇيغۇرلارغا قالدى. چارۋا رايونىدا بولسا، جاك يىگىجاك ئەسكەر تارتىپ كىلۋاتقىنىدەك دىگەن سوز ئۇشتۇمتۇت تارقىلىپ، بىر مەزگىل ئەنسىزلىك پەيدا بولدى. بۇ رايوندىكى ئەمەلدارلار ۋە خەلقلەر تەرەپ-تەرەپكە قاچتى. دوخوفو خەلقتىن ئەسكەر توپلاپ، ھەر قايسى تاغ ئېغىزلىرىغا قاراۋۇل قويدى. يول ئېغىزلىرىغا تاش يىغدۇرۇپ، توسالغۇلارياساتتى. جىددى مۇداپىئە ھالىتىگە كىرىپ، گويا چولۇدۇشمەن كېلىپ قالغاندەك ھولۇقۇشتى. جاك يىگىجاك بىلەن تۇڭباۋنىڭ ئاۋالىدىن كونا بۇرادەرچىلىگى بولغانلىقتىن دوخوفو تۇڭباۋنى جاك-يىگىجاڭنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئەھۋالنى بىلدىپ كېلىشكە ئېۋەتتى. جاك يىگىجاك تۇڭباۋغا: سىلەرگە جىن جۇشى ئۇختۇرۇش قىلغانىدۇ-ۇ ەپ خەۋەر قىلمايلا يولغا چىقتىم. بۇ سەپەرىمدە كۇچاردا تۇ-رۇش ئۇچۇن ئۇدۇللاپ كىتىۋاتىمەن، باشقا ھېچقانداق غەرەز يوق-ەدۇ. شۇنىڭ بىلەن تۇڭباۋ جاك يىگىجاڭنى باشلاپ دوخوفو بى-لەن كورۇشتۇرگەندە، جاك يىگىجاك تىزلىنىپ تازىم قىلىش قايىدىسى-ئادا قىلغانىدىن كېيىن ھەممە ئەھۋالنى بايان قىلىدۇ. ئوتتۇ-دا بولغان خاتا چۇشەنچىلەر تۇگەيدۇ. جاك يىگىجاك قەسىملىرى-وز يولىغا راۋان بولىدۇ. بۇ ۋەقەدىن دوخوفونىڭ جىن شۇرنىدىن خې-ئېھتىياتچانلىقىنى، ھەمدە ئۇنىڭ ئوزىدىمۇ مەلۇم سە-اسى قارا نىيەت بارلىقىنى چۇشەنگەنلىكى بولىدۇ.

4 - دوخوفو بىلەن شىلىك مېڭجاك ئارىسىدىكى كورەشلەر

ۋە ئۇنىڭ ئاقىۋىتى

دوخوفودا مەلۇم سىياسى قارا نىيەت بولۇپ، ھوقۇق، ئابروي

هەم شوهرەتپەرەسلىك ئېغىر ئىدى، ئۇ، ئىنتايىن رەزىل ـ
هەرخەنده بولۇپ، ئۇزىگە يات دەپ هېسابلىغانلارنى چەتكەپ
قىش ئۈچۈن، هەرقانداق دەهشەتلىك ۋاستىلارنى ئىشقا سېلىشتىن
تارتماي زىيانكەشلىك قىلىدىغان ئادەم ئىدى. مەسىلەن: بىر قېتىم يا
ئاتلارنى سالما تاشلاپ تۇتۇش ۋاختىدا، سالمىچىغا مەخپى ھ
سەن نىمەن گۇزدىنى سالما تاشلاپ ئاتتىن يىقىتۋات، دەپ
رۇپ، ئۇ ئادەمنى سورۇتۇپ ئىولتۇرگۈزگەن (چۈنكى ئۇ، ن
كۇزدىنى يامان كورەتتى). ئەينىشلارغا قارىغاندا ئۇ، بۇ ئ
شىلىك مىڭجىڭغا دوگگەپ ئۇنى ئەمىلىدىن چۈشۈرۋەتكەن. يەن
قېتىم ئۇ: ئاۋال ئوزى بېيجىڭگە مەنىخەنۋاگىنىك پۇچۇك خېن
(ۋاك هەم ئېسىلزادىلارنىك ئالىدىغان خوتۇنىنى پۇچۇك دەپ ئا
تى.) قارشى ئېلىشقا بېرىپ شىنجاڭغا ئەكىلىشى ئۈچۈن ئېۋەتكەن ئا
كېرىپ چاقىرىنى (چاقىرا ـــ خوفونىك روزىغارلىرىنى باشقۇرغۇ
قەستلەپ ئولتۇرۋەتمەكچى بولۇپ، ئىسالدى بىلەن كېرىپ
زىنى تاغ يولى بىلەن ئۇرۇمچىگە بېرىپ ئىشى بىجىرىشقا ئې
دۇ. ئۇنىك ئارقىدىن يەنە بىر ئىشەنچىلىك ئادەمنى بۇيە
يول ئۈستىدە كېرىپنى ئولتۇرغۇزاتقان. بۇنداق مىسالالرئۇنىك نە
دەهشەتلىك سۈيقەستچى ئىكەنلىگىنى چۈشەندۈردۇ.

شىلىك مۇڭەققەت مىڭجاڭ (ئايماق باشلىغى) بولۇپ تۇ
مەزگىلدە هوكۇمەت ئىشلىرىنى مەنىخەنۋاگىغا ئوتكۈزۈشى تەشە
سىنى قىلغان ئىدى. دەل شۇ ۋاقىتتا قۇمۇلدا يەر ـ زىمىنىنى
كۇمەتنىك باشقۇرۇشىغا ئوتكۈزۈشى تەشەببۇسى چىقتى. بۇ
قاراشەھەر ھاكىمى خەن شۇك خىزمەت كورسۇتۇپ پايدا ت
ئۈچۈن قاراشەھەردىمۇ يەر ـ زىمىنلەرنى هوكۇمەتنىك باشق
شىغا ئوتكۈزۈشى سىياسىتىنى يۈرگۈزدى. خەنۋاگىنىك قاراشەھ

يېقىن ئەتراپتا يەرلىرى بولۇپ، بۇ يەرلەرنى ئاۋالدىن تارتىپلا دېھقانلارغا ئىجارىگە بېرىپ تۇراتتى. دېھقانلار خەۋىگىنا ئىجارە ھەققى تاپشۇراتتى، ھوكۇمەتكە غەللە - پاراق تولىمەيتتى. يەر - زېمىننى ھوكۇمەتنىڭ باشقۇرۇشىغا تاپشۇرۇش دېگىنى، ھېلىقى يەرلەرنىڭ ھەممىسىنى ھوكۇمەت باشقۇرۇپ، ناھىيىلىك ھوكۇمەت دېھقانچىلىق بېچى ئالىدىغان بولۇش كېرەك دېگەندىن ئىبارەت، بۇ ئىشنى خەنجاڭ ئاۋال شىلىك بىلەن مەسلىھەتلەشكەن، شىلىك ماقۇل بولغاندىن كېيىن جىن شۇرېنغا مەلۇم قىلىپ دەرھال ئىجرا قىلىشقا تەرەددۇت قىلغان. جىن شۇرېن ئەينى ۋاقىتتا «ئويىلۇشۇپ ئىش قىلىنسۇن» دەپ جاۋاپ قايتۇرۇپ، بولىدۇيا كى بولمايدۇ دېگەن ئەمەس. دوخوفۇ قۇمۇلدىن قاراشەھەرگە قايتقاندىن كېيىن، يوقۇرىدىكى ئەھۋاللارنى ئاڭلاپ، شىلىكنى ئۆزىنىڭ سىياسى دۇشمىنى دېگەن تونۇشقا كېلىپ، ئۇنى كوزدىن يوقاتمىساكوگىلى تىنمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ شىلىكنى تۇتۇپ كېلىش ئۈچۈن تاقىما ئادەم ئەۋەتكەن. شىلىك دوخوفودىن بەك قورقىدىغانلىقى ئۈچۈن، قاراشەھەرلىكى خەنجاڭنىڭ قېشىغا قېچىپ بېرىپ مۇكۇۋالىدۇ. دوخوفو خەنجاڭدىن شىلىكنى دەرھال تاپشۇر دەپ سورايدۇ، خەنجاڭ ئۇنى - بۇنى دەپ ئەگىتىپ، ئانچە پەرۋا قىلمايدۇ لېكىن ئۇ چاغدىكى قاراشەھەرده دوخوفونىڭ تەسىرى كۈچلۈك بولغاشقا، خەنجاڭ پەۋقۇلئادەتتە ئالدىنى ئېلىپ، مەخسۇس ئادەم تەييارلاپ شىلىكنى مەخپى ھالدا ئۈرۈمچىگە ئاپىرىپتىدۇ.

ئۈرۈمچىگە 15 - 16 يىلغا كىرىپ قالغان ئىدى. ھەدوخوفو ئۆز تەسىرىنى كۈچەيتىش ھەم مۇستەھكەملەش ئۈچۈن،

سىياسى جەھەتتىن بەزىبىر ۋاك - گوك‌لارنى ئوزىگە تارتىپ ي
لەنچۇك قىلماقچى بولىدۇ. خۇلىەنجۇ دىگەننى (بۇ ئادەم رېخىد
كى ئىچكى موڭغۇلىيە بەگزادىلىرىنىڭ شىنجاڭغا ئېۋەتكەن ئادەم
بولۇپ، ماناس ناھىيىسىگە ھاكىم بولغان) ۋاستە قىلىپ بېجىڭد
كى موڭغۇل ۋاك - گۇڭلىرىنىڭ ئىچىدە ئەك پىشقەدەم ھېسا
لانغان گوك‌ساك نورۇپنىڭ قىزى ۋۇجىڭبىڭ (ۋۇجىڭبىڭ، گۇ
ۋاڭنىڭ 2 - خوتۇنىدىن تۇغۇلغان) نى مەن خەنۋاڭنىڭ پۇجۇڭلىغ
سوزلۇشۇپ قويىدۇ. دوخوفو مۇشۇ بانسا بىلەن ئۇرۇمچىگە بېر
جىن شۇرپىن بىلەن كورۇشكەندە، شەخسەن ئوزى بېيجىڭگە بېر
گوڭۋاڭنىڭ قىزىنى شىنجاڭغا ئەكىلىپ، مەنسەنۋاڭنىڭ توي ئىشى
تۇگۇتۇشنى تەلەپ قىلىدۇ، شۇنىڭ ئۇرۇمچىگە كېتىشتىن ئىلگىر
بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپىدۇ. يەنە دوخوفو بۇ قېتىم بېيجىڭگە ب
رىشتا، نۇرغۇن مىقتارىدا ئالتۇن، كۇمۇش ئېلىپ‌ماڭغاندىن تا
قىرى، 500 دانە ئات ھايداپ ئاپىرىپ، ئىچكىرىدە مەلۇم ھەرك
قىلىدىغانلىقىنى سوراشتۇرۇپ ئۇققان. شۇنىڭ خەن شەنجاڭ بىلە
مەسلىھەتلىشىپ جىن شۇرپىنغا بىر ئىلتىماس يېزىپ، دوخوفون
ئىچكىرىگە بېرىشنى ئىلتىماس قىلىشى، بۇنىڭغا جىق ئالتۇ
كۇمۇش ھەم ئاتلارنى ئاپىرىشقا تەييارلىنىشىدا ئولكىمىزدىكى ئومۇ
ۋەزىيىتىگە زىيانلىق قارا نىيەتتىكى بولۇشى چۇقۇم، شۇڭا جى
شۇرپىندىن ئۇنىڭ بېرىشىغا رۇخسەت قىلىشنى، لېكىن بىر ئاما
قىلىپ ئۇنى شىنجاڭغا قايتىپ كەلمەيدىغان قىلىپ قويۇش
ئىلتىماس قىلىدۇ، شۇنىڭ بىلەن خەن شەنجاڭ بۇ ئىش ئۇستى
مەخپى مەسلىھەت قىلىشقان چاغدا، ئادەتتىكى تۇڭچى (تەرج
مان) غا ئىشەنچە قىلماي، تۇڭباۋنى ئالاھىدە تەرجىمانلىققا تەكل

قىلدى. ئىشى ئوتكەندىن كېيىن، مەخپىيەتلىكنى ئاشكارىلاپ قويماس-
لىق ئۈچۈن، ئۇچى ئاكا ـ ئۇكا بولۇشقا ۋەدە قىلىشىپ، بىر بىرىسىگە
ئىشىنىدىغانلىقىنى ئىزھار قىلىشتى. كېيىن دوخوفو ئۇرۇمچىگە كېلىپلا
شىلىكنىڭ جىنشۇرپىنغامەلۇمات بەرگەنلىگىنى ئاڭلاپ قېلىپ، شىلىككە
بولغان ئوچلىگى تېخىمۇ كۈچەيدۇ ـ دە شۇ بانا بىلەن: شىلىك مېنىڭ
ئاكامبايىن مۇڭكۇ ۋە ئۇنىڭ خوتۇنىنى قەسلەپ ئولتۇرۇۋەتكەن دەپ
جىن شورپىنغائەرزقىلىدۇ. شىلىكمۇ: ئاكىسى ھەم ئۇنىڭخوتۇنىنى قەسلەپ
ئولتۇرگەن ئادەم دوخوفونىڭ ئوزى، دەپ ئەرز قىلىدۇ. شۇنداق قىلىپ
ئىككى تەرەپ تەكرار ئەرز قىلىسمۇ بۇ توغرىدا بىر قارار چە-
قىرىلمايدۇ. جىن شۇرپىن ئۇلارنىڭ ئاردىسىدكى زىددىيەتنىن پاي-
دىلىنىش ۋە دوخوفونى بەنت قىلىۋېلىش ئۈچۈن، شىلىكنى ئۇرۇۋە-
چى شەن يامۇلىغا نەزەر بەنت قىلىپ قويىدى. (لېكىن ئەر-
كىن كىرىپ ـ چىقىپ يۈرەلەيتتى). شۇنداق قاتمال شارايىتتا،
دوخوفو شىلىكنى جازالاش مەخسىدىگە يېتىشۇ ئۈچۈن، شۇ چاغدە-
كى ئالى سوتنىڭ باشلىغى تۇۋۇپنفېي ۋە ئىچكى ئىشلار نازىرى
لى چىگە بىرىدىن ساندۇق تەقدىم قىلدى، ساندۇقتا تولغىچە ئولكە
پۇلى قاچىلانغان بولۇپ، پارە بېرىلگەنلىگى ئېنىق ئىدى. سوت
باشلىغى بىلەن لى تىڭجاڭ ئېلىشقا جۈرئەت قىلالماي، ساندۇقلار-
نى ئىچىدىكى ئولكە پۇلى بىلەن قوشۇپ جىن شۇرپىنغا تاپشۇرۇپ
بېرىدۇ. ئەينى ۋاقىتتا بۇ ۋەقە ئۇرۇمچىگە پۇر كېتىپ، ھەممە ئا-
دەم دوخوفونىڭ قىلمىشىنى بىلەلمەي، ئەرز ـ شىكايەت ئىشلىرى
بۇ سەۋەپ بىلەن توختاپ قالدۇ. دوخوفونىڭ شىلىكنى قەستلەش
ھەركىتى مۇشۇنداق قىلىپ مەغلۇبىيەت بىلەن ئاياغلاشىدۇ. بۇ
ھەۋالنى كورگەن دوخوفونىڭ ئۇزىمۇ ئۇمۇتسىزلىنىپ ئىچكىرىگە
كىرىپ ھەركەتلىنىش پىلانىدىن ۋاز كېچىدۇ. كېيىن ئۇ ئوزىنىڭ

چاغزىسى كېيىپ قاتارلىقلارنى بېيجىڭگە ئېۋەتىپ ژۇجىڭبىڭنى
دۇرۇپ كېلىدۇ ھەم 1930 - يىلى جۇمھۇرىيەتنىڭ 19 - ي
باھارىدا مەنىخەنژاڭنىڭ تويى بولىدۇ. مەن خەنژاڭ شۇ يىلى
ماق ئىشلىرىنى باشقۇرۇشقا كىرىشىدۇ.

دوخوفو ئۇرۇمچىدە شىلىكنى ئەرز قىلىشتىما مەغلۇپ بولغان
كېيىن، قاراشەھەرگە يېنىش ئالدىدا خەنژاڭنىڭ جايىدا ئولتۇر
لىۋۇق جىفۇ (يەنى: جىزىچېڭ) بىلەن تونۇشۇپ قالىدۇ، ج
گۈچۈكلۈق مانجۇ بولۇپ، ياڭ زىڭشىن دەۋرىدە پارلامېنت ئەزا
بولغان، ئەنھۇلار گۇرۇھىغا قاتنىشىپ سىياسى جەھەتتە بىر م
گىل تارىقىشقان ئىدى. كېيىنكى چاغلاردا، ياڭ زىڭشىنىڭ
چىقىرىش ئىشلىرىنى باشقۇرۇپ ياڭ زىڭشىنىڭ ئۇمۇمىي توقۇمىچ
فابرىكىسى ئۈچۈن ئىچكىرىدە تۇرۇپ ھەر خىل ماشىنىلار سېتى
لىش ئىشلىرىنى باشقۇرغان ھەم ياڭ زىڭشىنىڭ مىسى ھەيكەل
قۇيغۇزغان. شىنجاڭغا يېنىپ كەلگەندىن كېيىن، بىر مەزگىل
مىن توقۇمىچىلىق فابرىكىسىنىڭ جىڭلىسى بولغان. جىن شورېن
جاڭغا باشلىق بولغاندا، جىفۇنى كۈچارىنىڭ ھاكىملىغىغا تەيىنل
گەن ئىدى. كېيىن يۇرت خەلقى ئەرز قىلغاشقا خىزمىتىنى ت
شۇردى، شۇڭا سىياسى جەھەتتە يېتىم ھالغا چۈشۈپ قېلىپ، ئ
كۈمەتكە ناھايىتى نارازى بولۇپ يۇردى. دوخوفو ئۇنىڭ بىل
ئۇزئارا چىقىشىشى ھەم پايدىلىنىشى ئۈچۈن، ئۇنىڭدىن ئۇرۇمچى
خەۋەرلىرىنى يوللاپ تۇرۇشنى ئىتۇنگەن، دوخوفو جىن شۇرې
ئۇچەنلىك قىلىشى كەيپىياتىدا قاراشەھەرگە قايتىپ كەتتى.

1931 - يىلى قۇمۇل ئۇيغۇرلىرى جىن شۇرېننىڭ ھوكۈمرانل
غا قارشى قۇراللىق قوزغۇلاڭ كوتەردى. شۇ چاغدا ئالدىنقى س

جددىلىشىپ، ئۇرۇمچىدىكى ئەسكەرنىڭ تولىسى قۇمۇلغا ئەۋەتىلگەنلىگە،
ئۇرۇمچىنىڭ مۇداپىئە ئىشى بوشاپ قالغان ئىدى. جىڭ
خەت ئارقىلىق بۇ ئەھۋالنى دوخوغا مەلۇم قىلىپ، مۇشۇ پەيتتە
ئەسكەر باشلاپ ئۇرۇمچىگە كەلسەك بىرەر ئىش قىلغىلى بولىدۇ
دەپ تەكلىپ بېرىدۇ. خەت قاراشەھەرگە يېتىپ، دوخوفوندىكى
كاتىۋى جىڭ (گۇچۇڭلۇق مانجۇر) غا تېگىدۇ، جىڭ خەتنىڭ مەز
مۇنىنى دوخوغا ئوقۇپ بېرىدۇ، دوخو خەتنى ئاڭلاپ بولغاندىن
كېيىن كۈلۈپلا قويىدۇ، بويتۇ يىراكى بولماپتۇ دەمەيدۇ، ھەتتا
خەتنىمۇ تاپشۇرۇپ ئالماي جىنىڭ قولىدا ساقلىنىدۇ. ئاردا بىر
نەچچە ئاي ئوتكەندىن كېيىن جىنىڭ قانداق غەرەز بەيدا بول-
غان، ئەسلى خەتنى جىن شۇرپىنغا مەخپى مەلۇم قىلىدۇ. جىن شۇ-
رېن دوخوفونى بىر تەرەپ قىلماقچى بولىدۇ. بۇ ۋاقىتتا شىلىك
ئەركىنلىككە ئېرىشكەن بولۇپ جىن شۇرېن بىر تەرەپتىن شىلىكنى
قاراشەھەرگە بېرىپ دوخوفوندىكى ھەركەتلىرىنى پاچاقلاش پائالە-
يىتىدە بولۇشقا ئېۋەتسە، يەنە بىر تەرەپتىن قايتا - قايتا بۇيرۇق
بولاپ دوخوفونى ئۇرۇمچىگە چاقىرتىدۇ. دوخوفو يولۋاسقا مىنىپ
ئالغاندەك قانداق قىلىشنى بىلمەي قالىدۇ، ئاخىرى ئۇرۇمچىگە
كېلىشى بۇيىاقتا تۇرسۇن ئەكىسىنچە ئەسكەر ئېلىپ ھەدەپ ئاتلىق
ئىرىگادىسىنى تولۇقلايدۇ. مۇھىم تاغ ئاغزىغا ئەسكەر قويۇپ قار-
ىلىق كورسۇتۇشكە تەييارلىنىدۇ، ھەممە ئادەم ئالاقزادە بولۇشۇپ،
ئاغدىكى چاۋۇچىلار قاچقىلى تۇرىدۇ. بەزىبىر لامالار دوخوفونى
ئىزاڭغا قېچىپ كېتىپ قۇتۇلۇشقا دالالەت قىلىدۇ. جىن شۇرېن
نەنە گۇەن چىڭلىيەن (ئىلىلىق شۇڭ) نى ئالايتەن قاراشەھەرگە ئېۋەتىپ،
سايدا - زەرەرنى چۇشەندۇرۇشنى بويرىدى، ئۇ بېرىپ تەسىرلىك

گەپلەر بىلەن نەسىھەت قىلدى، ئومۇمى ۋەزىيەتنى كۆزدە تۇتۇ
بويرۇقنى قوبۇل قىلىشنى ئوتۇندى. نەتىجىدە دوخوفو قايىل
لۇپ، قول ئاستىدىكى باتالىيون باشلىغى بالدىنىى ئەگەشتۈر
ئۇرۇمچىگە باردى. ئۇلار يېتىپ كەلگەندىن كېيىن جىن شۇرېن
جىددى بويرۇغى بىلەن ئېتىپ تاشلاندى. بىركۈن ئوتتۇرىستىلا جى
قولغا ئالدى. ئۇرۇمچى سودىگەرلىرىنىڭ سوراپ- تېرگاۋ قىلى
تاپشۇردى، پاكىتلار راس چىقىرىلغاندىن كېيىن، جىنۇ باشى ئى
تۇردى، ئۆزۈن ئوتتۇرىدا دوخوفونى قارشى چىقىشقا قۇتراتقۇچى
گەن جىنايەت بىلەن ئېتىپ تاشلاندى.

دوخوفو ئولگەندىن كېيىن، جىن شۇرېن موڭغۇل ئاتلىق ئەسكە
لەر بىرىگادىسىنىڭ باشلىقلىغىغا شىلىكنى تەيىنلىدى، ھەمدە پۈتۈ
بىرىگاددىكى ئاتلىق ئەسكەرلەر ئۇرۇمچىدىن كوچۇپ قۇمۇلغا بارى
يەنى قۇمۇلدىكى جەڭگە قاتناشتى. جەڭدە مەغلۇپ بولۇپ ئۇر
چىگە يېتىپ كەلدى.

1933 - يىلى شىڭ شىسەي تەختكە چىقىقاندىن كېيىن، شى
باشچىلىغىدىكى ئاتلىق بىرىگادا ئىلىغا ئەۋەتىلىپ بىر مەزگىل
رۇپ قالدى، كېيىنچە يەنە قاراشەھەرگە يوتكەپ كەلدى. ئۇ
ئوتتۇرىسىدا شىلىكمۇ ئۇرۇمچىگە يوتكۇلۇپ مائارىپ نازىرلىقى
رۇنباسارى بولدى. شىلىك مۇئاۋىن نازىر بولغان مەزگىلدە،
شىسەيىنىڭ ئوزگە يات ھېساپلانغانلارنى چەتكە قېقىشتەك رە
ئويۇنىنى كورۇپ، ئوزگە خەۋپ بارلىغىنى سەزدى، شۇڭا مۇنا
ۋەت ئورنۇتۇپ قويۇشى غەرىزىدە، شىڭ شىسەيىنىڭ خوتۇنىنىڭ
نۇشتۇرۇشى ئارقىلىق، چوڭ قىزى شىلىيەنىخۇانى شىڭ شىسەيى
قۇگۇمنى (مۇھاپىزەتچىسى) دۇك جاۋلىگىگە بەردى. شۇ ۋاستە
قىلىق شىڭ شىسەي بىلەن يېقىنلىشىشنى يەنى ئوز چىنىنىڭ

ه ئۇتۇرۇخەتەرلىگىنى ساقلاشنى كوزلىگەن ئىدى. 1937 - يىلى ياز پەسلە-
قايىل بولۇپ ئۇ - ئۇچۇنچى قىزى شى مۇچىنىڭ مەنچەنۇاگنا 2 - فۇجۇگلە-
ەشتۇرۇلمقا بەردى. يەنە ئۇ بۇ مەزگىلدە مەن خەنۇاگنىڭ بېنخەتەرلىگىنى
ۇرپىنىڭ ساقلاش ئۇچۇن، مەنچەنۇاگ بىلەن 3 - قىزىنىڭ سۇۋېتكە ئوقۇ-
جى فۇشىقا ئەۋەتمەكچى بولغان ئىدى. ەل شۇپەيتتە شىنگ شىسەي ئا-
قىلمىشى «چوڭ سۇيىقەستچى ئىسيانچىلار ئەنزىسى» ەيدىغان بىر-
ئىگىزلىكىنى ئويدۇرۇپ چىقىرىپ، ھەر مىللەت - ھەر ساھەدىكى زات-
جى دلارنى ھەدەپ قولغا ئالغىلى تۇردى. شۇ يىلى كۇز - قىش ئارد-
لىغىدا شىنگ شىسەي مەنچەنۇاگنى زىيانپەتكە تەكلىپ قىلدى، زد-
سكەۋىپەتتىن كېيىنلا قولغا ئېلىپ قاماققا تاشلىدى. شۇ كۈنى كېچە-
يۇتۇسى شىنگ شىسەي شىلىكنى ئوز ئۇيىدىن سوھبەتلىشىشكە چاقىرىپ
ردا ئەكىتىپ، ئۇمۇ قاماققا تاشلاندى. شىلىك قاماقتىكى مەزگىلدە قاتە-
رۇتىق كېسەل بولۇپ قالدى ئۇنى دوختۇرخانىغا ئاپىرىپ داۋالاتتى.
خەۋپلىك بولغان چاغلىردا، ئۇنىڭ ئائىلە تاۋابىتلىرىنى دوختۇر-
خانىغا ئاپىرىپ بىرنەچچە كۇن قارىتقان بولدى. ئائىلە تاۋابىتلە-
ری كېسەلنى ئۇيىمىزگە ئەكىتىپ داۋالساق دەپ تەلەپ قويغاندا،
شىنگ شىسەي رۇخسەت قىلدى. ئۇلار ئاۋال ئۇيىگە بېرىپ لازىم-
ىق نەرسىلىرىنى ئېلىپ كېسەلنى ئەكىتىشكە كەلسە شىلىك ئۇلۇپ
اپتۇ، خەۋەرگە قارىغاندائۇنىڭئائىلە تاۋابىئاتلىرى قايتىپ كىتىشى
لەنلا زەھەرلىك ئوكۇل قويوپئولتۇرۇۋەتكەنمىش. مەنچەنۇاگ شۇ
ى تۇرمىدە قېلىپ، تا - 1944 - يىلى شىنگ شىسەي ئەمەلدىن
لىغانىدىن كېيىن، شۇ يىلنىڭ 10 - ئايلىرىدا بوشاپ چىقتى.
نچەنۇاگ روھى كېسەل بولۇپ قالغان ئىكەن، ھەر قانچە دا-
تىپ باقسىمۇ شىپا تاپالمىغانلىقتىن بالىغۇنتايدىكى كۇرەگە ئاپە-
، لامالارنىڭ كۇتۇپ داۋالىشىغا تاپشۇرۇلدى.

خاتىمە

مېنىڭ دوخۇدو بىلەن بولغان ئالاقەم، 1927 - يىلىدىن بە
لانغان. چۈنكى شۇ چاغدىكى سائارىپ نازارى لېۋۇ پىنلۇڭ (ي
بىر ئىسىمى: مەكسەن) «يېڭ ۋېڭيۈي» نامىدىكى تىجارەت شىركە
قۇرغان ئىدى. ئۇ يەنە دوخۇدو بىلەن شېرىكلىشىپ «سەندو»
كىتىنى قۇردى ۋە مېنى مەزكۇر شىركەتنىڭ مۇئاۋىن باشلىقلى
تەكلىپ قىلدى. مەن كەسىپ مۇناسىۋىتى بىلەن، يېڭۋېڭ
شىركىتىنىڭ قارا چايلىرىنى دايىم دىگىدەك قارايدىغان ئاپىر
چارۋىچىلارنىڭ يۈڭ - تېرە قاتارلىق مەھسۇلاتلىرىنىمۇ تېگىشى
ئۇنى تەيەنجىنگە ئەۋەتىپ نەق پۇل قىلاتتىم. پۇل پېرۇڭت قىل
تىجارىتىنى يېڭ ۋېڭيۈي ئىشلەيتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن مەن دوخ
ھەم خەنۋاڭ مەھكىمىسىنىڭ ئادەملىرى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتتە بولى
شۇنداق ئېتىۋارەن ۋاڭ مەھكىمىسىنىڭ بەزى ئىشلىرىغا مەن ئا
لىشىپ قالدىغان بولدۇم. بۇ ماقالىنى ئۇز بېشىمدىن ئوتكۈز
ۋە كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىمغا ئاساسەن يازدىم، شۇنىڭدەك
جەڭبىڭ ھەم سەي جېنسېڭلارغا كۆرسەتتىم ئۇلار مەلۇم ئۆ
تۈشلەر كىرگۈزدى ۋە قوشۇمچىلارنى قىلدى. لېكىن ئىشنىڭ ئ
كۆزدىكە 30 يىلدىن ئاشقانلىقى ئۈچۈن، بەزى ئەھۋالى بويىچە
جايلىرىدىن خالى ئەمەس، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆزۈتۈشىنى ئۆ
قىلمەن.

تۇرپان قوزغىلىڭىنى بىسىقتۇرۇشنىڭ ئۇتمۇشى

— سۇئالغىلىيەن —

ھەرقانداق بىر ئىش ئۇشتۇمتۇت پەيدا بولمايدۇ، قاچانلا بولمىسۇن ئۇنىڭ قانۇنىيىتى ۋە ئىچكى مۇناسىۋىتى بۇلىدۇ. تۇرپان ۋەقەسىمۇ دەل شۇنداق. مەن «1947 - يىلى ئۇرۇمچىدىكى «25-فېۋرال» ۋەقەسىنىڭ ھەقىقى ئەھۋالى» دېگەن ماقالىدا، ئەخمەتجان باشچىلىغىدىكى ئىلى ئىنقىلابچىلىرى بىلەن جالالجۇڭ باشچىلىغىدىكى گومىنداڭچىلارنىڭ شىنجاڭدىكى كەسكىن كۈرەشى ئەھۋالى توغۇرلۇق تەپسىلى توختالدىم. يەنى ئولكۇلۇك ھۆكۈمەت ئەمدىلا قۇرۇلغان مىزگىلىدە ئەخمەتجان جالالجۇگۇنىڭ ئىلاج قىلىپ تىنچلىقنى ئارزۇ قىلىشى كەيپىياتىدىن پايدىلىنىپ، ھەدىگەندىلا ئىلى تەرەپتىن ئابدۇراخمان مۇھتىنى تۇرپانلىق ھاكىملىققا كورسەتتى، ئۇچاغدا مەن بۇ قارارغا رازىلىق بىلدۈرمىدىم، لېكىن چۇنغا (غەربىي-شىمال مەمۇرى مەھكىمە باشى كاتتۇرى ۋە قوشۇمچە شىنجاڭ ئولكىلىك ھۆكۈمەت باشى كاتتۇرى): «تۇرپان بولسا قۇمۇل ھەم ئىچكىرىدىكە قاتنايىدىغان يولىنىڭ ئاغزى، شۇنداقلا دولەت ئارمىيەسىنى تەمىنلەيدىغان بازار، نېمىشقا بۇنداق مۇھىم ناھىيىگە ئىلى تەرەپ-لىك ئادەمنى ھاكىم قىلىپ قويىمىز؟» دېدىم. لېكىن چۇن: «مىنىڭچە بۇ مۇۋاپىق بولمىدى، بىراق جۇرن (جالالجۇگۇنى دېمەكچى)

ئولكىلىك ھۆكۈمەت ئەمدىلا قۇرۇلدى، ئەخمەتجان قۇجۇشىنىڭ بە
رىنچى نۆۋەت ھاكىم كورسۇتىشى بولغاشقا، رەت قىلىشقا بولمايد
دەپ قاراپ، تەسەۋۋۇرىدىكى «بۇنداق بولغاندا ھازىردىن ئې
تىۋارەن تۇرپاندا ۋەقە تولا بۇلىدۇ-دە» دېدىم مەن.

ئابدۇراخمان مۇھتىي تۇرپانغا ھاكىم بولغاندىن كېيىن
ئاستانىسى مەركەز قىلغان ھالدا، ناھايىتى ئاكتىپ ھالدا تەشكىلى
ھەركەت ئېلىپ بېرىپ، قۇراللىق قوزغۇلاڭنى پىلانلىدى. شۇنىڭ بىلەن
بىر ۋاقىتتا تۇرپان ئۇيغۇر خەلقى جەڭگىۋار جۇغلاشقان جاي بول
ۇاچقا، ئىلى تەرەپ ئۇلارنى قوزغۇلۇپ گومىداڭنىڭ ھۆكۈمرانل
ىغا قارشى تۇرۇشقا تەشۋىق قىلدى ھەم قۇتراتتى. مانا بۇ- تۇر
پاندا قۇراللىق قوزغۇلاڭ پەيدا بۇلۇشتىكى سەۋەپ.

لېكىن بۇ قېتىمقى ۋەقە 1947- يىلنىڭ 7- ئايلىردا پەيد
بولدى، ئۇ ۋەزىيەتنىڭ تەقەززاسى بۇلۇپ، ئىلى تەرەپنىڭ ئالد
پىلانلىشى بىلەن بولغان ئەمەس ئىدى. چۈنكى ئۇ چاغدا ئۇلارنى
توپلىغان كۈچى يېتىشسىزلىك قىلاتتى، تەييارلىغىمۇ تۇلۇق ئەمەس، ئا
مىنى ھەركەتلەندۇرۇشمۇ دېگەندەك چاپدا ئەمەس ئىدى، نەتىجە
بۇ قېتىمقى قوزغۇلاڭ مەغلوبىيەت بىلەن ئاخىرلاشتى.

ئەمدى مەن ئالدى بىلەن ئىلى تەرەپنىڭ بۇ قېتىمقى قو
لاڭنى بالدۇر قوزغاپ قۇيۇشىدىكى قىسقىچە سەۋەبلىرىگە ئازرا
توختۇلۇپ ئوتەي.

1947 - يىلى 4- ئاينىڭ 16-كۈنى جاڭجۇڭ ئەخمەتجا
ۇجۇشى، ۋاڭزېڭشەن نازىر(ئېچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ) ، مۇئاۋ
نازىر رەخىمجان، ھەيئەت ئەزالاردىن ئەيسا، چۇيۇۇ ۋە تەپتى
مەسئۇت، تاشتى ئىشلار ۋەكىلى لیۇزەيروڭلارنى باشلاپ ئۇرۇمچىد
ئايروپلان بىلەن ئاقسۇغا باردى. كېيىن قەشقەر، يەركەن ،ھوتە

قاتارلىق جايلارنى كوزدىن كوچۇردى، قايتىشىدا كۇچار، قاراشەھەر قاتارلىق جايلاردىن ھال سوردى، يەنى جەنۇبى شىنجاڭنىڭ ئۇچ ۋىلايىتىنى 23 كۈندە ئايلىنىپ چىقتى. 5 ۋىلايەتنىڭ ئىچىدە قاراشەھەر ۋىلايىتىدە خۇيزۇ، مۇڭغۇل مىللىتى جىقراق بولغاندىن تاشقىرى، قالغان 4 ۋىلايەتتىكى ئاھالىنىڭ مۇتلەق كوپچۇلۇگى ئۇيغۇرلار ئىدى، بۇلۇپمۇ قەشقەر ۋىلايىتىدە ھەممىدىن جىقراق ئۇمۇمەن 900 يۈز مىڭدىن ئارتۇقراق ئاھالە بۇلۇپ جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ سىياسى، ئىقتىسادى، مەدەنىيەت مەركىزى ھىسابلىنىدۇ. ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ ۋالىسى سېيىت ئەخمەت، يەرلىك چوڭ ئاخۇن ھەم چوڭ پومىشچىك ئىدى؛ خوتەن ۋالىسى خۇدىكبايۇف (نۇربەگ) پومىشچىك، خەنزۇ تىلىغا ماھىر، خەنزۇلىشىپ كەتكەن ئۇيغۇر ئىدى؛ يەركەن ۋىلايىتىنىڭ ۋالىسى جۇفاڭگاڭ، خەنزۇ، قاراشەھەر ۋىلايىتىنىڭ ۋالىسى زۇشۇبىڭ ھەم خەنزۇ ئىدى. مەزكور 4 ۋىلايەتنىڭ مەمۇرى مەسئۇللىرى جايلاردا تۇرۇشلۇق قىسىملار بىلەن زىچ بىرلىشىۋالغان بۇلۇپ، ئىلى تەرەپتىن ھەركەتلىنىشكە ئۇيغۇرتكەن ئاھالىلەر ئىشلىپ ئىلىشقا بېرىشتا بەك قىينىلاتتى. شۇڭا جاڭجۈجۇڭ قاتارلىقلار 4 ۋىلايەتنى كوزدىن كوچۇرگەن چاغدا، ھەممە ئىشلار تىنىچ تەڭلىق ئىدى، ئۇلار تەكلىپ قىلىپ سوھبەتلەشكەن ئالىملەرنىڭ ھەممىسى، جاڭجۇشىنى ۋە ئولكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ سىياسى پىروگراممىسىنى ھىمايە قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى. شىكايەتىۋە قىلمىشىدى، نامايىشى ھەم ئوتكۈزمىدى، جاڭجۈجۇڭ ناھايىتى رازى بولغان ئىدى. بىراق ئەخمەتجان ناھايىتى نارازى بولدى، چۈنكى بۇ جايلاردا ئىلغار كۈچلەر تېخى شەكىللەنمىگەن، بىر قەدەر ئىلغار ئادەملەر ئۇلارغا يېقىن كەلمەيتتى. لېكىن قەشقەرنىڭ ئەھۋالى بۇنداق ئەكسىچە بۇلۇپ چىقتى. 1946- يىلى 7- ئاينىڭ 1- كۈنى

شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت قۇرۇلۇپ ئۇزۇن ئوتمەستىن، جاڭ
جۇڭ ئەخمەتجان ھەم بۇرھانشاھ پىكىرىگە قۇشۇلغان ھالدا، ئولكىل
ھۆكۈمەت يىغىندا ئابدۇكېرىمخان مەخسۇمنى قەشقەر ۋىلايىتىن
ۋالىلىغىغا بەلگىلەشنى ماقۇللىدى، بۇنىڭدىن شۇجايدىن چىقىپ مەش
سوۋېت پەرەس ئادەم بۇلۇپ، ئىلى ئىنقىلابچىلىرىغا ھىمايە قى
غۇچىلاردىن ئىدى. ئىلى تەرەپتىن ئۇيغۇرلاردىن نۇرغۇن ئادەم
ئۇنىڭ ھىمايىسى ئارقىسىدا ناھايىتى چاپسانلىق بىلەن راۋاج تې
«شەرقى تۈركىستان ياشلار ئىتتىپاقى»نى تەشكىل قىلىشۋالدى
باشقا پائالىيەتلەرنى ئىلىپ بارىدى. جاڭجۈجۇڭ تېخى قەشقەر
يىتىپ بېرىشتىن ئاۋۋال، بىز قەشقەردە تۇرۇشلۇق 42 - كورپۇس
قۇماندانى چاۋشىگۈاڭنىڭ ئۇيغۇر ياشلىرى دايىم تەشكىللىك نامە
لار ئوتكۈزۈپ، تۇرۇشلۇق قىسىملارغا دۇشمەنلىك پوزىتسىيە ق
لانماقتا، ۋەزىيەت ئىنتايىن جىددىي، دېگەن بىر قانچە تېلېگرامما
تاپشۇرۇپ ئالغان ئىدۇق. جاڭ جۈجۇڭ قاتارلىقلار قەشقەرگە ب
غاندىن كېيىن، كونا شەھەردىكى ۋالى مەھكىمىسىگە چۈشىدۇ (قا
قەرەدە كونا شەھەر، يېڭى شەھەر دەپ ئاتىلىپ، ئىككى شەھەرنى
ئارىلىغى و كىلومېتىر كېلىدۇ. كونا شەھەر چوگراق بولۇپ، ئا
لىسىنىڭ تۇلۇسى ئۇيغۇرلار، سودا - سېتىق مەركىزى ھىسابلىنى
مەمۇرى ئورگانلارنىڭ تولىسىمۇ شۇ جايدا. يېڭى شەھەرده ئا
سەن ھەربىي قىسىملار ۋە قىسمەن خەنزۇلار جايلاشقان)،
كۈنى ئېچىلغان ئامما مۇنبىرى قارشى ئېلىنىش يىغىنىدا، جاڭ جۈ
بىلەن ئەخمەتجان، مەسئۇتلار سۆزلىگەندىن كېيىن، ئۇيغۇر ياش
رىدىن بىرنەچچىسى سۆزگە چىقىپ، خەنزۇ ئەمەلدارلىرىنىڭ ئ
مۇشتە شىنجاڭدا يۈرگۈزگەن دەھشەتلىك ھوكۇمرانلىغىنى ئەيىبلى
دولەت ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭدىن چىقىپ كېتىشىنى، يەرلىك مىل

قىسىمنىڭ قۇرۇلۇشىنى، ئۇلارنىڭ قاردىشىچە ئەكسىيەتچى ھىساپلانغان يەرلىك رەھبىرى زاتلارنىڭ جازالىنىشىنى ۋە باشقىلارنى تەلەپ قىلدى، ئامما بۇ سوزلەرنى ئاڭلاپ قىزغىن چاۋاك چالدى ھەم قوللىدى، جالاڭ جۇ جۇك جاۋاپ بەرسۇن! دەپ تەلەپ قويدى. جالاڭ جۇ جۇك ئۇلارنى گەپكە كۈندۈرۈشكە تىرىشىپ باقتى، لېكىن تىلى قۇرۇپ كالپۇكلىرى تالغىچە سوزلىسىمۇ، بىكار ئاۋارىچىلىق بولدى، ئامىنىڭ كەيپىياتى بارغانسېرى ئورلەپ، جالاڭ جۇجۇكنى مۇشكۈل ھالغا چۈشۈرۈپ قويدى ۋە ئۇنلۈك ۋاقىراشتى. بۇ ئىش 5.4 سائەت داۋام قىلدى، ھەل قىلىشنىڭ ئىلاجى بولمىغاچ، جالاڭ جۇ جۇك مۇنبەرنى تاشلاپ كېتىپ قېلىشقا مەجبۇر بولدى. 5 ـ ئايىنىڭ باشلىرىدا جالاڭ جۇ جۇك قاتارلىقلار، خوتەندىن ۋەقەشقەرگە قايتىپ، يەنە ۋالى مەھكىمىسىگە چۈشكەن ئىدى، شۇ كۈنى كەچ سائەت 7 دىن باشلاپلا 5.6 مىڭدەك ئامما مۇھاسىرىسىدە قالدى، ئۇلار جالاڭ جۇ جۇكنىڭ ئوتكەن نۇۋەت ئوتتۇرىغا قويغان بىر نەچچە ماددىغا جاۋاپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى، يەنە بىر قانچە يېڭى ماددىلارنى ئوتتۇرىغا قويدى. جالاڭ جۇ جۇك ئۇلارغا ئۈزۈن سوزلىدى، ئاساسەن دولەتنىڭ بىر تۇتاشلىغى ۋە ھەللى ئالاڭ ـ ھىسىياتنىڭ مۇناسىۋەتلىرىنى چۈشەندۈرۈپ باقتى، ئاخىرىدا بۇ سوزلەرنىڭ ئامما ئىسبەتەن قىلچىمۇ رولى بولمىدى، ئۇلارنىڭ تەلەپ قىلىدىغىنى كونكرېت مەسىلىلەر ھەم كونكرېت جاۋاپ ئېلىش بولۇپ، ئۇنىڭ ئۈچىدە زور مۇناسىۋەتلىك ئىشلەرمۇ بار ئىدى، مەسىلەن: دولەت ئارمىيىسى شىنجاڭدىن چېقىپ كەتمىسۇن، مىللى ئارمىيە قۇرۇلسۇن دەيدىغان مەسىلىلەر، جالاڭ جۇ جۇك بۇ ئاساسلىق جاۋاپ بېرەلمەيدىغان مەسىلىلەر ئىدى. تا كەچكىچە سائەت بىرىدىن ئوتكۈچە تىركەشسىمۇ ئامما تارقىمىدى، بەلكى

ئەھۋال بارغانپسوی ئەۋج ئالدی، جاڭ جۆ جۇڭ ئىلاجسىز قال
ئەخمەتجان چىقىپ بۇ مۇھىسىرنى بىر تەرەپ قىلسا دەپ ئويلى
لېكىن ئەخمەتجان ئاللاقاچان ۋالى مەھكىمىسىدىن كېتىپ قال
نەگە كەتكەنلىگى نامەلۇم ئىدى، جاڭ جۆ جۇڭ شۇ ۋاقىتتىلا
ئويۇننى پىلانلاپ رېژىسورلىق قىلغۇچى ئەخمەتجان ئۇ جۇشى
كەنلىگىنى تۇيۇپ قالدى. ئامىنىڭ كەيپىياتى بارغانسېرى ئ
لىگەنلىكتىن، جاڭ جۆ جۇڭنىڭ مۇھاپىزەتچى خادىملىرى ئىس
چىقىپ جاڭجۆجۇڭنىڭ ھايات-ئىسىغا خەۋەپ يەتمەس
دىگەن ئەندىشە بىلەن، بىرىسى ۋالى مەھكىمىسىنىڭ ك
نىدىكى يان ئىشىكتىن چىقىپ تېلىفون ئىدارىسىغا بېرىپ (چ
كى بۇ چاغدا ۋالى مەھكىمىسىنىڭ تېلىفونىنى نامايىشچىلار ئىگ
لىۋالغان ئىدى) يەنى شەھەر دىكى جاۋجۇنجاڭ (كورپۇس باشلى
غا ئەھۋالنى مەلۇم قىلىدۇ. جاۋشىگۇاڭ بۇ پەيتتە ئەسكەر ئەۋە
باستۇرسا، ئېغىر ئاقىۋەت كېلىپ چىقىدىغانلىغىنى بىلىپ، ئ
ماشىنا بىلەن كىلىپ ئەھۋالنى كۆزدىن كۆچۈرىدۇ. ئۇ ۋالى م
كىمىسىنىڭ ئالدىغا كىلىپ قاراپ باققىدەك بولسا، ئاددىلەر سانجاق-
جاق، ۋاراڭ-چۇرۇك، كۆرۈش مۇمكىن ئەمەسلىگىنى بىلگەچ، ئارقا ئىشى
بېرىپ يان ئىشىكتىن كېرىدۇ. جاڭجۆجۇڭنىڭ مۇھاپىزەتچىسى
شىگۇاڭنىڭ كەلگەنلىگىنى كۆرۈپ، ناھايىتى خۇرسەن بۇلىدۇ، ي
ئاستا بېرىپ جاڭجۆجۇڭغا خەۋەر قىلىدۇ. جاڭجۆجۇڭ ناماىشچ
نىڭ ۋەكىللىرى بىلەن كېچىچە سۆھبەتلىشىپ، ماغدۇرى تۆگ
دىگىدەك ھالەتكە يەتتى، قانداق ھەل قىلىشنى بىلمەي تۇرات
شۇئان بىر بانا بىلەن ئەھمەتجان چۇشۇپ جاۋشىگۇاڭ بىلەن ب
ئارقائىشىكتىن چىقىپ، ئاپتوموبىلدا يېنىمى شەھەرگە چىقىپ كەت
بۇچاغدا تاڭ ئاتاي دەپ قالغان ئىدى. جاڭجۆجۇڭ يەنىمى شەھە

يىتىپ بارغاندىن كېيىن، گەرچە سەل ئارام تىپىپ، خەۋەپ-خەتەر-
دىن قۇتۇلغاندەك بولسىمۇ، لېكىن ئەخمەتجان بىلەن ۋالى ئابدى-
كېرەمخان مەخسۇمندىك ئۇنى مۇشكۇللۈك ھەم رەسۋا ئەھۋالغا چۈ-
شۈرۈپ قويغانلىغىغا ناھايىتى غەزەپلەندى، شۇڭا ئۇ قەشقەردىن دەر-
ھال كېتىشكە قارار قىلدى، ھەمدە جاۋشىگۇاڭغا ماشىنا ئېۋەتىپ
ۋالى مەھكىمىسىدىكى ھەمراللىرىنى يېڭى شەھەرگە ئەكىلىشىنى بۇيە-
رۇدى، يەنە سائەت 8دە ئۇچۇشنى بەلگىلىدى (ئايرىددىرۇم يېڭى
شەھەرنىڭ جەنۇبى دەرۋازىسىنىڭ تېشىدا ئىدى) بۇ ئەخمەتجان
قاتارلىقلار ئويلىمىغان ئىش بولدى. ئەخمەتجان ئايرىددىرۇمغا يېتىپ
كەلگەندىن كېيىن، جاڭجۈجۈڭ ھەمراللىرىنى دەرھال ئايرۇپىلانغا
چىقىشقا بۇيرۇدى، يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ ھېچقايسىسى ئۇزۇتۇشقا
ئۇلگۈرەلمىدى.

جاڭجۈجۈڭ 5- ئاينىڭ باشلىرىدا ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلگەندىن
كېيىن، ئۇنىڭ پۈزتىسىيىسىدە چوڭ ئۆزگۈرۈش بولدى. قايتىپ كەل-
گەن كۈنىسى ئاخشىمى مەن، لیۇرېلىك (غەربىي-شىمال ھەربى مەمۇرى
مەھكىمىسىنىڭ سەندۇجاڭى) ۋە لیۇمىڭچۇنگە شۇنداق دېدى: «بۇنىڭ-
كىملەر بەك يولسىزلىق قىلدى، ئۇلار مېنىڭ شۇنچىلىك جاپاچېكىپ
چولغا كەلتۈرگەن شىنجاڭ تىنچلىغىنى «قىزىرقۇتۇۋالدۇق» دەپ
يەۋىلاپ، ھەددىسىلا ئوكتەملىك قىلىۋاتىدۇ، ئۇلارچە بولغاندا
ھامىز پۈتۈنلەي شىنجاڭنى تاشلاپ چىقىپ كەتسەك ئاندىن
ئاندىن قانداقمۇ ئوخشايدۇ. ئەلۋەتتە بىز شۇنى ھەم كورۇڭلۇق
تىنىمىز لازىمكى، ئۇلارنىڭ بۇنچىۋالا ھەددىدىن ئېشىپ كېتىشى، ئارقا
بىكورۇنىشىدە خەلقارانىڭ قوللىشى بار، شىنجاڭنى 2- تاشقى مۇڭغۇلىيە
قىلىۋالماقچى ئايلاندۇرۇشقا ئۇرۇندۇ.» مەن: بۇنداق كېيىن قانداق قىلماقچى-
سىز؟ دەپ سوئال قويدۇم. جاڭجۈجۈڭ ھېچبىر ئىككىلەنمەستىن:

«تۇلارغا قانتدق پوزتسىيە قوللۇنۇپ، قەتئى بول قويماسلىق
بىز شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىچىدىكى زاتلاردىن، د
نى ھىمايە قىلىپ (جياڭ جىپشىنىڭ دولىتىنى دېمەكچى)، مەر
ئىتائەت قىلىدىغانلا بولسا (نەنجىڭ ھوكۇمىتىنى دېمەكچى)
لارنى مۇمكىن قەدەر قوللاپ يېتەكلەپ ئۇششۇقچىز،
دولەتكە، ھۆكۈمەتكە قارشى تۇرىدىغانلا بولسا،
داقلارنى يۇگەنلەشمىز، تەڭقىپ قىلىشىمىز.....لازىم»دېدى
لەر جاڭ جۇڭگىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئارتۇقچە يول قۇيۇشلىرىغا،
قاچان باشقىچە پىكىردە بولۇپ يۈرەتتۇق، ئەمدىلىكتە ئۇنىڭ
سىياسى ئۇزگەرگەنلىگىنى، ھەمدە قەتئىلىگىنى كورۇپ، ئە
خوش بولدۇق، ئۇنىڭ بۇ تەشەببۇسىنى بىر ئېغىزدىن ھىمايە
دىغانلىقىمىزنى بىلدۇردۇق، شۇكۇنى ئاخىرىدا قەشقەر ۋىلايە
ۋالىسى ئابدۇكېرىمخان مەسئۇلىنى ئالماشتۇرۇپ، ئۇنىڭ ئ
ئۇيغۇرلار ئىچىدىن مۇۋاپىق نەرسىنى خىلالاپ قۇيۇۋىتى قارارىغ
دۇق.

جاڭ جۇڭگۇ جەنۇبى شىنجاڭ سەپىرىدە قەشقەردە مۇھاكۇل
ئۇچۇراپ ھەم ئىلى تەرەپتىكى غەربىنى چوڭتۇر چۇشەنگەندىن
يول قۇيۇشتىن قانتدق پۇزتسىيەگە ئوزگىرىشى، تۇرپان ۋە
كىنى تىزلىتمىشتىك ۋە ئىلى تەرەپ بىلەن ئاخىرقى بۇزۇلۇ
ئاساسلىق سەۋەبى بولۇپ قالدى.

جاڭ جۇڭگۇ ئۇرۇمچىگە قايتقاندىن كېيىن، ئەخمەتجان
سىمى، بۇرھان شەھىدى ئىككى فۇجۇشى نازىر مۇھەممەت ئىمىن
نازىر سەيپىدىن ئەزىزى، مۇئاۋىن نازىر رەخمەتجان ساۋۇرە
ئۇلكۇلۇك ھوكۇمەت ھەيئەت ئەزاسى ئەيسا ئالمىتىكىن، ھا
ئەزا جۇچىۋۇ، باش كاتىپ لىيۇمېڭچۇن، نازىر ۋالىڭ زېڭ

خارجی ئىشلار ۋەكىلى لیۇزەبیرۇك قاتارلىقلارنى چاقىرىپ ئۇچ
كۈن سۇھبەت ئوتكۈزۈپ ، ۋەزىيەتنە بۇرۇلۇش قىلىپ بېقىشقا ،
ئىككى تەرەپنىڭ كەسكىن كۆرەشلىرىنى ئۇگۇتۇشكە ئۇرۇنۇپ با-
قتى ؛ جاك جۆجۇكنىڭ ئاخىرقى يەكۈنى شۇ بولدىكى شىنجاڭدا
گەرچە نۇرغۇن زىددىيەتلەر مەۋجۇت بولسىمۇ ، لېكىن تېجلىق
يولى بىلەن ھەل قىلغىلى بولىدۇ ، « يەنە ئىنقىلاپ قىلىشنىڭ »
« يەنە قوزغۇلاڭ قىلىشنىڭ» ھاجىتى يوق - دىدى . جاك جۆجۇك
تالىيەنە : « شىنجاڭ خەلقىگە ئۇرۇش لازىم ئەمەس ، ئۇرۇشنى خەلق-
ئارقە زورلاپ تاكتۇچىلار چوقۇم مەغلۇپ بولىدۇ . ئاساسنى تۇزەپ
ئومۇمىيۈزلۈك تىنچلاش ؛ قانۇن - سىياسەتكە ئەمىيەت بېرىپ ، سوبې-
قىتىۋچىلىقنى تازىلاش ؛ دولەت ھەم مىللەتنىڭ مەنپەئەتىنى كۆزدە
تۇتۇپ ، تەرەپبازلىق - شەخسىي كۆز قاراشلارنى تاشلاش ؛ خەلق-
ئارچىل رەھبەرلىكىگە ھورمەت قىلىش ، سىياسىي كۆرەشلەرنى ۋە بېرلا
تەرەپنىڭ يۈگەنلىشىگە قارشى تۇرۇش ؛ زىددىيەتلەرنى تۇگۇتۇپ ،
سوز - ھەركەتتە ، ئىچكى تاشقى جەھەتتە ، يۇقۇرى - تۆۋەن بىرلە-
شۇلگە كېلىش لازىم ، شۇنداق قىلغاندىلا يىراق ۋە پارلاق ئىستىق-
بالغا ئىگە بولسىز » دىدى .

جاك جۆجۇك ئىلى تەرەپنىڭ سىياسىي كۆرەشىنى ئېلىۋېتىشنى
كۆزلەپ قىلدى ، بۇنى ئەخمەتجان قاتارلىقلار زادىلا قوبۇل قىلال-
مايتتى . چۈنكى ئۇلار ئۇ مەخسىدىگە يېتىش ئۈچۈن ، پەقەت كۆرەش
قىلىشقا (بۇنىڭ ھاكىمىيەتگە ئۇرالماق كۆرەش كىرىدۇ) ئەمە-
لىگە ئاشۇرغىلى بولىدۇ - دەيتتى .

جاك جۆجۇك ، ئەخمەتجان قاتارلىقلار بىلەن مەسلىھەت قى-
لىشىۋاتقىلا ، 5 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ئەتراپىدا جاك جېشىگە تېلې-

گىرامما ئەۋەتىپ ، شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ قوشۇمچە
ئىسلاھگەدىن ئىستىپا سورىدى ، ھەمدە شۇ چاغدا شىنجاڭ
تەپتىشلىگى خىزمىتىنى قىلىۋاتقان مەسئۇت سابىرنى ئۇلكە ر
سلىكىگە كورسەتتى . مەسئۇت سابىرى غۇلجىلىق بولۇ
مىللىتى ئۇيغۇر ، تۇركىيىدە ئوقۇغان ، ئۇ ئۇتمۇشتە شىمالىي شى
ھوكۈمرانلىقىغا قارشى تۇرغانلىغى ئۈچۈن ئىچكىرىگە قېچىپ
شىكە مەجبۇر بولغان ، گومىنداڭ ھوكۈمىتى تەرىكىۋدە 10 يى
ئوشۇغراق ئىشلىگەن ، مەركىزى ھوكۈمەتنىڭ ھەيئەت ئەزا
گومىنداڭ فىرقىسى مەركىزى تەپتىش ھەيئىتى قاتارلىق خىز
لەرده بولغان ، جاڭ جۈجۇڭ شىنجاڭغا كېلىپ مەسئول بولغا
كىيىن ، شىنجاڭغا قايتىپ كېلىشكە مۇيەسسەر بولۇپ ، نە
ھوكۈمىتى ئۇنى شىنجاڭنىڭ تەپتىشلىكىگە تەيىنلىدى .
مەسئۇت سابىرى ، شۇ چاغدا تەمىرات نازىرى مەھە
ئىمىن بۇغرا ، ئۇلكىلىك ھوكۈمەتنىڭ ھەيئەت ئەزاسى ئەيسا
لىپتىكىن لەر سىياسى جەھەتتە پانتۇركىستلەرگە مەنسۇپ ئادە
بۇ ئادەملەر سىنىپى كۈرەش تەلىماتىغا قارشى تۇرىدىغانلار
ۋېت ئىتتىپاقچە ئىنقىلاپقا نىسبەتەن بەك ئىھتىيات قىلىدى
ئىدى . ئۇلار دەسلەۋدە ھەدەپ مىللى ئىدىيىنى تەرغىب ق
مۇسۇلمانلار ئۈچۈن ئەركىنلىك ھەم مۇستەقىللىقنى قولغا كە
رۇشنى تەشەببۇس قىلاتتى ، بەزىلەر ئىنقىلاۋى ئىسيان كۆت
ئىدىيىسىنىڭ رەھبىرى ۋە تەشكىلاتچىسى بولۇپ ، كېيىنرەك
جاڭدا ھەقىقى دۇستەقىللىقنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش مۇمكىن ئەمە
نى سېزىپ ، يەنە سوۋېتچە ئىنقىلابتىن قورقىدىغانلىغى ئۈچۈن
گگو نامى ئاستىدا ، شىنجاڭنىڭ مىللى دۇختارىيىتىنى ئەمەلگە
شۇرۇشنى تەشەببۇس قىلدى . بۇلار ھەتتا شىنجاڭ ئۇلكىسى

ئۇرۇك ئولكىسى دەپ ئوزگەرتىشنى (بۇ مەسىلە ھەققىدە : مەھە-
ممەتشۇ ئىمىن بوغرا بىلەن ئەپسا ئالىپتېكىن ماڭا بىر نەچچە قې-
تىم دېدى . ئۇلاردىكى : « شىنجاڭ » دېمەكلىك خەنزۇلارنىڭ يې-
ڭىدىن كىڭىيىنكەن زېمىنى دېگەن مەنادىكى گەپ ، ئۇنىڭدا مۇ-
ستەملىكچىلىك مەنا سۇ بار) ، ھەر دايىم خەنزۇلارغا تۇركلەر-
نىڭ تارىخىنى ۋە مەدەنىيەتلىرىنى تونۇشتۇرۇپ ، خەنزۇلارنىڭ ئا-
سسىملاتسىيە سىياسىتىگە قەتئى قارشى چىقتى .

جۇڭگودىن ئايرىلماسلىق ، مۇستەقىللىق ھەركىتى قوزغىماسلىق خەنزۇلارنىڭ ھوكۇمرانلىقىغا ، سىنىپى كۈرەشكە قارشى تۇ-رۇش ، بۇ تۈركۇمدىكىلەرنىڭ ئاساسى پروگراممىسى ئىدى . بۇ جەھەتتىن قاتارلىقلار باشچىلىق قىلىۋاتقان شەرقى تۈركىستان ھەر-كىتى ، شىنجاڭ جۇڭگودىن ئاجراپ مۇستەقىل بولۇپ ، شەرقى تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنى قۇرۇپ چىقىش ، ئۇنىڭدەك سوۋېت ئى-تتىپاقىنىڭ بىر پۈتۈن تۈزۈمىنى تامامەن شىنجاڭغا كوچۈرۈپ كې-لىشنى تەشەببۇس قىلىدىغان سىياسى پروگراممىسى بىلەن ئوخ-شايدۇ . بۇ ئىككى گورۇھ سىياسى تەشەببۇسلىرى تۈپەيلىدىن ، بىر - بىرىنى يىراق تۇراتتى . شەرقى تۈركىستانچىلار پانتۈر-كىستىلار گورۇھىنى ھەر ۋاقىت خەنزۇلارنىڭ غالچىسى ، مىللەتنىڭ ئەنىەئەتىنى ساتقۇچىلار دەپ ھاقارەت قىلاتتى .

نەنجىڭدىكى گومىنداڭ ھوكۇمىتى 5 - ئاينىڭ 19 - كۈنى ، سا-ڭ جۇجۇڭنىڭ شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ قوشۇمچە رەئىسى-لىگىدىن ئېستېپا بېرىشى ئىلتىماسىنى تەستىقلاپ ، مەسئۇت سابىرنى شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ رەئىسلىكىگە تەيىنلىدى . بۇ خەۋەرنى ئىلى تەرەپ دەرھال قاتتىق قارشى چىقتى . 5-ئاينىڭ 20-

گۇنى ئۇرۇمچى كوچىلىرىدا مەسئۇتنا ئارشى چاپلانغان لوز
شۇئارلار پەيدا بولدى. 21-گۇنى جىالخجۇجۇك ناھىيەتجانىنى
ئىپ قىلىپ، مەركىزى ھوكۇمەتنىڭ ئارارنى مەلۇم قىلىدى
ئاڭلاش يىغىنلا ئوتۇلىمايدىغانلىقىنى بىلدۇرىدى، بىر مۇنچە د
لارنى كورسەتتى، جالڭجۇجۇكنىڭ رەئىسلىكىنى داۋاملىق ئوش
بېجىرىشىنى، يەنى ئولكە باشلىغىنى خەلق سايلاپ چىقتىچە رە
بولۇپ تۇرۇشنى تەلەپ قىلدى. جالڭجۇجۇك: «بۇبۇرۇق ئېلان قىل
بولدى، ئۇنى ئۆزگەرتىش مۇمكىن ئەمەس دىدى». شۇنداق ق
ئىككى قەرەپ بۇزۇلۇش گىرۇپپىسىگە بېتەكچى بارىدى.

5 - ئاينىڭ 28 - كۇنى مەسئۇت سابىرى خىزمەت تا
رۇژىلىش مۇراسىمى ئوتكۇزىدى، ئىلى تەرەپنىڭ ئولكىباشلىق ھ
مەت ھەيئەت ئەزالىرىدىن بىرسىنى قاتناشتىدى. مۇراسىم يېغى
قەشقەردىن كەلگەن ئولكىلىك كېڭەش ئەزاسى ئوسمان ئۆ
سۇپىتىدە سۆزگە چىقىپ، جالڭجۇجۇكدىن ئۆز ئولى بىلەن ئ
لىنغان تېجىلىق بىتىمنى ھەمدە ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ سىياسى
لارنى يولغا قويۇش پروگراممىسىنى تەلتۇكسۇس ئىجرا قىل
تەلەپ قىلدى. ئۇنىڭ غەرىزى روشەن بولۇپ، مەسئۇتنىڭ ر
بولۇشىغا رازى ئەمەس ئىدى.

مەسئۇت خىزمەت تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ئىلى تەرە
لىرىدىن بولغان ئولكىلىك كېڭەش ئەزاسىدىن 40 نەچچە
ئادەم جالڭجۇجۇكنا خەت يېزىپ: تېجىلىق بىتىم ئىرچىل ئىجر
لىنمىدى، ئولكىلىك ھوكۇمەت ئۆز خىزمىتىنى ئورۇنلىمىدى،
كىلىك ھوكۇمەتنى بېيجىڭ تەشكىللەشنى ھاجەتسىز، ئولكىلىك ھ
ەتتىنىڭ ئوجۇشلىرى بىلەن ھەيئەت ئەزالىرى بۇ ئىشتىن ئا
خەۋەردار بولمىغان، ئولكىلىك كېڭەشنى ئەزالىرىنىڭ ماقۇللىشى

ئوتكۈزۈلسىگەن ئەھۋال ئاستىدا رەھبەرلىي بەگگۈدلەشى مۇۋاپىق ئەمەس، بەگگۈدلىمەسلىكنى قەتئى تەلەپ قىلىمىز، دېيىشتى. جالاڭ جۈجۈگنىڭ جاۋاپ خېتىدە: رەئىسىنىڭ بەگگۈدلىنىشى بىلەن تېچلىق بىتىم تەلتۈكۈس ئىجرا قىلىنماي قالمايدۇ، مەركەز ھەيئەت ئەزا-لار بىلەن رەئىسنى بەگگۈدلەشكە ھوقۇقلۇق، مەركەز دەستۇرىنى رەئىسلىكىگە تەيىنلەشنى ئىنجالڭ خەلقىنىڭ ئارزۇسىغا ئويغۇن، مەر-كەزدىن بۈيرۇقنى ئۇزۇگەرتىشنى تەلەپ قىلىش مۇتلەق مۇمكىن ئەمەس دېگەنلەر بايان قىلىنىدى.

شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، قۇمۇل، ئاقسۇ، خوتەن ۋىلايەت-لىرىدىن كەلگەن كېڭەشنى ئەزالىرىدىن 60-70 ئادەم بىرلىكتە جالاڭ جۈجۈگنىڭ خېتى يېزىپ، مەركەزنىڭ قارارىنى ھىمايە قىلىدىغانلىق-ىنى، مەسئۇت سابىرىنىڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت رەئىسلىگىگە تە-كىيىنلەنگەنلىگىنى ئالقىشلايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى.

شۇنداق قىلىپ، شەرقى تۈركىستانچىلار بىلەن پانتۈركىست-لار (تۈركچىلەر دەپمۇ ئاتىلىدۇ) ئارىسىدا، مەسئۇتنىڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت رەئىسى بولۇشىنى ھىمايە قىلىش يۈزىسىدىن كەسكىن توقۇنۇش پەيدا بولدى. ئىلى تەرەپتىكى ئەندىگىزىت جالاڭجۈجۈگنىڭ بۇ ئىشى جۇگگودا ئەنئەنە بولۇپ كېلىۋاتقان «ئوزى بىلەن ئوزىنى ئىدارە قىلىش» سىياسىتىنىڭ زىيادە قىلىنىشى دەپ يازدى.

ئىلى تەرەپتە ئۇيۇشقان تۈرلۈك ئولكىلىك (ئىلى، تار-باغاتاي، ئالتاي) دە مەسئۇتقا قارشى چوڭ كولەملىك ھەرىكەت قوزغىلىپ، ئۇلارنىڭ تەشەببۇسى بويىچە قارشىلىق كۆرسىتىش ئۈچۈن ئىلى ۋىلايىتىنىڭ ئارقىلىق كەڭ دائىرىدە قارشىلىق ھەرىكەتلەرنى ئېلىپ بارىدىغان ئىپادىسى ئەڭ كەسكىن بولغان چايلار: قەشقەر، تۇرپان،

ئوخسۇن، پىچاندىن ئىبارەت. قەشقەردە قوللانغان ئۇسۇللىرى
يىغىن ئېچىپ سوزلەش، نامايىش ئوتكۈزۈش، ئۇرپان، ئوخسۇن
پىچان ناھىيىلىرىدە بولسا، ھەربىي ھەربىكەت قوللانمدى
مانما بۇ- ئۇرپان قوزغىلىڭى ۋەقەسىنىڭ سەۋەبلىرىنىڭ
بىرسى.

ئەخمەتجان كورسەتكەن ئابدۇراخمان مۇھتى ئۇرپانغا ھاكى
بولغاندىن كېيىن، ئاستانىنى بازا قىلىپ، شەرقى «ئۇركىستان ئى
قىلاپچى ياشلار ئىتتىپاقى»نى قۇرۇشقا ئاكتىپ كىرىشتى. ياشلار
ھەربىي مەشق ئوگەتتى ۋە ئۇرۇمچىدىكى ئەخمەتجان قاتارلىق ئادە
لەرنىڭ سىياسى جەھەتتىكى قۇلايلىقلىرىنى پەردە قىلىپ، ئۆزلۈكس
ھەم مەخپى ھالدا قۇرال - ياراق توشۇپ تۇردى. شىنجاڭدا تۇ
رۇشلۇق قىسىملارنىڭ باش قۇماندانلىغى ئاللىقاچان خەۋەر تېپىپ
جالڭ جۈجۇڭغا دايىم مەلۇم قىلىپ، يۇزبېرىش ئېھتىمالى بولغا
قوزغۇلاڭنى كۈزۈتۈپ تۇردۇق. دەسلەپتە جالڭ جۈجۇڭ ئۇلارنى
بۇنداق قىلىشىغا ئىشەنمىدى، كېيىن ئېھتىيات بىلەن رازۇيت قىلىپ
ئالدىنى ئېلىشتىلار دەپ يولىيورۇق بەردى. 5 - ئاينىڭ 28 - كۈنى
مەسئۇت ئوڭكىلىڭ ھوكۇمەت رەئىسى بولۇپ ئولتۇرغاندىن كېيىن
يەنى 6 - ئاينىڭ 5 - كۈنى بەيتىڭ ۋەقەسى پارتلىدى، بۇ
ئۇرۇمچىدىكى يېڭىن ئەتراپىدا تۇرۇشلۇق بىرقىسىم قوشۇننى گۇمراھ
قا ئېلىپ، ئىلى تەرەپ تېخىمۇ ئۇبدان پۇرسەت كەلدى دە
ئويلاپ، دەرھال ئىش باشلاش قارارىغا كەلدى. 6 - ئاينى
ئوتتۇرلىرىدىن تارتىپ 7 - ئاينىڭ باشلىرىغىچىلىكى كەينى - كە
ندىن توۋەندىكى ۋەقەلەر يۇز بەردى:

1 - تۇرپان يېڭى شەھەرگە يېقىن جايدا، گومىنداڭ مۇھاپ
زەتچى ئەسكەرلىرىنىڭ ملىتىقلىرىنى بۇلاش ۋەقەسى يۇز بەر

ەمدە بىرئەسكەرئېغىر ياردار قىلىندى.

2 - 10 نەچچىدىن، 20، 30 دىن بولۇشۇپ، تۇرپان ئەترايىدا
ەربىي ماشىنىلارنى بۇلاش، قاتناشقا توسقۇنلۇق قىلىش ھەتتا ما-
شىنىدىك ئۇستىدىكى ھەربىي ئاشلىقنى، جابدۇق- سايمانلارنى بو-
لاش ئىشلىرى ئىلگىرى - ئاخىر 4، 5 نۆۋەت يۈز بەردى.

3 - ئابدۇراخمان مۇھتى قاتارلىقلار، تۇرپان ناھىيىلىك ئو-
تۇر ئۇيۇشمىسىغا ئامانى يېغىپ مەجلىسلەرنى ئاچاتتى. تۇرۇش-
ۇق قىسىملارنى ھەرخىل بەدنامىلار بىلەن ھاقارەت قىلاتتى، ئام-
ىنى ئاشلىقئالارنى ھوكۈمەتكە سېتىپ بەرمەكلەر ..... دەپ قۇ-
ۇرتاتتى، يەرلىك خەلقنى قوزغۇلۇپ، خەنزۇلارنى دۇشمەن كو-
ۇشكە، تۇرۇشلۇق قىسىملارنى ھەيدەپ چىقىرىشقا ئاكتىپ دەۋەت
ىلاتتى.

4 - تۇخسۇن، تۇرپانىدىك 30 كىلومېتىر غەربىدە بولۇپ،
ەنۇبىي شىنجاڭغا قاتنايدىغان يولنىڭ تۇگۇنى ئىدى. ئاغزى. ئىلى
ەرەپ ھۇشۇ جايغىمۇ ئادەم ئېۋەتىپ بىر قىسىم كۇچ ئۇيۇشتۇردى،
وخسۇن بازىرىنىڭ 50 كىلومېتىر غەربىدىكى ئالغۇينى
ازا قىلغان ھالدا ئەخمەتجان تەيىنلەپ ئېۋەتكەن كادىر خەمىت
اشچىلىغدا، 40، 50 مىلتىقلىق 4، 500 ئادەم يىغىلىپ، تاش
ولغا پات - پات ھۇجۇم قىلىپ، جەنۇبى شىنجاڭنىڭ ئاشلىغىنى
ىمالى شىنجاڭغا توشۇشقا توسقۇنلۇق قىلىدى. بىر قېتىم ئۇلار
ىر يولوچىنى ئولتۇرۇپ، يەنە بىر يولۇچىنى ياردار قىلىدى. شۇ-
ىگدەك ئۇلار ئىلانلىقتا يېقىن ئەترايتىكى خەلقنىڭ ئاشلىق ھەم
ات - ئۇلاقلىرىنى تارتىۋالدى. توخسۇن ناھىيىلىك ھوكۈمەت ئا-
ەم ئېۋەتىپ ئۇلارغا نېسىھەت قىلىدى، ئۇلار: گومىنداڭ ئەسكەر-
ىرى تۇرپان، توخسۇن، پىچان ئوچ ناھىيىدىن چىقىپ كەتسۇن،

مەسئۇت ئولكۇلۇك ھوكۇمەت زەئىدلىگەندىن ئېلىپ ئاشلانسۇن،
گەن تەلەپلەرنى قويۇشتى.

5 - پىچاندا (پىچان، تۇرپاننىڭ شەرق تەرىپىدە بول
تەخمىنەن 30، 40 كىلومېتىر كېلىدۇ) 7 - ئاينىڭ 8 - كۈنى
دىن ئارتۇق قۇرالالانغان ئاما لەھىجىندىكى ساقچى ئىدارى
مۇھاسىرە قىلىپ، ئۇنىڭ كادىر - ئەسكەرلىرىنى پۈتۈنلەي يوقۇ
قۇرال - يارىقلىرى بىلەن ئاتلىرىنى بۇلاپ كەتتى؛ ئارقى
خانىدو ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىدىكى مۇھاسىرىگە ئالغاندا،
يەرلىكى ساقچى - ئەسكەرلەرنىڭ ئالدىدىن تەپىيارلىغى
غاشقا، ئىستېھكاملارغا كىرىۋېلىپ قارشىلىق كۆرسە
شۇنىڭ بىلەن مەخسۇسى ئەھمەلگە ئاشمىدى. بۇ ئادەت
كوكسىيارغا تۇپلۇشۇپ، پارتىزانلىق پائالىيەتلىرىنى ئېلىپ
دى. پىچان ناھىيىلىك ھوكۇمەت ئادەم ئېۋەتىپ نېمىشقا قىلا
ئۇلار ئۇزلىرىگە «ئىنقىلاۋى ئارمىيىنىڭ شەرقى تۇركىستان پارت
ئەترىتى» دېگەن نام بېرىپ 7 تۇرلۇك تەلەپ قويۇشتى، ئاسا
نى يەنە گومىنداڭ ئەسكەرلىرى تۇرپان، تۇخسۇن، پىچان
ناھىيىدىن چىقىپ كەتسۇن، مەسئۇت ئولكۇلۇك ھوكۇمەت زەئى
گىدىن ئېلىپ تاشلانسۇن دېگەنلەردىن ئىبارەت بولۇپ تۇخ
ئالغۇيىدىكى بىر قىسىم ئادەملەرگە ئوخشاشلا گەپ قىلاتتى.

6 - يەتتىنجى ئاينىڭ 10 - كۈنى پىچان ياكىخىغا يېقىن ج
200دىن ئوشۇغراق ئادەم شۇ جايدىكى ساقچى ئىدارىسىغا ئۇش
تۇت ھۇجۇم قىلدى، بىرنەچچە ساقچىنى ئولتۇرۇپ، بىرقانچە
تىنى تارتىۋېلىشتى، ناھىيىلىك ھوكۇمەتنىڭ شۇ جايدىكى 10
دادىنىڭ ئوشۇغراق ئاشلىغىدىن ھەرچىنەرسە قالدۇرماي بۇلا
كەتتى.

مۇشۇ جەريانىدا كىچىك تىپتىكى بۇ كۆچمەلىك خىلمۇ - خىل ھەركەتلىرى، ئۇنىڭ ئۇزگۇرۇشى ۋە ئىلگىرىلەشى ئەھۋالىدىن قارىغاندا تومۇرى بىر تۇتاش بولۇپ، ئەخمەتجان قاتارلىقلارنىڭ باش قاتۇرۇپ، مەلۇم پىلانلارنى ئىشلەپ چىققانلىغىنى، شۇنىڭ بىلەن جاڭ جۇڭدا قانداق ئىنكاس بولىدىغانلىغىنى سىناپ كۆرمەكچى بولغانلىغىنى چۈشەنگىلى بولاتتى. بۇ خىل ۋەقەلەر ئۇزۇلۇكسىز يۈز بەرگەندىن كېيىن، مەن جاڭ جۇڭغا شۇنداق بىكىرلەرنى قويدۇم: 1 . تۇر-پان ھاكىمى ئابدۇراخمانىنى دەرھال يوقىتىشى: 2 . يەر-لىك ھەربىلەر بىلەن ساقچىلارغا قوزغۇلاڭچىلارنى بېسىقتۇرۇش بويرۇغى چۈشۈرۈش؛ 3 . تۇرپان، پىچان، تۇخسۇن تۇڭ ئاھىيىدە تۇرۇشلۇق قىسىملارنىڭ كۆچمى ئەھۋالغا قاراپ ئارتتۇ-رۇش كېرەك. جاڭ جۈڭجۇڭ بۇنداق قىلىساق ئىلى تەرەپ بىلەن تامامەن بۇزۇلۇشۇپ كېتىپ، بىر يىلدىن بۇيانقى شىنجاڭنىڭ تېچ-لىق ھالىتىنى ساقلاپ قېلىش مۇمكىن بولماسلىقىن دىگەن ئەندە-شە بىلەن ئىككىلىنىش ئىپادىسىدە بولدى. بىزگە سەۋرى قىلىپ، يەنە جىم تۇرۇپ كۆزۈتۈشكە، ئىلى تەرەپنىڭ كىيىنكى ھەركىتىگە قاراپ تاپشۇرۇق بېرىشنى بىر نەرسە دەيلى دىگەن يولىيورۇقنى بەردى. جاڭ جۈڭ-ڭنىڭ يولىيورۇقىغا بىنائەن ھەربىر دۆزىيە - پولكلارغا تېلېگرامما يوللاپ، ئۇلارنى مۇمكىن قەدەر سەۋرچانلىق بىلەن يول قويۇپ، شىنجاڭ تېچلىغىنى قوغداش بىلەن بىرۋاقتتا، يۇقۇرى ھۇشيارلىق ئىچىدە تەيسىيار تۇرۇڭلار، ئەگەر «قوزغۇلاڭچى» لار ھۇجۇم قىلسا قەتئى قايتارما زەربە بېرىڭلار، دەپ تاپشۇرۇق بەردىم.

ئەخمەتجان قاتارلىقلار جاڭ جۈڭنىڭ بېسىقتۇرۇش تەدبىرى

قولالانمىغانلىغىنى يەنە سوھبەتلەشىش ئىپادىسىنىڭمۇ يوقلىغىنى
روپ ، جاڭ جۈجۇڭ قىيىن ئەھۋالدا قاپتۇ دېگەن تونۇشقا كە
چۈنكى ئۇ چاغدا گومىنداڭ بىلەن كۈچەنمەك ئارىسىدا ج
سوقۇشى بولۇۋاتقان مەزگىل بولۇپ، گومىنداڭ قىسىملىرى ھ
مەغلۇبىيەتكە ئۇچراۋاتاتتى، گومىنداڭ ھوكۇمىتى غەربكە نەزەر
لمىشقا ئاجىز ئىدى، جاڭ جۈجۇڭنىڭ ۋەزىپىسى كۆچمەنلىك بې
شىنجاڭنىڭ مۇقىملىغىنى ساقلاپ قېلىش بولغانلىقتىن بىسىقتۇ
تەدبىرى قوللانمىدى ، بۇزۇلۇشۇپ كەتسەك، يېڭىۋاشتىن سو
پەيدا بولۇشىدىن ئەنسىرەيتتى .

7 - ئاينىڭ 12 - كۈنى توخسۇنىدىكى بىرقىسىم كۈچ ئۇ
تۇتىلا كۆمۈشكە ھۇجۇم باشلاپ ، شۇ جايدا تۇرۇشلۇق
سىمنى يوقۇتۇشقا ، جەنۇبى شىنجاڭنىڭ قاتناش يولىنى ئۈزۈپ
لاشقا ئۇرۇندى . كۆمۈش - توخسۇندىن قاراشەھەرگە بار
غان قاتناش يول ئۇستىدىكى بىر بازار بولۇپ ، تۇخسۇ
50 نەچچە كىلومېتىر كېلەتتى .ئۇ جايدا 128 - دىۋىزىيە
ئەسكىرى لىيەنى (روتىسى) تۇراتتى، دىۋىزىيە ئى
قارا شەھەردە ئىدى.

7 - ئاينىڭ 12 - كۈنى تۇرپان ھاكىمى ئابدۇراخمان مۇ
مۇئاۋىن ھاكىم باۋدۇن قاتارلىقلار ، ناھىيە شەھىرىدىن ئوغۇرلۇ
قېچىپ ئاستانىغا بارىدۇ، ئۇ يەردە ئۇرۇمچىدىكى ئويغۇر ئۇيۇ
سىدىن ئەۋەتىلگەن نامانجانلار بىللەن بىللە، تۇرپان، پىچان ئ
جايدىكى كۈچلەرگە قۇماندانلىق قىلىدۇ ، تەشكىللىنىش ھالدا ق

لانغان پىيادە ھەم ئاتلىق قوزغۇلاڭچىلارنىڭ سانى تەخمىنەن 700 ـ 800 كىشى بولۇپ، ئۇنىڭغا توپلانغان ئامما قېتىملىسا 1000 دىن ئاشاتتى. بۇلار 20 دىن ئارتۇق ئېغىر - يېنىك پىلىموت، 5 - 6 خىل مىلتىق بىلەن قۇراللانغان ھالدا، 13 - كۈنى كۈندۈز سائەت 4 لەردە سىڭگىم ئاغزىغا ھۇجۇم باشلىدى. سىڭگىم ئاغزى تۇرپاندىن 30 كىلومېتىر شەرقتە جايلاشقان بولۇپ، قۇمۇلغا قاتنايدىغان مۇھىم ئورۇن، سىڭگىم ئاغزىدىن تاش يول بويلاپ شەرققە ماڭسا، ئىككى تەرىپى بىپايان دوڭلۇكلەردىن ئىبارەت. شۇنىڭدەك سىڭگىم ئاغزىغا يېقىن جايدا خېلى مۇھىم بىر كۆۋرۈك بولۇپ قاتناشنىڭ بېخىتلىكى ئۈچۈن، بىز بىرىنىڭ (باتالىيون) ئەسكەر تۇرغۇزۇپ مۇھاپىزەت قىلاتتۇق. بۇ قىسىم تاغ ئاغزىدا ياش يولنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى دوڭلۇكتە ئوزلىرى سېلىۋالغان مستەھكەمدا قۇراتتى. ئۇ چاغدا تۇرپان، پىچان ئىككى جايدا ئۇرۇشلۇق تەخمىنەن 4 يېنىڭ (باتالىيون) ئەسكىرى كۈچسىز بارئىدى (بۇنىڭغا سىڭگىم ئاغزىدا تۇرۇشلۇق بىر باتالىيون كىرىدۇ)، بۇ- نىڭغا 78 - جۇن (كورپۇس) قارمىغىدىكى 176 - دىۋىزىيەباشلىغى ۋە ئۇنىڭ قۇماندانلىق قىلاتتى. دىۋىزىيە ئىشتابى تۇرپاندا تۇراتتى. ئەخمەتجان قاتارلىقلارنىڭ قۇمانداسىدىكى تۇرپان، پىچان، توخسۇن ئۇچ ناھىيىدىكى قۇراللىق كۈچلەر، كۈچنى توپلاپ كۈ- ئۈش، سىڭگىم ئاغزى ئىككى جايغا ھۇجۇم قىلدى، ئۇلارنىڭ ھۇجۇمى بوشى ئەمەس ئىدى. دەمەك بۇ جايلار جەنۇبى شىنجاڭ ئىلەن شىمالى شىنجاڭ قاتناش يولىنىڭ مەركىزى بولۇپ، شىن- ئاڭنىڭ ئوتتۇرا چاپى ئىدى، مۇبادا بۇ نۇقتىدىكى قوزغىلاڭ قۇ- ۋەپسىقىيەتلىك چىقسا، جەنوبىي شىنجاڭ ھەم شەرقىي شىنجاڭدا ئارقىمۇ

ئارقا قوزغۇلاڭ چىقىشىغا تەسىر كۆرسىتەتتى، ئۇرۇمچىگە تەھ
تۇغۇلاتتى، يەنى: ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي ئۇچ ۋىلايەت بىل
ئىككى تەرەپلەپ قىستاش ۋەزىيىتىنى پەيدا قىلىپ، گومىنداڭ
ھىنجاڭدا ئۇرۇشلۇق قىسمىرىنى ئۇچ پارچە قىلىۋېتىپ، ئاھا
پايدىسىزلاشتۇرۇش پەيدا قىلماقچى ئىدى.

كۆمۈشىسىگىم ئاغزىدىكى قىسىملار چىددىي يارىدىم بېرى
تەلەپ قىلىدى، ھەر بىر كورپۈس، دىۋىزىيە، پولك باشلىقلا
كەينى - كەينىدىن تېلېگىراممىا يوللاپ، قەتئىي بىر قۇرۇ
تەلەپ قىلمىشاتتى. بولۇپمۇ 78 - كورپۇس باشلىغى يې چېكى
زى تۇرۇشلۇق قۇتۇبىدىن كېلىپ مەن بىلەن كورۇشكەندە
لاپ تۇرۇپ، ئەگەر ئەھمىدى قەتئىي بىر قۇرۇشنى
بىرنى قوللانمىساق، ئولسەك چەسىدىمىزگە جاي تېپىلمايدۇ! دې
مەن بۇ ئەھۋاللارغا ئاساسەن، ۋە ھەر دەرىجىلىك باشلىقلار
تەلىۋىنى جاڭ چۇڭچۇڭغا مەلۇم قىلىپ، ئەمدى ئىش
لەنمەستىن، كەسكىن بولۇشنى تەلەپ قىلدىم. جاڭ جۇڭ
پان، تۇخسۇن، پىچان ئۇچ ناھىيىلىك چەنۇبى شىنجاڭ، شە
ھىنجاگلارنى بىر-بىرىگە چېتىپ تۇرغان بوغۇزئىكەنلىكىنى، ئىلى تەر
تاقتۇرۇپ قويۇشقا زادى بولمايدىغانلىغىنى، ئۇلار ئېگەللىۋالس
بىزنىڭ ھايات يولىمىزنى بوغۇپ قويىدىغانلىغىنى چۈشۈندە
ھۇڭا كەسكىن بۇيرۇق بېرىپ: «قەتئىي بىسىقتۇرۇ
تەلتۈكۈس تازىلانسۇن، سەن بىرتەرەپ قىلمىشقا تولۇق ھوقۇقلۇ
دىدى. جاڭ جۇڭچۇڭنىڭ بۇ خىل قەتئىي پوزىتسىيىسى بى
گېپى، مەن ئۇچۇن تەسەللى بولدى. چۈنكى ئۇ چاغدا مەن
تۇن ھىنجاگنىڭ ھەربى قۇماندانلىقىغا جاۋابكار ئىدىم. ئۇنداق

رەكلەپ ۋەزىيەتتىكە ، ئىلارتىۋېتىچە بېرىل قىرىيۇمسۇز دەپ ، كەلگ
زىمىستىدىن ئىلگىرىلەپ قالالىساق ، ئەنىچىنىڭكى مەركىزى
ھۆكۈمەتكە چاقىرىپ بېرىشنى ئەمەس بېرىلانتىسى . مەن
يەنە جالگ جۇجۇگ يېتىۋالىدىغان دېگەن ئەندىشىدە ، «ئەگەر
ئەخمەتجان قاتارلىقلار سىزگە ئەسكەرتمەيلە ئەمەلگ ، ئىلاجى بارىچىلىق
يولى بىلەن ھەل قىلىلگ دەپ تەلەپ قويسا ، قانداق قىلىسىز ؟ »
دەپ سورۇدۇم . جالگ جۇجۇگ ماگا : «ئۇزۇم ئىلاجى قىلالمەن . مەن
مېنىڭ دېگىنىم بويىچە ئىشلەۋەرسەگ بولىدى» دېدى . مەن جالگ جۇجۇگ-
نىڭ يېنىدىن چىقىپ ، باشقا قۇماندانلىققا كېلىپ دەرھال جىددى
ھەربى يىغىن چاقىردىم ، ئىشتىراك قىلغانلار : 5 نەچچى گاتلىق كورپۇس
باشلىغى ماچېڭشىيالگ ، 78 - كورپۇس باشلىغى يېچ چىلگ ، 46 - دە-
ۋزىيە باشلىغى لوھۇرېن ، تەمىنات ئىدارىسىنىڭ باشلىغى شىيارد-
جالگ ، باشقا قۇماندانلىقنىڭ شىتاب باشلىغى شېن چىلگ ، شىتاب باشلىغ-
نىڭ ئورۇنباسارى لىيوكەيجيا قاتارلىقلار بولۇپ ئۇلار شىتاب باشقارمىسى-
نىڭ ۋەزىيەت ئەھۋالى توغرۇلۇق دوكلاتنى ئاگلىغاندىن كېيىن ، مەجلىستە
نوۋەندىكىدەك ئورۇنلاشتۇرۇش قارار قىلىندى .

1 - كۈمۈش ، سىڭگىم ئاغزى ئىككى جايدىكى قىسىمغا قاتتىق
ئورۇپ قارشىلىق كورسۇتۈپ ئۇزەكلارنى قوغداپ يارەدەم كۈ-
پۈگلار دەپ دەرھال تېلېگىرامما يوللاش .

2 - ماجۇنجاگغا توخسۇندىكى يېچ چاگشۇ باشچىلىغىدىكى ئاتلىق پو-
لىكقا توخسۇن ناھىيە شەھرىنى مۇھاپىزەت قىلىدىغان بىر قىسىم
قالدۇرغىنىدىن قالغىنى ئاساسلىق قىسمىنى يېچ تۇاڭ-
اق جالگ شەخسەن ئۇزى باشلاپ چاپسانلىق بىلەن سىڭگىم ئاغزىغا

ھېتمىپ بېرىپ، «ئەسىيانچىلار»غا زەربە بېرىش ۋە تازىلاش ھ
قىدە دەرھال تېلېگىراممىا بېرىش.

3 - يېڭ جۇنجاڭغا قۇمۇلدا تۇرۇشلۇق 178 - دڤىزىيە ب
لىغى مۇئىرونلۇك ئىككى باتالىيون پىيادە ئەسكەرنى ئاپتوماش
دا (ئۇ چاغدا قۇمۇلدا ئاپتو ماشىنىدىن تەركىپ تاپقان بىر تۈ
پىولىك تۈرالغۇسى) سىڭگىم ئاغزىغا يارداملىشىپ ئۇچۇتلىش تەرەپ
تېلېگىراممىا يوللاش بىلەن، يېڭ چاڭشۇنلۇك پولكى بىلەن
لىكتە شۇجايدىكى «ئەسىيانچىلارغا» زەربە بېرىشكە ۋە يوقۇت
قا بويرۇق بېرىش.

4 - قاراشەھەرده تۇرۇشلۇق 128 - دڤىزىيە باشلىغى ج
زۇيىڭگە مەلۇم ساندىكى ئەسكەرى كۈچ بىلەن بىر تۈەنجا
دەرھال كۈمۈشكە ئۇچۇتلىپ شۇ جايدىكى «ئەسىيانچىلار»
يوقۇتۇشقا بويرۇق بېرىش.

5 - ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق 46 - دڤىزىيە دەرھال
پىيادە ئەسكەرلەر باتالىيونى ئەۋەتىپ، تەمىنات ئىدارىسى تەي
لىغان ئاپتوماشىنىدا داۋانچىڭ ئۇرۇمچىدىن تۇرپا
ماگىدىغان تاش يولىدىكى ئۇستىدە، ئۇرۇمچى بىلەن ئارلىقى 0
90 كىلومېتىر كېلىدۇ)نىڭ جەنۇبىدىكى ئىگىزلىكتە مۇداپىئە
رۇشكە، ئېتىپ يۇرگەن «ئەسىيانچىلار»نى توساپ زەربە بېرى
بويرۇق بېرىش.

6 - ھەر جايدا تۇرۇشلۇق قىسىملارغا تېلېگىراممائارقىلىق ئەھۋ
ئۇختۇرۇپ، ئۇلارنى ھۇشيارلىق بىلەن تەييار تۇرۇشقا، ئ
ئەسىيان چىقىدىغان گۇمانلىق ئەھۋال كورۇلسە دەرھال بېسىقتۇرۇ
تاپشۇرۇش.

ئۇنتۇلمىغان بولسام، بۇ يىغىن 7 - ئاينىڭ 13 - كۈنى

سائەت 12 لەردە ئېچىلغان بولسا كېرەك . يىغىنىنىڭ قارارى بو-
لۇپ ئوتكەندىن كېيىن دەرھال ئەمەلگە ئاشۇرۇلدى.

7 - ئايىنىڭ 14 - كۈنى ئەتتىگەن سائەت 8 لەردە بۇرھان
فۇجۇشى كېلىپ، مۇھىم ئىش ئۈستىدە مەن بىلەن كۆرۈشمەكچى
بولدى،مەن نېمە ئىش توغرىسىدا ئىكەنلىگىنى ئاساسىي جەھەتتىن پەرەز
قىلىپ مۇرىسىنى قىلماسلىق، يول قويماسلىق ئۈچۈن قەتئىي نىيەتكە
كەلدىم، ئۈيان - بۇياندىن قۇرۇق پاراڭلاشتۇق، لېكىن رەسمىي پارە-
خورمزنىڭ ماۋزۇسىغا ئوتمىدۇق. بۇرھان فۇجۇشىنىڭ مەخسىدىچە بول-
مىغاندا ئۇنىڭ كېلىشى مەقسىدىنى ئاۋال مېنىڭ سوردىشىمنى، شۇنىڭ
بىلەن سوھبەتنە ئاساسى ماۋزۇغا كوچۇشۇمنى ئۈمىت قىلاتتى، مەن
بۇ بولسام ھېچقانداق ئىش بولمىغاندەك ئۇنىڭ بىلەن قۇرۇق پاراڭ
سېلىشتىم . ئۇ، تاقەت قىلالماستىن ئۇشتۇمتۇتلا : «يېقىندا چەت
جايلاردا بىرەر ۋەقە يۈزبەردىمۇ؟ «دەپ سوراپ قالدى، مەن ئۇ-
نىڭغا: «باۋ فۇ جۇشىنىڭ دەۋاتقىنى نېمە ئىشكەن؟» دەپ سۇئال
قويدۇم. بۇرھان: «ئاگلىشىمىزچە تۇرپان، توخسۇن ئەتراپىدا خەلق
چاتاق چىقىرىپتۇ، ئۇرۇمچىدىن ئۇ جايلارغا ئەسكەر ئەۋەتىلىپتۇ دەپ ئاگلىدۇق ، ھەقىقى ئەھۋال زادى قانداقكەن ؟»-
دى. «ئۇ جايلاردا مەسىلە چىقتى ، ئادەتتىكى چاتاق چىقىرىش
بولماستىن تەشكىللىك ئىسيان چىقتى» دېدىم. «سۇئال
ۋاقىسىدىن شۇنى سوراپ باققىم بار، سىزنىڭچە قانداق بىرتە-
ئەپ قىلماقچىسىز؟» دەپ سۇئال قويدى. مەن ئۇنىڭغا: «سىزچاك
رۇمۇرنى بىلەن كورۇشتىكىزمۇ يوق؟» دىگەن سۇئالنى قويدۇم .
مەن بايقىدىن چاك چۈرۈنىڭ قېشىدىن كېلىشىم، چاك چۈرۈنغا :
ئۇرالمىق بېسىقتۇرۇش تەدبىرى قوللانماستىن، ئەك ياخشىسى تېچ

يول بىلەن ھەل قىلىنسا دەپ تەگلىپ بەردىم» دە
بۇرھان. «جاڭ جۇرىن سىزگە نېمە دەپ جاۋاپ بەردى؟» دەپ سور
سەن. «جاڭجۇرننىڭ دېيىشىچە، ئۇ ئەھۋالنى ئېنىق بىلمەيدىكەن،
سىلىگىدىن سوراپ باقسىگىز» دېگەن گەپنى قىلدى. - دېدى بۇر
«ئابدۇراخمان مۇھتى تۇرپانغا ھاكىم بولغانلىك ماۋەپ
ھەر خىل تەشكىلى پائالىيەتلەرنى ئېلىپ بارىدى، بولۇپمۇ مە
ئۇرالىنىش بىلەن شۇغۇللاندى، بىز ئالالا قاچان خەۋەر تاپ
يېقىنقى بىر ئاي ئىچىدە، ئۇلار: ھەربى ماشىنىلارنى توساپ،
تاشقا كاشىلا قىلماقتا، دولەت ئارمىيىسىنىڭ قورال - يارا قىل
بۇلاپ، ساقچى ئورۇنلىرىغا ھۇجۇم قىلماقتا، شۇنىڭدەك ئا
يامان غەرەزلىرىنى تەشۋىقات يۈرگۈزۈپ، مىللەتلەرنى
ئىناقلىقىغا بولغۇنچىلىك سالماقتا، خەلق ئاممىسىغا تەھدىت
لىپ، ھوكۇمەتكە ئاشىلىق سېتىپ بېرىشنى رەت قىلماقتا،
ئۇلارنىڭ بۇنداق خىلمۇ - خىل قىلمىشلىرى، قىسىلىرىمىزدىكى ئۇقۇش
ئەسكەرلەرنىڭ غەزەپ - نەپرىتىنى قوزغىدى. شىنجاڭ
دا تۇرۇشلۇق قىسىملارنىڭ باشى قۇماندانلىق شىتابى
جۇرننىڭ يېكرەگە بىنائەن، بارلىق ئوفىتسېر - ئەسكەرلەرگە،
سەۋرچانلىق بىلەن، ھەر قانداق ھاقارەتكە چىداپ، يول قو
لار، شىنجاڭدا بەرپا قىلىنغان تىنچلىقنىڭ ئاساسىنى مۇستەھكە
لى، دېگەننى تەۋسىيە قىلىپ كەلدۇق. ئۇلار ئەمدىلىكتە د
ئارمىيىسىگە ئوچۇقتىن - ئوچۇق ھۇجۇم قىلىپ، تۇرپان، تو
پىچان ئۈچ ناھىيىدە تۇرۇشلۇق قىسىملارنى يوقۇتىشقا، چەن
شىنجاڭ ھەم شەرقى شىنجاگنىڭ يول قاتنىشىنى ئۈزۈپ تاشلا
گويا بىر ئادەمنىڭ گېپىنى بوغۇپ قويغاندەك، بىزنى ئولۇم
لىتىگە يەتكۈزۈشكە ئۇرۇندى. مانا بۇ يا - ھايات، يا مامات

شى، قەدىمكى قارىشىلىق كورسۇتۇپ، قەدىمكى بەسىلىشتۇرۇشتىن باشقا،
چىمارە يىسوق» دىسىدىسم، مەن، بۇرھان، مېنىسىلىك بىرۇ
سوزلىرىنى ئاكلىغاندىن كېيىن، بىر دەم جىم - جىتلىقتا
ئولتۇرۇپ، ئالدىرىماستىن: «مېنىڭچە ئەلۋەتتە ياخشىسى قان توكۇلمەي
گەي، ئولكۇلۇك ھوكۇمەت بىلەن باش قوماندانلىقنىڭ بىرلىكتە
ئاددىم ئەۋەتىپ تەكشۈرۈپ ئىنساندىن ھەل قىلىش چارىسى
ئۇستىدە مۇھاكىمە يۈرگۈزسەك بولار» دىدى. مەن ئورنۇمدىن
تۇرۇپ چىدىلىك بىلەن شۇنداق دىدىم: «بۇ ھەقتە مەسلىھەت
قىلىشىدىغان ئورۇن قالمىدى». بۇرھان يوزىتىيەمنىڭ
قەتئىيلىكىنى كورۇپ، گەپ قىلىشنىڭ پايدىسىز ئىكەنلىكىنى
بىلگەندەك خوشلۇشۇپ كېتىپ قالدى.

مەن بۇ يەردە شۇ چاغدا بۇرھان تۇغرۇلۇق جالۇ جۇلۇ
سىلەن ئىككىسىزنىڭ ئوخشاش بولمىغان قاراشلىرىمىز ھەققىدە قو-
شۇمچە توختۇلۇپ ئوتكۈم كېلىدۇ. جالۇ جۇ ئىنىڭ تونۇشچە:
بۇرھاننىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسى كۈچلۈك (بۇرھان جالۇ جۇ-
لۇغا شۇنداق دەيتۇ: مېنىڭ ئىسمىمنىڭ بۇرھان دەپ قويۇلۇشى،
ۋەتەنزۇلارنى ھورمەت قىلىدىغانلىغىمنى كورستىدۇ)، سەنمىنجۇيمنىڭ
ۋىلادىق ئېتىقاتچىسى، شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئىچىدە
مىلەك بىلىملىك ھەم قابىلىيەتلىك ئادەم ئىدى. شۇڭا جىيالۇجىشىگە
ۋالللىغان تېلېگرامىسىدە، بۇرھاننى سادىق، ئىشەنچىلىك، يېـ
خىشتۇرۇشكە ئەرزىيدىغان زات دەپ كورسەتكەن. مەن شىنجاڭغا
ئۇبەلگەندىن كېيىن، بۇرھانغا خېلى دەققەت قىلدىم، ھەمدە ئادەم
ىلانى 4 دەۋىرنى كورگەن ئادەم دەپ ئاتىشىدىكەن (يەنى: يالۇ
م ئېشىن، شىلۇ شىسەي، ۋۇ جۇشىنلەر ھوكۇمرانلىق قىلغان مەزگىل
ت ۋە، خېلى مۇھىم خىزمەتلەرده بولغان)، ئۇنى شىنجاڭدىكى ئاز

سانلىق مىللەتلەر ئىچىدە ئاز ئۇچرايدىغان زات دېيىشىدىكى
شۇنداق ئۇچۇن مەنمۇ ئۇنداق بىلەن دايىم ئۇچرۇشۇپ تۇرد
كېيىن شەخسەن ئۆزۈم بىر نەچچە نوۋەتلىك پاكىتلار (بۇ م
تە تەپسىلى توختالمايمەن)، ۋە ئاگېنتلىق ئىدارىسىدىكى تەكشۈر
ماتېريالىدىكى ئارقىلىق، سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئۇرۇمچىدە تۇرۇش
باش كونسۇلىغا خىزمەت قىلىدىغانلىغى ئېنىقلاندى. شۇنداق ئۇ
مەن ئۇنىڭدىن ئىھتىيات قىلاتتىم. جاك جۇڭغا: «بۇ ئا
گە ئىشەنگىلى بولمايدۇ» دېدىم. بولۇپمۇ 1946 - يىلى 7 - ئ
يېڭى ئولكۇلۇك ھوكۇمەت قۇرۇلغاندىن كېيىن، جاك جۇك
ھانىنى ئولكۇلۇك ھوكۇمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە كۆتۈر
ئۇنى ئارىلىقتىكى ئادەم دەپ تونۇپ ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش ئارقىلىق
كى تەرەپنىڭ زىددىيەتلىرىنى پەسەيتىش خىيالىدا بولدى، ۋاھالە
ئەمەلىيەتتە بولسا، ئۇ پۇتۇنلەي ئەخمەتجاننىڭ يولىيۇرۇغىنى
لايىتتى. بۇ قېتىمقى تۇرپان قوزغىلىڭى چىققاندىن كېيىن، ئ
تەرەپ بىزنىڭ جىددى بېسىمىمىزنى تەدبىرى قوللانغانلىغىم
كورۇپ، بۇرھانىنى يول مېڭىشقا بۇيرىدى، بۇنىڭدىن ئۇلارنىڭ سە
ئارقا كورۇنۈشىنى تېخىمۇ روشەن كورۈۋالغىلى بولاتتى. شۇنىڭ
مەن شىنجاڭدىكى ۋاختىمدا بۇرھانىنىڭ مىللىتى تاتار ئىكەنلى
بىلەتتىم، ئازاتلىقتىن كېيىنكى ھوججەتلەردە ئۇنى ئۇيغۇر
پېزىپتۇ، بۇنىڭغىمۇ ھەيران بولدۇم.

قوزغۇلاڭنى بېسىقتۇرۇشنىڭ ئوتمۇشى:

كۇمۇش تەرەپتە: 7 - ئايدىكى 12 - كۈنى كېچىسى ئوزل
«شەرقى تۈركىستان پارتىزانلىرى» دەپ ئاتىغان 2 - 300

ئـادەم، ئـۇشتـۇمتـۇت ھـۇجـۇم قىلىـپ، ئـۇ چـايـدا تۇرۇشلـۇق قىسسمندىك قارشىلىقىغا ئۇچرىدى، ھۇجۇم قىلغۇچىلاردا جەڭ قىلىش تەر- بىيىسى كام ۋە ئېغىر تېپىتكى قۇراللار بولمىغانلىقتىن (مەسىلەن: مىنامیوت، پىلىموت قاتارلىقلار)، پەقەت قەھرىمانلىقىلا يۇلۇنۇپ، بىر نەچچە قېتىم قاتتىق ھۇجۇم قىلىپ كوردى. قۇربان بېرىش ھەم ياردار بولۇش ئېغىر بولدى، ھەر قېتىمدىلا چېكىندۇرۇلۇپ تۇردى. 13 - كۇنى چۈشتىن كېيىن يەنە 200 ئـادەم قېتىلىپ، داۋاملىق ھۇجۇم قىلدى، جەڭ بىر كېچە داۋاملاشتى، يەنىلا نېتىجە چىقىرالمىدى. 14 - كۇنى 128 - دىۋىزىيە ياردەمگە ئەۋەتىلگەن قىسىم يېتىپ كېلىپ، ھېلىقى قۇراللىقلارغا تامامەن زەربە بېرىلدى، ئولگەن، ياردار بولغان ۋە ئەسىرگە چۈشكەنلەردىن باشقىلىرى تارقاپ كېتىشتى. يول قاتناشى ئەسلىگە كەلدى.

سىكگىم ئاغزى تەرەپتە: 7 - ئاينىڭ 13 - كۇنى ئەتىگەندە، قىتەشكىللىك ۋە خېلى تەربىيە ئېلىپ قۇرالانغان 6 - 700 چە ئا- دەم، سىكگىم ئاغزىنىڭ جەنۇپ ھەم شىمالىدىكى ئىگىزلىكىنى ئىشـ- غال قىلىپ، «شەرقى تۇركىستان پارتىزانلار ئەترىتى» دەپ يېـ- لىغان ئاق بايراقلارنى كوتەرگەن ھالدا پەيدا بولدى. دۇشمەنلىك ئېتىشى ئالدىدا سىكگىم ئاغزىدا تۇرۇشلۇق قىسىمغا ھۇجۇم قىلدى، قىسىملىرىدىن ئىستىھكامدا تۇرۇپ قار- شىلىق كورسەتتى. ئىستىھكامنىڭ تولىسى چوڭ تاش، پىششىق ئىشلاردىن خېلى پۇختا سېلىنغان، ئەترابىغا چۇڭقۇر خەندەك كو- رۇلغان، ئىستىھكامنىڭ ئىچىدە خېلى مىقتاردا ئاشلىق ۋە ئوق - دورا بولۇپ، مۇداپىئە قىسىمدىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئىچكىرىدىن

چىققان خەنزۇ ئەسكەرلەر ئىدى. ئۇلار: ئەگەر چىلك تۇرۇپ
قىسالمىغانىدا ، «ئىسيانچىلار» تەرەپتىن يوق قىل
دىغانلىقىنى ، بىلەن - بىر يول، جان تىكىپ قارشىلىق
سىتىش لازىملىقىنى ئوبدان بىلەتتى، ھۇجۇم قىلىۋاتقان پارت
لارنى كۆرگەن تەرەپتىكى پارتىزانلارغا سېلىشتۇرغاندا سو
ئىقتىدارى خېلى كۈچلۈك ئىدى، يەنە ئۇلاردا: 20 دىن ئارتۇ
ئېغىر - يېڭىلك پىلىمىوت بار ئىدى . گىرانا تلىرى جەڭ،
جۇم قىلىش كۈچى خېلى كۈچلۈك ئىدى، ئىستېھكامغا قەدە
قەدەم قىستاپ كىلەتتى، قىسىملىرىمىزغا بىر نەچچە گر
ناتتى، ئۇلار ئىستېھكامنى پارتلىتىشنى يېكى ئىستېھكامنىڭ
قىسمىنى پارتىلىتىۋېتىشنى ئارزۇ قىلاتتى . ئەمما ئىستى
يۇختا قۇرۇلغاچقا ئۇلار مەخسىتىگە يېتەلمىدى ؛ ئەكسىچە
بىزنىڭ قىسىملىرىمىز ئىستېھكامغا چىققاندا پىلىۋۇتتىن ئوق چىقاردى،
ناتلارنى ئاتتى. شۇنداق قىلىپ ھۇجۇمچىلاردىن ئۇلۇپ - يار
بولۇش ئەھۋالى خېلى ئېغىر بولغان ئىدى . باتالىيون
لىسىغى (يەڭ جىلىك) چېپىلىك .....نىڭ ماڭغا دىۋىزىيە
شۇ كۈنى تەخمىنەن (13 - كۈنى) 100 دىن ئارتۇق ئادەم ئولگ
ياردار بولغانلار تېخىمۇ جىقراق بولسا كېرەك، 13 - كۈنى
جەڭ تا - دىگەرگىچە داۋام قىلىغان، پارتىزانلارنى
يۇرگۈزگەن بىر نەچچە قېتىملىق ھۇجۇمدىن نېتىجە چىقمى
ئابدۇراخمان قاتارلىقلار ئەترايتىن كۈچ توپلاپ، ئادەمنىڭ
1000 دىن ئاشتى ، سىڭگىم ئاغزى قاتتىق مۇھاسىرىدە قالد
تۇرپان ، پىچان ناھىيىلىرىدىكى تېلېفون، تېلېگراف سىما
ئۈزۈپ تاشلاندى، سىڭگىم ئاغزىغا يېقىن ئەترايتىكى تاش

كوژروكلىرى پارتىلەتىلدى، ئۇلار بىزنىڭ قىسىملىرىمىزغا كېلىدىغان ياردەمنى كېچىكتۈرۈش ئارقىلىق سىڭگىم ئاغزىدىكى قىسىملارنى يوقۇتۇش مەخسىتىگە يېتىش غەرزىدە بولدى. 13 - كېچىسى، يەنە شۇ «شەرقى تۈركىستان پارتىزانلار ئەترىتى» نىڭ بىر نەچچە يىگىت ئادىمى ئىستېھكامغا بېقىنلاشتى، بەزىلەر خەندەكتىن شۇتا قويۇپ ئوتۇپ، ئىستېھكامغا بېقىنلاپ قايتا ھۇجۇمغا ئوتتى، ئۇلار ئىستېھكامنى چوقۇم ئېلىشقا ھەركەت قىلاتتى، مۇشۇلارنى مۇداپىئە قىلىۋاتقان قىسىملىرىمىزدىن خېلى كۆپ كىشى ئولدى، ھەم يارىدار بولدى قۇماندانلىق قىلغۇچىلار تاقەتسىزلەندى، ئۇلار سىمسىز رادىئو ئارقىلىق ئۇرۇش ئەھۋالىنى مەلۇم قىلدى ۋە جىددى ياردەم بېرىشنى ئىلتىماس قىلىشتى. 13 - كۈنى كېچىسى قاتتىق چەلئە كېچىچە داۋام قىلىپ، چۈشتىن - سۈرەنلەر كېتىۋېرىۋىدى، مۇداپىئە قىلىۋاتقان قىسىملىرىمىزنى يوقاتماقچى بولاتتى، لېكىن يارەمچى قىسىم دەل ۋاختىدا يېتىپ كېلىپ، ئۇلارنىڭ ئۇرۇنۇشلىرىنى بۇزۇۋەتتى. 5 - ئاتلىق كورپۇسنىڭ توخسۇندا ئۇرۇشلۇق بىۋاستە ئاتلىق پولكى، بىر لېيەن ئەسكەر (روتا) نى توخسۇنىنى ساقلاشقا قالدۇرغاندىن تاشقىرى، قالغانلىرى تۆەنجاك يېيچاكشۇ باشلىغىدا 14 - كۈنى كەچ سائەت 2 ئەتراپىدا يولغا چىقىپ،

ئاھايەتنى ئەسىز مەسگىدەپ سائەت 6 ئوپچۇرىسى
سەكگىسم ئاغزىغا يېقىنلاشتى، بۇ دەل «شەرقى
كەستان پارتىزانلىرى» نىڭ ھۇجۇمى زەربىگە ئۇچراپ تۇر
ۋاقتقا توغرا كەلدى. ئاتلىق قىسمنىڭ ھەركىتى تېز بولغا
سەكگىم ئاغزىنىڭ جەنۇپ ھەم شىمالىدىكى ئىگىزلىكلەرنى
سانلا تارتىۋېلىپ، بىر نەچچە جايدا جۇغلاشقان پارتىزانلا
قاتتىق ھۇجۇم قىلىدى شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئاپتۇماش
قۇمۇلدىن يارەمگە كەلگەن باتالىيونمۇ، سائەت 6
چورسىدە سەكگىسم ئاغزىنىڭ شەرقىدىكى جايغا يېتىپ كېل
ئىگىزلىكنى ئىشغال قىلىپلا، بىر-بىرلەپ سەكگىسم ئاغزىغا قا
قىستاشقا باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن شەرق ھەم غەربىتىن، ئىچ
تاشقى جەھەتتىن قىستاش ھالىتى پەيدا بولغاندا، ئابدۇراخ
مۇھىتى قاتارلىق ئادەملەر ۋەزىيەتنىڭ پايدىسىزلىقىنى كۆر
ياڭخى، قاراغۇجا، ئاستانا، ياغاچ بېشى، سۇبېشى قاتارلىق -
لارغا قاراپ چېكىندى، سەكگىسم ئاغزىدا تۇرۇشلۇق قىسىم ب
يارەمگە كەلگەن قىسىملار قوشۇلغاندىن كېيىن، ئۇزلۇكسىز ھ
قوغلاپ ھۇجۇم قىلىشقا ئوتتى. پارتىزانلارنىڭ سەكگىسم ئاغ
200 دىن ئارتۇق جەسىدى قالدى (ئۇلارنىڭ تولىسى ئاتلىق ئەس
تەرىپىدىن ئولتۇرۇلگەن ئىدى)، قوغلاپ ھۇجۇم قىلغان
سىم سەكگىسم ئاغزىنىڭ شەرقى - شىمالىدىكى مەھەللە ئەتراپىدا بىر
كۇم 70، 80 ئادەمنى يوقاتتى. قالغانلىرىنىڭ تولىسى قېچىپ يوق
لۇشتى ، قالغان 400 دىن ئوشۇق ئادەم كوكيار ت
قاراپ قېچىشتى . كوكيار تېغى دىگىندەز ، پەچانى
شەرقى شىمالىدا گۇچىكنىڭ غەربى- جەنۇپ تەرە
جايلاشقان بۇلۇپ، خېلى كەڭ رايون، ئىستراتېگىيە جەھە

مۇھىم ئورۇن ئىدى . شىنجاڭدا بۇرۇن بۇلۇپ ئوتكەن بىر نەچچە قېتىملىق قوزغۇلاڭلارمۇ بۇجايىنى ئىش باشلاش نۇقتىسى قىلىپ كەلگەن.«شەرقى تۈركىستان پارتىزانلار ئەترىتى»نىڭ قالدۇق قىسىملىرى تاققا كەلگەندىن كېيىن 16 - كۈنى يەتتى قۇدۇقتىكى قىسىملارغا ھۇجۇم قوزغىدى ؛ قىسىملار ئەۋرىشىم چاناقلىق بىلەن مۇداپىئە قىلىپ بىر كۈن كەچكىچە قاتتىق جەڭ قىلدى ، ئۇرۇشى 17 - كۈنى ئەتىگەنگىچە داۋام قىلدى، پىچاندىن يارەمگە ئېغىتىلگەن قوشۇن يېتىپ كېلىپ، شەرق ۋە غەرپ تەرەپتىن قىسىپ ھۇجۇم قىلىپ پارتىزانلاردىن 20 دىن ئۈ-شۈق ئادەمنى يوقاتتى. ئۇلار ئەھۋالىنىڭ يامانلىغىنى كۆرۈپ ، كوكيار تېغىغا جايلاشقۇپىلىپ تۇرۇپ ، پىچان ۋە گۇچۇڭ ، مورى ئارىلىغىدىكى يول قاتناشىغا دايىم توسقۇنلۇق قىلىپ تۇرغانلىقتىن، يەنىلا خېلى چوڭ تەھلىكە بولدى. مەن شۇ ئەھۋالنىڭ ئاساسەن، پىچان، يەتتى قۇدۇق گۇچۇڭ ئەتىراپىدا تۇ-رۇشلۇق قىسىملارغا ، قىسمەن ئەسكەر كۈچ ئاجىرىتىپ، بىر-ھالەچچە يولغا بولۇنگەن ھالدا تاقتا كىرىپ ئاختۇرۇپ يوقۇتۇشقا بۇيرۇق بەردىم. 20 - كۈنىدىن باشلاپ 23 - كۈنىگىچە ئىلگىرى - ئاخىر سوقۇلۇپ كەلگەن ، كوكيار تېغى قاتارلىق جايلاردا پارتىزانلار بىلەن ئۇچرۇشۇپ جەڭ قىلدى ، 100 دىن ئوشۇق ئادەم ئەسىرگە چۈشۈلدى. قالغانلىرىنىڭ سانى 300گە يەتمەيتتى، ئۇلار چەكىدىن سوۋۇپ، قېچانىخۇ ئىسىمىق بۇلاق ، قارايۇزى ئارقىلىق غەربكە قاراپ تېھەتتى. 24- كۈنى كېچىسى، پارتىزانلار ئۇچ بۇلاقىدىكەن جايدا بىر-نەچچە يولغا بولۇنگەن ھالدا تاقتا كىرىپ ئاختۇرۇپ يوقۇتۇشقا بۇيرۇق بەردىم. 20 - كۈنىدىن باشلاپ 23 - كۈنىگىچە ئىلگىرى - ئاخىر سوقۇلۇپكەك ئېتىش

ئوساپ ژەربە بېرىشكە ئېۋەتىلگەن يەنە بىر قىسمىنى بىلەن ئۇچ-
راشتى، ئىككى تەرەپ ئىسكىكى سائەتتىن ئارتۇق ئۇرۇشتى، پارتىزان-
لاردىن يەنە بىر نەچچە ئون ئادەم ئەسىرگە چۈشتى. بۇچاغدا «شەرقى
تۈركىستان پارتىزانلار ئەتىرىتى» نىڭ 100دىن ئارتۇق ئادەمى قالغان
ئىدى. ئەسىرلەرنىڭ ئىقرارىچە: «ئۇلار بىر نەچچە كۈندىن
بېرى كۈنىگە 30 كىلو مېتىردىن جىقراق يول مېڭىپ، تولاراق
كېچىسى تاغ چىلغىلىرىنى بويلاپ ماڭغان، تاغ ئىچىدە ئاھالە ئاز
بولغانلىقتىن، ئوزۇق تېپىشى تەس بولۇپ، ئاچلىقتىن بەك ئاجىز-
لاشقان. بۇلارنىڭ ئىچىدە، ئىلىدىن ئېۋەتىلگەنلەركوپ ئىدى. ئۇلار:
«ئامال قىلىپ دولەت ئارمىيىسىنىڭ مۇھاسىرىسىدىن قۇتۇل-
ساقلا، تىيانشان تېغى ياقىلاپ مىخوغا يېتىۋالىمىز دەيىتتى.» 25-
كۈنى پارچە سايغاندىن داۋاملىق ھالدا غەربكە ماڭغان 100 نەچچە
ئادەم، شۇكۈنىسى ئالغۇيغا يېتىپ بارغان ھەمدە توخسۇنلىك غەربى
چەنۇبىغا 15 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدا بىر سودىگەرنىڭ ئاپتو
ماشىنىسىنى توسۇپ ھۇجۇم قىلىپ، ئوت نەپەر يولوچىنى ئولتۇرگەن.
26- كۈنى ئەتىگەندە توخسۇنلىك غەرپ تەرىپىدىكى بورجاي دېگەن
يەرگە يېتىپ بېرىپ، يەرلىك خەلقتىن ئاشلىق سورىغاندىن تاشقىرى،
مەزكور كەنتتىكى ئات-ئۇلاقنىڭ ھەممىسىنى ئېلىپ كەتكەن. داۋان-
چىدا ئۇرۇشلۇق قىسىملار بىلەن توخسۇندا ئۇرۇشلۇق قىسىملار
ئىككى تەرەپتىن پارتىزانلارنىڭ قالدۇق قىسىملىرىنى قوغلاپ
ھۇجۇم قىلدى. 26- كۈنى بۇرجاي ھەمكوجەي ئارىلىغىدا ۋە كوچەيگە
يېقىن تاغلىقتا ئىلىگىرى- كېيىن بىر نەچچە قېتىملىق كىچىك
ئۇرۇشلار بولدى. بۇ ئۇرۇشتا يەنە50 نەچچە ئادەم ئولدى ھەم ئەسىر
كەتتى، 100گە يەقىمەيدىغان قالدۇق قىسىم، تىيانشان تېغىنىڭ بويى-

لاپ غەرپىگە كەتتى. ئاگلىغان خەۋەرگە قارىغاندا، بۇلار ئۇزۇن ئوتمەي غۇلجىغا يېتىپ بارغاندا، يەرلىك خەلق قەھرىمانلار دەپ قىزغىن قارشى ئالغان.

تۇرپان قوزغىلىڭى جەمئىيەتنى ئورۇنلاشتۇرۇش كېيىن، جاڭجۇڭنىڭ كورسەتمىسىگە بىنائەن، شىنجاڭدىكى ئەسكەرلەرنىڭ باشى قۇماندانلىغى بىلەن شىنجاڭ ئولكىلىك ھۆكۈمەت بىرلىكتە ھال سوراش ئۈچۈن مېكى ئۈيۈشتۇردى، تەركىۋىدە 20 نەچچە ئادەم بولۇپ، يۇنكىنا باشى قۇماندانلىق سىياسى بۇنىڭ ياشلىغى شىالڭكېشۇن باشچىلىق قىلىپ، تۇرپان، توخسۇن، پىچان ئۇچ ناھىيىگە بېرىپ خەلقتىن ھال سورىدى، قوزغۇلاڭدىن كېيىنكى ئورۇنلاشتۇرۇشنى ئىشلىدى، ئۇلار بۇجايلاردا بىر مەزگىل تۇردى، تەپسىلى خىزمەت ئەھۋالىنى ئانىچە بىلمەيمەن.

تۇرپان قوزغىلىڭى بېسىقتۇرۇلغاندىن كېيىن، مەسئۇت تۇرپان ھاكىملىغىغا ئادەم تەيىنلەپ ئېۋەتتى، ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىغىغا ھەربى سوستاۋدىكى ئىشپىيونلاردىن تەيىنلەنگەن. ئاگلاشقا قارىغاندا مەزكور ئىشپىيون تۇرپان ۋەقەسىدىن پايدىلىنىپ، تۇرپان ناھىيەسىدە ئۇرغۇن ئادەمنى قولغا ئالغان، بەزىلەرنى دەھشەتلىك ھالدا ئولتۇرگەن، بۇنىڭدىن مەن ھەمجاڭجۇڭ ئالدىن خەۋەرتاپمىغان ئىدۇق، بىزخەۋەرتاپقاندىن كېيىن جاڭجۇڭ شۇڭاقتە تىكى ھەربى ئىشلار باشقارمىسىنىڭ باشلىغى (ئەسلىيەتتە ھەربى سوستاۋدىكى ئىشپىيۇنلارنىڭ شىنجاڭدىكى پۇنكىتى ئىدى) شېۋەنشۇەن مۇئاۋىن باشلىغى راۋتېشەنلەرگە قاتتىق كايىغان بولسىمۇ، بىراق ۋاختى ئوتكەن ئىدى.

تۇرپان، پىچان، توخسۇن قۇزغىلىڭى پەيدا بولۇپ ئىككىنچى كۈنى چۈشتىن كېيىن ساەت 4 ئوپچورسىدە جاڭجۇڭ ئوزى

مېنىڭ ئىشخانەمگە كېلىپ ئەھۋالنى سۇردى، ۋە«باشقا جايلاردىمۇ ئارقا-ئارقىدىن قوزغۇلاڭ چىقىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئەدىبىنى قول-لۇنۇش كېرەك، ھوشيار بولۇپ، قاتتىق مۇداپىئە ھالىتىدە بولغاندىن تاشقىرى، جايلاردا «شەرقى تۈركىستان» تەشكىلات پائالىيىتى بىلەن شوغۇللىنىۋاتقان مۇھىم ئۇنسۇرلارنى تەكشۈرۈپ ئېنىقلاپ قولغا ئېلىپ رېژىمدە تۇتۇش كېرەك. قەشقەر چەنۇبى شىنجاڭنىڭ مۇھىم جايى بولغاچقا تېخىمۇ دىققەت قىلىشى لازىم.....» دېدى. ۋە شۇنىلامپىنىڭ ئىشچوزامدا ئولتۇرۇپ ئۆز قەلىمى بىلەن ئىككى پارچە تېلېگىراممىا يازدى، ئۇنىڭ بىرسىنى قەشقەردە تۇرۇشلۇق42-كورپۇس باشلىغى جاۋشىگۇاڭغا، بىرسىنى خوتەن، يەركەن، ئاقسۇ، قارا شەھەر، قۇمۇل قاتارلىق جايلاردىكى ھەربىي باشلىقلارغا يوللىماقچى. تېلېگىرامنىڭ ئاساسى مەزمۇنىنى، ئۇنىڭ ماڭا قىلغان گېپى بىلەن ئوخشاش دېيىشكە بولىدۇ. ھەربىر كورپۇس دائىرىسىدە، پولك باشلىقلىرى جاڭجۈڭنىڭ قول بۇيرۇغى بويىچە چەنۇبى شىنجاڭ، شەرقىي شىنجاڭدا قولغا ئېلىشنى ئېلىپ بارىدى، مېنىڭ خاتىرەمدە قالغانلىرىنى ئېيتسام، قەشقەردىن قولغا ئېلىنغانلار 40، 50 ئادەم، باشقا جايلاردىن 30،20 ئادەم قولغا ئېلىنغان بولۇپ ھەممىسى 70-80 ئادەمگە يېتىدۇ. 1947-يىلى 7-ئايدا مەن شىنجاڭدىن كەتكەن چاغدا، بۇ ئادەملەرنىڭ كۆپچىلىگى تېخى قويۇپ بېرىلمىگەن ئىدى، كېيىن تاۋشىيۇ تاپشۇرۇۋېلىپ بىر تەرەپ قىلغان. جاڭجۈڭنىڭ ئۆز قەلىمى بىلەن يازغان قولغا ئېلىش بۇيرۇقى ھەققىدىكى رادىيوگىراممىا ۋە تۈرپان، پىچان، تۇخسۇن قوزغۇلاڭلىرىنىڭ ئۇتمۇشى ھەققىدىكى پۈتۈن دىلونى، ئۆز قولۇم بىلەن تاۋشىيۇگە تاپشۇرۇپ بەردىم.

«قەتئى بېسىقتۇرۇپ، تەلتۈكۈس تازىلانسۇن»مانا بۇ-جاڭجۈ-

جۇگنىڭ شەخسەن ماگا ئوزى بەرگەن يولىيورۇغى ؛قولغا ئېلىشى بۇيرۇ-
غىنى جاڭجۈجۇڭ ئوز قەلىمى بىلەن يازغان، لېكىن جاڭجۈجۇڭ
ئوزىنىڭ 70 ياشلىغىدا بىلەن يازغان خاتىرە ناممىسىنىڭ
5 - بابىدا «شىنجاڭ مەسىلىسى» ئۇستىدە توختالغىنىدا، ئۇ مېنى ئوزىنىڭ
شىنجاڭدا يۇرگۈزگەن سوۋېت بىلەن دوس بولۇش سىياسىتى ۋە مىللىي
سىياسەتنى يۇرگۈزۈشۈمگە توسالغۇ بولغۇچى دەپ يېزىپتۇ، بۇ ھەقتە
مىنىڭ ئوزەمنى ئاقلاش غەرىزىم يوق، مەخسىدىم پەقەت پاكىتنىڭ ھەقمۇ
ئوتمۇشىنى بايان قىلىپ، تارىخشۇناسلارنىڭ پىسخىدا ئىنكاس تەقدىم
قىلىشتىن ئىبارەت. ئۇرپان قوزغىلىڭىنى بېسىقتۇرغاندىن كېيىن،
ئىلىدا چىققان بىر گېزىت مۇشۇ ۋەقە توغرۇلۇق يازغان ئوبزورىدا:
«جاڭجۈجۇڭ ئاق يۇزلۇك رولنى (سەھنە كەينىدىكى ئادەم)،سۇڭ-
شىلەن قارا يۇزلۇك رول(چۇماقچىلىق)نى ئالدى دەپ يازغان ئىدى
مانا بۇ ئىككى جۇملە سوز، ئەرۋەقە مەن بىلەن جاڭجۈجۇڭنىڭ
ئەسلى ماھىيىتىمىزنى ئەل تەسۋىرلىگەن ئىدى.

ئۇرپان ، پىچان، ئوخسۇن قوزغىلىڭى ۋەقەسى تېچلاندۇرۇل-
غاندىن كېيىن ، ئەخمەتجان قاتارلىق ئادەملەر ئوچۇن ئېغىر
زەربە بولدى. ئۇلار جاڭجۈجۇڭ بىلەن داۋاملىق ھەمكارلىشىش
ئىمكانىيىتى قالمىدى دەپ ئونۇپ، 8 - ئايىنىڭ باشى ۋە ئوتتۇرلىرىدا
ئەسلىدە ئىلى تەرەپتىن ئولكىلىنىڭ ھوكۇمەتكە قاتناشقان ھەيئەت
ئەزالار ھەم خادىملەر، ئارقىمۇ - ئارقا ئۇرۇمچىدىن غۇلجىغا كېتىشتى.
دىسمەك جاڭجۈجۇڭ باشچىلىغىدىكى گومىنداڭچىلار بىلەن
ئەخمەتجان باشچىلىغىدىكى شەرقى تۇركىستانچىلارنىڭ ھەمكارلىغىدا
تەشكىل قىلىنغان ئولكىلىك ھوكۇمەت، ئاران بىر يىل بىرئاي
داۋام قىلىپ ئاخىرى بوزۇلۇشتى.

تارىختا ئوتكەن ھوكۇمرانلار، چېگرا رايونىدىكى ئاز سانلىق

مىللەتلەرگە ئىسىمىنى ئەن-ھەرزامان يۇقۇرى دەرىجىلىك بەسىم ۋە ئالداشى سىياسەتلىرىنى قوللۇنۇپ كەلگەن، چېگرالارنى كۇپ قېتىملىق پاراكەندىچىلىك ۋە مىللەتلەر ئوچمەنلىكىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىشنىڭ ئۇپ سەۋەبچى مۇشۇ نۇقتىدا. مەن بۇ ھەقتە ئانچە چۈشەنمەيلا بۇرۇن ئوتكەن «دانىشمەن» لەرنىڭ «چېگرادا كورسەتكەن خىزمەتلىرى» گە ئەقىدە باغلايتتىم، بولۇپمۇ «زۇزۇكتاك ھەربى - شىمالدا» ناملىق كىتابنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغانلىقىم ئۇچۇن (بۇ كىتابنىڭ ئاپتورى چىڭ خەنزەي، شىاڭشۇ ئەترەسىرىياتىدا ژىجىسىياتقان)، سېپكەمنى چولۇ خەنزۇچىلىق ئەدەبىياتى چۈلغاۋالغان ئىدى. ئىلى ۋەقەسىنىڭ ئەرباپ لىرى تەشكىل قىلغان ئاتالمىش «شەرقى تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى» ۋە ئاكسىپ راۋاج تاپقان «شەرقى تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى» ھەر كىمنى، شىنجاڭنى ۋەتەندىن ئايرىپ سۈستەقەل بولۇش خەرىزىدە ئىكەنلىكى روشەن. ئەلۋەتتە بۇنىڭغا قارشى تۇرۇش كېرەك. لېكىن ئۇلارنى ۋەتەنپەرۋەر بول دېيىش ئۇچۇن، ھەممىدىن ئەۋال ئۇلار ۋەتەنىنىڭ سۈيۇملۇك ئىكەنلىكىنى بىلىشى كېرەك. چىڭ خاندانلىقىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ جۇمھۇرىيەت قۇرۇلغاندىن كېيىن گەرچە مىللەتلەر باراۋەرلىكى تەرغىپ قىلىنسىمۇ، بىراق شىنجاڭ خەلقىگە ھېچقانداق باراۋەرلىك ياكى بەخت يەتكۈزگىنى يوق. خەنزۇ ھوكۇمران سىنىپنىڭ ئۇ چايلاردا ھوكۇمرانلىق قىلىپ كەلگەن تەنئەنىۋى ئۇسۇلى، ئاۋالقىسىچە بولۇپ، تا-گومىنداڭنىڭ شىنجاڭغا ھۇكۇمرانلىق قىلغان مەزگىلىگىچە پۈتۈنلەي ئۇچىغا چىققان مۇستەملىكىچىلىك سىياسەت دېيىشكە بۇلاتتى.

«قەيسەردە ئىپزىشى - ئىپكسىپلاتاتسىيە بولىدىكەن، ئىپزىشىكە، ئىپكسىپلاتاتسىيىگە قارشى ئىنقىلاۋى ھەركەتنىڭ بولۇشى مۇ-

قەررەر، دىگەندەك، شىنجاڭ خەلقى پومىشىمىك - كاپىتالىستلار - نىڭ مەنپەئەتىگە ۋەكىللىك قىلمىدىغان ئەكسىيەتچى ھوكۇمەتنىڭ جىنايى لەتىلىك سىياسىتىگە چىدىيالماي، ئۇزىنىڭ ھاياتىنى ۋە ئازاتلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، ئىنقىلاپ قىلىپ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشنى مۇقەررەر قانۇنىيەت. تۈرپان قوزغىلىڭى ۋەقەسىنىڭ ئارقا كورنىشىنىڭ قانداق بولمىشىدىن قەتئىي نەزەر، مەن بۇ ھەركەتنى دەھشەتلىك بىسىتتۈرغۇچى جاللات بولدۇم، شىنجاڭ خەلقىنى قىرىپ چىپىپ، تۈرپان، پىچان، توخسۇن ئۈچ ناھىيىگە ناھايىتى چوڭ زىيانلار يەتكۈزدۈم، مېنىڭ چىنايىتىم خېلى ئېغىر، مەن شىنجاڭ خەلقى ئالدىدا خىجالەتمەن.

1965 - يىل 10 - ئاي

«تۇرپان، پىچان، توخسۇن ۋەقەسى»
توغرىسىدا

لى ۋەنسۈن

1947 - يىلى يازدا تۇرپان، پىچان، توخسۇن ئۇچ ناھىيىدە مەشھۇر «دېخانلار قوزغىلىڭى» بولدى. گومىنداڭ ھەربىي دائىرىلىرى دېخانلار قوزغىلىڭىنى غالجىرلارچە قانلىق باستۇرۇپ يۇتۇن شىنجاڭنى غەزەپلەندۈرگەن ئىدى.

بۇ ۋەقە 7- ئايدا پەيدا بولدى. مەن ۋەقە چىققاندىن كېيىن و- ئايلاردا يېتىپ بارىدىم. بۇ چاغدا كەلگە دائىرىلىك باستۇرۇش ھەرىكەتلىرى ئاخىرلىشىپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن قوزغىلاڭغا قاتناشقان دېخانلارنى ئاختۇرۇش ئىشلىرى يۇرگۈزۈلمۇاتقان ئىكەن. مەن ئۇ يەرگە بېرىپ يېڭىچاگ چېنىشياۋشىڭ بىلەن ئۇچراشتىم. بۇ كىشى تىيەنلۇيچاگنىڭ ئادىمى بولۇپ، قوزغۇلاڭنى باستۇرۇش ئىشىدىكى ئاساسلىق قوماندانلاردىن بىرسى ئىدى. ئۇ ماڭا ئەھۋالنىڭ ئۇنىمۇشىنى سوزلەپ بەردى.

تۇرپان، پىچان، توخسۇن قوزغىلىڭى ئۇچ ۋىلايەت خەلقىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك تەييارلىقى كورۇپ گومىنداڭغا قارشى قوزغىغان بىر قېتىملىق قۇراللىق قوزغۇلاڭ ئىدى. شۇ يىلى 6 - ئايلاردا مۇئاۋىن رەئىس ئەخمەتجان قاسىمى ئۇرۇمچىگە نەنجىڭدىن بىرسى ئىدى - ئۇ ماڭا ئەھۋالنىڭ ئۇنىمۇشىنى سوزلەپ بەردى.

قوزغۇلاڭنى پىلانلىغاندا ، ھەربى سۇستاۋنىڭ شىنجاڭ پونكىتىدىكى ئىشپىيونلىرى بۇ ئاخباراتنى قولغا چۈشۈرۈپ خەۋەر تاپقان ئىكەن. شۇڭا مۇئاۋىن رەئىس ئەخمەتجان قاسىمى ئوزى تۇرپانغا بېرىپ قوزغۇلاڭغا رەھبەرلىك قىلىشتىن بۇرۇن گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى گارنىزون باشلىقى شتاۋمۇ ئوز قىسىملىرىنى ئۇرۇشقا تەييار تۇرۇش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرۈپ ئىكەن . (يوقۇرقى ئەھۋاللارنى ئازاتلىقتىن كېيىن ئىشپىيونلارنىڭ ئىقرارنامىسىدىن ئىگەللىدىم).

چىن يەڭجاڭ، قوزغىلاڭنى باستۇرۇش توغرىسىدا تەيەنلۇيجاڭدىن بۇيرۇق ئالغاندىن كېيىن 6- ئاينىڭ ..... كۈنى پىچان ناھىيە سەكگىزىنچى ئىشچىلىرىنى بېرىپ ئۇرۇشقا تەييارلىق كوردۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئاختۇرۇش قىسمىلىرى يول ئۇستىدە قوزغىلاڭچى دىخانلارنىڭ ئالاقچىلىرىنى قولغا چۈشۈرۈپ ئولارنى ئاختۇرۇش نەتىجىسىدە «شۇ كۈنى چۈش بىلەن سەكگىزىنچى ئىشچىلىرى قارلىق جايلاردا بىر ۋاقىتتا قوزغۇلۇش» مەزمۇنىدىكى خەت- ئالاقىنى تېپىۋالدۇ. چىن يەڭجاڭ بۇ ئالاقىنى كورۇپ بىر تەرەپ- تىن تېلېفون ئارقىلىق دەرھال تيەن لۇيجاڭغا دوكلات قىلىدۇ، يەنە بىر تەرەپتىن ئەسكەرلىرىگە ئىستىھكام (پوتەي) قۇرۇشقا ، بۇگۈن كېچىدىن قالماي پۈتكۈزۈش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرىدۇ. ھەمدە سەكگىزىنچى ئىشچىلارنى كوچۇرۇپ، يول بويىدىكى ئويلەرنىڭ تاملىرىنى تەشتۇرۇپ ئۇرۇشقا تەييارلىق كوردۇ.

سەكگىزىنچى ئىشچى، پىچان بىلەن تۇرپان ئارىلىغىدىكى مۇھىم ئېغىز بولۇپ، تاشيول ئىككى تاغ ئارىلىغىدىن ئوتىدۇ. يەر شارا- يىتىسى ئىنتايىن ئەھمىيەتلىك. ئەگەر سەكگىزىنچى ئىشچىلار قوزغىلاڭچىلار- نىڭ قىلىنسا ، پىچان بىلەن تۇرپانىڭ قاتناش يولىنى ئۇزۇپ تاشلىغىلى بولاتتى. شۇ سەۋەپتىن سەكگىزىنچى ئىشچىلار-

لمك تالىشىدىغان مۇھىم ئىشانىسى ئىدى. ئۇ چاغلاردا سېكىگىم ئېغىزدا ئۇششاق سودا-سېتىق قىلىدىغان ئون نەچچە ئائىلىلىك ئاھالە بار ئىدى.

شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن، ئىستېھكام پۈتۈپ ئانچە ئۇزۇن ئوتمەيلا، چېنىيىڭجاڭ، سېكىگىم ئېغىزىنىڭ جەنۇپ تەرىپىدىكى ئۇزۇزۇلۇكلەردە ھەر دەرىجە بارلىغىنى سېزىدۇ. كېيىچە-سائەت ئىككى بولغاندا قوزغۇلاڭچى دېخانلار ھۇجۇم باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇرۇش باشلاندى.

قوزغۇلاڭچى دېخانلار سېكىگىم ئېغىزىغا بىر قانچە تەرەپتىن ھۇجۇم قوزغىدى. سېكىگىم ئېغىزىدىكى بازارنى ئېغىز پىلىموت بىلەن ئوققا تۇتتى. گومىنداڭ ئەسكەرلىرى پەقەتلا ئوق ئېچىدە تاملارنى تەشىپ قارشى تۇردى. قوزغۇلاڭچىلارنىڭ ئانتقان قول بومبىسى ئىستېھكامنىڭ ىچقىن چايلىرىغىچە چۈشۈپ تۇردى. بىر قول بومبىسى ئىستېھكامنىڭ ئوگزىسىگە چۈشكەندە، گومىنداڭ ئەسكەرلىرىدىن بىرسى ئۇنى تۇتۇۋېلىپ قايتۇرۇپ يەرگە ئېتىۋەتكەن. چېنىيىڭجاڭنىڭ ۋەقەدىن كېيىن ئېيتىشىچە، قوزغۇلاڭچى دېخانلار ئارىسىدا پىششىق ھەربىي تەلىم-تەربىيە كۆرگەنلەر بار بولۇپ، پىلىموت ئېتىشى ماھارىتى خېلى ئۇستۇن بولغاچقا مۇداپىئە قىلىۋاتقان گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنى خېلىسى ئاۋارە قىلغان ئىكەن.

چەكلىك جەددى بولغان، قوزغۇلاڭچى دېخانلارنىڭ بىر قانچە قېتىم ئىستېھكامغا قىلغان ھۇجۇمى چېكىنىۋۈرۈلگەن. بۇ ئاردا شەرق جاڭ گارنىزون باشى شىتاۋى ئۇرۇشى ئىسھوۋالىدىن خەۋەر تېپىپ يارىدەم ئۈچۈن ئەسكەر ئەۋەتكەن. بولۇپمۇ چىڭخەيدىن يوتكەپ كەلگەن ئاتلىق 5-دىۋىزىيەنىڭ قىسىملىرى كېچىچە تۇرپانغا يېتىپ كېلىپ ئۇرۇشقا قاتناشتى. چۈنكى بۇ چاغدا تۇرپان، پىچان

ھەمدە ئوخشۇشلىق ئىلانلىق دىگەن چايلىرىدا بىرلا ۋاقىتتا قوزۇ-
غۇلاق كوتۇرۇلگەن ئىدى. شۇڭا ئاتلىق 5-دىۋىزىيە، پىيادە ئەسكەر-
لەرگە ماسلاشىپ، ھەرقايىسى قوزغىلاڭ كوتۇرۇلگەن نۇختىلاردا
قوزغىلاڭچى دىخانلارغا قوغلاپ زەربە بېرىپ، ئۇلارنى سۇيى يوق،
ئاشلىغى يوق چول باياۋانلارغا سۈرۈپ چىقىپ يولبۇيى ئۇچرىغانلا
ئادەمنى چېپىپ ئولتۇردى. بەزەن يېزا ئاھالىلىرىمۇ ئۇرۇش ئاپەت-
تىگە دۇچ كېلىپ، قوزغىلاڭچى دىخانلار بىلەن بىرلىكتە قېچىپ،
ئوخشاشلا قىسىرغىنغا ئۇچرىدى. ئېنىق بولمىغان مەلۇماتلارغا قارا-
غاندا ئۇرپان، پىچان، تۇخسۇن ناھىيىلىرىدە قىرغىن قىلىنغان دە-
خانلار تەخمىنەن 3000 ئەتراپىدا بولغان

مەن سىڭگىم ئېغىزىغا بارغاندا، چىن يېڭجاڭنىلىك شىتاۋى،
بىر ئۇيغۇر بايىنىلىك جۇۋاز (يۇفالىق) كارخانىسىغا جايلاشقان ئىكەن.
ئويلىرى خېلى ياخشى ئىدى. ئۇرۇش كەرچە ئاخىرلاشقان بولسىمۇ ، چىن يېڭجاڭ قايتىپ كەلگەن دىخانلارنى داۋاملىق ئىلىق ئاختۇرۇۋاتقان ئىكەن. سىڭگىم ئېغىزىغا يېقىن ئاستانا دىگەن يەردە سۇلۇك پاسىلىلىك بىر خەنزۇ ئولتۇراقلاشقان بولۇپ ئۇيغۇر تىلىغا ئۇستا، ئۇزۇن يىلدىن بۇ يەردە تۇرغانلىقتىن، يەرلىك ئەھۋالنى پىششىق بىلىدىكەن. چىن يېڭجاڭ بۇ خەنزۇنى ئوزىگە سېپىتۇپ-لىپ، ئۇنى ئەھۋالنى مەلۇم قىلىپ تۇرىسەن دەپتۇ، ئۇمۇمەن ئويىگە قايتىپ كەلگەن دىخانلارنى بۇ خەنزۇ ھەربىلەرگە مەلۇم قىلىدىكەن. يېڭجاڭ دەرھال ئەسكەر ئېۋەتىپ تۇتۇپ كېلىدىكەن. چىن يېڭجاڭنىلىك شىتاۋدا «قۇرال يارىق زىمونت قىلىش ئىشخانىسى» قۇرۇلۇپ، پىيادە ئەسكەرلەر مىلتىقنىلىك ئادەتى زاپچاسلىرىنى يا-ساش، زىمونت قىلىش ئىشلىرىنى يولغا قويغان ئىكەن. شۇ ز-مونتخانىدا ئىشلەۋاتقان 2 نەپەر دىخانمۇ تۇتۇپ كەلتۇرۇلگەن

دىخانلاردىن ئىكەن. چىن يىگىجاڭ بۇلارغىمۇ، قايتىپ كەلگەن قوزا-غىلاگىچى دىخانلارنى مەلۇم قىلىپ تۇرۇشقا ۋەزىپە تاپشۇرۇپتۇ. شۇنداق قىلىپ چىن يىگىجاڭ قۇزغىلاگىچى دىخانلارنى قالدۇرماستىن جايلىدۇپتىشقا ئۇرۇنغان ئىكەن.

چىن يىگىجاڭ بۇ ئۇرۇشتا، ئۇرۇشنى ئۇستىدە ئولتۇرۇلگەنلەردىن تاشقىرى تىرىك ئەسكە چۈشكەنلەرنىمۇ ئولتۇرۇپ، ئوز شتاۋىنىڭ ئەتراپىدىكى چولگە كومدۇرۇپ تاشلىغان. بۇ ماتىريالنى مەن چىن يىگىجاڭنىڭ ئەسكەرلىرىدىن ئىگەللىگەن ئىدىم. كېيىن چىن يىگىجاڭمۇ ئۇزگەرتىشكە كىرىپ قالدى. يوقۇرقى ئەھۋاللارنى ئۇنىڭدىن سورىسام ئېقرار بولۇپ چەمئى 24 ئادەمنى ئولتۇرغۇم ىدى.

تۇرپان، پىچان، توخسۇن ۋەقەسى پەيدا بولغاندىن كېيىن شىنجاڭ گارنىزون باشى شتاۋى 2- باشقارما، (ئىشپىيونلار باشقارمىسى) ھەركەت گۇرۇپپىسىنىڭ زۇجاڭى لى خۇگىيۇگنى بىر دانە رادىئو پىريومنىك بىلەن بىر نەچچە جاللاتلارنى قوشۇپ تۇرپانغا ئېۋەتتى. ئۇلار تۇرپانغا بېرىپ، قوزغىلاڭغا قاتناشقان دىخانلارنىڭ مۇھىم كىشىلىرىنى قولغا ئېلىپ بىر-بىرلەپ چېپىپ ئولتۇردى. ئولتۇرگەندىن كېيىن، ئولگۇچىنىڭ يۈزىنى پىچاق بىلەن تىلىپ ئادەم تونغىلى بولمايدىغان ھالەتكە كەلتۈرۈپ ئاندىن ئاستانا ئەتراپىدىكى چولگە كومدۇرۇۋەتكەن. بۇنىڭ ئولتۇرگىنىمۇ 24 ئادەم بولۇپ، بۇ قىرغىنى ئىجرا قىلغۇچى قاتىلنىڭ ئىسمى سۇ چۈگىيى ئىدى. مەن شۇنىڭ ئاغزىدىن ئاڭلىدىم. ئەمما سۇ چۈگىيى ئولتۇرگەن 24 ئادەم، چىن يىگىجاڭ ئولتۇرگەن 24 بىلەن بىر گەپمۇ بۇ يېرى ئېنىق ئەمەس.

مەن سىگىگىم ئېغىزدىن يېتىپ بېرىشتىن بىركۇن بۇرۇن گو-مىنداڭنىڭ پىچاندا تۇرۇشلۇق باتالىيون شتاۋىدا بىركېچە-قوز-

ئان ئەدەم، بەرنەپەر مۇئاۋەن تۇەنجاڭ (پولكوۋنىك) ماڭا باتالد-
يون شىتاۋى ئالدىدىكى توغرى تامنىڭ تەكتىدىمۇ، بىرمۇنچە قوزغۇ-
لاڭچى دىخانلارنىڭ جەسەتلىرى باردىگەن سوزنى قىلدى. ئۇلار
ئادەملەرنى قايسى ئۇسۇلدا تۇتۇپ ئولتۇردى، سانى قانچىلىك،
بۇ تەرەپلەرنى ئېنىق ئېيتمىدى.

1949 - يىلى ئەتىيازدا، مەن قاراشەھەرگە كېتىۋېتىپ خوشۇت-
تا، گومىداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ بىرلىيەنجاڭى بىلەن ئۇچرۇشۇپ قالدىم،
بۇ لىيەنجاڭ جېيېجاڭلىق ئىدى. ئۇ ماڭا تۇرپان، پىچان، تۇخسۇن
ۋەقەسى توغرىسىدا سوزلەپ بەردى. شۇ چاغدا ئۇ بۇيرۇق بويىچە
خوشۇتتىن شىمالغا مېڭىپ، قوزغۇلاڭچى دىخانلارنىڭ غەرىپكە
قاراپ قاچقانلىرىنى توسۇپ زەربە بېرىش ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇ-
ۋالغان. ئۇ ئەسكەرلىرىنى باشلاپ توخسۇن ئىلانلىقتىن غۇلجىغا
ماڭغىلى بولمىدىغان تاغ يوللىرىدا دىخانلارنى قوغلاپ قىرغىن
قىلغان. كوپلىگەن دىخانلارنى قوغلاپ قىستاپ ھاڭلارغا دۇمۇ-
لىتىۋەتكەن. بەزەنلىرىنى ئېتىپ تاشلىغان، بەزەنلىرىنىڭ قۇلاقلە
رىنى، جانىيەرلىرىنى كېسىۋەتكەن. قىرغىن قىلىنغان ئادەم سانى
تەخمىنەن 500 ئەتراپىدا بار دەپ سوزلەپ بەردى.

تۇرپان، پىچان، توخسۇن ۋەقەسىدە گەرچە ئۇزەم نەق مەي-
دانىدا بولمىساممۇ، ۋەقەدىن كېيىن ئاڭلىغانلىرىم بويىچە بۇ ماقە-
رىيالنى يېزىپ چىقتىم، كېيىن تولۇقلايمەن.

1963. 12. 8.

چەتئەل سودىگەرلىرىنىڭ شىنجاڭدا

لىنكى سودا فېرمىلىرى

تۇڭبىاۋ

شىنجاڭ ئولكە بولۇپ قۇرۇلۇپ تا ـ ئازاتلىققا قەدەر، يەنى 1882 ـ يىلدىن 1949 ـ يىلغىچە 70 ـ 80 يىل جەريانىدا يېرىم يېرىم مۇستەملىكە ھالەتتە كەلدى، چاھانگىرلارنىڭ شىنجاڭغا يۇرگۈزگەن ئىقتىسادى تاجاۋۇزچىلىغى، جۇڭگونىڭ دېڭىز بويىدىكى ئەھۋال بىلەن ئاساسى جەھەتتىن ئوخشاش. مۇستەملىكىچىلەر قۇرال كۈچى بىلەن تەڭسىز شەرتنامىلارنى ئىمزالاشقا، سودا شەھەرلىرىنى ئېچىشقا مەجبۇر قىلغان ئىدى. چانگىرلارنىڭ ھامىلىغىدىكى چەتئەل سودىگەرلىرى شىنجاڭغا كېلىپ جۇڭگونىڭ قانۇن ـ پەرمانلىرىغا بويسۇنماي، جۇڭگو تەرەپنىڭ قانۇن ھوكۇمىرانلىرىنىڭ قوبۇل قىلماي، باج ـ خىراج تولىمەي، شىنجاڭ خەلقىنىڭ شىللىسىگە مىنۇپلىپ قانلىرىنى شوراپ كەلدى. ئۇلارسودا فېرمىلىرى، بانكىلىرى ئارقىلىق بىر تەرەپتىن خام ئەشيالارنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلدى، يەنە بىر تەرەپتىن كاساتلاشقان مالىلىرىنى بازارغا سېلىپ، پۇل مۇئامىلە ئىشلىرىنى، بازارلارنى مانا پول قىلدى، بىيورۇكرات دەللال ۋە پومبىچىك زومىگەرلەر بىلەن تىل بىرىكتۇرۇپ، ئوزى بەگ ـ ئوزى خان بولۇۋالدى، ھەتتا ئوكتەبىر

ئىنقىلاۋدىن كېيىن جاھانگىر روسىيەسىنى ئارقا تەرەك قىلىۋالغان سودىگەرلەر، دولەت تەۋەلىگىدىن ۋاز كېچىپ جۇڭگو تەۋەلىگىگە ئوتۇپ ئوزلىرىنى جۇڭگو پۇخراسى دەپ ئاتىۋېلىپ، تاجاۋۇزچىلىقىنى داۋاملاشتۇرۇش خىيالىدا بولدى.

جاھانگىرلارنىڭ شىنجاڭغا قارىتىلغان ئىقتىسادى تاجاۋۇزچىلىقى تۆۋەندىكى بىرنەچچە ئالاھىدىلىككە ئىگە:

1 - شىنجاڭ چەتكە جايلاشقان چېگرا جاي، ئەڭ كېيىن ئولكە بولۇپ قۇرۇلغان، قاتناش ئىشلىرى قۇلايسىز، مەدەنىيەتتە ئارقىدا، سانائەتتە تەرەققى تاپمىغان، پۇتۇنلەي چەتئەلگە تاۋارلارغا تايانغان ئىدى. جاھانگىرلار، بولۇپمۇ چارروسىيە جاھانگىرلىگىنىڭ شىنجاڭدىكى سودىسى مۇتلەق ئۈستۈنلىكنى ئىگەللىگەن ھالدا خاراكتېرلىك سودا ئىدى. مەسىلەن: شىنجاڭدىكى ھەرمىلەت خەلقى ئۈچۈن كامبولسا بولمايدىغان جۇڭگونىڭ ئالاھىدە مەھسۇلاتى چاينى، قاندىقتۇر روسىيە سودىگەرلىرى خەنكوغا ئادەم ئېۋەتىپ چاي زاۋۇدى ۋە چاي سارايلىرىنى قۇرۇپ، سىبىرىيە ئارقىلىق شىنجاڭغا يوتكەپ كېلىپ بازارنى مانا‌پول قىلىۋالغان ئەھۋاللار بۇنىڭغا پاكىت بولالايدۇ.

2 - شىنجاڭدا قۇرۇلغان سودا فېرمىلىرىنى، ئاساسەن، ددخان چارۋىچىلارنىڭ يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلىرىنى تالان - تاراج قىلاتتى. سودا فېرمىلىرى تېرە، يۇڭ، ئۇچەي قاتارلىقلارنى قويماي سېتىۋېلىپ تىجارەت قىلدى. بۇنىڭدىنمۇ ئىلگىرىلەپ چارۋىچىلىق بىلەن بىۋاستە شوغۇللاندى. جاھانگىر رۇسىيەسىنىڭ داۋۇشىنىڭ بانكىسى ئىلى، تارباغاتاي، قەشقەر قاتارلىق 3 ئورۇندا قەغەز پۇل ئىشلىتىپ مال سودىسى قىلدى. كېيىنكى كۈنلەردە قەغەز پۇلنىڭ ئىناۋىتىنى تۇراقلاشتۇرۇش ئۈچۈن. ئېشىپ قالغان تاۋار-

لمونى شەنجاڭ بازارلىرىغا تاڭدى. ھەتتا ئويۇنچۇقلار بىلەن قىمە-
مەتلىك تېرە مالىلارنى ئالماشتۇرۇۋالدى. يەرلىك سانائەت باش
كوتۇرالمىدى، بۇنىڭ بىلەن دولىتىمىزنىڭ تاۋارلىرى رىقابەتلە-
شىشكىمۇ يارىمىدى. 70 - 80 يىلدىن بۇيان سەنئىتىلىكلەر، خۇنەر-
لىكلەر، تىيەنجىنلىكلەردىن ئىبارەت خەنزۇ سودىگەرلىرى چەتئەل
سودا كۇچلىرى تەرىپىدىن چەتكە قېقىلدى.

3 - مۇستەمىكىچىلەرنىڭ شەنجاڭدا قۇرغان سودا فېرمىلىرى-
نىڭ تۇرۇشلۇق جايى «سودا چەمبىرىگى» دەپ ئاتىلاتتى، ئىچ-
كىرى ئولكىلەردىكى جاھانگىر دولەتلەرنىڭ ئىجارىگە ئالغان
يەرلىرى (كونسېسسىيىلىرى) دەك ھەشەمەتلىك ئىدى. مۇستەملىكىچى-
لەرنىڭ كىبىرى ئالاھىدىلىگى كىشىلەر ئىشەنمىگىدەك دەرىجىگە
يەتكەن. ئۇلارنىڭ چەت ئاھىيىلەردىكى بولۇپمۇ جەنۇبى شەنجاڭ-
نىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى گۇماشتىلىرى «شاڭيۇ» دەپ ئاتىلاتتى.
ئۇلار جۇڭگولۇقلارغا ئاتالمىش «گۇۋا نامە» تارقىتىپ بېرەلەيتتى
ياكى سېتىپ بېرەلەيتتى، گۇۋانامىگە ئېرىشكەن ئادەم جۇڭگونىڭ
قانۇن پەرمانلىرىغا رىئايە قىلمايتتى، باج-خىراج تولىمەيتتى، ئۇلار
بۇ ئادەملەردىن قول - چوماق ئورنىدا پايدىلىنىپ، بۇلاڭ - تالاڭ
قىلىشى دائىرىسىنى كېڭەيتەلەيتتى.

4 - جاھانگىرلارنىڭ شەنجاڭدىكى سودا فېرمىلىرىنىڭ تىجارەت
دائىرىسى چەكسىز ئەمەس ئىدى. ئەپسۇسلىنارلىق يېرى سەرھەدسىزچە
تىجارەت قىلاتتى. پايدا تاپسىلا بولاتتى. تۇرلۇك مالىلار تىجارىتى
بىلەن شوغۇللانغان سودا فېرمىلىرى ئىچىدە جاھانگىر رۇسىيەسىنىڭ
تەسىرى-ۇچى باشقىلاردىن غالجىر ئىدى، ئۇلار يەنە ئاز سانلىق
مىللەتلەرگە قۇرال - ياراق سېتىپ بېرىپ توپۇلاڭ كوتۇرۇشكە
بىۋاستە قۇتراتقۇچى، لاي سۇدىن بېلىق تۇتۇشنى مەخسەت قىلاتتى.

جاهانگىر لازىمكى شىنجاڭدىكى ئىقتىسادى تاجاۋۇزچىلىغى ھەر-
تەرەپلىمىلىك بولۇپ، بۇنى سىستېمىلىق بايان قىلىپ ئوتۇش تەس.
بۇ ماقالىدا نەچچە ئون يىللاردىن بۇيان تەسىرى چوڭراق بولغان
بانكا ۋە سودا فېرمىلىرىنىڭ ئومۇمى ئەھۋالىنى تونۇشتۇرماقچىمەن.
شۇنىڭغا دىققەت قىلىش لازىمكى، شىنجاڭنىڭ جاهانگىر رۇ-
سىيەسىنىڭ ئىقتىسادى تاجاۋۇزچىلىغىغا ئۇچرىغان تارىخى، 1851-
يىلىدىن 1917 - يىلغىچە بولۇپ 60 يىلدىن ئاشىدۇ. 1917 - يىلى
ئوكتەبىر ئىنقىلاۋى غەلبىسە قىلىپ، 1949 - يىلى شىنجاڭ ئازات
بولغانغا قەدەر 30 يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت ئىچىدە داۋلى
جەھەتتىن ئېلىپ ئېيتقاندا جاهانگىر رۇسىيەسىنىڭ سودىگەرلىرى
تايانچسىز قالدى. شۇنىڭ بىلەن جاهانگىر رۇسىيەسىنىڭ ئىقتىسا-
دى تاجاۋۇزچىلىغى ئاياقلاشتى، شۇنىڭدەك ئەنگلىيە جاهانگىر-
لىگىنىڭ ئىقتىسادى تاجاۋۇزچىلىغىمۇ زور دەرىجىدە ئازايدى؛ ئەمما
شىنجاڭ مىللىتارىستلارنىڭ ئوزئالدىغا بولغان هوكۇمرانلىغى ئاستىدا
تۇرغانلىغى، 3 چوڭ تاغ شىنجاڭ خەلقىنى بېسىپ تۇرغانلىغى تۈ-
پەيلىدىن، جاهانگىر رۇسىيەسى سودىگەرلىرىنىڭ قالدۇق كۈچلىرى
يەنىلا تازىلانمىدى. مەسىلەن: ئامېرىكا سودىگەرلىرىنىڭ بىلى ناملىق
فېرمىسىنىڭ ئاق ئورۇس دەلالىي گىممىركىدىن، جىشاگيۇك
فېرمىسىنىڭ خوجايىنى خۇسەيىن باي قاتارلىقلار هوكۇمران تەبە-
قىدە سۇقۇنۇپ كىرىۋېلىپ سىياسى دەلالالارغا ئايلاندى. ئۇلار
گەرچە جۇڭگو تەۋەلىكىدە ئوتكەن بولسىمۇ ئۇلارنىڭ دۇكانلىرى
يەنىلا رۇسىيە سودىگەرلىرى XX فېرمىسى دەپ ئاتالدى. شۇنىڭ
بىلەن بىر ۋاقىتتا سوۋېت هوكۇمىتىنىڭ ئازاتلىقتىن بۇرۇنقى ۋە
ئازاتلىقتىن كېيىنكى شىنجاڭغا تۇتقان سىياسىتى پۈتۈنلەي ئوخ-
شاشى بولمىدى. شۇنىڭ شۇنسەي سوۋېت ئىتتىپاقىغا نىسبەتەن بىر

تۇرۇپ يېتىملاشتى بىر تۇرۇپ قارشى تۇردى، بۇ ئەھۋال سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭ بىلەن بولغان سودا مۇئامىلىسىگە تەبىئى يۇ- سۇندا تەسىر كۆرسەتتى. بۇ ئەھۋالنى تارىخى ماتېرىياللىرىمىزدىن چۈشۈنەلەيمىز.

جۇڭگو - رۇسىيە داۋىنىڭ بانكىسى

جۇڭگو - رۇسىيە داۋىنىڭ بانكىسى دېگەن نام جۇڭگو تە- لى بىلەن قويۇلغان، ئەگەر بۇنى رۇسچىدىن بىۋاستە تەرجىمە قى- لىنسا رۇسىيە - ئاسىيا بانكىسى دەپ ئاتاشقا توغرى كېلىدۇ، باشى بانكا جاھانگىر رۇسىيىنىڭ پايتەختى مۇقەددەس پېتىر- بورگدا بولۇپ، ئۇنىڭ جۇڭگودا بىرنەچچە شوبە بانكىلىرى بول- غان. ئۇنىڭ ئاساسى ۋەزىپىسى: شەرقى شىمالدا ئورتا شەرق تۇمۇر يولى ئۇچۇن غەربى شىمالدا شىنجاڭدىكى جۇڭگو - رۇسىيە سودىسى ئۇچۇن خىزمەت قىلىشتىن ئىبارەت. ئورتا شەرق تۇمۇريول- ىنىڭ ئۇزۇنلىقى 1404 كىلومېتىر، تۇمۇريول بويلىرىدىكى يەرلەر، تاغ ئورمانلار، كان رايونلىرىنىڭ ھەممىسى تۇمۇريول ئىدارىسىغا قارايدىغان بولغاچقا تۇمۇريول ئىدارىسىنىڭ دائىرىسى ئىنتايىن كەڭ بولۇپ، كۆپ مەبلەغ سەرپ قىلىشقا توغرى كېلەتتى. شۇڭا داۋ- شىنىڭ بانكىسى مۇشۇ تۇمۇر يولىنىڭ پۇل مۇئامىلە ئورگىنى بولۇپ قۇرۇلغان، دەپ كەلسە بۇ ئەھۋالدىن ھەقىقەتەنمۇ ئادەمنىڭ قو- سىنى كۆيدۇرۇ، جاھانگىر رۇسىيىنى جۇڭگوغا تاجاۋۇز قىلىشتا، دۇنياغا نامى پۇر كەتكەن ئورتا شەرق تۇمۇرىولىنى ياسىشتا، كۇچى يېتىشمەي فىرانسىيىدىن ۋە بىلگىيەدىن مەبلەغ ئالىدى. داۋشىنىڭ بانكىسىدىمۇ فرانسىيىنىڭ مەبلىغى بار ئىدى. بۇ بانكىد-

نىڭ جۇڭگونىڭ چوڭ شەھەرلىرىدىن مەسىلەن: بېيجىڭنىڭ، تيەنجىن، شاڭخەي، خەنكۇ شەھەرلىرىدە شۇبە بانكىلىرى بولۇپ، ئەمىلى كۇچى ئەنگلىيە جاھانگىرلىكىنىڭ خۇيىنىڭ، مىجالى بانكىلىرى ۋە ئامېرىكا جاھانگىرلىكىنىڭ خۇاچى، داتۇڭ بانكىلىرىغا، شۇنىڭدەك ياپۇن جاھانگىرلىكىنىڭ جىنچىڭ بانكىلىرىغا ېېتىشلىمەيتتى. ماقالىمىزدا بۇ بانكىنىڭ دولىتىمىزنىڭ شەرقى شىمالىدا شۇنىڭدەك ھەر قايسى چوڭ شەھەرلەردە قانداق بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلغانلىقىنى توغرىسىدا بايان قىلىپىدۇق. تۆۋەندە پەقەتلا داۋۇشلىنىڭ بانكىسىنىڭ شىنجاڭدىكى 60 يىلدىن بۇيانقى تاجاۋۇزچىلىغىنىڭ تەرەققىيات تارىخى ئۇستىدە قىسقىچە توختۇلۇپ ئۆتىمىز.

شىنجاڭنىڭ جاھانگىر رۇسىيىسىنىڭ سودا ئالاقىسى 1851 ـ يىلى (چىڭنىڭ سۇلالىسى شەنفىنىڭ خانىنىڭ 1 ـ يىلى) دىن باشلاندى. شۇ چاغدا مەنچىڭ ھۆكۈمىتى بىلەن چارۇسىيە ھۆكۈمىتى جۇڭگو ـ رۇسىيە ئىلى تارباغاي سودا ئالاقىسى نىزامنامىسىنى ئىمزالاپ ئىلى، چۆچەكنى سودا شەھىرى ئېلىندى. 1860 ـ يىلى (شەنفىنىڭ خانىنىڭ 10 ـ يىلى) جۇڭگو ـ رۇسىيە يەنە تيەنجىن شەرتنامىسىنى ئىمزالاپ، قەشقەرنى سودا شەھىرى قىلدى. 1881 ـ يىلى (گۇاڭشۈي خانىنىڭ 7 ـ يىلى) ئىلى شەرتنامىسىگە ئۇزگەرتىش كىرگۈزۈپ ئۈرۈمچى، گۇچۇڭ، قۇمۇل، تۇرپان ۋە گەنسۇ ئولكىسىگە قاراشلىق جايۇيگۇەننى سودا ئالاقە ئىشلىرىنىڭ ئورنى قىلدى. يۇقۇرقى شەرتنامىلارغا ئاساسەن، رۇسىيە تەۋەلىكىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەردىن، تاتار، ئۇزبېك، ئۇيغۇر، ۋە ئېنىقلايدىغان ئاز سانىدىكى رۇس سودىگەرلىرى باج تۆلىمەيدىغان رۇسىيە مالىلىرىنى ئارقا ـ ئارقىدىن يوتكەپ كېلىپ ئېلى، چۆچەك، قەشقەر، ئۈرۈمچى قاتارلىق جايلاردا سودا قىلىرمىلىرى قۇردى. رۇسىيە سودىگەرلىرىنىڭ ئورنى ساندىن

لدوی جاهانگیر رؤسییسندك كونسؤلخانسی ئەتراپىغا توپلاشقان بولۇپ، ئاتالمىش «سودا چەمبىرىگى» شەكلىلەنگەن ئىدى». سودا چەمبىرىگى خاراكتېرى جەھەتتە شۇ چاغلاردا جاهانگىر دولەتلەرنىڭ چوڭ شەھەرلەردە ئىجارىگە ئالغان يەرلىرىگەئوخشاپ كېتەتتى. پەۋقۇلئادده ئىمتىيازغا ئىگە بولۇپ، جۇڭگو قانۇن پەرمانلىرىنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرىمايتتى. ئىلى، چۇچەك، قەشقەر، رؤسىيە چېگرىسىغا يېقىن بولغانلىقتىن خېلى بالدۇرلا سودا شەھرى بولۇپ قالغان، رؤسىيەدىگەرلىرىنىڭ سانى كۆپرەك بولۇپ، ئۇرۇمچىگە قارىغاندا ئىجارەت جەھەتتە گۈللەنگەن ئىدى. دەسلەك شىنجاڭدىكى جۇڭگو - داۋشىنىڭ بانكىسى ئەشۇنداق تارىخى ئارقا كۆرۈنۈش ئاساسىدا ۋۇجۇدقا كەلگەن.

داۋشىنىڭ بانكىسىنىڭ ئىلى، چۇچەك، قەشقەردىكى شۇبىلدىرى دەسلەپكى ۋاقىتلاردا، پۇل ئامانەت قويۇش، پۇل پېرىوت قىلىش كەسپى بىلەن شۇغۇللانماتتى، جاهانگىر رؤسىيەسىنىڭ قەغەز پۇلىنى ئىشلىتىپ شىنجاڭنىڭ تېرە، يۇڭ، پاختا ۋە باشقا يەرلىك ئالاهىدە مەھسۇلات بۇيۇملىرىنى سېتىۋېلىپ، ئۇزىنىڭ باج تولەيدىغان سۇپەتسىز هەم بىراك مەھسۇلاتلىرىنى كۆپلەپ ئېلىپ كېلەتتى. بۇنىڭدا داۋشىنىڭ بانكىسى سەرمايە ئايلانمىسىنى تېزلىتىش، تىجارەت دائىرىسىنى كېڭەيتىشتە زور رول ئويناندى.

داۋشىنىڭ بانكىسى 1911 - يىلىدىن ئىلگىرى ۋە كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئالتۇن ئامانەتقويۇش، ئالتۇن چېكى تارقىتىش (ئامانەت قويۇلغان پۇلنى روبلىغا سۇندۇرغان، ئۇنىڭدىن كېيىن ئالتۇنغا سۇندۇرۇپ، ئالتۇن قىممىتىدە هېسابلاپ ئېچىپ قەرەلى تۇشقاندا ئالتۇنغا ئوسۇم تولەيتتى.) تىجارەتنى يولغا قويۇپ جۇڭگو پۇخرالىرىنىڭ ۋە سودىگەرلىرىنىڭ نۇرغۇن ئالتۇن - كۈمۈشلىرىنى

يەغدۇيلەپ، تالاك ـ تاراج قىلىش ئارقىلىق مەبلىغىنى ئاشۇردى ۋە بىيىكىۋۇ، تىيەنچىك، شەتئوگچىك قاتارلىق سەنئەتكارلىرىنىڭ چەكلىرىنى سېتىۋېلىپ پۇل پروۋوت قىلىش تىجارىتىنى مانا - پول قىلىۋالدى.

ئوكتەبىر ئىنقىلاۋىدىن كېيىن، داۋىشىڭ بانكىسىنىڭ ئۇرۇمچىدە شۇبە بانكىسى يوق ئىدى، چاروسىيە ھوكۇمىتى ئاغدۇرۇ - لۇپ، ئىلى، چوجەك، قەشقەر تارماق بانكىلىرى تاقالغاندىن كې - يىن، ئۇرۇمچىدە مەزكور بانكىنىڭ شۇبىسى قۇرۇلغانلىغى كىشنەي خېلى ھەيران قالدۇرۇدۇ. يۇقىرىدا داۋشىڭ بانكىسىنىڭ دەسلەپ قۇ - رۇلغان چاغلىرىدا ئەمىلى كۇچى يېتىشمەي، فىرانسىيىدىن مەبلەغ ئالغان دېگەن ئىدۇق. ئوكتەبىر ئىنقىلاۋىدىن كېيىن داۋشىڭ بان - كىسىدا فىرانسىيە مەبلىغى بولغانلىقتىن، باش بانكىسى فارىژغا - يوتكەلدى. ئۇنىڭ شاڭخەي شۇبىسى يېراق شەرق باش بانكىسى قىلىنىدى. شۇ چاغدىكى داۋشېڭ بانكىسىنىڭ ئىلى شۇبىسىگە سۇ - ۋوروف جەڭلى ئىدى. بۇ بانكا يېسپىلغانىدىن كېيىن، سوۋوروف شاڭخەيگە بېرىپ داۋشىڭ يېراق شەرق باش بانكىسىغا: سوكنا، دۇخاۋا، تاش چاي قاتارلىق مالالارنى سېتىۋېلىش، بۇ مالالارنى يوتكەش ئۈچۈن 50 دانە يۈك ماشىنىسى سېتىۋېلىپ گەنسۇ ئارقىلىق شىنجاڭغا يوتكەشنى يەنى ئەشۇ مال ۋە ماشىنىلارنى سەرمايە قىلغان ئاساستا ئۇرۇمچىدە داۋشېڭ بانكا شۇبىسىنى قۇرۇشنى تەكلىپ قىلدى. بۇتەك - لىپكە باش بانكا قوشۇلغانلىقتىن مال ۋە ئاپتوموبىللارنى سېتىۋېلىپ پويىز ئارقىلىق كوكخوتقا يوتكەپ، ئاندىن ماشىنىلارغا بېسىپ ماڭدى. لېكىن قۇملۇقتىن ئوتەلمەي ماشىنا ۋە شوفېرلارنى شاڭخەيگە قايـ - تۇرۇۋېتىپ، مالالارنى توگە بىلەن شىنجاڭغا يوتكەپ كەلدى. سوۋوروف

يەنىلا پەيلىدىن يانجىدى. 1919 - يىلى يازدا مىركەشى (لاتۋىيىلىك، ئوزى بىللە ئېلىپ كەلگەن) مارچىنگوۋىچ (جاھانگىر روسىيىسىنىڭ چاي سودىگىرى خەنكوۋىكى پۇچاڭ سودا شىركىتى جەڭلىسىنىڭ ئوغلى) لى شۇچىڭ (ئىلى، تارباغاتاي ۋالى مەھكىمىسى ئالاقە باشلاشى ئىدارىسىنىڭ باشلىغى) بەنە بىر مۇڭغۇل (ئالدىنقى ئىككىسى شوفېر، لى تەرجىمان، مۇڭغۇل يول باشلىغۇچى) بىلەن كوكىخوتتىن بىرداۋانەكەچمەك ماشىنىغا ئولتۇرۇپ شىنجاڭغا قاراپ يولغا چىقتى، يولدا نۇرغۇن قىينچىلىقلارغا دۇچ كېلىپ، ئىككى ئايدىن ئارتۇغراق يول يۈرۈپ، كۆزنىڭ باشلىرىدا ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلدى. سوۋۇروف كېلىشى بىلەنلا، ئەسلىدىكى ئىلى شوبە بانكىسىنىڭ خىزمەتچىلىرىنى ئۈرۈمچىگە يوتكەپ كەلدى ھەمدە بۇرۇنقى روسىيە سودىگەرلىرى دالى ناملىق شىركەتنىڭ قوروسىنى ئىجارىگە ئېلىپ چۇڭگو - روسىيە داۋشېڭ بانكىسىنىڭ ئۈرۈمچى شوبە بانكىسىنى قۇردى. دالى سودا شىركىتىنىڭ شىمالىدىن ئانچە يىراق بولمىغان بىر جايدا قۇرۇلۇش قىلىپ بانكا ئاچتى (بۇ بانكىغا ئۆزۈن ئۆتمەيلا ئوت كەتتى، ئەپتىشلارغا قارىغاندا سوۋۇروف ئۆزى ئوت قويۇۋېتىپ بىخەتەرلىك خىراجىتى ئالماقچى بولغان ئىكەن)، بۇ شوبە بانكا شىجاڭ ئولكىسىنىڭ مەركىزىدە بىرىنچى قېتىم قۇرۇلغان چەتئەل بانكىسى ئىدى.

ئوكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن، جاھانگىر روسىيىسى شىنجاڭدىكى ئىقتىسادى تاجاۋۇزچىلىقىنى ئايىغىلاشتۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. 1921 - يىلى سوۋۇروفنى قايتۇرۇپ كەتتى، ۋېي لىفانى (ئەسلىدە بېيجىڭ شوبە بانكىسىنىڭ چىخاسى ئىدى). ئۈرۈمچى شوبە بانكىسىغا چىكىلى قىلىپ يوتكەپ كەلدى. جاھانگىر روسىيىسى 1917 - يىلى ئاخىرۇرۇلغان

بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئىقتىسادى تاجاۋۇزچىلىق قۇرالى بولغان داۋشېڭ بانكىسى 1925 - يىلغا كەلگەندە ئاندىن تاقالدى. شىنجاڭ 1851 - يىلدىن 1917 - يىلغىچە 60 يىلدىن ئارتۇغراق جاھانگىرۇسىيىسىنىڭ ئىقتىسادى تەجاۋۇزىغا ئۇچراپ كەلدى. داۋشېڭ بانكىسى 1917 - يىلىدىن 1925 يىلىغىچە شىنجاڭدا يەنە 8 يىل جان تالاشتى. ئۇنىڭ تەلىيى ئوڭغا تارتىپ يەنە جان ئالدىغان بولسا شىنجاڭ خەلقىغە تېخىمۇ چوڭ بالايى - ئاپەتلەرنى كەلتۈرگەن بولاتتى، ئۇنىڭ تاقىلىشىدىن ئىلگىرى تارقاتقان ئالتۇن چەكلىرى بىر تىيىنگىمۇ ئەرزىمەي، شىنجاڭ خەلقىغە ئىنتايىن چوڭ زىيان سالدى.

رىسىيە سودىگەرلىرىنىڭ تىجارەتچىلىك فېرمىسى

تىجارەتچىلىك فېرمىسىنى جاھانگىر روسىيىدىن شەمەيلىك بىر تاتار ئائىلىسىدىن ئاكا - ئۇكا ۋەكىلى (چوڭى ئىسھاقباي، ئىككىنچىسى ئىبراي باي ئوچىنچىسى ئارىپ) سەرمايە سېلىپ ئاچقان ئىدى. دەسلەپتە ئۇلار شەمەيدە بىر ماگازىن ئاچتى. 1851 - يىلى، ئىلى تارباغاتايدا سودا قىلىشى نىزامنامىسىغا ئاساسەن، تارباغاتايغا كېلىپ سودىگەرچىلىك قىلدى. ئارىپ جەنۇبلى بولدى. 1860 - يىلى، جۇڭگو - روسىيە تىجارەت نامىسىگە ئاساسەن، ئىسھاقباي ئۇرۇمچىگە كېلىپ ياڭ - خالىق كوچىسىدا تىجارەتخانا سودا فېرمىسى قۇردى، (ھازىرقى كىيىم تىكىش كارخانىسى قىزىل يۇلتۇز كارخانىسىنىڭ ئورنى)، يولداشى بۇرھان شەھىدى كېيىنكى چاغلاردا مەزكور فېرمىدا ئىشلىگەن ئىدى تىجارەتخانىنىڭ تىجارىتى: روسىيەدىن چۇيۇن، تومۇر، رەڭ - لىك مىتال ئەسۋابلىرى، سەرەڭگە، كېرىسىن، شۇنىڭدەك رەخ ۋە مىلىش مال ئەكىلىپ، ئات، كالا تېرىسى ۋە باشقا ھەرخىل تېرە، پاختا قاتارلىق خام مالالارنى چەتكە چىقىرىپ روسىيىنىڭ تېرە (خۇرۇم) پاختازا - ۋۇتلىرىنى تەمىنلەشتىن ئىبارەت ئىدى. ھەر يىلى چەتكە چىقىرىدى

لىدىغان تېرە ۋە پاختا تەخمىنەن 16 مىڭ تونىغا يەتكەن ئىدى. كەلگەن مالنىڭ مىقدارىغا قاراپ مال چىقىرىلدى. ئەڭ ئاخىرىدا ئۇنىڭ مەبلىغى كوپۇيۇپ 500 مىڭ سوم رۇبلىغا يەتتى②. شەمەيدىن ئۇرۇمچىگە مال يوتكەش ئىشى دەسلەپتە توگە ئارقىلىق تۇشۇلدى كېيىن شىنجاڭغا كەلگەن رۇسىيە سودىگەرلىرى بارغانسېرى كوپەيگەنلىكتىن چوچەكتىكى قازاق دىخان چارۋىچىلىرىنىڭ ئات - ئۇلاقلىرىدىن پايدىلىنىپ خادىك ھارۇلاردىن تىرانسپورت دۇيلىرى قۇرۇلدى. شۇنىڭدىن باشلاپ تارباغاتايدىكى ھەر مىللەت دىخان چارۋىچىلىرى، قىش پەسلىدە رۇسىيە مالىلىرىنى تۇشۇشقا باشلىدى. بۇفېرما رۇسسىيە مالىلىرىنى سېتىشتىنا ئاساسەن تۇرپاننى بازار قىلىپ، تۇرپانلىق مۇھىت ئاخۇندىن پايدىلىنىپ رۇسىيە مالىلىرىنى تۇرپان، تۇخسۇن پىچانلاردا سېتىپ بۇ 3 ناھىيىنىڭ پاختىلىرىنى سېتىۋلىپ ئېكسپورت قىلدى. تىيەنشىنىڭ فېرمىسىنىڭ نامى ئۇرۇمچى، تارباغاتاي، تۇرپان، توخسۇندا ناھايىتى مەشھور بولۇپ تىجارىتى بىر مەزگىل راۋاج تاپتى. ئابلەي‌باي شەمەي بىلەن تارباغاتاي ئوتتۇرىسىدا قاتناپ يۇرۇپ زور مىقداردا پۇل قاپتى. ئاردىپ بىلەن ئىسھاق باينىڭ ئوغلى بولمىغانلىقتىن ئاچىسىنىڭ ئوغلى زاكىر بۇ ئىككى تاغىسىنىڭ ئىگىلىگەن ۋارىسلىق قىلدى. زاكىر كېيىنكى چاغلاردا شىنجاڭ يۇمشىن يەرلىك مەھسولاتلار شېركىتىنىڭ مۇدىرى بولۇپ تۇرغاندا شەمەي‌دىن قولغا ئېلىنىپ تۇرمىدە ئولدى.

رۇسىيە سودىگەرلىرىنىڭ رېن جۇڭشىن فېرمىسى

رېن جۇڭشىن فېرمىسىغا ئاساس سالغان كىشى تاجى ئوسمان تەشكەنلىك ئوزبېك بولۇپ، قۇۋۇ ئادەم ئىدى. 1852-يىلى تارباغاتايغا دەسمايەسىز قۇرۇق قول كېلىپ ئۇيەردىن-بۇيەردىن

تېرىشتۇرۇپ يۇرۇپ رېپن جۇگشىن فېرمىسىنى قۇردى. دەسلەپتە تا-
جارىتى جانلىنىپ دەسمايىسى 500 مىڭ روبلىغا يەتتى. ئەمما ئا-
ھايىتى تىزلا سىرى پاش بولۇپ، 1880-يىلى ۋەيران بولدى.
بۇ ئىچكى كاۋاك سودا-فېرمىسى ئاھايىتى كوپ قەرزگە بوغۇلغان
ئىدى، ئۇنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشكەن جۇگگو روسىيە سودا-
گەرلىرى شۇنىڭدەك تاربا-غاتايدىكى دەخان-چارۋىچى خەلق
يالغۇز-يگىشىدەك تاجى ئوسمانىنىڭ ئۇستىدىن خېلى كوپ
داۋا قىلغان بولسىمۇ ئاخىرى تاجى ئوسمان ئولۇپ تۈگەشتى.

روسىيە سودىگەرلىرىنىڭ جىلى سودا فېرمىسى

جىلى سودا فېرمىسى مەرغۇلانىق ئوزبېك مەنسۇر-
جان باي قۇرغان. 1880-يىلى (گىۋاكشۇي خانىنىڭ 6-يىلى
چىڭ خاندانلىغى ئىلىنى قايتۇرۇۋېلىش ئۇچۇن زېنگجىنى روسىيەگە
ئەلچى قىلىپ ئېۋەتكەن، چارۇسىيە ھوكۇمىتى ئىلىنىڭ تىچلانغان-
لىغى ئۇچۇن قايتۇرۇپ بېرىشكە مەجبۇر بولغان). مەنسۇرجان باي
جاھانگىر روسىيىنىڭ شىنجاڭدا يۈرگۈزگەن ئىقتىسادى مۇداخىلە-
سىدىن پايدىلىنىپ، زور تۇركۇمدە مال كەلتۇرۇپ، ئۇرۇمچى شەھە-
رىدە سودا فېرمىسى ئاچتى. ئاساسەن تۇرپانىنىڭ پاختا ۋە تېرە
يۇگلىرىنى سېتىۋېلىپ ئىكسپورت قىلىپ، مىلىش مال ئىمپورت قىلدى
مەنسۇرجان باي شىنجاڭدا داڭلىق ئادەم بولۇپ، جەنۇبىيا-گېيۇك سودا
فېرمىسىدىكى خۇسەيىن باي، دېشىنىڭ سودا فېرمىسىدىكى تۇرسۇن
بابا بىلەن بىرقاتاردا تۇراتتى. شىنجاڭدا كوپ پۇل تاپتى. پۇلى 700
مىڭ ئالتۇن روبلىغا يەتتى. كېيىن ھاجى قىلىش ئۈچۇن كېتىپ
پولدا كېسەل بولۇپ ئولدى. ئۇنىڭ مال-مۇلكىگە ئوغۇل-قىزلىرى

ژاردسلىق قىلدى. نەۋرىسى يولچى قارى قوسىغىغا ئامراق بەدىخەتلىك ھورۇن ئادەم بولۇپ، بىر قىسىم دۇنياسىنى يەپ تۈگىتىۋەتتى.

رۇسىيە سودىگەرلىرىنىڭ دالى سودا فېرمىسى

دالى سودا فېرمىسىنى باللىكىن قۇرغان، مىللىتى روس، مۇسكۇۋادا پاختا توقۇمىچىلىق كارخانىسى قۇرغان ئادەم. ئۇ 1911-يىلى ئۇرۇنىنىڭ پاختىلىرىنى سېتىۋېلىش، ئۇرپانىدا زاۋۇت قۇرۇپ، شىنجاڭنىڭ ئەرزان ئەمگەك كۈچىدىن پايدىلىنىش ئارقىلىق - كوپلەپ پايدا ئېلىش غەرىزىدە شىنجاڭغا كەلگەن. باللىكىن ئۇرۇمچىدە پاختا كارخانىسى ئاچتى. ئۇ ۋاقىتلاردا جۇڭگو ھوكۈمىتى چەتئەللەردىن قۇرقىدىغان چەتئەللىك خوشامەت قىلىدىغان بولغاچقا ئۇنىڭ بىلەن كارى بولمىدى. بۇ فېرما بىلەن جىشياڭيۇلۇڭ سودا فېرمىسى ئوتتۇرىسىدا پايدا-زىيان توقۇنۇشى يۈز بېرىپ، جىشياڭيۇلۇڭ سودا فېرمىسى تەرىپىدىن چەتكە قېقىلغانلىقتىن، ئىشى راۋاج تاپمىدى. بىر مەزگىل رۇسىيەدىن كەلتۈرگەن پاختا توقۇلما مالليرىنى سېتىپ تاپقان پۇلىنى، قۇرۇلۇش سېلىشقا ۋە كۈندۇلۇك ئىستىمالغا ئىشلەتتى. ئۇكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن، ئارقا تىرەكسىدىن ئايرىلغان باللىكىن ئوي-قورولىرىنى داۋشېك باگ-كىسىغا ئىجارىگە بەردى. شۇنداق قىلىپ بۇ فېرما ئۇن-تۇنسىز ئۆز تەغدىرىنى ئاياغلاشتۇردى.

رۇسىيە سودىگەرلىرىنىڭ دېخى سودا فېرمىسى

تەشكەنلىك ئۆزبېك رەئىسجان باي بىلەن مىرسال باي-1881-يىلى تارباغاتايغا كېلىپ دېخى فېرمىسى ئاشتى. رۇسىيە مالليرىنى كىرگۈزۈپ، شىنجاڭنىڭ يەرلىك مەھسۇلاتلىرىدىن تېرە، يۇڭ، پاختىلىرىنى چەتكە

چىقاردى ، يەنە تارباغاتايدىن ياشقا تولغان ئەركەك قويلارنى سېـ
تىۋېلىپ رۇسىيەگە چىقىرىپ جاي - جايلاردا ساتتى . ئاندىن ئۇزۇن
ئوتمەيلا مىرسال باي ئۇرۇمچىگە كەلدى ، ئۇنىڭ غازى باي دېگەن
شاگىرتى خېلى بۇرۇنلا سوۋېت يېپىددىن شىنجاڭغا كەلگەن بولۇپ ،
خەنزۇچە تىل بىلەتتى ، كىشىلەرنى ئوبدان تونۇيتتى . شۇڭا مىر
سال باي ئۇنى ئوزىگە شېرىك قىلىۋالدى . غازى باي جەنۇبى شىن
جاڭ بىلەن شىمالى شىنجاڭنىڭ ئەھۋالىنى پىشىقسىق بىلگەشكە ،
سودىسىنى جەنۇبى شىنجاڭ بىلەن شىمالى شىنجاڭغا ئاھايىتى تېزلا
كېڭەيتتى . ئۇ ئەسلى قاسساپچىلىقتىن كېلىپ چىققاشقا ، ئوزكەسپىنى
ئۇنۇتماي ئۇرۇمچىنىڭ ئەنسەندىن ئاھايىتى كەلگە بىر ئوتلاق سېتىـ
ۋېلىپ ، قوشۇمچە چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللاندى . ھەر يىلى ياشقا
تولغان ئەركەك قويلارنى سېتىۋېلىپ رۇسىيەگە ئاپىرىپ ساتتى .
ئۇ يەنە تارباغاتايدا ۋە ئۇرۇمچىدە قوي بوردىپ قاسساپچىلىق قىلـ
دى . يەرلىك مەسئۇلات ۋە ئۇچەي سېتىۋېلىپ رۇسىيەگە ماڭغۇزۇپ
تۇردى . دېڭىز سودا فېرمىسى ئۇرۇمچى ۋە تۇرپانلاردا كوپلىگەن
ئوي - ئىمارەتلەر سالدى ۋە سېتىۋالدى . ئۇنىڭ تارباغايدىمۇ نۇرغۇن
يەر - زېمىنلىرى ، ئوي - ئىمارەتلىرى ، ئوتلاق ۋە چارۋا مالىدىن بار
ئىدى . مال - مۇلكىنىڭ ئومۇمى سوممىسى (قىممىتى) بىر مىليون روۋبـ
لىغا يەتكەن ئىدى . ئوكتەبىر ئىنقىلاۋىدىن كېيىن جاھانگىر رۇسىيـ
يىسىنىڭ مۇھاجىرلىرى جۇڭگونىڭ دولەت تەۋەلىكىگە ئوتتى ، روسـ
لارمۇ جۇڭگو تەۋەلىكىدىكى بىر مىللەت بولۇپ قالدى . رېيىم جان
باي بىلەن مىرسال بايىنىڭ ئوغلى يوق ، قىزلىرى كوپ بولۇپ ، ئۇـ
لارنىڭ مال - مۇلكىنى كۇيىوغۇللىرى چوڭ يەپ - چوڭ ئىچىپ تۇگەتتى .

بۇ قېرىندىسى تەشكەنلىك ئوزبېك سامۇقجان قۇرغان، سامۇقجانىنىڭ دېڭىز قېتىملايدىغان، باشقىلارنى ئوزىگە جەلىپ قىلىشقا ماھىر ئادەم ئىدى. جەنۇبىي ئېيۇك قېرىندىسىدىن خۇسەيىن باشقا قېرىندىشىلىرى ئىچىدە تەكە قاقىدىغان، باغرى قاتتىق ھەسەتخور بولغاچقا ئىزىز ھاجىغا نارازى بولاتتى. سامۇقجان بۇكاۋاكتىن پايدىلىنىپ ئۇستىدىن ھەر خىل شىكايەتلەرنى تېپىپ، خۇسايىنىنىڭ پوستىغا كىرىۋالدى. خۇسەيىن سامۇقجانغا زور تۈركۈمدىكى رۇسىيە مالىدىن ئەسلى باھاسىدىن تۆۋەنلىتىپ بەردى. سامۇقجان بۇمالىلارنى قاراشھەرگە ئاپىرىپ سېتىپ، ئۇيەردىن مۇڭاپىق باھابىلەن ناھايىتى نۇرغۇن سۇغۇر تېرىسى، ئات قويرۇغى قاتارلىقلارنى سېتىۋالدى. خۇسەيىن بۇيەرلىك مەھسۇلاتلارنى كورۇپ ناھايىتى خۇرسەن بولۇپ يوقۇرى باھابىلەن ئالدى.

ئىككىنچى قېتىمدا خۇسەيىن يەنە سامۇقجانغا زۇر توركۈمدىكى رۇسىيە مالىدىن بەردى، سامۇقجان بۇ مالىلارنى تۇرپانغا ئاپىرىپ سېتىپ پاختىغا ئالماشتۇرۇپ تېخىمۇ كوپ پۇل تاپتى، بۇ چاغدا سامۇقجاننىڭ مەبلىغى 300مىڭ روبلىغا يەتكەن ئىدى. ئۇ موسكۋاغا بېرىپ زۇر تۇركۈمدە ھەر خىل رۇسىيە مالىدىنى ئېلىپ كېلىپ، شىنجاڭدا ئوز ئالدىغا ماۋزىمىڭ قېرىندىسى قۇرۇپ، دېڭىز نامىلىق سودا قېرىندىسىدىكى ئىزىز ھاجى بىلەن رەقابەتلەشتى ناھايە

تی ئەزلا ۋاقىت ئىچىدە ئەنئەنىدىن ئوتلاق ۋە تېرىلغۇيەر سېتىۋ-
ئىپ دېخانچىلىق، چارۋىچىلىق بىلەنمۇشۇغۇللاندى.

رۇسىيە سودىگەرلىرىنىڭ دەشمىك فېرمىسى

دەشمىك فېرمىسىنى تاشكەنتلىك دۇكاندار ئوزبەك خان بابا ئاچقان ئىدى. 1883-يىلى ئوز تۇققانلىرىدىن ئېزىزخاجى سامۇقجان ۋە ئىسمەن جانبايىنى شىنجاڭغا ئەۋەتىپ، دېشمىك فېرمىسىنى ئۇرۇپ موسكۋادىكى ھەر قايسى زاۋۇدلارنىڭ مەھسۇلاتلىرىنى ئەۋەتتۈرىدى. شۇ چاغدا ئىسمەن جانبای چوچەكتە، ئېزىزخاجى بىلەن سامۇقجان ئورۇمچىدە تۇراتتى. كېيىنكى كۈنلەردە سامۇقجان ئابدۇلىپ چىقىپ، ئوز ئالدىغا ماۋشىن فېرمىسىنى قۇردى. بۇ سەۋەپتىن ئۇرۇمچىدىكى دېشمىك فېرمىسى ئېزىزخاجىنىڭ قولىدا قالدى. ئېزىزخاجى ئىشتا سالماق، پۇختا بولغاچقا، ئۇرۇمچى باخۇلياگدا مويكا مەيدانى قۇردى. سېتىۋلغان قوي بۇكلىرىنى يۇيۇپ تازىلىغاندىن كېيىن، پىرەسلاپ موسكۋاغا يولغا سالدى. تېرىلارنىمۇ شۇ ئورۇندا پىششىقلاپ ئىشلەپ چەتكە چىقاردى. مۇندىن باشقا ئۇ يەنە باخۇلياگدىن ناھايىتى نۇرغۇن يەر سېتىۋېلىپ چوڭ بىر ئامبار سالدى، ھەم چارۋىچىلىق بىلەنمۇ شۇغۇللاندى. ئونىڭ مەبلىغى بىر مىليۇن 500مىڭ رۇبلىغا يەتكەن ئىدى. ئىسمەن جانبای چوچەكتە تىجارىتىنى پۇختا باشقۇردى. مالىلارنى پىششىقلاپ ئىشلەتتى، تېگىشى (پىرەسلاتى) جەھەتتە ياخشى ئىشلىگەچكە موسكۋادا ياخشى نامغا ئىگە بولۇپ، ئۇ ئەۋەتكەن مالىلارنىڭ باھاسى باشقىلارنىكىدىن ئوستۈن بولدى. مالنىڭ پۇلىنى تولەتتى مۇددىتىمۇ باشقىلارنىكىدىن

ئوزۇنراق بولدى. ئۇ، باشقىلارنىڭ ھاجىمدىنمۇ چىنائتى. باشقىلار ئۇندىك تونۇشتۇرۇشى ئارقىلىق موسكۋانىڭ ھەر قايسى زاۋۇتلىرىدىن نەسىيگە قانچىلىك مال ئالالايتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن شىنجاڭغا كەلگەن ئوزبەكلەر ئالدى بىلەن ئۇنى يۇقىلايتتى ھەم يارىدەم سورايتتى. شۇنداق قىلىپ ئوششاق سودىگەرلەر ئۇنىڭ مالىلىرىنى سېتىۋېلىپ، يەرلىك مەھسۇلاتلارنى سېتىپ ئېلىپ بېرىدىغان شېرىكلىرىدىن بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ سودىسى ناھايىتى تېز راۋاج تاپتى، ئېكسپېدىتاتسىيە قىلىش ئۇسۇلىمۇ باشقىلارنىڭكىدىن ئۇستۇن ئىدى. خەلىق ئارىسىدا: «ئون ئوروس بىر يەھۇدىچىلىك بولالمايدۇ، ئون يەھۇدى بىر ئوزبەكچىلىك بولالمايدۇ» دىگەن سوزلەر پەيدا بولغان ئىدى. 1917-يىلى ئوكتەبىر ئىنقىلاۋى ئارپىسىدا تورسۇن بابا بىلەن خان بابا ئائىلە بالا-جاقىلىرى بىلەن تەشكەندىن شىنجاڭغا قېچىپ كېلىپ، سودىگەرچىلىكنى بىۋاستە قاتناشتى. بۇنىڭ بىلەن خۇجايىنلار بىلەن شېرىكلەر ئوتتۇرىسىدا پايدا-زىيان توقۇنۇشى يۈز بېرىپ، بىر-بىرسى بىلەن ھوقۇق تالاشتى. ئەڭ ئاخىرىدا تۇرسۇن بابا شىڭشىسەي تەرىپىدىن قامىلىپ تۇرمىدا ئولدى.

رۇسىيە سودىگەرلىرىنىڭ جى شىياگيۇن سودا فېرمىسى

جى شىياگيۇن فېرمىسىنى رامىزان ھاجى قۇرغان. ئۇ، جى شىياگيۇن فېرمىسىنىڭ جەنۇبىي خۇسەيىن چانشۇپىنىڭ تاغىسى-شېمەيلىك ئادەم ئىدى. 1861—يىلى رامىزان ھاجى ئەسكەرلىك دەجبوريىتىدىن چوچەككە قېچىپ كەلگەن. دەسلەپتە، رۇسىيەلىك چاي سودىگىرى ۋاگانىڭ پەمىل چايلىرىنى سېتىۋېلىپ شېمەيگە ئەۋەتىپ تۇردى. ۋاگانىڭ خەنكۇدا قۇرغان چاي زاۋۇتىدا ئىشلەنگەن پەمىل چاي

قەزىل چاي، تاتى چايلارنى جۇڭگوندىك چىگدىرا رايۇنلىرى ئارا قىلدىق شەپەيگە ئايروپىلان سالتتى. بىر قېتىم چايلارنى مەمايكىتىمىز زىنسىك چېگرا رايونى بولغان تاربا غاتاي، ئىلىدا سالتتى. رامزان-ھاجى بىر نەچچە يىل سودا قىلىپ ناھايتى زۇرغۇن پۇل تاپتى-دە، تاتار ناسىربورناشوف بىلەن شېرىكلىشىپ، ئۇرۇمچىدە نەنگۈەندە زىنسىك 1- كوچىسىدىن قۇرۇ- جاي ئېجارىگە ئېلىپ ئېرما ئاچتى ۋە جاھانگىر رۇسىيەسىنىڭ پاختا- ژىپ توقۇلما مالىلىرىنى سالتتى ناسىربورناشوپ خەنزۇچىنى راۋان سوزلىيەلەيتتى، خەنزۇ سودىگەر-لىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىشەلەيتتى، ھەمدە نەنگۈەندىكى ئۇيغۇر سودا-گەرلىرى بىلەنمۇ مۇناسىۋەت باغلاپ، شىنجاڭنىڭ يەرلىك مەھسۇ-لاتلىرىنى سېتىۋالاتتى. 1888- يىلى جاھانگىر رۇسىيەسى ئەۋەتكەن تۇنجى باش كەلچى ئۇرۇمچىگە يېتىپ كەلگەندە ناسىربورناشوپ ئالاھىدە ئالدىغا چىقىپ تۇداۋخاكزىدىكى ئېرمىسىگە باشلاپ كىلىپ، ئېزىز مېھمان سۈپىتىدە كۈتۈۋالدى. جاھانگىر رۇسىيەسىنىڭ كەلچىسى جۇڭگو دائىرىلىرى بىلەن ئالاقىلىشىپ، رۇسسىيە سودىگەرلىرىنىڭ سودا چەمبىرىگىنى ئۈيغۇرشتۇردى. ناسىر بىلەن رامزان ھاجى ئۆز ئالدىغا ئايرىم ھالدا ئېرما قۇردى. كېيىنكى ۋاقىتتا، ناسىر نەنلە-يانىڭ مەسچىتىنىڭ جەنۇبى تەرىپىگە ئېرما سالدۇردى. ناسىر ئولگەندىن كېيىن، ئوغلى لاتىپ تەييارنى يەپ- ئېچىپ ئۇي- مۇلۈكلىرىنى سېتىپ تۈگىتىۋەتتى. ئۇ كىيىنكى كۈنلەردە ھاراقنى تولا ئېچىپ ئاخىرىدا كونى مەسلىكتە تۇدۇلۇق خاباداسوغا چۈشۈپ كىتىپ ئولدى. رامزان ھاجى ھازىرقى مائارىپ نازارىتىنىڭ ئورنىدا جىياگىيۈن ئېرمىسىنى سالدى ئۇنىڭ ئوغلى بوق ئىدى، رامزان ھاجى ئولگەندىن كېيىن، ئىنىسى نەمىتۇللانىڭ 3 ئوغلى (چوڭ ئوغلى ھەسەن 2- ئوغلى خۇسەيىن،

ۋ-ئوغلى شېرىپ) ۋارسلىق قىلدى، ھەسەن ئارباغاتايدىكى ئېگىز-پۇرت- ئىمپېرىيە فېرمىسىنىڭ باش جىڭاسى بولدى. خۇسەيىن ئۇرۇمچىدىكى جەشىياڭيۇن فېرمىسىغا جىڭلى بولدى. خۇسەيىن جىڭ-لى بولغاندىن كېيىن، خەنكۇغا بېرىپ شىنجاڭغا چاي ئەكىلىپ ساتتى. شەنشى، گەنسۇگە ئادەم ئەۋەتىپ رۇسىيە مالىدىرنى سېتىپ يەرلىك مەھسۇلاتلارنى سېتىۋالدى، يەنە ئىجارىگە ئېلىش-ياكى سېتىۋېلىش قاتارلىق شەكىللەرنى قوللۇنۇپ نەنشەندىن ناھا-يىتى زۇر كولەمدىك 4 پەسىلدىك ئوتلاقلارنى ئىگەللەپ، چارۋىچىلىق بىلەن شوغۇللاندى. ئۇنىڭ مەبلىغى تەخمىنەن 3 مىليۇن رۇبادىغا يەتكەن. ھەمدە نەنشىياڭنىڭ شەرقى تەرىپىدە كولىمى غايەت زۇر مۇيكا قۇرۇپ بۇ مويكىدا جەنوبى شىنجاڭ ۋە شىمالى شىنجاڭدىن سېتىۋالغان قوي يۇڭلىرىنى يۇيۇپ تازىلاپ، ئاق-قارىسىنى ۋە دەرىجىسىنى ئايرىپ رۇسىيىگە ماگدۇراتتى. سېتىۋالغان تېرە- تەسەكلەرنىمۇ ئاشۇ جايدا پىششىقلاپ ئىشلەيتتى.

جەشىياڭيۇن فېرمىسىنىڭ سودىسى شىنجاڭنىڭ جەنۇپ ۋە شىمالىنى قاپلاپ كەتتى، شەرقتە قۇمۇل باركۇلگىچە، ھەمدە خەنكۇ گەنسۇ، شەنشىگىچىلىك يېتىپ بارىدى. شىنجاڭ سودىگەرلىرى ئۇنىڭ بىلەن رىقابەتلىشىشكە پېتىنالمىدى. 1922- يىلى سوۋېت شىنجاڭ سودا شېركىتى شىنجاڭدا قۇرۇلغاندا جىڭشىياڭيۇن فېرمىسى بىر قېتىمدىلا تەخمىنەن بىر مىليۇن رۇبىلىق قوي يۇڭى ۋە پاختا سېتىپ بەردى. (بىر قىسىمغا نەق كۇمۇش پۇل ئالمىدى. بۇ تەخمى-نەن 200مىڭ سەردىن كوپىرەك بولۇپ، 60 توگىگە يۇك ئىدى.) قالغىنى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلتۈرلگەن مالىلار ئىدى.

خۇسەيىن 1923- يىلى چەتئەل شېركەتلىرى بىلەن مۇناسىۋەت باغلاشى ئۈچۈن، خىزمەتچىسى ئىمىن ئاخۇننى تەنجىنده تورۇشقا

ئەۋەتتى، خۇسەيىن مەلۇم بىرقېتىمدا ئىمىن ئاخۇنغا يوقىرى سۇپەتلىك قوي يۇڭى، تەۋىت، توگە يۇڭى تېرە قاتارلىقلارنى راسلاپ 500 توگە لىك يۈك قىلىپ ئېۋەتىپ بەردى. ئۇنىڭ ئارقىدىنلا بىر نەچچى دەرىجىلىك ئوچكە تېرە سىددىن 50 مىڭ دانە يوللاپ بەردى. ئىمىن ئاخۇن ئەچكىرىگە تۇنجى قېتىم بارغانلىقى ئۈچۈن ئەھۋالنى چۈشەنمەي، ئاۋات شەھەر نى كورۇپ، ئېلىم- سېتىمدىكى پايدا- زىيانغا قارىماي، يەپ-ئىچىپ تاماشا قىلدى. بىر كۈنى چىشىن شېركىتىدىكى ئەنغۇچىن بىلەن (ئۇنىڭ بىلەن شىنجاڭدا تونۇشقان) ئوچرۇشۇپ قالدى، ئەنغۇچىن ئۇنىڭغا يارەم قىلىپ شىنجاڭدىن ئەۋەتىلگەن يۈك، تېرىلەرنىڭ ھەممىسىنى سېتىۋېلىپ، چەتئەل فىرمىلىرىغا ئوتكۈزۈپ نۇرغۇن پۇل تاپتى. جى- شىياڭيۇن فىرمىسى بىر نەچچە يىل زىيان تارتقاندىقتىن ھەسسەن بىلەن خۇسەيىن ئوتتۇرىسىدا ئىختىلاپ كېلىپ چىقتى. شۇڭا سىياسەتكە ئارلىشىپ ئورچاق قوغداش كومىتېتىگە ئەزا ھەم ۋەكىل بولۇپ سايلاندى، ئەڭ ئاخىردا ئاكا-ئوكا ئىككىسى شۇڭا سەپىدىن تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ تۇرمىدە ئولدى.

ئەنگلىيە سودىگەرلىرىنىڭ ئەنلى فىرمىسى

ئەنلى فىرمىسى 1914- يىلى قۇرۇلغان، بىر فىرمىگە قوي يۇڭى سېتىۋېلىش ئۈچۈن، ھەر يىلى لوندۇندىن ئىلىدىكى جۇڭگو رۇسىيە داۋىشىڭ بانكىسىغا پۇل پېرۋۇت قىلىناتتى. لوندوندىن ھېچقانداق مال ئېۋەتمەي، يوللىغان ۋەيخۇيگە رۇسىيە ۋېكسىلى تىگىشىپ شىنجاڭدىن قوي يۇڭى سېتىۋالاتتى، بەزى ۋاقىتتا شىنجاڭدىكى رۇسىيە سودىگەرلىرىنىڭ تەيىارلىغان يۈك ۋە پاختىلىرىنى سېتىۋې-

لمپ ئېلىپ كېتىدىغانلىقى . ئەنگلىيە قېرىندىشى ئىشچى بىرلەشمىسى ئۇچۇن ئۇرۇشچىگە دائىم ئاددىم ئېۋەتىپ تۇردى ، ئۇ ئادەملەر ئوزلىرى ئوتتۇرىغا چىقمىسا، ھەممە ئىشنى پانكا ئارقىلىق بىجىرەتتى.

گېرمانىيە سوداگەرلىرىنىڭ شۇنغا قېرىمسى

گېرمانىيە سوداگەرلىرىنىڭ شۇنغا قېرىمسى 1917 - يىللىرى جاھان- گىر رۇسىيەسىنىڭ شىنجاڭدىكى سودىسى ھالاكەتكە يۇزتۇتقان پەيت- تە قۇرۇلغان بولۇپ، گېرمانىيەنىڭ شىنجاڭغا بۇاستە ئېۋەتكەن ئا- دەملىرى، ئىلى قەشقەر، تارباغاتاي، ئۇرۇمچىدە سودا دۇكانلىرى ئېچىپ، ئۇچەي، ئەلتىبرە، سۇغۇر تېرىسى قاتارلىق يەرلىك مەھسۇ- لاتلارنى سېتىۋالدى . ئىلىدا ھەريىلى كۇز پەسلىدە كوپ مىقداردا ساغلىق قويلارنى سېتىۋېلىپ گېرمانىيەدىن كەلتۇرۇلگەن قاراكول نەسىللىك قوشقارباللەن ئۇرۇقلاندۇرۇپ تۇللىستىشكە بىرەر ھەپتە قالغاندا ئانا قوينىسىغا قوزىلارمىن ئېلىنغان ئەلتىبرە - كوپىلەرنى گېرمانىيەگە ماگدۇردى . ئانا قويلارنىڭ گۇشىنى شۇ جايىنىڭ ئوزىدە ساتتى. ئۇلار باشقا جايلارغىمۇ سېتىۋېلىش خادىم- لىرىنى ئېۋەتتى ، ھەتتا شەنشى، گەنسۇ، سىچۇەنلەرگىمۇ ئادەم ئېۋەتىپ سوغۇر، سۇلەيسۇن قاتارلىق قىممەتلىك ياۋايى ھايۋانلارنىڭ تېرە- سىنى سېتىۋالدى. شۇ جايدا جۇگگو ئىشچىلىرىنى يالداپ پىشىقلاپ ئىشلەپ، يېرىم مەھسۇلات قىلىپ پوچتا ئارقىلىق پوسۇلكا قىلىپ گېرمانە يىگە ئېۋەتتى . ئۇيەردىن تولاراق ئۇيۇنچۇق، مىلىش ماللار كېلەتتى.

ئامېرىكا سودىگەرلىرىنىڭ بىلى قېرىمسى

بىلى قېرىمسىنىڭ شىنجاڭدىكى گۇماشتىسى گېمىلكىن روس بولۇپ ئاتىسى رۇسىيە ئەلچىخانىسىنىڭ كونا ئەمەلدارى ئىدى. گېمىلكىن

بالا چېغىدىلا ئىلىدا چوڭ بولغان، خەنزۇچە ۋە ئۇيغۇرچە تىلىنى راۋان سوزلەيتتى. ئۇ ئوكتەبىر ئىنقىلاۋىدىن كېيىن جاھانگىر رۇسىيىسى سوتىگەرلىرىنىڭ شىنجاڭدىكى سودا ئىشلىرى كاساتلاشقاندا بىر تۈركۈم مەبلەغ بىلەن تىيەنجىنگە بېرىپ، ئوزىنىڭ ئامبىرىكا پۇخرالىقى بولۇش سۈپىتى بىلەن پايچىك بولۇپ ئاتالمىش ئامبىرىكا سودىگەرلىرىنىڭ بىلى قېرىمسىنى قۇردى. تىيەنجىندىن ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن دەسلەپتە ئەرداۋچاۋزىدىكى تارانچى (ئىلى ئۇيغۇرلىرى) دېگىنىدە (ھازىرقى تاشقى سودا ئىدارىسىنىڭ ئورنى) دا تۇردى. ئۇيغۇرچە چاپان كىيىپ ناھايىتى كەمبەغەل قىياپەتكە كىرىۋالدى، بىر قازاقنى يالداپ، ھەركۈنى شەھەرگە كەلگەن ئالى دەرىجىلىك ئەلچىنى ۋە تۇلكە تېپىسى، سۇغۇر تېپىسى، ئۇچەي قاتارلىقلارنى سېتىۋېلىپ، ۋاقىتلىق ئىشچى يالداپ پىشىقلاپ ئىشلەپ، پوچتا ئارقىلىق تىيەنجىنگە ئېۋەتتى. تىيەنجىن قېرىمسى ئۇنىڭغا داۋاملىق نەق پۇل ئېۋەتىپ تۇراتتى كوچىلاردىكى يەرلىك مەھسۇلات بىدىسكىلىرى، ئۇنىڭغا قول-پۇت بولۇپ ئېھتىياجلىق يەرلىك مەھسۇلاتلارنى تېپىپ بېرەتتى. كېيىن ئۇ يەنە جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ قاراشەھەرگە كۈچارغا، شىمالى شىنجاڭنىڭ ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي قاتارلىق جايلارغا يۇشۇرۇن ئادەم ئېۋەتىپ، تېبرە، يۇڭ، ئۇچەي سېتىۋالدى. ھەركۈنى پوچتا ئارقىلىق تىيەنجىنگە نەچچە ئون پوسۇلكا ئېۋەتىپ تۇراتتى. تىيەنجىنىدىكى ئۇنىڭغا ھامان تېلېگىرامما ئارقىلىق پۇل ئېۋەتىلەتتى. بۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ئوز ئالدىغا قىلغان سودىسى تېز سۈرئەت بىلەن تەرەققى تاپتى.

يەرلىك مەھسۇلاتلارنى سېتىۋېلىش ئۇچۇن شۇ ئولكىنىڭ پۇلى لازىم ئىدى ، ھالبۇكى تىجەنجىنىدىن پېروۋۇت قىلىنغان پۇللار كۇ- مۇش پۇل ئىدى . شۇنىڭ ئۇچۇن گېمىلكىن لىيۇۋېنلۇڭ ئاچقان يېڭىفىنگيۇي پۇل پېروۋۇت قىلىش ئورنى بىلەن ئالاقە باغلاپ ، تىجەنجىن- دىن ئېۋتىلگەن كۇمۇش پۇللارنى ئولكە پۇلىغا سۇندۇرۇپ ، يېڭى فىنگيۇي پۇل پېروۋۇت قىلىش ئورنىغا تاپشۇردى . ئولكە پۇلىغا ئىھتى- ياجلىق بولغاندا لىيۇۋېنلۇڭ ئامال قىلىپ ئولكىلىك مالىيە نازا- رىتىنىڭ غەزىنىسىدىن ئېلىپ بېرەتتى . بۇنداق ئالاقە باغلاش ئىش- لىرى ياخشى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن گېمىلكىن ياڭخاڭ كوچە- سىدىن مەنسۇر جانبايىنىڭ بىر قوروسىنى رەسمى ئىجارىگە ئېلىپ ھوكۇمەت دايىرلىرىگە مەلۇم قىلىپ ئەنگە ئالدۇرمايلا ئامېرىكا سو- دىگەرلىرىنىڭ بىلى فېرمىسىنىڭ ۋېۋىسكىسىنى ئاستى ، ھوكۇمەت بۇنى كورسىتۇ . كورەسكە سالدى . ئادەتتىكى ۋاقىتلاردە گېمىلكىن پىئو- دال بىيۇروكراتلار بىلەن تىل بىرىكتۇرۇپ يامۇللارغا خالىغىنىچە كى- رىپ چىقالايتتى .

ھەر يىلى كۇز پەسلىدە ، ئىلى تارباغاتاي ، ئالتايدا كوپمىقتار- دا ساغلىق قوي سېتىۋېلىپ ، قارا كول قوشقار بىلەن ئۇرۇقلاندۇرۇپ قىشى پەسلى يېتىپ كەلگەندە تۇللىتىشتىن بۇرۇن ئانا قويلارنى ئول- تۇرۇپ قوزىلارنىڭ تېرىسىنى ئالاتتى ، بۇنداق ئەلتېرىلەرنىڭ چە- ئەلدىكى بازىرى ئىنتايىن كەڭ بولۇپ ناھايىتى كوپ پايدا بېرەتتى . ئامېرىكا سودىگەرلىرى بۇنىڭدىن ناھايىتى كوپ پۇل تاپتى شۇ ۋاقىتتىن باشلاپ گېمىلكىنىڭ نامى چىقتى . نەپسى چوڭايدى تىجەنجىنىدىكى بىلى فېرمىسىدىن يۇشۇرۇپ شەخسى تىجارەت قىلىشقا باشلىدى . 1927 - يىلى ئۇنىڭ ئىشى ئاشكارلىنىپ گورت بىسار ئىسىملىك بىر ئامېرىكىلىق كېلىپ ئۇنىڭ خىزمىتىنى ئوتكۇزۋالدى

گېمىلكىن ۋەزىپىسىدىن قالىدۇرۇلغاندىن كېيىن، لېۋۇپنىلىۇك ئۇنى جىمك شۇرپىنگە تونۇشتۇردى، شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئەلتىپە سېتىۋېلىش شېركىتى ئاچتى، ئەڭ ئاخىرىدا ئۇ سىياسىي بىددىكەلەردىن بولۇپ قالدى، كېيىنكى چاغلاردا ئۇنى شېڭشىسەي قولغا ئېلىپ تۇرمىدە ئولتۇردى.

ئامېرىكا سودىگەرلىرىنىڭ خۇامبي فېرمىسى

خۇامبي فېرمىسىنىڭ باش فېرمىسى تيەنجىندە قۇرۇلغان ئىدى. بۇ فېرما 1930-يىلى بېيجاڭسىيىلىك رېپىلىنىسكىنى ئۇرۇمچىگە ئېۋەتىپ تىپ سودا فېرمىسى قۇردى ۋە ئۇنى جىڭلىلىققا تەيىنلىدى. رېپىلىنىسكى خەنزۇچىنى راۋان سۆزلەيتتى، ئۇنىڭ قول ئاستىدا ئىشلەيدىغانلارنىڭ كۆپۈنچىسى خېبېيلىكلەر ئىدى. ئۇلار ئۇرۇمچىگە بېرىپ كەلگەندىن كېيىن، نەنگۇەندىكى فۇچېڭ تۇگمەن قۇرۇلمىسىنى ئىجارىگە ئېلىپ (هازىرقى ئاپتونوم رايونلۇق دوختۇرخانا ۋە سەھىيە ئىدارىسىنىڭ ئورنى). ئامېرىكا سودىگەرلىرىنىڭ خۇامبي سودا فېرمىسى دېگەن ۋېۋىسكىنى ئېسىپ تىجارەت باشلىدى. ئۇلار قوي ۋە ئۇچەي سېتىۋېلىپ يېرىم مەھسۇلات قىلىپ ئىشلەپ، تۇڭغا قاچىلاپ تەيىنجىنگە ئېۋەتەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئۇلار يەنە يۇشۇرۇن هالدا ئالتۇن، ئالماس سېتىۋېلىپ، ئۇچەي تۇڭغا قاچىلاپ تەيىنجىنگە ئېۋەتتى.

1932-يىلىدىن 33-يىللىرىغىچە زور مىقداردا ئالتۇن سېتىۋالغانلىقتىن، ھەر بىر سەر ئالتۇنىنىڭ باھاسى ئولكە پۇلىغا 80 سەرىدىن 200 سەرگىچە كوتۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئومۇمەن ئۇ-

چەي سودىگەرلىرى خالىغانچە ئالالايدۇ سودىسى قىلىدى. 1933-يىلى ئەتىيازدا ماچۇگىيىدىغا قاراشلىق ماشىنىلار ئورۇمچىنى قورشاپ ئۇرۇمچى چوڭ كوۋرۈك بويىدىكى ئاھالىلەر-نىڭ ئويلىرىنى كويدۇردۇەتكەن چاغلاردا ئۇرۇمچىنىڭ ئەھۋالى بەكمۇ جىددى بولدى، ئۇلار ئالاقزادە بولۇپ 13 دانە توگە كىرا قىلىپ سېتىۋالغان زور مىقدارداكى ئۇچەيلەرنى تۇڭغا قاچىلاپ، بۇنىڭ ئۈچۈنگە 6-7 مىڭ سەرلىك ئالتۇننى يوشۇرۇپ تىيەنجىنگە يولغا سالىدى. بۇ ئىشنى ئىشچىلار سېزىۋېلىپ ئاستىرتىن توگىچىلەرگە ئەيتىپ قويغاندا، توگىچىلەر ئالتۇننى ئوغۇرلاش كويىغا كىرىپ گەنسۇ چىگرىسىدىكى قۇرۇق بۇلاقتا بارغاندا ئالتۇننى ئېلىۋېلىپ ئۇچەيىنى سۇييۇەن ئولكىسىگە يەتكۈزۈپ بەرگەن، مەزكۇر فىرمىنىڭ مال تاپشۇرۇپ ئالغۇچى كىشىسى ئالتۇنىنىڭ ئوغۇرلانغانلىقىنى بىلگەندىن كېيىن، ئۇرۇمچى فىرمىسى يېڭى قامىلىلىك بىر كىشىنى سۇييۇەۋەنگە ئېتىپ توگىچىلەر ئۇستىدىن ئەرز قىلغۇزدى، ئاكىلاشلارغا قارىغاندا توگىچىلەر ئوغۇرلىۋالغان ئالتۇندىن پارا بېرىپ، يېڭى ئىسىملىك كىشىنىڭ ئەرزىنى ئاقماس قىلىپ قويغان ھەش. ھېلىقى شەھسەي تەختىگە چىقىۋالدىن كېيىن، باش فىرما يەنە جاڭ قامىلىلىك بىر كىشىنى شىنجاڭغا ئېۋەتىپ ئەرز قىلغان بولسىمۇ نەتىجە چىقمىغان. ئاكىلاشلارغا قارىغاندا تۇگىمەن ئىگىسى يۈچىك بىر ئۇلۇشى نەپكە ئىگە بولۇپ خېلى بىيىپ كەتكەن. 1934-يىلى ئەتراپىدا مەزكور فىرمىنىڭ جەگلىسى رېپلىنسكى بالا-چاقىلىرىنى ئېلىپ شىنجاڭدىن تىيەنجىنگە قايتتى، شۇنىڭ بىلەن بۇ فىرمىنىڭ سودىسىمۇ ئاياقلاشتى.

تۇزۇتۇش

	خاتاسى -	توغرىسى
1 - بەت يۇقۇرىدىن 3 - قۇردا	«لاۋ»	«لاك»
19 - بەت توۋەندىن 10 - قۇردا	«ئرونى»	«ئورنى»
23 - » » » 11 - »	«مەنخۇاك»	«مەنخەنۋاك»
107- » » » 3 - »	«بازار»	«بازا»
159- » يۇقۇرىدىن 10 - »	«رسىيە»	«رۇسىيە»
177- » توۋەندىن 10 - »	«ئويغۇ»	«ئۇيغۇر»
234- » » » 11 - »	«پىلك دېخبۇەي»	«پىلك دېخۇەي»
254- » » » 6 - »	«جووگلى»	«جۇزۇگلى»
256- » يۇقۇرىدىن 2 - »	«گومندا »	«گومىندا ك»
285- » » » 5 - »	«ئوفبرسپر »	«ئوفىتسپر»
288- » توۋەندىن 9 - »	«يوللاشلار»	«يولداشلار»

دەپ تۇزۇتۇپ ئوقۇلسۇن.

ئالغان ئوي ، يەر - مۇلۇكلىرىنى ئۆزىنى تىلار تېخنىكا ساھەسىدە ئىلگىرى سۈرۈپ ئىلمىي تالاشتى، ئىجارە ھەققى نامايەتتى.
ئەكسىنگە بېرىپ ئىجارە ھەققى تالاشماي مۇشۇنداق فىلىپ قوغلاپتۇ.
قىممەتلىك ئۆيى ئۆزىنى مۇشۇنداق فىلىپ تالاشتى.

چەي سودىگەرلىرى خالىغىنىچە ئالىۋۇن سودىسىنى قىلدى. 1933-يىلى ئەتىيازدا ماچۇكيىدىكىغا قاراشلىق ماشىنىلىرى ئورۇمچىنى قورشاپ ئۇرۇمچى چوڭ كوۋرۈك بويىدىكى ئاھالىلەر-نىڭ ئويلىرىنى كويدۇردۇتكەن چاغلاردا ئۇرۇمچىنىڭ ئەھۋالى بەكمۇ جىددى بولدى، ئۇلار ئالاقزادە بولۇپ 13 دانە توگە كىرا قىلىپ سېتىۋالغان زور مىقداردىكى ئۇچەيلەرنى تۇگىغا قاچىلاپ، بۇنىڭ ئىچىگە 6-7 مىڭ سەرلىك ئالتۇننى يوشۇرۇپ تىيەنجەنگە يولغا سالدى. بۇئىشنى ئىشچىلارسېزىپ قالىپ ئاستىرتتىن توگىچىلەرگە ئەيتىپ قويغاندا، توگىچىلەر ئالتۇننى ئوغۇرلاشى كويىغا كىرىپ گەنسۇ چىگرىسىدىكى قۇرۇق بۇلاققا بارغاندا ئالتۇننى ئېلىۋېلىپ ئۇچەيىنى سۇيىۋەتكەچ يەتكۈزۈپ بەرگەن، مەزكور فىرمىنىڭ مال تاپشۇرۇپ ئالغۇچى كىشىسى ئالتۇننىڭ ئوغۇرلانغانلىغىنى بىلگەندىن كېيىن، ئۇرۇمچى فىرمىسى يېڭى قامىلىلىك بىر كىشىنى سۇيىقەستكە ئېۋەتىپ توگىچىلەر ئۇستىدىن ئەرز قىلغۇزدى، ئاكىلاشلارغا قارىغاندا توگىچىلەر ئوغۇرلىۋالغان ئالتۇندىن پارا بېرىپ، يېڭى ئەمىلىك كىشىنىڭ ئەرزىنى ئاقماس قىلىپ قويغان ھەش. ھىلىڭ شەكىي تەختىگە چىقىۋالىدىن كېيىن، باش فىرما يەنە جاڭ قامىلىلىك بىر كىشىنى شىنجاڭغا ئېۋەتىپ ئەرز قىلغۇچىلار بولسىمۇ نەتىجە چىقمىغان. ئاكىلاشلارغا قارىغاندا تۇگىمەن ئىگىسى پۇچىڭ بىر ئۇلۇشى نەپكە ئىگە بولۇپ خېلى بېيىپ كەتكەن. 1934-يىلى ئەتراپىدا مەزكور فىرمىنىڭ جەگلىسى رېپلىنسكى بالا-چاقىلىرىنى ئېلىپ شىنجاڭدىن تىيەنجىنگە قايتتى، شۇنىڭ بىلەن بۇ فىرمىنىڭ سودىسىمۇ ئايىقلاشتى.

ھىندىستان ، ئاۋغانىستان سودىگەرلىرى

جەنۇبىي شىنجاڭدا، ھىندىستان، ئاۋغانىستان سودىگەرلىرى پۈل مۇئامىلە ئىشلىرىنى قولغا كىرگۈزۈالغان ئىدى، ئۇلار ئىقتىسادى دى تاجاۋۇز قىلىشتا، ئەنگلىيىنىڭ تەسىر كۈچىگە تايىناتتى. شىنجاڭدىكى جاھانگىر رۇسىيىسىنىڭ سودىگەرلىرىگە ئوخشاشلا مەنپەئەتدار دولەتلەر قاتاردا پەۋقۇلئاددە ئىمتىيازدىن بەھرىمەن بولدى. 1895 - يىلىدىن (گىۋاڭشۈي خانىنىڭ 21 - يىل ئاخىرلىرىدىن) باشلاپ يەركەن، قەشقەر، خوتەن قاتارلىق جايلاردا سودىگەرچىلىك قىلغان ھىندىستان، ئافغانىستان سودىگەرلىرى ئىمپورت - ئېكسپورت قىلغان مالىلىرىغا پۇتۇنلەي باج تولىمەيدى. ھىندىستانىنىڭ مىلىش مالىلىرى، بويۇق ماتېرىياللىرى پىششىق تېرە قاتارلىقلار ئىمپورت قىلىناتتى. بۇيەردىن تەڭگە پۇل (ئۇ ۋاختىدا كۈمۈش پۇلنى بىرلىك قىلىشنى تەشەببۇس قىلاتتى) خوتەنىنىڭ يىپەك گىلىمى، مەشرۇت، ئۇچەي، ئەلتېرە تېرىسى سۇغۇر تېرىسى قاتارلىق يەرلىك مەھسۇلاتلار ئېكسپورت قىلىناتتى.

ھىندىستان سودىگەرلىرى جەنۇبىي شىنجاڭدا يۈرگۈزگەن جاسارانخورلۇق ئىشلىرى ئىنتايىن زەھەرلىك ۋە دەھشەتلىك ئېكسپىلاتاتسىيە ئىدى. ئۇلار يەر خەتلىرىنى ئوي خەتلىرىنى رەھنگە ئالاتتى. ئەگەر رەھنگە بەرگەن كىشى ۋاختىدا قايتۇرۇپ ئالالمىسا رەھنگە ئالغان ئوي ، يەر - مۈلۈكلىرىنى تارتىۋېلىپ ئۇنى ئەسلى ئىگىسىگە بېرىپ ئىجارە ھەققى ئالاتتى، ئىجارە ھەققى ناھايىتى قىممەت ئىدى. شۇنداق قىلىپ تالامۇشىگى ئوي مۇشۇگىنى قوغلايتتى.

مۇندىن باشقا، ھندىستان، ئافغانىستان سودىگەرلىرى قەشقەر-
دە يەنە تىللا ئالماشتۇرۇش ساربىيى ئاچتى، (بۇنى ئۇيغۇرلار تىللا
ساربىيى دەيتتى) بۇ دۇكان بازار ئەك قىزىدىغان ھېيتنىكا مەيدا-
نىغا جايلاشقان بولۇپ مەخسۇس ئالتۇن - كومۇچ سودىسى قىلاتتى،
قەشقەر تېزدىسىنى داچەنگە، تەڭگىنى قەشقەر تېزدىسىغا ئالماشتۇراتتى،
داچەننى يەنە تەڭگىگە تېڭىشەتتى. روبى، تەڭگە، رۇس ۋېكسىلى
ئېلىپ - سېتىپ، كۇنبويى ھايانكەشلىك قىلاتتى. شۇنداق قىلىپ
زورسانىدىكى نەق كومۇچاەرنى سېتىۋېلىپ توشۇپ كېتەتتى، ئۇلار تىز-
گىنلىۋالغان ئالماشتۇرۇش باھاسى كۇنىگە نەچچە قېتىم ئۆزگۇرۇپ،
تۇيۇقسىز ئورلەپ تۇيۇقسىز توۋەنلەپ كېتەتتى. يەرلىك ئۇيغۇر
سودىگەرلىرىمۇ دورامچىلىق قىلىپ ئەشۇنداق ئېلىم - سېتىم بىلەن
شوغۇللىناتتى.

باشقىلار

(1) فېرما ۋۇجۇدكەسى ئاساسقان روسىيە سودىگەرلىرى

فېرما ۋۇجۇدكەسى ئاساسىغان روسىيە سودىگەرلىرىدىن باشقا،
يەنە جاھانگىر روسىيەنىڭ سەرتقى ئالاھىدە ئىمتىياز كۇ-
چىگە تايىنىپ، ئوتتۇرىدا دەللاللىق قىلىپ چارۋىچى خەلقنى ئېكس-
پىلاتاتسىيە قىلاتتى. ئۇلار فېرمىلاردىن ئالغان چاي، رەخ، داس
چىنە - قاچا، يىپ - يىگىنە قاتارلىق رۇس مالىلىرىغا، چارۋىچىلارنىڭ
تېرە يۇڭى، تىرىك مالىلىرىنى ئالماشتۇرۇپ مەخسۇس فېرمىلارغا
ساتاتتى. ئۇلار يىلبويى چارۋىچىلىق رايونلىرىغا بېرىپ، چارۋى-
چىلار بىلەن تونۇشۇپ، خوش مۇئامىلە قىلىشى قىيا پىتىگە كىرىۋېلىپ
ئېكسپىلاتاتسىيەنىڭ ماھىيىتىنى يۇشۇراتتى. بەزى چارۋىچىلار كۇن-

دۇلۇك لازىمەتلىك بۇيۇملار سېتىۋېلىشنى ئۇلارغا ھاۋالە قىلاتتى. مۇبادا چارۋىچىلارنىڭ قولىدا، تېرە، يۇڭ، ئۇچەي، ياكى ئەر-كەك قويلىرى بولمىسا، ئۇلار ساغلىق قويلارنىڭ قۇرسىغىدىكى قوزا ياكى تۇغۇلمىغان موزايلارنى كوزلەپ، چاي، رەخ قاتارلىق نەرسىلەرنى نېسىيگە بېرەتتى. ياندۇرقى يىلى ياش مالىلارنى يې-شىغا توشمىغان مالنىڭ باھاسى بۇيىچە ھېسابلاپ ئالاتتى. ۋاقتىنىڭ ئوزگىرىشىگە ئەگىشىپ روسىيە سودىگەرلىرى ئاستا-ئاستا چارۋا مالغا ئىگە بولۇپ چارۋىچىلارنىڭ ئوتلاقلىرىنىمۇ، ئىگەللىۋالدى. مەسىلەن: روسىيە مۇھاجىرى ئەمەت زىيا، ساقى سالىق، كېيىم قۇناشۇپ، يانگۇرازۇۋ، زىيا ھاجى قاتارلىقلار ھەرخىل ئۇسۇللارنى قوللۇنۇپ ئوتلاقلارنى ئىگەللىۋالدى، چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇل-لىنۇپ، چارۋىچىلارنى ئېكسپلاتاتسىيە قىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە زىيا ھاجىنىڭ چارۋىسى ئەڭ راۋاج تاپقاندا قوي 15 مىڭ تۇياقتا، ئات مىڭغا يەتكەن.

(2) فېرمىلار ئۇچۇن دەللاللىق قىلىدىغان ئۇيغۇر سودىگەرلە-رىدىن قەشقەرده داڭقى چىققان ئۇمەر باي، ئۇمەر ناملىق فېرما قۇردى. ئۇ قەشقەر بويىچە 1-باي بولۇپ ئەجنەبى كۇچلەرگە تا-يىنىپ يەرلىك ئەمەلدارلار بىلەن تىل بىرىكتۇرۇش ئىشارقىلىق ئەنگلىيە سۇدىگەرلىرىگە مەخسۇس دەللاللىق قىلدى. ھىندىستاندىن كىرگۇزۇلگەن ئەنگلىيە مالىلىرىنى ئوتكۇزۇۋېلىپ پارچىلاپ ساتاتتى، ھىندىستانلىقلار ئېھتىياجلىق بولغان يەرلىك مەھسۇلات ۋە كېرەك پۇللارنى ئوز ئالدىغا كوتىرە قىلدۇرالدى. ئوز مەبلىغىدىن پۇل ئا-جىرىتىپ، قەشقەرده بەزى مىلىشى-مال دۇكانلىرى، پاختا، ماتا، پۇڭ دۇكانلىرى، شۇنىڭدەك ھىندىستان مالىلىرى دۇكىنى خوتەن،

مالىسىز دۇكىنى قاتارلىق دۇكانلارنى ئېچىپ سودا تۈرلىرى قۇردى ئۇمەر باي ھەرخىل مالىلارنىڭ باھاسىنى خالىغىنىچە بېكىتتى. ئاۋ- دەتتىكى سودىگەرلەر، ھەر قايسى يېزا ۋە بازارلاردىن يەرلىك مەھسۇلاتلارنى سېتىۋېلىشتا 1 - دەرىجىلىك مالنىڭ باھاسىنى ئۇمەر باي بەلگىلەپ ئوزىگە سېتىۋېلىپ، 2 - دەرىجىدىكى مالنى بىشقا- لارنىڭ سېتىۋېلىشىغا يول قوياتتى. قەشقەر، ئالتاي تارباغاتايدىكى ئۇششاق سودىگەرلەرنىڭ كوپ قىسمى ئۇمەر بايىنىڭ دەسمايىسى بىلەن تىجارەت قىلاتتى. ئۇمەر بايىنىڭ سودىسى سېچىۋەن ئولكە- سىدىمۇ بار ئىدى. ھىندىستان كەلتۇرگەن مىلىش - مالىلارنى سېچىۋەن- دە ساتاتتى. سېچىۋەندىن تاۋار - دۇردۇن ۋە يەرلىك مەھسۇلاتلار ئېلىپ، دۇكىخۇالىڭ ئارقىلىق چىغىر يول بىلەن جەنوبى شىنجاڭغا ئەكىلىپ ساتاتتى. قىسقىسى ئۇمەر باي ئەينى ۋاقىتتا جەنوبى شىنجاڭ بويىچە ماناپول كاپىتالىستى ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئەجنە- بىلەرنىڭ قۇلى ئىدى، 1933 - يىلىدىن كېيىن، ئۇمەر نامىلىق سودا فېرمىسى ئاياغلاشتى.

ئىزاھاتلار :

① مەزكور كىچىك ماشىنىنى ئولكە باشلىغى يالىڭ زېڭشىنگە تەقدىم قىلغان.

② رۇس ۋېكسىلى، يەنى جاھانگىر رۇسىيىسىنىڭ قەغەز پۇلى بولۇپ شۇ چاغدا ئالتۇن بىرلىگى قىلىناتتى، بىر رۇس ۋېكسىلى بىر ئالتۇن رۇبلىغا، ئون رۇبلى بىر ئالتۇن سومغا توغرا كېلەتتى، ھەربىر ئالتۇن سومىنىڭ ئېغىرلىقى 2 مىسقال 2 فۇڭ ئىدى.

بۇ ماقاله، ئۇزەمنىڭ بىلگەنلىرىگە ۋە قەدىناس دوستلارنىڭ بەرگەن ماتېريالىرىغا ئاساسەن يېزىلدى. ئەسلىدىكى جەشىيگۈن فېرمىسىنىڭ بۇغالتىرى يانگۇرازۇۋ دېگەن فېرمىسىنىڭ بوغالتىرى پەتتاھ شۇنكىدەك قادىر ھاجى، شوروزى ھاجى، پەنزۇخۇەن بولۇشلارغا، ماتېريال ئىزدىشىپ بەرگەنلىگى ۋە ئېغىزچە قوشۇمچە قىلغانلىغى ئۈچۈن رەھمەت ئېيتىمەن.

ماجۇڭيىلڭ توغرىسىدا

خېۋۇيۈ تسۇمۇر

شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقىنىڭ ماجۇڭيىلىرىنى تېخى ئۇنتۇپ قالغىنى يوق، چۈنكى ئۇ 1933 - 1934 يىللىرى قىسقىغىنە ۋاقىت ئىچىدە شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مەڭگۈ ئۇنتۇلمايدىغان ئىشلارنى، قانلىق ۋەقەلەرنى پەيدا قىلىپ خەلقنى سوروقچولۇقالغان، شۇڭا ماجۇڭيىلىڭ شىنجاڭدا تەپرەقچىلىق سالغان ۋاقىتلىرى بالايى - ئاپەت يىللىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ توغرىدا خەلق ئىچىدە نۇرغۇن پاكىت - دېلىللار بار. بۇنىڭ ئەكسىچە ماجۇڭيىلىڭ شىنجاڭدىن يوقالغان ۋاختى شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ بېشىدىن بالايى - ئاپەتنىڭ كوتۇرۇلگەن خوشاللىق ۋاختى ھېسابلىنىدۇ.

ماجۇڭيىلىڭ شىنجاڭغا كېلىپ تەپرەقچىلىق سالغىنىغا تېخى 50 يىل بولغىنى يوق. ئۇنىڭ قىلمىشلىرى ئەڭ يېقىنقى تارىخ بولۇپ بۇنىڭدىن خەۋەردار كىشىلەر ناھايىتى تولا، ئۇنىڭ دەۋرىدە خانۋەيران بولغان، سوروقچولۇق تارتقان، ئۇنىڭ ئوقلىرىدا جاراھەتلەنگەن، ئۇنىڭغا ئەسكەر بولۇپ زۇلۇم كورگەن ئادەملەر ھەممە يۈرتتىن كوپلەپ تېپىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ماجۇڭيىلىڭ توغرىسىدا بىرەر ئەسلىمە يېزىپ، توغرى چۈشەنچە ھاسىل قىلىش، بولۇپمۇ

ما جۇكيدىكىنىڭ شىنجاڭدا قىلغان ئىشلىرىنى بىر قۇر كوزدىن كو-
چۇرۇپ توغرا باھا بېرىش تولىمۇ زورۇر، بەزىلەر سۇبېكتىۋ ھالدا
ئەھمىيەتسىز چەتنەپ، ماجۇكيدىكنى قانداقتۇر ۋەتەنپەرۋەر، ۋەتەن-
نىڭ بىرلىكىنى قوغدىغۇچى دەپ چۈشەندۇرمەكچى بولسا، بەزىلەر
ئۇنى قانداقتۇر ئۇلۇغۋار ئىنقىلاۋى غايىگە ئىگە دەپ كورسەت-
مەكچى بولىدۇ. مۇنداق كورسۇتۇش شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى
تەئەججۇپلەندۇرۇدۇ. چۈنكى ماجۇكيدىكنى كورگەن ۋە ئۇنىڭ شىنجاڭ
خەلقىگە كەلتۈرگەن بالايى-ئاپەتلىرىنى ئۇزۇبېشىدىن كوچۇرگەن
خەلق ھازىرمۇھايات تۇرسا، ماجۇكيدىكنى ۋەتەنپەرۋەر، خەلقپەرۋەر
دېيىشكە قانداقمۇ ماقۇل كەلسۇن، ئەپسۇسكى 1934 - يىللىرى
شىنجاڭدا بولىمغان ياكى ماجۇكيدىكنىڭ ئىشلىرىغا بىۋاستە ئىشتىراك
قىلمىغان بۇ كىشىلەر، يۇزەكى پاراڭ ۋە كورۇنۇشلەرگە قاراپ ئۇ-
داق ياكى مۇنداق دەپ باھا بەرگەنلىگى تارىخى پاكىتلارغا
ئويغۇن بولمايدۇ. ئەمىيەتكە ئويغۇن كەلمىگەن باھا خۇددى ئوردا
تارىخچىلىرىنىڭ پادىشالارنى خوش قىلىش ئۈچۈنلا تارىخنامە
ياكى تەزكىرىلەرنى چىرايلىق سوز - جۇملىلەر بىلەن تولدۇرغىنىغا
ئوخشاش بىر ئىش، ئۇنداق بېزىلغان ماقالىلارنىڭ ھېچقانداق ما-
تېرىيال قىممىتى يوق بولۇپلا قالماستىن ئەكسىنچە سەلبى تەسىر
پەيدا قىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن تارىخچىلارنى ۋە ئەدىپلەرنى بىر
قەدەر خالىسى ۋە توغرى ماتېرىيال بىلەن تەمىنلەشنى نەزەردە
تۇتۇپ قىسمەن ماتېرىياللار بولۇپمۇ ئۇزەمنىڭ كورگەن بىلگەنلە-
رىم ۋە ئاڭلىغانلىرىم بويىچە «ما جۇكيدىڭ توغرىسىدا» ئەسلىمە
يېزىپ ھورمەتلىك كىتابخانلارغا تەقدىم قىلماقچىمەن. يىتەرسىز
جايلىرىنى تولۇقلاپ مۇكەممەللەشتۈرۇشىڭلارنى ئۈمىت قىلىمەن.

1

ما جۇڭيىڭ (گا سىلىڭ دەپمۇ ئاتىلىدۇ) گەنسۇ ئولكىسى مۇنگگۇ يېزىسىدىن بولۇپ مىللىتىمىز مابۇفاڭ بىلەن ئاتا جەمەت تۇققانچىلىغى بار. ئۇنىڭ ئاتىسى ما باۋ نىڭخەي ئارمىيىسى ئاتلىق 11 - باتالىيون (يىڭ) كوماندىرى (يىگجاڭ) ئىدى. ما باۋ كېسەل بولۇپ خېجۇدا داۋالىنىۋاتقاندا، ماجۇڭيىڭ گەرچە 17 ياشى بولسىمۇ، ئاتىسىنىڭ ئورنىغا مۇۋەققەت يىگجاڭ بولغان. بۇ ئەھۋالدىن قارىغاندا ماجۇڭيىڭ تۇغۇلۇپلا كازارمىدا - ئەسكەرلەر ئىچىدە ئەركە چوڭ بولغان «شاۋيي» ئىدى. كازارما ھاياتىدا چوڭ بولغان ئەركە شاۋيي ئەلۋەتتە قۇرال - ياراق، قېلىچ - نەيزە زىگە قىزىقىپ مىلتىق ئېتىش، قىلىچ ۋازلىق قىلىش ئىشلىرى بىلەن شوغۇللىنىۋېلىپ چوڭ بولدۇ. شۇنىڭدەك ھېچنەرسىدىن قىزىقمايدىغان قارام بولىشى تەبىئى. ئاتىسىنىڭ ئورنىغا مۇۋەققەت يىگجاڭ بولغان ما جۇڭيىڭ شۇدەۋرلەردە گەنسۇ - چىڭخەيلەردىكى «ما» پەملىلىك مىللىتارىستلار بىلەن قوساق سوقۇشتۇرىدىغان، ئۇز - ئارا چېقىشالمايدىغان خۇسۇسىيەتلەر بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ. ئۇنىڭ بۇ خىل خاراكتېرى مەيلى ئىچكى ئولكىلەردە ياكى شىنجاڭدا قىلغان ئىشلىرىدىن تولۇق ئىسپاتلىنىدۇ. ما جۇڭيىڭنى چۇشۇنۇش ئۈچۈن 1928 - يىلىدىن باشلاپ ئۇنىڭ ئىچكى ئولكىلەردە قىلغانئەتكەن ئىشلىرىغا قىسقىچە نەزەر سېلىپ ئوتەيلى:

ما جۇڭيىڭ دەسلىۋىدە ما بوفاڭ، ما بوچىڭلار بىلەن ئۇزەكگە سوقۇشتۇرۇپ، ئۇز ئالدىغا مۇستەقىل ئىش كورۇپ ئوز رەقىپلىرىنى

بېسىپ تاشلاش، ياكى ئۇلاردىن ئۇستۇن چىقىش مەخسىدىدە 7 كىشىلىك گورۇھ بىلەن ئىش باشلىغانىدىن كېيىن ھەرخىل چارە-تەدبىرلەرنى قوللۇنۇپ ئەتراپىغا ئادەم توپلاپ بىرقانچە يىل گەز-سۇ - چىگىخەيننىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا مىللىتارىستلار بىلەن سو-قۇش قىلدى. ئۇنىڭ شۇ چاغدىكى غايىسى شۇ ئوتتۇرىدىكى مىل-لىتارىستلارنىڭ ھەممىسنى ئۇرۇپ يىقىتىپ، گەنسۇ، چىگىخەي، نىڭشىيا بويىچە ھەتتا شىنجاڭنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان غەربىي شى-مال 4 ئولكىدە ئۆز ئالدىغا چوڭ مىللىتارىست بولۇشتىن ئىبارەت ئىدى. بۇ ئۇرۇش داۋامىدا ماجۇڭيىنىڭ يۇرت - يۇرتلارغا پاراكەن-دىچىلىك تۇغدۇرۇپ نۇرغۇن قان تۆكتى، ۋە قان تۆكۈلۈشكە سەۋەپ بولدى. ئۇز مەخسىدىگە يېتىش ئۈچۈن كورەش نىشانىسى-نى دولەت ئارمىيىسى (شۇ چاغدىكى گومىنداڭ ئارمىيىسى) گە قارشى تۇرۇش دەپ جار سالغان بولسىمۇ، ئەمىلىيەتتە مىلى-تارىستلار ئارا ئۇرۇش قىلدى. ئۇرۇشتا گايى غەلىبە قىلىپ ئۇل-غايدى. گايى مەغلۇپ بولۇپ بارار جايىنى تاپالماي قالدى. ئەڭ ئاخىردا جياڭ كەيشىنىڭ ئالدىغا بېرىپ مەلۇم قىسمىدا ھەربى مۇشاۋىر بولۇپ، ئىچكى ئۇرۇشقا قاتناشتى. ۋۇجۇدىغا مىللىتارىستلىق سىڭ-گەن ماجۇڭيىنىڭ ئۇ يەرده ئەسكەرسىز قۇرۇق مۇشاۋىر بولغاندىن كورە، گەنسۇغا قايتىپ كېلىپ كونا ئىشلىرىنى داۋاملاشتۇرۇپ باشى كوتۇرۇپ چىقماقچى بولدىده جياڭ كەيشىنىڭ يېنىدىن گەن-سۇغا قايتىپ كېلىپ كونا قىسمىلىرىنى قۇراشتۇرۇپ شۇيجۇدىكى 7 ناھىيە، گەنشۇيدىكى 4 ناھىيە جەمئى 11 ناھىيىنى ئاساس قىلىپ ئۆز ئالدىغا بىر ئولكە قۇرماقچى بولدى. خېشى رايونىنى ھېچكىم-نى كىرگۈزمەيدىغان زىمىن قىلىۋالغان ما بۇفاڭ، ماجۇڭيىنىڭ خې-

شى رايوندا پەيدا بولغانلىغىنى ئۇزىگە نىسبەتەن بىر تەھدىت ھېسابلاپ پۇتۇن كۈچلىرىنى سەپەرۋەر قىلىپ ماجۇڭيىگنى پۇتۇز-لەي يوق قىلىۋېتىشقا ئاتلاندى. بۇ قېتىمقى ھۇجۇمغا تاقابىل تۇرالمىغان ماجۇڭيىگ جىيۇيگۇەنىدىن چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى. شۇنىڭ بىلەن شەرققە قاراپ بېرىش ئىمكانىيىتىدىن پۇتۇنلەي مەھرۇم بولغان ماجۇڭيىگنىڭ تارقىلىپ كېتىشى ياكى غە-رىپكە سىلجىپ شىنجاڭغا چىقىشتىن باشقا يول قالمىغان ئىدى.

دەل شۇ چاغدا (1931 - يىلى) خوجانىيازھاجى باشچىلىغىدا قۇ-مۇل دېخانلىرى جىن شورېن ھاكىمىيىتىگە قارشى قوزغۇلاڭ كۆ-تەرگەن ئىدى. قۇمۇل قوزغۇلاڭچىلىرى دەسلەپكى ۋاقىتلاردا كۈچ جەھەتتە ئاجىزلىق ھېس قىلىپ، قۇمۇل شەھرىنى ئىشغال قىلىش ئۈچۈن ماجۇڭيىگنىڭ يارەمگە تەكلىپ قىلىشىنى توغرى تاپتى. قۇ-مۇللۇقلارنىڭ ماجۇڭيىگنىڭ تەكلىپ قىلغانلىغى خۇددى ئولگەن ئۇ-لۇككە يېڭىۋاشتىن جان بەرگەندەك بىر ئىش بولدى.

ماجۇڭيىگ شىنجاڭغا چىقىشتىن ئىبارەت يېڭى يولنى تاپقاز-دىن كېيىن ماخىبيىگ، ماسىگگۇي، ماشىمىڭلارنىڭ قىسمىلىرىنى باشلاپ، جەمئى 700 دەك ئادەم بىلەن شىنجاڭغا چىقىپ قۇمۇل قوز-غۇلاڭچىلىرى بىلەن بىرلىشىپ قۇمۇل شەھرىگە ھۇجۇم قىلدى. ئەمما شەھەرنى ئالالمىدى. بۇ چاغدا ئۇرۇمچىدىن قۇمۇلغا يارەدەم بېرىش ئۈچۈن چوڭ قوشۇن كېلىۋاتاتتى. بۇ خەۋەر ئاڭلانغاز-دىن كېيىن قۇمۇللۇقلار بىلەن ماجۇڭيىگ توساپ زەربە بېرىش ئۈچۈن يەتتە قۇدۇققا كېلىپ ئۇرۇش قىلدى. بۇ ئۇرۇشتا ماجۇڭ-يىگنىڭ پۇتىغا ئوق تەگدى. شۇنىڭ بىلەن شۇيجۇغا چېكىنىپ كەتتى. يەتتە قۇدۇقتا بولغان ئۇرۇشتا ماجۇڭيىگ قىسمىلىرى

ئۇرۇش قىلىشتا پاسسىپ، ئولجا ئېلىشتا ئاكتىپ بولۇۋالىدىغان ئەپ-
تى بەشىردىسىنى - تولۇق كورسۇتۇپ قويىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇرۇش-
نىڭ ئۈگۈششىز بولۇشىغا پەقەتلا ما جۇگيېڭنىڭ پاسسىپ پۇزىتسىيىسى
سەۋەپ بولغان ئىدى. ئولجا - غەنىمەت ئالغاندا ئاكتىپ بولغان-
لىقى قۇمۇللۇقلارنىڭ غەزىۋىنى قوزغىدى. خوجانىيازھاجى باشچى-
لىغىدىكى قۇمۇل قوزغۇلاڭچىلىرى ما جۇگيېڭدىكى بۇ خىل سەمىمى-
يەتسىزلىكنى كورۇپ، ئۇلارنىڭ يارەم قىلىشىدىن ھېچقانداق
ئۈمىت كۈتمىگەن ئىدى. ما جۇگيېڭ 7 قۇدۇقتا قولغا چۈشۈرگەن،
بىرمۇنچە قۇرال - ياراقلارنى ئېلىپ شۇيجۇغا چېكىنىپ كەتتى. ما-
شىمىڭ 30دەك ئادىمى بىلەن خوجانىيازھاجىنىڭ يىنىدا قالدى.

2

ما جۇگيېڭنىڭ 2 - قېتىم شىنجاڭغا چىققان ۋاختى 1933 - يىلى
3 - 4 ئايلار ئىدى. بۇ ۋاقىتتا قۇمۇل ئىنقىلاۋى تۇر-
پان، پىچان، توخسۇنلارغا ھەتتا بۇتۇن جەنۇبى شىنجاڭغا قەدەر
كېڭەيگەن ئىدى. خوجانىيازھاجى تۇرپان، توخسۇن، پىچانغا تاينىپ
مورىيغا ھۇجۇم قىلىپ موزىينى ئىشغال قىلغان، جىن شۇرېننىڭ ئەس-
كەرلىرى قېچىپ گۇچۇڭغا توپلانغان ئىدى.

بۇ ھۇۋاقتتا خوجانىيازھاجى باشچىلىغىدىكى قوزغۇلاڭچىلارنىڭ ئىچىتقان شىپولىرىنىڭ بىر مىسراسى ·

مۇشۇ ئىككى قۇر شىپونىڭ ئوراندىن ماجۇگيىڭنىڭ چىققانلىغىنى ئويغۇرلار خوپ كۆرسەۋ، كېچىكىپ نىلىگەنى ياقتۇرمىغانلىغى چىققىپ تۇرىدۇ · ئەمدىيەتتىمۇ شۇنداق بولغان ئىدى· بۇ قېتىم ماجۇگيىڭنىڭ شىنجاڭغا چىقىشىنى ۋاقتىلىق مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغان ماشىمىلىك، قاراشەھەردىن مەۋسۇلباي، نىياز تۇنگان قاتارلىقلارنى ئېۋەتىپ تەكلىپ قىلغان ئىدى· ماجۇگيىڭ چىققاندىن كېيىن كۆچۈك ئەتراپىدا خوجانىيازھاجى بىلەن ئۇچرۇشۇپ ھەر ئىككىسى تەرەپ ئوز - ئارا يول قويۇپ بىلەلمەسلىكىنى ئورتاقلاشىپ جەنۇبتىن ھاكىمبەگلىككە قارشى تۇرۇشنى ئاساسى نىشان قىلدى· ماجۇگيىڭ شۇچاغدا خوجانىياز ھاجى بىلەن كۆرۈشكەندە: «سىلەر نەيزىنىڭ دەستىسى بولساڭلار، بىز نەيزىنىڭ ئۇچى بولىمىز، سىلەر چىڭ تۇرساڭلار، بىز سوقۇشۇۋېرىمىز» دېگەن ئىدى· مۇشۇ سوزنىڭ ئوزىدىنلا ماجۇگيىڭنىڭ ئىنتايىن مەغرور ئىكەنلىگىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ· بۇلار مەسلىھەتلىشىپ ماجۇگيىڭ قەشقەرى گۇچىغا، خوجا نىيار ھاجى قەشقەرى جەمسارغا ھۇجۇم قىلماقچى بولىدۇ·

ماجۇگيىڭ گۇچۇڭ شەھىرىگە ھۇجۇم قىلىپ غەلىبە قىلدى·

بۇئۇرۇشتا گەرچە ئىنىسى ماجۇگجيې (ئېرسىلىك) دىن ئايرىلغان بولسىمۇ، ھېلىمۇ تالدىن ئارتۇق ملتىق، 50 دىن ئارتۇق ئېغىر يېنىك پىلىمۇت ۋە ئوق دورا غەنىمەت ئالدى · خوجىنىياز ھاجى قەشقەرى جەمسارغا ھۇجۇم قىلغاندا جەمسارىدىكى ھوكۇمەت ئەسكەرلىرى

كەرلەرى تەسلىم بولۇپ قۇرال تاپشۇرماقچى ۋە ۋاقىت سو-
راپ ئەتىسى بەرمەكچى بولغاندا، خوجانىياز ھاجى قىسىملىرى بۇ گەپكە
ئىشىنىپ ئەتىسى تاپشۇرۇۋالماقچى بولدى، لېكىن شۇكىچىسى
ماجۇگىيەك بىر قىسىم ئەسكەر ئېۋەتىپ جىمسارىدىكى تاپشۇرماقچى
بولغان 1860 تال مىلتىق 2 مىڭدەك ئاتنى ئېلىپ كېتىدۇ. مۇشۇ
بىر ۋەقە خوجا نىياز ھاجى بىلەن ماجۇگىيەك ئوتتۇرىسىدىكى ئىت
تىپاقلىقنىك بۇزۇلۇشىغا سەۋەپ بولىدۇ.

بىنىڭچە بۇ مەسىلە، سەۋەبلەرنىك يۇزەكى ئىپادىسى. لېكىن
بۇزۇلۇشقا ئاساسى سەۋەپ ماجۇگىينىڭ بار بولغان ياۋۇز نىيەتتىن
ئىبارەت. ئۇنىڭدىكى ياۋۇز نىيەت غەربى شىمالدا ئۇز ئالدىغا
باشى كۇتۇرۇپ مىللىتارىستلىق ھاكىمىيەت قۇرۇشتىن چەتنەپ كېتەل-
مەيدۇ. مەيلى مابۇفاڭ، ماجۇگىينىڭ بولسۇن غەربى شىمالدا ئۇز
ئالدىغا مىللىتارىستلىق ھاكىمىيەت قۇرۇشى خام خىيالى ئۇزۇندىن بار
بولۇپ بۇلارنىڭ قېنىغا سىڭىپ كەتكەنىدى. ئۇلارنىڭ باشلىرى ئۇزئالدىغا
غەربى قوشۇن تۇتۇشى ئىمتىيازىغا ئىگە بولغاندىن تارتىپ تاكى
1949 - يىلى مابۇفاڭ غەربى شىمالغا ھەربى - مەمۇرى باشلىق بول-
غانغا قەدەر ئۇلارنىڭ مىلتىتارىستلىق خام خىياللىرى ئىزچىل بولۇپ
كەلدى. شۇڭا خورىگى ئېگىز ياۋۇز نىيەت ماجۇگىينىڭ گەرچە تەك-
لىپ بىلەن شىنجاڭغا كەلگەن بولسىمۇ شىنجاڭغا چىقىپلا خوجانىياز
ھاجى باشچىلىغىدىكى قۇمۇل قوزغۇلاڭچىلىرىنى قىلچە كۆزگە ئىلمىدى
گۇچۇڭدىكى ئۇرۇشتا غەلبە قازانغاندىن كېيىن تېخىمۇ كۆرەڭلىدى
گۇچۇڭدىكى قۇراللارنى ئۇز ئالدىغا ئەنسىرەت قىلىپ ئۇزگۇچىنى
تولۇقلاش ياكى شۇقۇراللارنى ئىچكى ئولكىگە ماگدۇرۇپ كەلگۈ-
سىدىكى ئىشلارغا تەييارلىق قىلىش پىلانىغا كىرىشىپ كۆزى قىزار-

دى. دوستلۇقنىڭ ئەڭ تۇڭەن ئولچەملىرىگەمۇ قارىماستىن جەمسارىدا خوجانىياز ھاجى تەرەپ تاپشۇرۇۋېلىشقا تېگىشلىك قۇرال-ياراقلارغا چاڭ سېلىپ كېچىلەپ ئاددىم ئىشەنچىلىك كىشىتتى. ماجۇڭيىڭ ئۇرۇشىدىن كېيىن ئوزنىڭ ئالاكۆڭۈل قارا نىيەتلىكىنى ئاشكارىلاپ ھەر تەرەپەرەپلىمىلىك ئالدامچىلىق تاكتىكىسى قوللاندى:

①خوجانىياز ھاجى باشچىلىغىدىكى ئۇيغۇرلار بىلەن ئېغىزدا بولسىمۇ مادارا قىلىپ بىرلىشىپ ئىش كورمەكچى بولدى؛ ② شىڭشىسەي ئېۋۇەتكەن ۋەكىللىرىنى قۇبۇل قىلىدى.ئوزىمۇ شىڭشىسەي تەرەپكە ۋەكىل ئېۋۇەتىپ ئۇچىلىق سوھبىتى يۇرگۇزدى؛ ③ ماخپىيەكنى ئالتاي-چوچەك تەرەپكە ئېۋۇەتىپ، چوچەكتە تۇرۇشلۇق سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلخانىسى بىلەن ئالاقە باغلاپ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ يارىدەمنى قولغا كەلتۈرمەكچى بولدى. شۇ ۋاقىتتا سوۋېت ئىتتىپاقنىڭ قىغا ئېۋۇەتكەن ۋەكىل ماشياگشەن (ئۇيغۇرچە ئىسمى يۇنۇس) ھازىر ھايات بار. بۇ ۋەكىل تاشكەكەنتكە بارغاندىن كېيىن سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپ قاماپ قويغان. دەمەك ماجۇڭيىڭنىڭ يوقۇرقى ھەركەتلىرىدىن نىيىتىنىڭ ئانداق ئىكەنلىگى تولۇق ئاشكارلىنىدۇ. ئۇنىڭدا قىلچە سەمىمىيەت يوق ئىدى. شۇ سەۋەپتىن خوجا نىياز ھاجى ماجۇڭيىڭنى تاشلاپ شىڭشىسەي بىلەن بىرلىشىشكە مەجبور بولدى.

ماجۇڭيىڭ ئەسلى ئانچە كوپ ئادەم بىلەن چىققىنى يوق. بەزىلەر 2 مىڭ ئاتلىق ئەسكەر، 3 مىڭ پىيادە ئەسكەر بىلەن چىققىنى دەيدۇ. بۇسان ئانچە ئىشەنچىلىك ئەمەس. لېكىن شىنجاڭغا چىققاندىن كېيىن يەرلىكلەردىن ئەسكەر تۇتۇپ كوپەيتتى. ياكى تەسلىم بولغان ھوكۇمەت ئەسكەرلىرىنى ئوزگەرتىپ ئوزىگە قوشۇپ تولۇقلىدى. شۇڭا ئۇنىڭ قوشۇنلىرىدا تەڭدىن تولىسى خەنزو،

ئۇنىڭدىن قالسا ئۇيغۇرلار ئىدى. ھەربى ئەمەلدارلارنىڭ تۇلۇسى خۇيزۇلاردىن بولاتتى. ئون بېشى (شېجاڭ) ئوتتۇز بېشى (پەيجاڭ) يۈز بېشى (لىيەنجاڭ) مىڭ بېشى (تۇەنجاڭ) ۋە ئۇنىڭدىن يوقۇرى ئەمەلدارلارنىڭ تولىسى خۇيزۇلار بولۇپ ھەربى ئىشتىزامنى ئىنتايىن قاتتىق تۇتاتتى. ھەربى مەشىق چىڭ بولاتتى. مەسلەن ئۇرۇمچىگە ھۇجۇم قىلىشى ئۈچۈن داۋانچىڭدا تەييارلىق كورۇۋاتقاندا ئەسكەر-لەرنى خۇگۇلىدىن - داۋانچىڭغا، داۋانچىڭدىن - خۇگۇلىغا يۇگۇرتەتتى قاتتىق سوغۇقلاردا يالاڭ كوينەك بىلەن مەشىق قىلدۇراتتى. ئۇ رۇشى ئۇستىدە ئەسكەرلەر ئالغا بېسىشقا يول بار، كەينىگە قايتىشقا يول يوق، كىممىكى ئىككىلىنىپ ئارقىغا قارايدىغان بولسا ئوپتىسپورلەر ئېتىپ تاشلايتتى.

ماجۇڭيىنىڭ گۇچۇڭنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن بىر تەرەپتىن ۋەكىل ئېۋەتىپ شىنشىسەي بىلەن تېچلىق سۆھبىتى يۈرگۈزسە يەنە بىر تەرەپتىن ئۇرۇمچى تەرەپكە يۈرۇش قىلىپ زىمچۇەنزۇ-زىدە شىنشىسەي ئەسكەرلىرى بىلەن ئۇرۇش قىلدى. گۇچۇڭ ئۇ-رۇشىدا غەلىبە قىلىپ كورەڭلىگەن ماجۇڭيىنىڭ، ئەسكەرلىرىنى يا-لاڭ كىيىم بىلەن ھەيتا كوڭاەكنىڭ يەڭلىرىنى تۇرۇپ يۇگۇرتكەن پېتى زىمچۇەنزىگە كەلگەندە ئولكە ئەسكەرلىرى تۇساپ زەربە بەردى، بۇ چاغدا خۇجانىياز ھاجى ماجۇڭيىنىڭ بىلەن بۇزۇلۇپ شىنشىسەي بىلەن بىرلەشكەنلىكتىن تاغ ئۇستىدە تۇرۇپ ئۇرۇش ئەھۋالىنى تاماشا قىلدى. ئۇرۇش داۋامىدا قاتتىق جۇدۇن بولدى، ماجۇڭيىنىڭ قىسىملىرى يالاڭ كىيىمدە بولغانلىقتىن سوغۇققا - ھولچىلىكە بەرداشلىق بېرالماي كوپ قىسمى قىرىلىپ كەتتى. ئاخىر ئىلاج قىلالمىغاچقىشكە مەجبور بولدى. قالدى-قاتتىق ئەسكەرلىرىنى باشلاپ تۇرپان،

يەچانغا چېكىنىپ ئۇرۇمچىگە يېگۈدەشتىن ھۇجۇم قىلىشقا تەييارلىق كۆرىدۇ. يەرلىكلەردىن كۆپلەپ ئەسكەر تۇتتى. ھەتتا ئۇزى مەسچىتلەرگە بېرىپ قۇرئان كوتۇرۇپ يۇرۇپ تەشۋىق قىلدى. ئۇنىڭ قىلغان سوزلىرىدىكى : «پۇتۇن شىنجاڭ مۇسۇلمانلىرىنى ئازات قىلىمەن . «پۇتۇن ھىندىستانىدىكى رۇسىيەدىكى ، جۇڭگودىكى مۇسۇلمانلارنى ئازات قىلىمەن دېگەن سوزلىرى ھازىرغىچە تۇرپان خەلقىنىڭ ئېسىدە ئەينەن تۇرۇپتۇ. بۇنداق سوزلەر خەلقنى ئوزىگە جەلىپ قىلىش ئۈچۈن قىلىنغان سوز بولسىمۇ، لېكىن سوزنى بۇنداق قويۇش ئۈچىغاچىققان بېمەنىلىكتۇر. دۇنيا مۇسۇلمانلىرىنى ئازات قىلىمەن دېيىش ماجۇڭيىنگا نىسبەتەن ئېيتقاندا تولىمۇ چوڭ پوز ئېيتىش بولۇپ ھىسابلىنىدۇ.

بۇچاغدا ماجۇڭيىنىڭ قىسىملىرى شىنجاڭنىڭ ھەممە يېرىگە تارقالغان ئىدى ، ماجۇڭيىنىڭ ئوزى تۇرپاندا، ماشىنىڭ قارا شەھەردە ماخىيىنىڭ چوچەك تەرەپتە ماجەنچاڭ (چولاق زىخوي) قەشقەردە ئىدى. تۇەنجاڭ، لۇيجاڭ زىخوي دېگەنلەرىمۇ تولا ئىدى. بىر تۇەنجاڭنىڭ ئەمىلى ئەسكەر كۇچى ئەڭ كوپ بولغاندا 200 ئاتلىق بولاتتى. لېكىن تولىسى 70 - 80 ئاتلىق ئەتراپىدا ئىدى . مەسىلەن تومۇر سىنجاڭغا يارەمدە بېرىمىز دەپ كۇچارغا بارغان مالۇيجاڭ دېگەنىنىڭ 50 - 60 دەك ئاتلىق ئەسكىرى بار ئىدى. چولاق زۇيمۇ ئاقسۇغا ئازغىنە ئەسكەر بىلەن بارىدى. ئەمما ئۇلار بار غانلا يىرىدە ئەسكەر ئېلىپ كۇچىنى تولۇقلايتتى . ماجۇڭيىنىڭ قىسىملىرى دىنى ئېتىقات جەھەتتە ئويغۇرلارغا، تىل جەھەتتە خەنزۇ-لارغا يېقىن بولغانلىقى ئۈچۈن ھوكۇمەت تەرەپتىكى خەنزۇ ئەسكەرلەر-نى ماجۇڭيىنىڭ تەرەپ ئوگايلا قولغا كەلتۇرۇۋېلىپ ئوزىگە قوشۇۋالاتتى.

3

ماجۇڭيملىق تولۇق تەييارلىقلاردىن كېيىن 33 - يىلىنىڭ ئاخىرلىرى ئۇرۇمچىگە ھۇجۇم قىلدى. سەندۇڭبېي، خەجاسەن، كونا ئايرودورۇم، چولاكوۋرۇك، سايۋاغ رايونلىرىنى بېسىۋېلىپ ئۇرۇمچىگە قاتتىق تەھدىت سالدى. ۋەزىيەت شۇنداق جىددى پەيتكە كەلگەندە شىڭ شىسەي سوۋېت ھوكۇمىتى بىلەن تۈزۈشكەن دوستلۇق ئەھدىنامىسىنىڭ روھى بويىچە ھەربىي ياردەم تەلەپ قىلدى. شىڭ شىسەينىڭ تەلىۋىگە ئاساسەن ئالتايسكى نامى بىلەن سوۋېت قىزىل ئارمىيىسى شىنجاڭغا كىرىپ ئۇرۇمچى ئەتراپىدىكى ماجۇڭ-يىڭ قىسىملىرىنى چېكىندۈردى. بۇ 1934 يىلى ئەتىيازدىكى ئىش ئىدى. سوۋېت ئارمىيىسى ئايروپىلان، تومۇركوۋكا (بىراۋنىڭ) قاتارلىق ئېغىر قوراللار بىلەن ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىغا قاخشاتقۇچ زەربە بېرىپ قەشقەرغىچە قوغلاپ باردى.

دەل شۇچاغدا قەشقەردە خوجانىياز ھاجى، مەھمۇت سىجاڭ ئىلكىدىكى تومۇر سىجاڭدىن قالغان قىسىملار بىرلىكتە قەشقەر يېڭىشەھرىدىكى ماجەنچاڭ قىسىملىرىنى قامال قىلىپ تومۇر سىجاڭ-نىڭ ئىنتىقامىنى ئالماق دەپ سوقۇشۇش قىلىۋاتقان ئىدى. ئاقسۇ تەرەپتىن كەلگەن ماشىمىڭ، ما فۇيۈەن قىسىملىرى ۋە ماجۇڭ-يىڭنىڭ ئاساسىي قىسىملىرى قەشقەردىكى ماجەنچاڭ قىسىملىرىغا ياردەم بېرىپ خوجانىيازھاجى قىسىملىرىغا شىددەتلىك ھۇجۇم قىلدى. خوجىنىياز ھاجى قىسىملىرى ۋاقىتلىق قەشقەرنى تاشلاپ

ئاتۇش ـ ئاغى تاغلىرىغا چىقىندى . ماجۇڭيىنڭ قىسىملىرى ھەمـ
مىسى قەشقەردە جەم بولدى. لېكىن قەشقەرلىكى ئۇرۇش توختاپ
قالغىنى يوق . بولۇپمۇ سېتىۋالدىجان پولكى جان پىدالىق بىلەن
ئۇزۇش قىلدى.

ماجۇڭيىنڭ قىسىملىرى قەشقەر كونىشەردە بىرقېتىم ئەجەللىك
زەربە يېگەندىن كېيىن ئاچچىغىغا چىدىمىغان ماجۇڭيىنڭ، قەشقەر
كونىشەردە تارىختىنا مىسلى كۆرۈلمىگەن دەرىجىدە قەتلىئام (قىر-
غىن) يۈرگۈزدى. ئۇرۇش ئاخىرتتە ئىككى تەرەپنىڭ ھەربى كۈچـ
لىرى ئوتتۇرىسىدا بولىدۇ. شەھەر ئاھالىسى بىلەن يېزا پۇخرالىـ
رىدا گۇمان يوق. ئەمما ماجۇڭيىنڭ تەلۈە بولغىنى ئۈچۈن قەشقەردە
قىرغىن قىلىپ 4 مىڭدەك ئادەمنى ئولتۇردى، ئەسلىدە ماجۇڭيىنڭ
قەشقەر كونىشەھەرگە كىرگەندە شەھەر ئاھالىسى شەھەر كوچىلىـ
رىغا چىقىپ، «ئامىن» دەپ قول كوتۇرۇپ قارشى ئالغان ئىدى. بۇ شەھەر
ئاھالىسىنىڭ ئاق كۆڭلى، ياخشى نىيىتى. بىراق ئۇ شەھەرگە كىرىپ
ئورۇنلاشقاندىن كېيىن خوجانىيازھاجى قىسىملىرى شەھەرگە ھۇجۇم
قىلىپ ماجۇڭيىنڭ قىسىملىرىنى ئېغىر زىيانغا ئۇچراتتى ، چىقىم
تارتقان ماجۇڭيىنڭ : « شەھەر ئاھالىسى مېنى ئالداپتۇ ئامىن دەپ
شەھەرگە باشلاپ كىرىپ مېنى يوقاتماقچى بولغان ئىكەن» دەيدىغان بەد
گۇمان بىلەن شەھەر ئاھالىسىنى قەتلىئام قىلغان. ماجۇڭيىنڭ شۇ
نوقتىتە قەشقەردە قىلغان تېررورلىغىنى ئۇنىڭ كۆڭلىدىن ھەربى كا-
زارمىدا چوڭ بولۇپ ئۆزىگە سىڭدۈرگەن قاراملىق مەجەزىدىن
ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ.

شۇ ۋاقىتتا ماجۇڭيىنڭ قەشقەرگە كىرگەن، خوجانىيازھاجى
ئاتۇش تەرەپكە چېكىنگەن بۇ ئەمىلى ئەھۋالنى بەزىلەر قەشقەردە

بولغان ئۇرۇشتا ماجۇڭيىك قەشقەرىدىكى ۋەتەنىنىڭ بىرلىگىنى پار-
چىلايدىغان «شەرقى تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى»نى يوقۇتۇپ
ۋەتەنىنىڭ بىرلىگىنى قولغا كەلتۈردى دەپ ئۇنىڭغا زومۇ - زور
ۋەتەنپەرۋەرلىك تونىنى كەيدۈرمەكچى بولىدۇ. تارىخى پاكىتلار
مۇنداق قىلىشقا ھەرگىز يول قويمايدۇ. «شەرقى تۈركىستان ئىسلام
جۇمھۇرىيىتى» دىگەن تەشكىلات 33 - يىلى 11 - ئايلاردا قۇرۇلۇپ
34 - يىلى 1 - 2 - ئايلاردا شىنجاڭ شىنسەيىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن
ساۋۇت داموللا، زىيرەپ قارى ھاجى قاتارلىقلار قەشقەر يېڭىسارىدا
قولغا ئېلىنغاندىن كېيىن (موللاساۋۇت داموللا ئۇرۇمچى تۈرمىسىدە
ئولتۈرۈلگەن.) ئاخىرلاشتى. بۇنى قانداقمۇ ماجۇڭيىك يوقۇتۇپ
ۋەتەنىنىڭ بىرلىگىنى ساقلاپ قالدى دىگىلى بولىسۇن؟ ئەڭ
ئاخىرىدا ماجۇڭيىكنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا كەتكەنلىگىنى، بە-
زەنلەر ئۇنىڭ ئىلغارلىقى دەپ كورسەتمەكچى بولىدۇ؟ ئەمەلىيەت
زادى شۇنداقمىدى؟ ماجۇڭيىك ئىلغار، ۋەتەنپەرۋەر، خەلقپەرۋەر-
مىدى؟ بىز بۇنىڭ جاۋابىنى ئۇنىڭ ئەمەلى ئىشلىرىدىن ئېلىشىمىز
كېرەك.

1 - قۇمۇل دىخانلار ئىنقىلاۋى قوزغالغاندا خوجانىيازھاجى
قاتارلىقلار(يولۋاس بېرىپ تەكلىپ قىلغان) ماجۇڭيىكنى يارەمگە
تەكلىپ قىلدى. ئەمما ماجۇڭيىك شىنجاڭغا چىقىپ ئۇزۇن ئۇدە-
مەيلا ئوز نىيىتىنىڭ بۇزۇق ئىكەنلىگىنى ئاشكارىلاپ قويدى. شۇڭا
خوجا نىياز ھاجى باشچىلىغىدىكى ئۇيغۇرلار ئۇنىڭ قوتانغا كىرىپ
قالغان بورى ئىكەنلىگىنى دەرھال چۈشۈنۈپ ئۇنى تاشلاپ شىنجا-
ڭىنىڭ بىلەن بىرلەشتى. نىيىتى توغرى بولمىغان ماجۇڭيىنىڭ
شىنجاڭىنىڭ بىلەن خوجا نىياز ھاجىنىڭ ئورتاق دۈشمىنى بولۇپ

قالدی. ماجۇگىمىگۇ ئۇز قەۋمىدىن باشقا ھەممە ئادەمنى دۇشمەن دەپ تونىدى. يەنى خۇيزۇلاردىن باشقا ھەر قانداق مىللەت ئۇس- تىدىن قىرغىنچىلىق يۈرگۈزدى ۋە بۇلاڭ- تالاڭ قىلدى. ئەمە- لىيەت شۇنداق بولسىدىكەن، ماجۇگىمىگنى ئىلغار ياكى ۋەتەنپەرۋەر دەپىدىغان بولساق، ئۇ چاغدا خوجا نىيازھاجى بىلەن شىڭ شىسەپە لەرنى نىمە دىيىش كېرەك؟

2 - ماجۇگىمىگنى قۇمۇل ئۇيغۇرلىرى تەكلىپ بىلەن ئېلىپ چىقتى. ئەما شىنجاڭغا چىقىپلا تالا مۇشۇگى ئۇي مۇشۇگىنى قوغ- لىغاندەك، ئات ئىگىسىنى ئاتقا ئىگە قىلىمغاندەك سەمىمىيەتسىزلىك قىلدى. ئۇنىڭدا ئىنقىلاپقا يارىدەم قىلىش ئىپادىسى كورۇلمىدى. ھاكىمىيەت تالىشىش، ئولجا تالىشىش ئۇنىڭ ئاساسى مەخسىدى ئىدى. شۇ ئەدەر سەمىمىيەتسىزلىك قىلغان بىر ئادەمنى ئەگەر ۋەتەنپەرۋەر دەپ تاجىكىستان بولساق، ئۇنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىگى جىياڭجېيشى 36 - دۆلىتىگە قىلىنسا قۇرۇپ ئېڭەن ۋەتەنپەرۋەرلىكمۇ؟ ياكى ياپون جاھانگىرلىگى كامال ئەپەندىنى قوشۇپ ئېڭەن ۋەتەن- پەرۋەرلىكمۇ؟ ئەلۋەتتە ۋەتەنپەرۋەرلىكنىڭ بىرەر كېلىشى مەنبەسى بولۇشى كېرەك. ئۇنداق ياكى مۇنداق مەنبەسى بولمىسا، زومۇ ۋەتەنپەرۋەر دەپ تاج كەيدۇرۇش چوڭ ھاماقەتلىك بولىدۇ.

خوجانىيازھاجى باشچىلىغىدا قۇمۇل ئۇيغۇرلىرىنىڭ زۇلۇمغا، ئېسىتىپ داتقا قارشى قوزغۇلاڭ كوتەرگەن تارىخىي پاكىتنى نەزەردە تۇتساق، ئۇ چاغدا خوجانىيازھاجىنى ۋەتەنپەرۋەر، خەلقپەرۋەر دېسەك ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن بولىدۇ ئەلۋەتتە. ماجۇگىمىڭ 2- قېتىم شىنجاڭغا چىقىپ گوچوڭ ئەتراپى دىكى بولۇنغان ئىشلاردا خوجانىيازھاجى ماجۇگىمىڭنىڭ ياۋۇز نىيىتىنى بىلىگەندىن كېيىن ھوشىيارلىق بىلەن ئالاقىنى ئۈزۈپ شىڭ شىسەي

ھوكۇمىتى بىلەن ئىتتىپاق تۈزگەنلىگى ھەل شۇڭا قىستىتا ئىلغارلىققا مايىل چۈنكى ئۇ چاغدا شىمالىي پوتۇنلەي سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ يار-دەمى ئاستىدا ھوكۇمەت قۇرغان، شىمالىي بىلەن خوجانىيازھاجىنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇشتا سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپ نۇرغۇن خىزمەت ئىشلەپ ۋۇجۇتقا چىقارغان ئىدى. بۇ نوقتىدىن ئېلىپ ئەيتقاندا خۇجانىيازھاجىنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى بۇرۇلۇشى ئىلغارلىق، ۋەتەنپەرۋەر لىك ئىدى. ئەگەر ئۇنداق قىلماي ماجۇڭىيىڭنىڭ ۋەدىلىرىگە، قۇر ئان تۈتۈپ قىلغان يالغان قەسەملىرىگە ئىشىنىپ چەك-چېگرانى ۋاقىتسىدا ئاجىراتمىغان بولسا، خوجانىيازھاجى بىلەن مەھمۇت سىجاڭلار خۇددى قەشقەردە تۇمۇرسىجاڭ ئۇچۇرغان ئاقدۇەتلەرگە دۇچار بولۇشى چوقۇم ئىدى. تۇمۇرسىجاڭ ھۇشيارلىق قىلماي بىخوتلۇق قىلغانلىقى ئۈچۈن قەشقەر توغراق مازادا ماجۇڭيىڭ قىسىلىڭى تەرىپىدىن ئولتۈرۈلدى خالاس.

4

قەشقەردە 1933- يىلى 11- ئايدا قورۇلغان «شەرقى تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» زادى قانداق يو قۇتۇلدى؟ بۇنىڭدا ماجۇڭ-يىڭنىڭ قانچىلىك مۇناسىۋىتى بار؟ ئەگەر بۇ مەسىلىنى ئېنىقلاۋ-ئاتماي دىغان بولساق، بۇ ۋەقەدىن خەۋىرى يوق، لېكىن ئېلىپچاچتى گەپلەردىن ئاڭلىۋېلىپ تارىخچى بولۇۋالغانلار ماجۇڭيىڭ، ساۋۇت داموللا ھوكومىتىنى يوقۇتۇپ ۋەتەنىنىڭ بىرلىگىنى ساقلاپ قالدى دەپ تولىمۇ كۇلكۇلۈك بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ مەسىلىنى ئەلۋەتتە ئايدىڭلاشتۇرۇۋېتىش كېرەك.

ساۋۇت دامۇللا باشچىلىغىدىكى «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» 1933- يىلى 11- ئاينىڭ 12- كۈنى، قەشقەردە تومۇرسىجاڭ ۋاقتىدا تەشكىللەنگەن ئۇزبېك پولكى، ئوسمان سىجاڭنىڭ قوغۇشۇنلىرى ۋە خوتەن قىسىملىرىنى ئاساسى كۈچ قىلىپ قۇرۇلدى. بۇ چاغدا ماجۇڭىيىڭ ئۇرۇمچى ئەترايىدا، ماشىمىڭ قارا شەھەر كۇچار ئەترايىدا، خوجانىيازھاجى ئاقسۇدا ئىدى. قەشقەردە قۇرۇلغان «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» خوجانىيازھاجنىڭ پەخىرى رەئىس جۇمھۇرلۇققا بەلگىلىدى. ئەمما خوجانىيازھاجى بۇ ۋەزىپىنى قوبۇل قىلمىدىلا ئەمەس بەلكى ئاگلاپ قاتتىق خاپا بولدى. ئەمىلى ئەھۋال شوندىق بولسىمۇ، لېكىن بەزەن ماتىرىياللاردا «ئادەم خىلى بىلەن، ھايۋان تۈرى بىلەن» دېگەنىدەك خوجانىيازھاجى قەشقەردىكى قورچاق تەشكىلاتقا («شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى»گە) قاتنىشىپ جان تالاشماقچى بولدى» دەپ ئورتىغا قويۇلماقتا. مەسىلە مۇنداق قويۇلسا پاكىت بورمىلانغان بولۇپلا قالماستىن بەلكى زۇر دەرىجىدە ناھەقلىق بولمامدۇ؟ ئەمىلىيەتتە «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» ھوكۇمىتىنى خوجانىيازھاجى يوق قىلغان ئىدىغۇ؟ بۇ تارىخى پاكىتنى نەگە يوشۇرغىلى بولسۇن؟ 33- يىلىنىڭ ئاخىرى 34- يىلىنىڭ باشلىرى (قىش ئايلىرى) دا خوجانىيازھاجى، مەھمۇت سىجاڭلار قارا يۇلغۇنداكى مافۇيۇەن قىسىملىرى بىلەن بولغان ئورۇشتىن كېيىن ئۇچتۇرپان

قاخشال يولى ئارقىلىق قەشقەرگە بارىدى. ئۇلار بېرىپلا ئىلگىرىكى ئوزبەك ۋە خوتەن قىسىملىرىنىڭ ھەممىسى ماجۇڭيىنىڭ قىسىملىرىغا قارشى ئورۇش قىلاتتى. ھەتتا شىنجاڭنىڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرىسىدا توزۇلگەن توختامغا ئاساسەن يارەدەم بەرىش ئۈچۈن كەلگەن سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىمۇ ماجۇڭيىنىڭ قىسىملىرىغا ئەجەللىك زەربە بەرمەكتە ئىدى. دەمەك شۇ ۋاقىتتا ھەر مىللەت خەلقى ۋە ھەر قايسى گورۇھتىكى كوچىلارنىڭ ئورتاق دۈشمىنى بولۇپ ئەجەللىك زەربە يەۋاتقان ماجۇڭيىنى ۋەتەنپەرۋەر دەپ ئاتىغان بولساق قالغان كۈچلەرنى نەمە دەيمىز كېرەك؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە ساۋۇت دامولا ھوكۈمىتىنى ماجۇڭيىنىڭ يوقاتقىنى يوق، شىنجاڭنىڭ ھوكۇمىتىنىڭ بويرۇقىغا ئاساسەن خوجانىيازھاجى مەھمۇت سىجاڭغا بويرۇق چۈشۈرۈپ مەھمۇت سىجاڭ غوپۇر تۆەنجاڭغا بويرۇق چۈشۈرۈپ ساۋۇت دامۇللا ۋە زېرىپ قارىھاجى باشلىق بىر قانچە كىشىلەرنى قەشقەر يېڭىسارىدا قولغا ئېلىپ ئۇرۇمچىگە يوللاپ بەردى. (ساۋۇت دامولا ھاجى شىنجاڭنىڭ تۇرمىسىدە ئولتۇرۇلدى. ئۇ كىشى تۇرمىدە يېتىپ ئىشلىگەن قورئان تەرجىمىسى ھازىر كىشىلەرنىڭ قولىدا بار) ئەھۋال مۇنداق بولىدىكەن

ساۋۇت دامولا هوكومەتنى ماجۇكيدىك يوقاتتى دېيىش هېچقانداق ئاساسقا ئىگە ئەمەس. ماجۇكيدىك ساۋۇت دامۇلا هوكۇمەتنى يوقۇ-تۇپ ۋەتەنىنىڭ بىرلىكىنى ساقلاپ قالدى دېيىش تېخىمۇ ئاساسسىز سەپسەتە. ئەگەر ساۋۇت دامۇلا هوكۇمەتنى يوقۇتۇش ۋەتەنپەرۋەر-لىك دەپ سانىلىدىغان بولسا، ئۇ چاغدا «ۋەتەنپەرۋەرلىك» خوجا نىيازھاجىمغا مەنسۇپ بولۇشى كېرەك. ماجۇكيدىك ئۇرۇمچى ئەتراپىدىن قېچىپ قەشقەرتەرەپكە سۇرۇلگەندە ۋەتەنپەرۋەرلىكنى چىقىش نوقتىسى قىلىپ ھېچقانداق ئورۇش قىلغىنى يوق. بەلكى شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى ۋەھەرقايسى كۇچلارنىڭ ئورتاق دۇشمىنى بولۇپ قالغان-لىقى ئۇچۇن ئالدىغا ئۇچرىغان ھەر قانداق كۇچقا ئوزىنى ئۇ-رۇپ، ئاغزىغا چىققانىنى چىشلەپ يورەتتى. بۇ دەل شۇ ۋاقىتتىكى ئەمەلى ئەھۋال ئىدى.

ئۇ چاغدا ئەھۋال ئىنتايىن مۇرەككەپ ئىدى: 30-يىللاردا ئەنگلىيە جاھانگىرلىكى دۇنيانىڭ زۇمىگىرى ھىسابلىناتتى. دۇنيا نىڭ ھەر قانداق جايىدا بىرەر ۋەقە توغۇلسا، بۇگۇنكى ئامېرىكا جاھانگىرلىگىگە ئوخشاشلا ئۇ ئىشقا ئارىلاشمىغان ئىشتى. يەكىي دىققەت قىلاتتى. 1- دۇنيا ئورۇشىدىن كېيىن رۇسىيە ئوكتەبىر ئىنقىلابى بولۇپ سوۋېت سوتسىيالىستىك ھاكىمىيىتى قورۇلغاندىن كېيىن، ئەنگلىيە جاھانگىرلىگى بۇ يېڭى ھاكىمىيەتنى يوق قىلىۋېتىش ئۇچۇن پايدىلىنىشقا بولىدىغان بارلىق كۇچ-لەردىن پايدىلىنىپ سوۋېت ھاكىمىيىتىگە قارشى تۇردى ۋە بوزغۇنچى-لىق سالدى. ئىسلام دىنىغا ئېتىقات قىلىدىغان مىللەتلەرنى،

ـــشۇ ۋاقىتلاردا سوۋېت ھاكىمىيىتىدىكە قارشى تۇرۇشتا پايدىلانـ
غىلى بولىدىغان تەييار كۇچ، زاپاس ئەسكەر دەپ ھىسابلايدىغان
ئەنگلىيە جاھانگىرلىكى 33 - 34 - يىللاردىكى قەشقەر ۋەقەلىرىگە
دىققەت قىلىدى ۋە ئارىلاشتى شۇڭا ئەھۋال مۇرەككەپلەشتى كەتتى.
لېكىن ئەنگلىيەنىڭ ئويىنىغان رولى ئىككىنچى ئورۇندا تۇراتتى،
ئۇ پەقەتلا سوۋېت ھاكىمىيىتىگە قارشى تورۇشتا ئورتا ئاسىيادا
پايدىلانغان پانتۇركىزىم، پان ئىسلامىزمنىڭ شىنجاڭدىكى قالدۇق
ئۇچقۇنلىرىدىن پەنجە بىرقېتىم پايدىلانماقچى بولىدى. ئەمما
ئۇنىڭ ھەر قانچە كۈچەپ ئويىنىغان رولى شۇ ۋاقىتتا شىنجاڭدىكى
پانتۇركىزىم ئۇچقۇنلىرىنى بېسىقتۇرۇشقا قويۇلغان كۈچلەرنىڭ (بۇنىڭ
ئىچىدە تولىتام بويىچە شىڭشىسەي ھوكۇمىتىگە يارەدەم بېرىش
ئۈچۈن كەلگەن سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىمۇ بار) ئالدىدا بىر پەشۋا-
غا ئەرزىمەيتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن قانداقتۇر «شەرقىي تۈركىستان
ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» دەپ قۇرۇلغان ھوكۇمەت ۋە بۇۋەقەگەدائىر باشى كوتۇ-
رۇپ چىققان كىشىلەرئاساسانلا بەربات بولدى. خوجانىيازھاجى قەشقەرنى
تاشلاپ ئەركەشتامغا بېرىپ بىر ئاي تۇرغان ۋاقىتتا شىنجاڭدىكى
ھوكۇمىتى ئۇرۇمچىدىن ئارقىمۇ-ئارقا «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام
جۇمھۇرىيىتى»نى يوقۇتۇش، ساۋۇت داموللا ۋە ئۇنىڭ ھەمرالىرىنى
قولغا ئېلىش توغرىسىدا بۇيرۇق بەرگىلى تۇردى. شىنجاڭدىكى
بۇ خىل بۇيرۇقى، 30 - يىللاردا پانتۇركىزىم بىلەن پان ئىسلامىزمـ
نى توخۇمىغىچە يوقۇتۇشنى نىشان قىلغان سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ
مەخسىدىگەئىنتايىن ياقاتتى. بۇيرۇقنا بىنائەن خوجانىيازھاجى مەھمۇت
سىنجاڭغا بۇيرۇق چۈشۈرۈپ ساۋۇت داموللىنى قولغا ئېلىپ ئورۇم-
چىگە يوللاپ بەردى. ئۇرۇمچى تۇرمىسىدا خېلى يىللار ياتقاندىن

كېيىن ئولتۇرۇلدى . ئەمدىيەت شۇنداق بولىدىكەن «شەرقى تۈركىستان ئىسلام جومھۇرىيىتى» ھوكۇمىتىنى، ماجۇڭىيك يوقوتۇپ ۋەتەن نىڭ بىرلىگىنى ساقلاپ قالدى دېيىش كۇلكىلىك بىر ئىش!.

ماجۇڭىيك 2 ـ قېتىم شىنجاڭغا چىقىپ شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقنىڭ ئورتاق دۇشمىنى بولۇپ قالدى، خەنزۇلار، ئۇيغۇرلار رۇسلار، توختام بويىچە شىڭشىسەي ھوكۇمىتىگە يارەمگە كەلگەن قىزىل ئارمىيەسۇ بۇنىڭ ئىچىدە ئوزبېكلەر قىرغىزلار ئوخشاشلا قارشى تۇردى. ماجۇڭىيك ئۇرۇمچى ئەتىراپىدىن قوغلاندى بولۇپ قەشقەرگە كەلگەندە مېڭىشقا پول قالمىغان ئىدى، ئاندىن سوۋېت ئىتتىپاقىغا كېتىشكە مەجبۇر بولدى. بۇ ئەھۋالدىن بەزىلەر ماجۇڭ يىڭچىلىقى ئىلغار ئىدى دەپ كوزىسەتمەكچى بولىدۇ. موندىق دېيىش پاكىتقا تېخىمۇ ئويغۇن ئەمەس. ئەگەر ئۇ ئىلغار ئىنقىلاۋىي غايىلىك بولسا سوۋېت قىزىل ئارمىيىسى شىڭشىسەي ھوكۇمىتىگە يارەم بېرىش ئۈچۈن كېلىپ ماجۇڭىيك قىسمىلىرىغا قاخشاتقۇچ زەربە بېرەتتىمۇ؟ ماجۇڭىيىڭنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا كەتمەكچى بولغانلىغىدا مېنىڭچە توۋەندىكىچە سەۋەبلەر بار:

1 ـ ماجۇڭىيك ئۇرۇمچى ئەتىراپىدىن چېكىنىپ ئاقسۇغا بارغاندا قاراقول ئارقىلىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ۋەكىل كېلىپ بىر ـ ئىككى قېتىم سوھبەتلەشكەن. بەلكى موشۇ سوھبەتتە ماجۇڭىيىڭغا ئىلغار ئىدىيە تەسىر قىلغان بولۇشى ئېھتىمال. بۇ سوھبەتنىڭ نېتىجىسىدە ماجۇڭىيك قىسمىلىرىنى ئىزچىل قوغلاپ كېلىپ

ۋاتقان سوۋېت قىزىل ئارمىيىسى قوغلاشنى بىر ئاز پەسەيتكەن. قەشقەرگە تېچ سالامەت بارغان ماجۇڭيىنك ئارقىسىدىن قوغلۇشۇپ كېلىۋاتقانلارغا كۇچ سەرىپ قىلماستىن پۇتۇن كۇچىنى مەركەزلەشتۈرۈپ خوجانىيازھاجى قىسمىلىرى بىلەن ئۇرۇشى قىلىپ قەشقەرنى بىر مەزگىل ئىگەللەپ يېتىشقا مۇۋەپپەق بولغان.

2- قەشقەردە تورغان شۇ مەزگىلدە ماجۇڭيىنك قەشقەردە تورۇشلۇق سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلخانىسى بىلەن ئالاقە باغلاپ بەلكى ئىلغارلىققا مايىل بولغان. بۇ ۋاقىتتا قەشقەردىكى ماشاۋۇ (ماداۋتەي) نىڭ رولى بەك كۇچلۇك.

لېكىن ماجۇڭيىڭنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا كەتمەكچى بولغانلىغىدا ئاساسى سەۋەپ شۇنىڭدىن ئىبارەتكى: ماجۇڭيىنك شىنجاڭغا چىقىپ قىسقىغىنە بىر ئىككى يىل ئىچىدە نۇرغۇن ئۇرۇشلارنى قىلىپ شىنجاڭ ھاكىمىيىتىنى تارتىۋېلىش ۋە ئوزىگە مادىي بايلىق توپلاشنى مەخسەت قىلغان ئىدى. شۇڭا ئۇ قۇمۇل، تورپان، قاراشەھەر، كۇچار، ئاقسۇ ۋە قەشقەر شەھەرلىرىدە نۇرغۇن غىنىمەتلەرنى قولغا چۈشۈردى. ھوكۇمەت ۋە خەلقنىڭ نۇرغۇن ئالتون كۇمۇشلىرىنى بۇلاڭ تالاڭ قىلدى. ماجۇڭيىنك قەشقەرغە يېتىپ كېلىشتىن بىر نەچچە ئاي ئىلگىرى قەشقەردىكى ماجەنچاڭ (چولاق زىخۇي) نىڭ ئەسكەرلىرى تومۇر سىجاڭنى ئولتۇرۇپ قەشقەرگە ئونا شەھەردىكى «بەيتۇلمال»نى يەنى غەزىنىنى بۇلاپ قەشقەر بېگىشىدىگە يوتكەپ كەتتى. (قەشقەردە ماداۋتەي تومۇر سىجاڭغا ئوتكۇزۇپ بەرگەن غەزىنىدە (تەخمىنەن ئون نەچچە چارەك تىللا، ئون نەچچە چارەك زىققە ئالتۇن نەچچە يۈز تونىا كۇمۇش بار ئىدى) ماجۇڭيىنك قەشقەرغە يېتىپ بارغاندا مەزكۇر ئالتۇنلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ چونتىگىگە چۈشتى.

ما جۇڭيىڭدا بۇ قەدەر چوڭ ئالتۇننىڭ توپلۇنۇشى قانچىلىك خوشالىق بىغىشلىغان بولسا، يەنە شۇنچىلىك جان قايغۇسىنىمۇ پەيدا قىلاتتى. تومۇرسىجاڭنىڭ كاللىسىنى كېسىپ غەزنىگە ئىگە بولغانلار ئەلۋەتتە ئۆز كاللىسىنىڭ كېسىلىشىدىن غەم قىلماي بولامدۇ؟ ماجۇڭ-مېيلىڭ بۇ قەدەر چوڭ ئالتۇنلارنى بىر تەرەپ قىلىش ئۈچۈن تۆۋەندىكى ئۇچ يولدىن بىرنى تاللايتى: (1) خوتەن چارۋىلىق يولى بىلەن دۇڭخاڭغا يەتكۈزۈپ بېلىش؛ (2) لاداق يولى بىلەن ھىندىستانغا ئوتكۈزۈپ بېلىش؛ (3) سۆۋېت ئىتتىپاقىغا ئوتكۈزۈپ كېتىش.

بىز كېيىنكى پاكىتلاردىن ئىگەللىگەنلىرىمىزگە قارىغاندا ماخۇسەن 1937- يىلى خوتەندىن ھىندىستانغا قاچقاندا 10مىڭ سەر ئالتۇن بىلەن ماڭغان. ئۇنىڭ سەنمۇجاڭى بەيزىلى 6 مىڭ سەر ئالتۇن بىلەن ماڭغان. لاداق يولىدا كېتىۋېتىپ ماخۇسەنىنىڭ نەيىتى بوزۇلۇپ بەيزىلىنى ئېتىۋېتىپ ئۇنىڭ 6 مىڭ سەر ئالتۇنىنى ئېلىپ جەمئى 16 مىڭ سەر ئالتۇن بىلەن ھىندىستانغا ئوتۇپ كەتكەن؛ شىنجاڭ تېچلىق بىلەن ئازات بولغاندىن كېيىن قاچقۇن يولۋاس ئوزى بىلەن بىللە ماڭغان قازاق زىيالىسى سالىسىنى پوتۇن بالا چاقىسى بىلەن چولدە ئولتۇرۇپ كەتكەنلىگى؛ قاچقۇن قالىبەكنىڭ ئىمىن دامۇللىنى چولدە ئولتۇرۇپ كەتكەنلىگىنىڭ سەۋەپلىرىمۇ ئازغىنە ئالتۇن كومۇشى مەسىلىسى ئىدى. ماجۇڭيىڭمۇ چول كەزگەن بولغاچقا بۇنداق ئىشلارنى ئەلۋەتتە كوز ئالدىغا كەلتۈرەتتى. شۇڭا ئۇ دۇڭخاڭ يولىغا پاكى لاداق يولىغا مېڭىشتىن قاتتىق ئەندىشە قىلاتتى. ماجۇڭيىڭ يول تاپالماي گاڭگىراپ قالغان پەيتتە قەشقەر-دە تۇرۇشلۇق ئەنگلىيە ئادەملىرى مەزكور ئالتۇنىنىڭ ھىندىستانغا ئوتۇشنى ئارزۇ قىلاتتى. تاريختا ھەر قانداق مۇجادىلىلەر ئىختىسادى

مەنپەئەتكە تۇگۇنلىشىدىغان بولغاشقا مەيلى ئەنگلىيە بولسۇن ياكى باشقا
بىر جاھانگىر مەملىكەتلەر بولسۇن ئۇنىڭغا بىزنىڭ ھەرقانداق باتۇرئادەملەر
رەمىزنىڭ قىلىچە كېرەكسىز بوق. پەقەتلا ئۇلارنىڭ قولىدىكى بايلىق
كەبرەك. شۇڭا ماجۇڭىيىڭنىڭ لاداق يولىغا مېڭىشنى ئۇممەت قىلغان
ئەنگلىيە كونسۇلىنىڭ پاي پىتەك بولۇپ ھەتتا ماجۇڭىيىڭنىڭ ئەسە
تىقبالىغا پەيزىۋاتقىنىچە بارغان ئىدى. ئەنگلىيە تەرەپ ئۇنداق
قىلغان يەردە سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپ ھەركەت قىلماي شۇڭ
يەتاتتىمۇ؟ سوۋېت ھوكۇمىتى تەرەپ ھەربىي ۋە دىپلوماتىيە جەھەتتە
كوپ خىزمەت ئىشلىدى. قەشقەردىكى ماداۋتەي (ماشياۋۇ خۇيزۇ)
بۇ ئوتتۇرىدا كوپ خىزمەت قىلدى. نېتىجىدە ماجۇڭىيىڭ سوۋېت
ئىتتىپاقىدىن قورال سېتىۋالغىلى بارماقچى دېگەندەك مەجبۇرىي سوزلەر
بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوتتۇرىغا كەتتى. دەمەك ماجۇڭىيىڭنىڭ سوۋېت
ئىتتىپاقىغا بارماقچى بولغانلىغى ئۇنىڭ ئىلغار ئىنقىلاۋىي غايە
لىك بولغانلىغىدىن ئەمەس، بەلكى سوۋېت ئىتتىپاقىغا ببرىشقا ھەمما
چەھەتتىن مەجبۇر بولغانلىغىدا بۇ مەسىلىگە دائىر خەلق ئىچىدە
مۇنداق رائىيەت بار.

① ماجۇڭىيىڭ قەشقەرغە بارغاندا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن قورال
ئالماقچى بولۇپ نۇرغۇن پۇل مال ئوتكۇزۇپتۇ، سوۋېت ئىتتىپاقى
ماقۇل كەلگەندىن كېيىن ماجۇڭىيىڭ نەچچە يۈز ئادەم بىلەن ئەر-
كەشتامغا قورال ئالغىلى بارغاندا، سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپ ئۇلار

نى قورالسىزلاندۇرۇپ، سەن ئوتكۇزگەن پۇل مالغا بېرىدىغان قورالىلارنى شىلىشسەي ھوكۇمىتىگە ئوتكۇزۇپ بولدۇق، دەپتۇ. ئاندىن ماجۇڭيىنى موسكۋاغا ئېلىپ بېرىپ، ئاۋدىئاتسىيە مەكتۇدە ئوقۇشقا كىرگۈزۈپتۇ. بۇ راۋايەت يوقىرىدا بايان قىلغان پاكىتلىرىمىزنى كۇچەيتىشكە پايدىلىق.

② راۋايەتتە: ماجۇڭيىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا بارغاندىن كېيىن زاۋۇتلارنى، مەكتەپلەرنى ئېكسكۇرسىيە قىلىپ، كېيىن ئوزى ھەربى مەكتەپتە ئوقۇپتۇ. سوۋېت گېرمان ئورۇشىدا ئاجايىپ قەھرىمانلىقلار كورسۇتۇپتۇ... بۇ خەلق ئاغزىدىكى راۋايەت. ئېھتىمال ماجۇڭيىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا بارغاندىن كېيىن تەربىيە كورۇپ ئوقۇپ ئىلغار ئىدىيىگە ئىگە بولغان بولۇشىمۇ مۇمكىن.

ئەمما سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭ ئىشلىرى بويىچە مۇتەخەسسىسى مەنسۇررۇزىيېۋنىڭ: «ماجۇڭيىڭنىڭ يېنىدىكى كامال ئەپەندىنى ياپونىيە جاسۇسى، ماجۇڭيىڭنىمۇ ياپونىيە جاسۇسى» دەپ كورسۇتۇپ يازغان بىراشوردىسىنى كۆرگەن كىشىلەر خېلى بار. يوقۇرقى پاكىتلاردىن قارىغاندا ماجۇڭيىنى قانداقتۇر ئىلغار، ئىنقىلاۋىي غايىگە ئىگە دەپ كورسۇتۇش يالغان بىر سەپسەتىدىن ئىبارەت.

ماجۇڭيىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا كەتكەندىن كېيىن ئۇنىڭ ئاچدىسىنىڭ ئېرى ما خۇسەن 36 - دۆدۈزىيىگە سىجاڭ بولۇپ خوتەنده تۇردى. شىلىشسەي ھوكۇمىتى بىلەن ۋاقىتلىق كېلىشىم تۈزۈپ پوسكام ناھىيىسىنى چېگرا قىلىپ پوسكامنىڭ ئۇ تەرىپىدە ما خۇسەن، پوسكامنىڭ بۇ تەرىپىدە (قەشقەر تەرىپىدە) شىلىشسەي ۋە خوجا-نىيازھاجى قىسمىلىرى تۇردى. گويا بىر مەزگىل يۇرتتىنچاقاپ قال-

غاندەك بولدى. بۇ پۇرسەتتە شىك شىسەي ھوكۇمىتى پىلانلىق يۇ-
سۇندا ئوز ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەپ ھەربى قىسىملىرىنى
بولۇپمۇ ساقچى قىسىملىرىنى تولۇقلاپ كەلگۇسى تازىلاش ئىشلىرى-
غا تەييارلىق كورۇۋاتاتتى:

شىك شىسەي ئالدى بىلەن ئاق ئوروس گېنىرالىرىنى يوقۇتۇپ
ئاق ئوروس ئەسكەرلەرنى قۇرالسىزلاندۇردى؛ 2 - قەدەمدە قەش-
قەردىكى قىرغىز ئوسمان سىجاڭنى ۋە سېپتۇالدىجان قۇر بېشىنىك
قۇراللىق قىسىملىرىنى قۇرالسىزلاندۇردى ۋە تازىلىدى؛ 3 - قە-
دەمدە خوجانىيازھاجى، مەھمۇت سىجاڭلارنى تازىلىماقچى بولغاندا
مەھمۇت سىجاڭ ئۇنىڭ قاپقىنىغا چۇشمەي چەتئەلگە چىقىپ كەت-
تى. خوجانىيازھاجى شىك شىسەينىڭ تۇرمىسىدە ئولتۇرۇلدى. شىك-
شىسەي پىلان بويىچە 4 - قەدەمدە ما خۇسەننى يوقاتماقچى ئىدى.
بىراق مەھمۇت سىجاڭ چەتئەلگە كەتكەن ھامان، ئۇنىڭ قىسمەن
ئەسكەرلىرى ئابدۇنىياز لىيەنجاڭ، (كېيىن سىجاڭ دەپ ئاتالدى)
باشچىلىغىدا ما خۇسەن بىلەن بىرلىشىپ شىك شىسەي ھاكىمىيىتىگە
قارشى ھۇجۇم قوزغىدى. بۇ ئۇرۇش قەشقەر، كۇچارلاردا شىددەتلىك
بولدى. ما خۇسەننىڭ قەشقەرغە قىلغان ھۇجۇمىنى قايتۇرۇش ئۈچۈن
شىك شىسەي ھوكۇمىتى يەنە سوۋېت ھوكۇمىتىدىن ھەربى ياردەم
تەلەپ قىلدى. تەلەپكە بىنائەن سوۋېت قىزىل ئارمىيىسى 2 - قېتىم
شىنجاڭغا كىرىپ ما خۇسەن قىسىملىرىنى تامامەن قۇرالسىزلاندۇر-
دى ما خۇسەن ئۇزى ھىندىستانغا قېچىپ كەتتى.

ما خۇسەن 34 - يىلدىن 37 - يىلغىچە خوتەندە تۇردى. قىس-
قىغىنە 3 - 4 يىل ئىچىدە ئۇنىڭ خوتەن خەلقىگە سالغان زۇلۇمى
بەكمۇ دەھشەتلىك بولدى. زورلۇق - زوراۋانلىق ھەددىدىن ئاشتى.

ئالۋاك ياساق چېكىدىن ئاشتى. زۇلۇمغا چىدىماي قارشىلىق قىلغانلارنىڭ قىلمىچى ئاستىدا قانغا بۇيالدى. بەزىدن ئىشلىرى ئىنسانىيەت قېلىپىدىن چىقىپ كەتكەنئەشەددىيۈەھشىلىك دەپىشكە بولىدۇ. مەسىلەن: خوتەن تەۋەككۈلدا زۇلۇمغا قارشىلىق كۆرسەتكەنلەرنى ماخۇسەن ئەسكەرلىرى تۈتۈپ، تىرىك ئادەمنىڭ مورە ئۈمۈرتقىسىنى تېشىپ ھالقا ئوتكۈزۈپ ئاتقا سورۇتۇپ ئولتۇرۇشتەك ۋەھشىلىكلەرنى قىلدى.

يېغىپ ئېيتقاندا مەيلى ماجۇگىيىڭ، مەيلى ماخۇسەن بولسۇن، شىنجاڭغا ئىنقىلاپ قىلىش ئۈچۈن ياكى ۋەتەنپەرۋەرلىك قىلىش ئۈچۈن كەلگەن ئەمەس، بەلكى بۇلاڭچىلىق، قىرغىنچىلىق قىلىش ئۈچۈن چىققان. ئۇلارنىڭ ئەمىلىيتى ئەنە شۇنداق بولىدىكەن، ئۇنداقتا ئۇلارغا قانداقتۇر ۋەتەنپەرۋەر ياكى ئىنقىلاۋىي غايىلىك دەپ تاج كەيدۇرۇش مۇتلەق توغرى ئەمەس.

قۇمۇل دىخانلار قوزغىلىڭىنىڭ كىلىپ چىقىشى سەۋەبىلىرى ۋە تۈنىڭ ئالدىغا قويغان نىشانىسى ھەممىگە ئايان. ئەمما قوزغۇلاڭ ئۇلغۇيۇپ پۈتۈن شىنجاڭنى قاپلىغاندىن كېيىن، بولۇپمۇ ماجۇگىيىڭ چىققاندىن كېيىن قانداق مۇرەككەپلەشكەنلىكىنى، چەت ئەل جاھانگىرلىرىنىڭ قانداق قول سالغانلىقىنى، شىمالىي سىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ يارىدىمى ئارقىسىدا قانداق ھاكىمىيەت قۇرغانلىقىنى ئوبدان چۈشۈنمەز. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ تارىخقا باھا بەرگەندە تارىخى پاكىتلارغا ھورمەت قىلىش كېرەك. بۇلۇڭ-پۇشقاقتىن چىقىپلا ئەمىلىيەتنى بۇرمىلاپ باھا بېرىشكە تارىخى پاكىتلار ھەرگىز يول قويالمايدۇ.

جاڭ پىيىۇەننىڭ قىسقىچە تەرجىمەھالى

ۋاڭ ئىبنرۇك

جىن شۇرىن ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن، ئۇزۇ- ئارا چىقىشالىمايدىغان 3 خىل كۇچ - شىڭ شىسەي، ما جۇڭيىڭۋە جاڭ پىيىۇەن باشچىلىغىدىكى ھەربى كۇچلەر ئوتتۇرىغا چىققان ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا يەنە: دۇڭبېي (شەرقى - شىمال) پىدائى قوشۇن- لىرىدىن شىنجاڭغا كەلگەن قىسىملار، جۇڭگو تەۋەلىكىگە ئوتكەن ئاق ئوروس قىسىملىرى ۋە ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ يەرلىك قۇ- راللىق كۇچلىرىدىن ئىبارەت 3 خىل ھەربى كۇچ بار بولسىۇ، بۇقۇرىدىكى3 خىل كۇچ دائىرىسىدە ئىدى. قارانىيەتلىك شىڭ شىسەي قۇۋلۇق - شۇملۇق ئىشلىتىپ تەدرىجى تۇردە باشقاكۇچلەرنى يوقۇتۇپ شىنجاڭنىڭ ھەربى - مەمۇرى ھوقوقىنى قولغا كىرگۈزۇۋالدىپ ئون نەچچە يىل قانلىق تىبرورلىغىنى يۇرگۈزدى.

جاڭ پىيىۇەن تېخى ئوزنى ئولتۇرۇۋالمىشتىن ئاۋالقى 3 يىلدا مەن ئۇنىڭ قول ئاستىدا خەرتە سىزغۇچى، تېلېگىرامما تەرجە- مانى بولۇپ ئىشلىگەن، ھەمدە قىسقا ۋاقىت بولسىمۇ، كاتىپ ۋە ھەربى مۇشاۋىر بولغان ئىدىم. شۇڭا جاڭپىيىۇەن توغرىسىدا كور- گەن - بىلگەنلىرىمنى ئومۇملاشتۇرۇۋېلىپ يېزىپ چىقتىم. ئۇ ماقالىنى 30 نەچچە يىل ئوتتى. شۇنىڭدەك كونا جەمىيەت تۈزۈمىدە باش-

املقلار بىلەن توۋەندىكى خادىملارنىڭ سوھبەتلىشىش پۇرسەتلىرى ئاز بولاتتى. شۇڭا بۇ ئەسلىمىدە خاتالىقلارنىڭ بولىشى مۇمكىن. كىتاپخانىلارنىڭ تۈزۈتۈشنى ئۈمىت قىلىمەن.

كېلىپ چىقىشى ۋە مەجەزىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش

جاڭ پېيىۋەننىڭ ئىسمى زىخىڭ، گەنشۇي گۇيىدې ناھىيىسىدىن، مىڭگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا گەنشۇي سىفەن مەكتىۋىدې ۋە ھەر-بى تەلىم - تەربىيە مەكتەپلىرىدە ئوقۇش پۈتتۈرگەن، كىچىكىدە يېتىم قېلىپ تۇل ئانىسى بېقىپ چوڭ قىلغان، شۇڭا ئانىسىغا ۋاپادار ئىدى. جاڭ پېيىۋەن ئوزىنى چوڭ كورسۇتەتتى. باشقىلار بولسا ئۇنى سالپاڭ قۇلاق دەيتتى. دەرۋەقە ئۇنىڭ بېشى يوغان، بوينى قىسقا بولغانلىقتىن سالپاڭ قۇلاقلىرى مورسىگە تىگىپ تۇرىدىغان غەلىتە ئادەم ئىدى. جاڭ زىخىڭنىڭ بېشى يوغان كو-زى كىچىك، بەستلىك بولسىمۇ كوسا ئىدى. قۇلىغى چوڭ بىلەن بولىدۇ دەپ تەمەننا قىلسا كوسلىغىدىن نومۇس قىلاتتى. شۇڭا ئۇ زەنجىۋىل سۇيىنى پەلتۇكۇش بىلەن ئەتە - ئاخشامىلىرى ئىگىلىسىگە ۋە ئېغىز چورىلىرىگە سۈرتۈپ ساقال ئۇندۇرۇشنى ئارزۇ قىلاتتى لېكىن قانچە قىلسىمۇ ساقال چىقمايتتى. زىخىڭ نەپسىگە ئامراق، ھاۋايى - ھەۋەسكە بىرىلگەن ئادەم ئىدى. مىزىلىك تاماقنى ۋە خېنىم قىزلارنى ياخشى كورەتتى. خاراكتېرى ئۇستۇن، مەنمەنلىگى كۈچلۈك، پۇلنى توپىدەك چېچىپ خەجلەيتتى. ھوسنى خەت مەشىق قىلاتتى، ناخشىغا (ئېرخاڭ) ئۇستا ئىدى. قازاقچە پۇشۇ - رۇلغان گوش ۋە قېمىزنى ياخشى كورەتتى. ھوسنى خەتنى ئىنتايىن چىرايلىق يازاتتى، قىمارۋاز ئىدى. ماجاڭ ئوينىسا تاڭ

ئاتقۇزاتتى. باشقىلارغا، ياشلار ئەلۋەتتە 4 ئىشتا ماھىر بولۇش كېرەك: 1 - خۇش خەت يېزىشقا؛ 2 - ناخشا ئېيتىشقا 3 - ماجاك ئويناشقا 4 - كىيىم كىيىشكە ماھىر بولۇش كېرەك دەيتتى. يەنە، ياشلار يۈڭاش بولماسلىق كېرەك، يۈڭاش ئادەم ئىشقا يارىمايدۇ، شوخ - كەپسىز بولۇش كېرەك، شوخ بولمىغان ئادەمنىڭ قولىدىن ھېچقانداق ئىش كەلمەيدۇ دەيتتى. بۇ سوزلەر گەرچە سەپسەتە - ئاساسسىزدەك بولسىمۇ، شۇ ۋاقتتىكى ھوكۇمران سىنىپلارنىڭ ئىدىيالوگىيەسىنى ئىنتايىن ئوچۇق كورسۇتۇپ بېرىدۇ. زىخىنىڭ تۇنجى قېتىم لى پەمىلىك بىر ئايالنى ئالغان ئىدى. بۇ ئايال غۇلجىدا ئولدى. 2 - قېتىمدا تەنجىنلىك شۇي جيەنجىڭ- نىڭ سىڭلىسىنى ئالدى. زىخىڭنىڭ ئاپىسى ئوتتۇرا ياشلارغا كەل- گەندە ئەپيۇنكەشى بولۇپ كېتىپ كۇندۇزئەپيۇن چېكىپ ياتتى. زىخىڭنىڭ ھەر ئىككى خوتۇنى تاڭ ئاتقىچە ئەپيۇنكەشى ئانىنى كۇتەتتى. 3 - ئايالى خۇخانىم، ئۇرۇمچىلىك بولۇپ، ئىنتايىن چىرايلىق ئىدى. ۋەسىيىتىنىڭ 3 - ماددىسىدا شىڭ شىسەپنىڭ قاراپ قويۇشىغا ھاۋالە قىلغان ئايال شۇئىدى. زىخىڭنىڭ ئالغان ئايالىرى جەق بولسىمۇ رەسمى ئوي تۇتمىغان ئىدى. ئۇ يەنە لى ۋېنخۇەن نىڭ قىزى چىرايلىق ھەم قابىلىيەتلىك دەپ ئاڭلاپ لى‌ۋېنخۇەن- نىڭ كونا ئويى قۇمۇلدا ئىكەنلىگىنى بىلىۋالىدۇ. قۇمۇل قوزغۇلاڭ چىلىرىنى بېسىقتۇرۇش ئۈچۈن قۇمۇلغا بارغان زىخىڭ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ بۇ خوتۇنىنى ئەمرىگە ئالىدۇ ۋە تويىنى تولىمۇ چوڭ‌ھەشە- مەتلىك قىلغاشقا قۇمۇل خەلقىمۇ ھەيران قالغان‌ئىدى، ئۇنىڭ ئەسكەر- لىرىمۇ، سىلىڭبۇنىڭ‌راۋاقلىرىدا تۇرۇپ قۇشاق قېتىپ: «سەنبا مىلتىغى، تومۇر قاپقىسى بار، ئوغرىنى‌قوغلىماي، تەي- تەي ئالغۇسى‌بار، جاڭ-

جۇنىڭ كوڭلىنى تاپماق تەس، ئۇروش ئۇستىدە خوتۇن ئالـ
غىنى ئانچە خوپ ئەمەس» دېيىشكەن ئىدى. زىخىڭ بۇ قوشاقنى ئاڭـ
لاپ كۈلۈپ قويۇتتى. ئىلگىرىكى يىللاردا ھاۋايى ھەۋەسكە قاتـ
چىلىك بىر يلگەنلىگىنى ئېيتىپ تۇگەتكىلى بولمايدۇ، ئاخىر ئۇ
يەپ ـ ئىچىش، ئويۇن ـ تاماشا ئىچىدە مەغلۇپ بولدى. ئۇنىڭ ئىكـ
كىلا بالىسى بار ئىدى. بىرىنچى تۇنجى ئايالى لى خانىم تۇققان.
يەنە بىر ئاكىسىنىڭ خوتۇنى ئۇلگەنىدە ئۇنىڭدىن قالغان بىر بالىنى
بېقىۋالغان، شۇنىڭ بىلەن ئىككى بالا ھېسابلىنىدۇ. كېيىن
ئالغان خوتۇنلىرى تۇغمىغان ئىدى. زىخىڭ 1934 ـ يىلى 1 ـ ئاي ـ
دا بوربوسۇن مازاردا ئۇزىنى ئېتىپ ئۆلىۋالدى. زىخىڭ گۇاڭـ
شۇي نىڭ 20 ـ جياۋۇ يىلى (1984) يىلى تۇغۇلغان. ئۇلگەنىدە ئاران
40 ياشى ئىدى.

بىرىنچى قېتىم شىنجاڭغا كېلىشى

جاڭ زىخىڭ گەنشۇي ھەربى تەلىم ـ تەربىيە مەكتىۋىنى
تۇگەتكەندىن كېيىن لەنجۇدا ئۇزۇن تۇرغان بولسىمۇ كوڭلىگە ياقـ
ماي ئاخىرى شىنجاڭغا چىقىدۇ. ئۇ چاغلاردا ياڭ زىڭشىن سىرت
بىلەن ئالاقە قىلماي، قاپىقىنى چىڭ ئېتىپ ئۆز مەيلىچە ئىش
قىلىۋاتقان ئىدى. ياڭ زىڭشىن ئۇنى شىنجاڭ ھەربى ئىشلار باشـ
قارمىسىنىڭ بولۇم ئەزاسى قىلىپ تەيىنلىدى. زىخىڭ بۇ جەريانىدا
تولاراق ئۇرۇمچىدىكى تىجارەتچىلەر بىلەن ئارىلىشىپ ئاپاق ـ چاـ
پاق ئوتۇدۇ. ئۇرۇمچىدىكى كاتتاسودىگەرلەر بويروكرات ئەمەلدارلار
بىلەن قويۇق تىل بىر كتۇرۇپقانچە پۇل سەرىپ بولۇشىغا قارىماي.
ئىمكان تېپىلسىلا پارا بېرىپ يول تاپقانلار ئىدى. زىخىڭمۇ شۇـ

لارنىڭ ئىارىسىدا ئەتىدىن - كەچكىچە ئەيشى - ئىشرەت، كەيپى-ساپا سۈرۈپ قىمار ئويناپ چوتا ئېلىپ، كوزەكلىك بىلەن پاھىشە-گە پۇل خەشلەپ، نوچىلىق قىلىپ يۈردى. ئۇ يەنە ساختىپەزلىك بىلەن پۇل تاپماقچى بولۇپ، قۇرۇقتىن - قۇرۇق توپ مال سېتىش ساردىيى ئاچتى. ئۇرۇمچى نەنگۇەن ئەترايدا بىر دۇكاننى ئىجارە-گە ئېلىپ، قوراسىدا نۇرغۇن ساندۇقلارغا ماركا-لىمۇرقويۇپ ئۇنىڭ ئېسىل تاۋار - دۇردۇن مەھسۇلاتلىرى قاچىلانغان دىگەن خەتلەرنى يازدۇرۇپ تىزدىپ قويۇدۇ. ئاندىن خىرىدار ئىزدەپ X كۇنى مال يېتىپ كېلىدۇ، دەپ خىرىدارلاردىن پۇل ئېلىپ، خېلى جىق پۇل يىغىۋالغاندىن كېيىن قېچىپ كېتىدۇ. خىرىدارلار بەلگىلەنگەن كۇنى سارايغا كېلىپ مال ئالمىزدىسە، زىخىڭ يوق، ئاندىن سارايـ-ۋەنگە ساندۇقلارنى ئاچتۇرۇپ كورسە ئۇنىڭ ئىچىدە پارچە خىش، كاھىشلارۋە ئۇششاق تاش قاچىلانغان ئىكەن. بۇ ئىش هوكۇومەتكە مەلۇم بولۇپ ئۇنى قولغا ئالماقچى بولغاندا، ئۇ ئاللىقانداق يىراق جايلارغا قېچىپ كېتىپ بولغان ئىدى. زىخىڭ ئۇرۇمچىگە كېلىپ ئانچە ئۇزۇن تۇرمىغان بولسىمۇ ئەنە شۇنداق ئىزسىز يوقالغان ئىدى. ئۇ زادى قايسى يىلى كەلدى، قايسى كۇنى كەتتى، بۇ تەرەپلىرى ئېنىق ئەمەس.

جىمونەي مۇستەقىل ئاتلىق ئەسكەرلەر لىيەنىدە
لەنجاڭ بۇلۇشتىن ئىشى باشلىشى

زىخىڭ يۇقۇرقى ئالدامچىلىق جىنايىتىنى ئوتكۇزۇپ ئىچكىـ-رىگە قېچىپ بېرىپ پۇللىرىنى كەڭتاشا خەشلەپ تۇگەتكەندىن كېيىن يەنە تۇرغۇسى كەلمەيدۇ، گەنشۇيدە مەلۇم بىر ئەرباپ ئارقىلىق ياڭـ-

زېڭشىنغا، ئوتكەن خاتالىقلىرىغا توۋە قىلىپ خىزمەت كۆرسىتىۋاتقان تۇغرىسىدا خەت يېزىپ 2 - قېتىم يەنە شىنجاڭغا چىقتى. يالڭ - زېڭشىن مەككارلىق قىلىپ ئوتمۇشنى سۈرۈشتە قىلمىغاچقا، زىخىڭنى جىمۇنەچ مۇستەقىل ئاتالمىش ئەسكەر لىيەنجاڭ قىلىپ تەيىنلىدى. بۇ ۋاقىت 1917 - يىلى سوۋېت ئوكتەبىر ئىنقىلابىنىڭ تارىخىي (مىنگونىڭ 6 - يىلى كۈز) ئىدى. چارۇسىيە ئىمپېرىيىسى چۆشكۈنلۈشۈپ مەغلۇبىيەتكە يۈزلەنگەنچە، جۇڭگو - روسىيە چېگرىسىدىكى مۇداپىەسىنى كۈچەيتمىگەچكە توغرى كېلەتتى. شۇڭلۇ چېگرا مۇداپىەسىگە تەييارلىق كۆرۈپ ھەربىي تەلىم - تەربىيىنى كۈچەيتىدۇ. زىخىڭ جىمونەيگە بارغان ۋاقتتا ھېچ ئىش يوق ئىدى. سوۋېت ھاكىمىيىتى دەسلەپ قۇرۇلۇشقا باشلىغاندىن كېيىن مەغلۇپ بولغان ئاق گۋاردىيەچىلەر شىنجاڭغا قېچىپ كېلىشكە باشلاپ پەقەت جىمونەيگە قېچىپ ئوتكەنلەرمىكىدىن ئېشىپ كەتكەن ئىدى. چېگرا رايونىدا ئولتۇراقلاشقان ئاھالىلار قورقۇشقا باشلايدۇ. جالڭ زىخىڭنىڭ ئەسلى كۈچى بىر لىيەن ئاتلىق ئەسكەر بولغاچقا ئاز سان بىلەن كۆپ سانغا تاقابىل تۇرغىلى بولمايدىغانلىقىنى بىلىپ باشقىچە ئۇسۇللار بىلەن قارشىلىق كۆرسەتتى. جۇڭگونىڭ قېدىمقى دەۋرلىردە قولـلانغان ئۇرۇش سەنئەتلىرى بويىچە ئوچاقلارنى كۆپەيتىش، ئاكوپلارغا تاش تىزىپ ھەربىي شەپكە كەيدۈرۈش ئۇسۇللىرى ئارقىلىق ئاقلارغا، جۇڭگونىڭ چېگرا مۇداپىەسىنىڭ كۈچى خېلى جىق ئىكەن دەيدىغان چۈشەنچىنى پەيدا قىلغان ئىدى. ئۇ يەنە يەرلىك تىجارەتچى گويۇك لوكنى ئۇرۇمچى ۋالىسى گۈي فاكشىڭغا ئوخشۇتۇپ ياساپ، ئولكىلىك ھوكۇمەتتىن ئېۋەتكەن خارجى ئىشلار ئەلـچىسى دەپ ئوتتۇرىغا چىقىرىپ، ئاق گۋاردىيەچىلەرنىڭ باشلىقـ

لىرى بىلەن سودىگەرلىرى ئۈتكۈزۈدۇ. (گويۇگلۇك تېغىنجىن گوروھىدە-
كى تېرە مال- سودىگەرلىرى ئىدى. جەمئىيەتتە تۈرۈپ بولغۇن تې-
رىسى بۇغا مۇڭگۈزى، بوكەن مۇڭگۈزى قاتارلىق قىممەتلىك يەر-
لىك مەھسۇلاتلارنى سېتىۋالاتتى. بۇ ئادەمنىڭ قىياپىتى گۈي فاڭ-
شىڭغا ئوخشايدىغان، خاراكتېر جەھەتتىن ھۇشيار ئادەم ئىدى. گو
بىلەن جانۇ ئادەتتە ياخشى ئوتەتتى. شۇڭا تەۋەككۈل قىلىپ «چىن-
چەيداچىن» رولىنى ئويناپ چىقتى) گويۇگلۇك خارجى ۋەكىل سۈپە-
تىدە ببرىپ ئاقلارغا: سىلەر پۈتۈن قۇرالسكلار بىلەن جۇڭگو تە-
ۋەسىگە ئوتۇشۇكلارغا خەلقارا قانۇن يول قويمايدۇ. بىراق سىلەر-
نىڭ ئەمىلى ئەھۋالسكلاردىن جۇڭگو ھوكۇمىتى خەۋەردار بولغىنى
ئۈچۈن كەسكىن تەدبىر قوللانمايمىز، ئەگەر سىلەر جۇڭگو پۇخ-
رالىرىغا ھېچقانداق زىيان سالمىساڭلار ئۇ چاغدا شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇ-
مىتى ئاشلىق ۋە ئوت- چوپ بىلەن تەمىنلەشنى مۇمكىن. ئاۋادا ئىنتىزام-
سىزلىق قىلىپ ماجرا پەيدا قىلىدىغان بولساڭلار، شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە
قىسىملىرى مىزدولەت زىممىسىنى قوغداشنى ئۈچۈن سىلەرگە ھەرگىز يول قويمايدۇ
دەگەندە، ئاقلار جىمونەيدە كۈچلۈك تەييارلىق بارئىكەن دەپ ئەسكەر-
لىرىنى ئېلىپ يىراق كېتىدۇ. شۇنداق قىلىپ بۇ ئۇسۇل ئارقىلىق ئۇزۇنغىچە-
لىغىنى بىلدۈرمەيدۇ، ھەم ئۇرۇشۇپمۇ قالمايدۇ. بۇئۇسۇل يالڭ زىڭشىنغا
ياراپ قالغاشقا ئۇزۇن ئوتمەي زىخىڭنى قوۋنجاڭلىققا ئورنىتىدى.
لىيەنجاڭلىقتىن ئۇۋەنجاڭلىققا ئوسمەلىكھەربى ئۇزۇمدە كام ئۇچرايدىغان ۋەقە.
يالڭزىڭشىن دەۋرىدىكى قوشۇنلارمەيلى شىنات ئۇزۇلۇشى جەھەتتە بولسۇن
مەيلى قۇرالىنىش، ئادەم، مەشىق قىلىش جەھەتلەردە بولسۇن قالاق ئىدى.
مۇستەقىل لىيەننىڭ لىيەنجاڭى ئەسلىدە يېڭجاڭ بىلەن باراۋەر. دەمەلىك
ئۇنىڭ ئۇۋەنجاڭلىققا كوتۇرىلىشى ئىنۋان جەھەتتىمۇ مۇۋاپىق كېلەتتى.

جاڭ زىخىڭ تۇەنجاڭ بولغاندىن كېيىن، ياڭ زىڭشىن ئولدى. ئۇ ئولمىگەن بولسا ئۇ،قەدەر چاپسان كوتۇرۇلالمىغان بولاتتى. 1928 - يىلى «7 - ئىيول سىياسى ئوزگۇرۇشى» ئارقىلىق ياڭ زىڭشىن فەنياۋ نەن تەرىپىدىن ئولتۇرۇلۇپ، جىن شۇرېن ھاكىمىيەت بە- شىغا چىقتى. زىخىڭمۇ لۇيجاڭلىققا كەتۇرۇلۇپ، شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت ھەربى ئىشلار چۇسۇندىڭ چۇجاڭلىغىنى قوشۇمچە ئۇتتىدى. ئۇزۇن ئوتمەي ئىلى مۇداپىئە ئەلچىسى نيۇشى قاراشە- ھەرگە يوتكەلگەندە جىن شۇرېن جاڭزىخىڭنى ئىلى مۇداپىئە ئەل- چىلىگىگە تەيىنلىدى. مۇداپىئە ئەلچىلىگىنى بوزىيەرئوزلەشتۇرۇش ئەلچە- لىگىگەئوزگەرتتى. زىخىڭ ئىلىغا بېرىپ خىزمەت تاپشۇرۇپ ئالغاذ- دىن كېيىن، قۇراللىق كۇچلىرىنى دېۋىزىيە (شى)گە كېڭەيتىپ ئۇزى قوشۇمچە شىجاڭ بولدى. تاكى جىن شۇرېن ئاغدۇرۇلۇپ، جۇڭيىاڭدىن خۇاڭموسۇڭ، لوۋېنگەن قاتارلىقلار شىنجاڭغا كېلىپ نەنجىن ھوكۇمىتىنىڭ جۇڭيىاڭ 8 - دېۋىزىيىسى دەپ رەسمى نام بەرگەنگە قەدەر، ئوزىنى - ئوزى شىجاڭ دەپ كەلگەن ئىدى. 1933 - يىلى 10 - ئاينىڭ 8 - كۇنى بوز يەر ئوزلەشتۇرۇش مەھكىمىسىنىڭ چوڭ زالىدا زىخىڭ 8 - دېۋىزىيە شىجاڭلىغىنى رەسمى تاپشۇرۇۋالدى. خارجى ئىشلار بۇجاڭى قوشۇمچە قانۇن ئىشلار بۇجاڭى لوۋېنگەن، جۇڭيىاڭغا ۋاكالىتەن قەسەم بېرىش يىغىنىغا رىياسەتچىلىك قىلدى. شۇ ئايدىن كېيىن ئۇ مەغلۇپ بولۇپ ئوزىنى ئولتۇرۇۋالدى. 5 يىل ئىچىدە تۇەنجاڭلىقتىن - شىجاڭ- لىققا كوتۇرۇلدى. بوز يەر ئوزلەشتۇرۇش ئەلچىسى نامى ئاستىد-

دا پۇتۇن ئىلى رايونىنىڭ ھەربى - مەمۇرى ھوقوقىنى ئىگەللىگەن، شۇنداقلا تېز كوتۇرۇلۇپ قاتتىق يېقىلغان ئىدى.

قارىماققا جاڭ زىخىڭ شىنجاڭدىكى جۇنفالارنىڭ ئوز - ئارا كورەشلىرى جەريانىدا كوتۇرۇلۇپ، يەنە كورەشلەر ئىچىدە مولاق ئاتىدۇ. ئۇنىڭ ئۇرغۇپ تۇرغان كۈچ - قۇۋىتى، ھەربى تەلىم كورگەنلىگى، پاراسەتلىكلىگى ۋە خۇشامەت قىلىشقا ماھىر - لىغى قاتارلىق خۇسۇسىيەتلىرى تۇپەيلىيەنجاڭجاڭلىقتىن مۇستەقىل شىجاڭلىققىچە كوتۇرۇلگەن بولسىمۇ يەنە ئۇنىڭدا يىراقنى كورەلمەيدە - غان، ئالدىن سېزالمايدىغان چىركىلەشكەن، تەلۈە مىجەز، قول ئاستىدا تۇزۇك ئادىمى يوق بولۇشتەك پايدىسىز ئەھۋالدا مۇ بار ئىدى. شۇڭا ئۇ، ئەڭ ئاخىردا مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ ئوزد - نى ئولتۇررۇپلىش جاھانىڭ كاردىن كەشتى. ئەمىلىيەتتە، زد - خىڭنىڭ مەغلۇبىيىتى نەنجىن ھوكۈمىتىنىڭ سۇيىقەستى، ۋە سو - ۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سىياسەتىدىن بولغان. بىز بۇنى تۆۋەندىكى 3 نۇقتىدىن، يەنى ئۇنىڭ جېن شۇرېن، ما جۇڭيىڭ ۋە شىڭ شە - يەلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋەتلىرىدىن ئېنىق چۈشۈنالايمىز.

جاڭپىيىۋەن بىلەن جىن‌شۇرېن ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت

1928 - يىلى (مىنگۇ 17 - يىلى) 7 - ئاينىڭ 7 - كۈنى (ھەپ - تىنىڭ 6 - كۈنى) ئۇرۇمچىدە، شىنجاڭ ئولكۇلۇك رۇس تىلى سە - ياسى - قانۇن كورسىدا تۇنجى قېتىم ئوقۇش پۇتتۇرۇش مۇراسىمى ئوتكۇزۇلدى. بۇ شىنجاڭ بۇيىچە تۇنجى قېتىم يوقۇرى مەكتەپتە ئوقۇغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ تۇنجى قېتىم ئوقۇش پۇتتۇرۇش مۇراسىمى بولۇپ، تەربىيەلەنگەن ئوقۇغۇچىلار شىنجاڭلىق بالىلار بولغاشقا،

ھەممە ئادەم تەك كۆڭۈل بولغەن ئىدى، مۇراسىمنا ياكى زېڭىشىن ۋە ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەمەلدار-لارنىڭ ھەممىسى قاتناشتى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ كونسۇلى ئايالى بىلەن، نەنجىن ھوكۇمىتىنىڭ يېڭىدىن ئېچىۋەتكەن ۋەكىلى، چىيەن × × مۇ تەكلىپ بىلەن قاتناشقان ئىدى. مۇراسىم ئىچكىلىپ، رەسمىگە چۈشكەندىن كېيىن، مەكتەپ زالىدا زىياپەت بولدى. بۇكورە سىنى ياكى زېڭىشىن تەشەببۇس قىلىپ ئاشقان، ماتاردىپ تەڭجاڭى لېيۇۋېنلۇك باشتۇرغان بولسىمۇ، ھەرئىككىسى مەكتەپنىڭ شىياۋجاڭى ئەمەس ئىدى. ۋەنياۋنەن بۇ مەكتەپكە مۇدىرلىكنى قوشۇمچە ئېلىپ بارغان ئىدى. شۇڭا زىياپەتكە ۋەنياۋنەن ساھىبخانلىق قىلدى، ياكى زېڭىشىن مېھمان سۈپىتىدە قاتناشتى. قەدەھ كوتۇرۇشكەن بىر ۋاقىتتا، تۇيۇقسىز بىرسى كېلىپ ياكى زېڭشىنى ئېتىپ ئولتۇردى. شۇڭا بۇكۇننى شىنجاڭلىقلار «7ئىيۇل سىياسى ئۇزگۈرۈشى» دەپ ئاتىغان. ياكى زېڭشىنغا قىلىنغان سۇيىقەستنىڭ ۋەن ياۋنەن پىلانلىغان، بۇنىڭدا گۇمان يوق. ۋەنياۋنەن نېمە ئۈچۈن ياكى زېڭشىنى ئولتۇردى؟ بۇسۇيقەستچى گۇرۇھتا يەنە كىملەر قاتناشتى، قۇراللىق ئارقا تىرەكى بارمۇ-يوق؟ ۋەنياۋنەن 3-زالنى قورشاپ ھۇجۇم قىلىۋاتقاندا نەق مەيداندا ئېتىپ ئولتۇرۇلدى، دەمەك سۇيىقەست تەييارلىغۇچىنىڭ بۇھەقتە ئېنىق ئىقرارى بولمىغاچقا كېيىنكى تۇرلۇك گۇمانى پەرەزلەردىن باشقا ھېچقانداق ئاساس يوق. مەسىلەن: جىن شۇرېن زىياپەتتىن بۇرۇن مەھكىمىگە قايتىپ كەتكەن. كېيىن يەنە ۋەنياۋيەننى ئېتىشقا قۇماندانلىق قىلغان، ئەھۋالدىن قارىغاندا، جىن شۇرېن سۇيىقەستنى تەييارلاشتا ۋەنياۋنەن بىلەن بىرلىشىپ مەسلىھەت قىلغان، ۋەنياۋنەندىن پايدىلىنىپ ياكى زېڭشىنى ئولتۇرۇكۇزۇپ بولغاندىن كېيىن ئاندىن ئوزى ۋەنياۋنەننى ئولتۇرگەن. يالغۇز بىلەن ۋەن ئىككىسى

ئولتۇرۇلگەندىن كېيىن جىن‌شۇرپىن بىرىنچى نۆمۇرلۇق ئەرباپ بولۇپ جۇشلىق ئورندا بىمالال ئوزى قالدى. جىن‌شۇرپىن مەمۇرى ئەمەلدار بولۇپ ھەربىي‌ھوقوقى يوق ئىدى. شۇڭا ئۇنىڭغا ئارقا تىرەك بولۇپ ئېغىل كورسەتكۈچى، ھىمايە قىلىپ جۇشى قىلغان كىشى جاڭ‌پىيۇن ئىدى. جاڭ‌پىيۇەننىڭ كورسەتكەن خىزمىتىنى مۇكاپاتلاش يۈزىسىدىن ئۇنىڭ ھەربى ئۇنۋانىنى لۇيجاگلىققا ئوستۇرۇپ ئىبلىس ۋىلايىتىنى راھەت- ھالاۋەت كەيپ- ساپا سۇرۇشى ئۈچۈن بېرىشكەن ئىدى. جىن‌شۇرپىن چىن كۆڭلىدىن شۇنداق قىلىدىمۇ، بۇمۇ كۈمانلىق. بىزنىڭ شۇچاغدا پەرەز قىلىشىمىزغا ۋە باشقىلارنىڭ بايان قىلىشىغا قارىغاندا، جىن‌شۇرپىننى ياڭزىكشىن ئوزقولى بىلەن كۆستۇرۇپ چىققانلىغىنى ئۈچۈن دەسلەۋدە ياكزىكشىننى ئېلىپ تاشلاپ ئوزى چىقىۋېلىشى خىيالىدا بولمىدى، كېيىن فەنياۋنەن ياكزىكشىننى ئولتۇرۇش قەستىگە چۈشكەندە ، ئۇنى ئوز گۇرۇھى ئىچىدە ئورۇنلاشتۇرۇپ فەنياۋنەن بىلەن مەسلىھەتلەشكەن بولۇشى كېرەك. (باشقا بىرسىنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا: جىن‌شۇرپىن بىلەن فەنياۋنەننىڭ مەخپى پلانى: فەنياۋنەن رۇس تىلى مەكتىۋىدە ئوتكۈزۈلىدىغان زىياپەتتە قەدەھكە تەكلىپ قىلىشنى ئاساسى بەلگە قىلىپ بەلگىلىگەن، جىن‌شۇرپىننىڭ زىياپەتتىن ئىلگىرى كېتىپ قېلىشى، ئەگەر بۇسۇبى- قەست ئەمەلگە ئاشماي، ياكڭ زىكشىن3 - زالغا قېچىپ بېرىپ قارشىلىق كورسەتمىسە، بۇنىڭغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن بولۇپ، ياكڭ چىكىنىنى 3 - زالنىڭ ئوگزىسىگە مۇكتۇرۇپ قويۇپ ياكزىكشىنى شۇ يەردە ئولتۇرمەكچى بولغان،) دەل شۇ پەيتتە جىن‌شۇرپىننىڭ نىيىتى بۇزۇلۇپ جاڭ‌پىيۇەن بىلەن مەسلىھەتلىشىپ فەنياۋنەن3 - زالغا جىن‌شۇرپىن بىلەن

سوزلىشىش ئۇچۇن كەلگەن ۋاقىتتا ئولتۇرۇشۇمكچى بولغان.
جاك پىيىۋەن جىنشۇرپىنغا ساداقەتلىك كورسۇتۇپ فەنياۋنەن.
بولىدىكەن ئورنىگىز مۇستەھكەم بولمايدۇ. ئۇنى يوقاتساق
جۇشىلىقتا خاتىرجەم بولالايسىز دىگەن. شۇڭا جىنشۇرپىن
ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن، جاك پىيىۋەنگە ياخشىلىق قى-
لىشى لازىم ئىدى. (فەنياۋنەن، ياگزىكشىننى ئولتۇرگەن 7-ئىيۇل
كۈنى، مەن مەكتەپتە ئىدىم، ئۇز كوزۇم بىلەن كورگەن ھەرخىل
جىددى ئەھۋاللارنى كېيىنكى ئەسلىمىلەردە يازماقچىمەن)
جىنشۇرپىن ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن قۇمۇل ۋەقەسى
قوزغالدى. جىنشۇرپىن، لۇشىياۋزۇنى ئالدىنقى سەپتە باندىتلارنى
يوقۇتۇشى قۇماندانلىقىغا تەيىنلىدى. لۇسلىك چىگچىزدا تۇ-
رۇپ قوشۇنلىرىنى ئىككى يولغا ئايىردى: 1-يولغا جۇ لۇيجاك
قوماندانلىق قىلىپ، باركولگە كىرمەكچى بولدى. ئوزۇق-
تۇلۇك تەمىناتى ئۇلگۇرمىگەنلىكتىن مەغلوپ بولدى؛ 2- يولغا
دۇگۇۋجۇ قوماندانلىق قىلىپ قومۇلغا ماڭدى. بۇلار لياۋدۇك دىگەن
يەرگە بارغاندا تىرە-پىرەن بولدى. دۇگۇۋجۇ ئۇرۇشتا ئولدى.
جىنشۇرپىن ئالدىراشلىق بىلەن ئىلدىكى ئەسكەرلىرىنى يوتكەپ
كېلىپ لۇشىياۋزۇنى ئالماشتۇرۇپ جاك پىيىۋەننى شەرقى يولدا
ئوغرىلارنى تازىلاش زۇڭسىلىكى شىكشىسىنى سەنمۇجاڭلىققا تەيىن-
لىدى. بۇلار ئاتلىق ۋە پىيادە ئەسكەرلەر ھەمدە ئاق ئورۇسلار-
دىن تەشكىل قىلىنغان قىسىملار بولۇپ جەمى 20 مىڭدىن ئارتۇق
ئەسكەرى كۇچنى باشلاپ شەرقە يۇرۇش قىلدى. قوشۇننى 3 كە

بولدى: سول قاناتقا جەنشۇرپن، ئوك قاناتقا ئاشۇردن، ئوتتۇرا يولغا ليۇشدكسەن (لەقسى ليۇكەندا ۋ) قوماندان بولۇپ ھەيۋەتلىك ھالدا ئالغا ماڭدى. جۇرۇيشى قومۇل شەھەرىنى 6 ئاي ساقلىغاندىن كېيىن جاڭپىيۇەن قوشۇنلىرىنى قومۇلدا قارشى ئالدى. جاڭپىيۇەن قوشۇنلىرى بىلەن ماجۇڭيىك قوشۇنلىرى دۇقۇرشۇپ ئورۇشقاندا ھەر ئىككى تەرەپتە يېڭىشلار بولۇپ تۇردى. ماجۇڭيىڭنىڭ تاقابىل تورۇشقا كوزى يەتمەى چىڭشەن تاغلىرى ئارقىلىق شەرققە چېكىندى. شۇ ۋاقىتتا جاڭپىيۇەن غەلبىسىرى قوغلاپ ماجۇڭيىڭنىڭ ئاساسى كۇچلىرىنى يوق قىلىۋېتىشقا كوزى يەتكەن بولسىمۇ، ئوز كۇچىنىى ساقلاپ قېلىشنى نەزەردە تۇتۇپ قوغلىمىدى. جەنشۇرپنمۇ سەزگۇر ئىدى، جاڭپىيۇەنگە ئىشەنچ قىلالماي ئۇنى ئىلغا قايتۇرۇپ، چوچەك دۇتۇڭى (ۋالىسى) لى خەيرۇنى شەرقى يولغا زۇڭسىلىك قىلدى. لېكىن بۇ، جەنشۇرپىنىڭ مەغلۇبىيىتى ئىدى.

جاڭپىيۇەن ئىلغا قايتىپ كېلىپ، جەڭگە جىددى تەييارلىق كورۇپ بىر مەزگىل دەۋر سۇردى. لى خەيرۇ ئۇرۇشى ئۇستىدە ماجۇڭيىڭغا تەسلىم بولدى. ماجۇڭيىڭ قەدەممۇ - قەدەم قىستاشقا باشلىدى. ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرى «12- ئاپرىل» دا ئۇرۇمچى مەھكىمىسىنى قورشاپ، جەنشۇرىننى قوغلىدى. شىڭشىسەي ئوزىنى دۇبەن دەپ ئېلان قىلدى. (جەريان تولا، سوزلەپ كەلسەك بەك ئوزۇن، شۇڭا ئارتۇقچە توختالماقچى ئەمەسمەن.) جەنشۇرپىن ئۇرۇمچىدىن قېچىپ ماناسقا كەلگەندە ئىلغا بېرىشقا رۇخسەت سوراپ جاڭپىيۇەنگە تېلېگىراممىا يوللىدى: ئۇ ئىلغا بېرىپ ۋەزىيەتنى ئوڭشاپ قايتا باش كوتەرمەكچى بولغان ئىدى. تېلىگىراممىدا يەنە شىڭ

شىسسەينى يوقۇتۇنۇش ئىشى ئەمەلگە ئاشقاندىن كېيىن جاكىپيۇەننى شىنجاڭغا خوجا قىلىش ۋاقارلىق چۈشەنچىلەرمۇ يېزىلغان ئىدى. جاكىپيۇەن رەت قىلىپ: جىن‌شۇرپىنىڭ ئالدى بىلەن ئىچكى ئولكىلەرگە قايتىپ ۋاقىتلىرىق دەم ئېلىپ تۇرسىڭىز، مەن تۇپىلاڭلارنى بېسىقتۇرۇپ شىنجاڭنى بىرلىككە كەلتۈرگەندىن كېيىن ئاندىن سىزنى تەكلىپ قىلىسەن دەپ تېلېگرام ئېچۈەتتى ۋە جىن‌شۇرپىنغا 2 مىليون ئالتۇن سوم يوللۇق تۇتتى. شىنجاڭدا تۇرغىنىڭ يېرى قالمىغانلىقىنى بىلگەن جىن‌شۇرېن ماناستىن چوچەككە كەلدى چوچەكنىڭ ۋالىسى لۇشىياۋزۇ جىن‌شۇرپىنىڭ يېقىن ئادىمى ئىدى، شۇڭا ئۇنى كورۇپلا بورىنى ئويغە باشلاپ كىرىدىك دەپ قاتتىق كايىدى. (شىڭ‌شىسەينى ئەسلىدە لیۇشیاۋزۇ نەنجىندىن تالىلاپ چىققان ئىدى.) جىن‌شۇرېن چوچەكتىن سەپىرىيە ئارقىلىق تىبەتچىنگە قايتتى. كېيىن نەنجىندە قاماقتا ئېلىنىپ شۇ يېتى تۇگەشتى.

1928- يىلى جاڭزىڭ، جىن‌شۇرپىنىڭ ھىمايە قىلىپ ھاكىمىيەت بېشىغا چىقارغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭغا سەمىمى ساداقەس ئىدى. ئەمىلىيەتتە ئۇز ئورنىنى ئوستۇرۇشكە ئۇرۇنىاتتى. 1933 - يىلى جاڭزىڭ جىن‌شۇرپىنىڭ تەختىن چۈشۈشكە نەسىھەت قىلدى. ئەمىلىيەتتە ئوزى ھەممە ئوستۇنلۇقلارنى تازىلىۋاتماق - چى بولغان ئىدى. 2 مىليون ئالتۇن سوم خەلىقنىڭ قان - تەرى ئىدى بۇنى يىغىۋېلىشى ئاسان چۈشمىدى. بۇ پۇلنى، كەم - بىغەملەرگە بەرگەن بولسا ماھىيەتتە ئوزىگە ماڭغىدەك پول قالدۇرغان بولاتتى. بۇرنىنىڭ ئۇچىنلا كوردىغان جاڭزىڭ جىن‌شۇرېننى ماڭدۇرۇۋاتقاندىن كېيىن، ئوزى ماڭغىدەك پول تاپالماي ئوزىنى ئولتۇرۇۋالىدىغان ھالغا چۈشۈپ قالىدىغانلىقىنى مۇتلەق ئويلۇمىغان ئىدى.

جاگپيۇەن بىلەن ماجۇگيىشنىڭ مۇناسىۋىتى

ماجۇگيىڭ شىنجاڭغا چىققاندا قارا نىيىتى ھەددىدىن ئاشقان 23 ياشلىق يىگىت ئىدى. 2- قېتىم شىنجاڭغا چىققاندا جياڭجېشى پېكىدىن ئوزگەرتىپ تۇزگەن 36- دىۋىزىيىنىڭ شىجاڭلىغا بەلگە لىدى. كىشىلەر ئۇنى گاسىلىڭ (بالا سىلىڭ) دەپمۇ ئاتايتتى. ياش شىجاڭنىڭ ئادەملىرى تولىمۇ مۇرەككەپ ئىدى. ئوز ئالدىغا مەخسەتلىرى بولغان خۇيزۇ ئاخۇنلىرى، ياپون جاسۇسلىرى، ھەرخىل سىياسى يانچۇقچىلار بار ئىدى. ماجۇگيىڭ قومۇل قوزغۇلىڭىنىڭ باشلىقلىرى خوجانىيازھاجى، يولۋاسلارنىڭ تەكلىۋى بويىچە شىنجاڭغا چىققان ئىدى. ئىسلام دىنىغا ئېتىقات قىلىش جەھەتتە ماجۇگيىڭ بىلەن يولۋاسلارنىڭ بىرلىگى بار بولسىمۇ، زىددىيەتلىك تەرەپ لىرىمۇ بار ئىدى. ماجۇگيىڭدا شىنجاڭنىڭ ھاكىمىتىنى تارتىۋېلىش ئۇيغۇرلارنىڭ مەنپەئىتىگە ھورمەت قىلمايدىغان قارا نىيەت بار ئىدى. يولۋاس قاتارلىقلار خەنزۇلارنىڭ ھوكۇمرانلىق قىلىشىنى ياقتۇرمىغانىدەك خۇيزۇلارنىڭ ھوكۇمرانلىق قىلىشىنىمۇ خالىمايتتى شۇڭا ئولارنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئۇشتۇمتۇت بولۇنۇش، تۇرۇپلا بىرلىشىش ئەھۋالىرى بولۇپ تۇردى. ئوبېكتىۋ ژەزىيەتنىڭ ئوزگۇرۇشىگە قاراپ ئوزگۇرۇپ تۇراتتى. جىنشۇرېن جاگپيۇەننى يوتكەپ، شەرقى يولغا زۇگسىلىڭ قىلىپ 20 مىڭدەك ئەسكىرى كۇچ بىلەن قۇمۇلغا قاراپ ھەيۋەتلىك ئىلگىرىلىگەن ۋاقىتتا، ماجۇگيىڭ ئەھۋالىنىڭ ياخشى ئەمەسلىگىنى پايقاپ خىپشى كاردۇرىغا چېكىنىپ بو ۋاقىتتا جاڭ بىلەن ما ئىككىسى بىر - بىرىگە قارشى باشلىقلار

ئىدى. ئۇلاردا ھېچقانداق ئورتاق نىشان يوق بولغاچقا ئوز-ئارا چىقىشالمايتتى. جىن‌شۇرىدىن شىنجاڭدىن كېتىدىغان شىمالىي شەرقىي ھاكىمىيەت بىشىغا چىققاندىن كېيىن، جاڭپېيىۋن بىلەن ماجۇڭيىڭ ئوتتۇرىسىدا بىرلىشىش ئىككىسى ئاكا-ئۇكىدەك ئىناق بولۇشۇپ كەتتى، بۇ زادى قانداق ئىش؟

12 - ئاپرىل سىياسى ئوزگۇرۇشىدە ئاق ئورۇس قىسمىلىرى جىن‌شۇرېنىنى قوغلىۋەتكەندىن كېيىن شىنجاڭ ۋەزىتى قالايمىقانلاشتى ئەنگلىيە جاھانگىرلىگىنىڭ قوللىشى ئاستىدا ساۋۇت دامۇللا قەشقەردە «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى» دەپ ئاتالغان قۇرچاق ھاكىمىيەت قۇردى. ماجۇڭيىڭ قۇرال كۈچى بىلەن شىنجاڭ ھاكىمىيىتىنى تارتىۋېلىپ، مابۇفاڭغا ئوخشاش بىر بولۇك رايونغا خوجا بولماقچى ئىدى، شىڭشىسەي ئوزىنى جىن‌شۇرېن ھوكۇمىتىنىڭ ھەربىي ھوقۇقىنى ئىگەللىگۈچى دەپ ھىسابلايتتى، جىن‌شۇرېن يېقىلغاندىن كېيىن ئەلۋەتتە ئۇ ۋارىسلىق قىلدى. ئورۇمچىدىكى بىيروكراتلار ئوز مەنپەئىتىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن جوڭيىڭ ھوكۇمىتىنىڭ بىۋاستە باشقۇرۇشىنى خالايتتى. شىمالى شىنجاڭدىكى، ئىلى، چوچەك، ئالتاي 3 ۋىلايەتنىڭمۇ ئوز ئالدىغا مەخسەتلىرى بار ئىدى. بىراق ئۇلارئاجىزلىق قىلاتتى. بۇۋاقتتا نەنجىن‌ھوكۇمىتى خۇاڭ مۇسۇڭ-نى تەشۋىق - تەسەللى بېرىشكە ئېۋەتتى. ئەمما شىڭ شىسەي، تاۋ مىڭيۇ، لى‌شياۋتيەن، چېن‌جۇڭ قاتارلىق 3 ئادەمنى ئۇشتۇمتۇت ئولتۇرۇپ، جۇڭياڭغا ۋاستىلىق قارشىلىق كورسەتتى. خۇاڭ مۇسۇڭ ئامالسىزلىقتىن قايتتى. نەنجىن ھوكۇمىتى لوۋىنگەننى لېيۇۋېنلۇڭ بىلەن شىڭ شىسەينىڭ جۇشى ۋە دوبەنلىك ۋەزىپىلىرىنى قەسەم بېرىپ تاپشۇرۇۋېلىش مۇراسىمىغا رىياسەتچىلىك قىلىشقا ئې-

ۋەتتى. ئاندىن ئىلىغا بېرىپ جاڭ پېيىۋەنىڭ 8 - دىۋىزىيىسىگە سەجاڭلىق ۋەزىپىسىنى قەبۇل قىلدى. لوۋىنگەن بۇ سەپەردە نەنجىڭ ھوكۇمىتىنىڭ مەنپىتىگە ۋاكالىتەن ۋەز نەسىھەت قىلغىلى كەلگەن ئىدى. ئۇ ۋاقتىلاردا نەنجىڭ ھوكۇمىتىنىڭ غەربىكە قارىغىدەك ھالى يوق بولغاشقا ما جۇڭيىڭ بىلەن جاڭ پېيىۋۇننى بىرلەشتۇرۇپ شىمشەيگەقارشى قويۇش پىلانىنى ئويلايتتى. ما بىلەن جاڭ ئوز ئارا ئۇرۇشقانلار بولغاشقا، ئۇلارنى نەسىھەت قىلىش ئارقىلىق ئىتتىپاقلاشتۇرۇش تەس ئىدى. بۇلارنىڭ مۇجادىلىسىغا قۇلۇللەر چىشلەشسە بېلىقچىغا پايدا دېگەن تەمسىل دەل كېلەتتى. خارجى ئىشلار بۇجاڭى لوۋىنگەننىڭ بۇ رولنى ئېلىشى مۇۋاپىق ئىدى. جاڭ زىخىڭ بولسا بىر «تومتۇۋاق»ئەسكەر بولۇپ جۇڭياڭدا ھېچقانداق يىلتىزى بولمىسىمۇ جۇڭيىاك يەنىلا كۇچەپ ئوزىگە تارتتى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا لوۋىنگەن ئىلىدىن قايتقاندا جاڭ زىخىڭ ئۇنىڭغا بىر قانچە مىليون يۇەن قىممەتتىدە بوكەن مۇڭگۇزى، بولغۇن تېرىسى، بۇغا مۇڭگۇزى قاتارلىق قىممەت باھا يەرلىك مەھسۇلاتلارنى سوغا قىلغان. لوۋىنگەن جاڭ زىخىڭغا بىرمۇنچە يوللارنى كورسەتتى: 1 - ما جۇڭيىڭ بىلەن يېخىشلىشىش؛ (لوۋىنگەن ما جۇڭيىڭ بىلەن كورۇشكەندە ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغان) 2 - ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرىنىڭ ئائىلە تەۋەلىرىكوپۇنچە ئىلىدا بولغاشقا،ئۇلارغا قۇتقۇزۇش بېرىش ئارقىلىق ئاق ئورۇسلارغا خەت يازدۇرۇپ، جاڭ زىخىڭ قۇماندانلىغىغا بويسۇندۇرۇش، يەنە ئايرىم ئادەم ئېۋەتىپ ئاق ئورۇسلار بىلەن ئالاقە باغلاش؛ 3 - چوڭ ئىشلارنى قىلىش ئۈچۈن قاۋۇل ئادەملەرنى قولغا كەلتۈرۈش، شىمشەي ۋە ما جۇڭيىڭنىڭ قول ئاستىدا يارامسىز ئا-

دەملەر تولا ددى؛ 4 - جۇڭگولۇق ئەلۋەتتە ۋەتەننى سۈيۈشى كېرەك، شىنجاڭ سوۋېت بىلەن چېگرىداش، ئەلۋەتتە دولەت مۇ- ھاپىئەسىنى كۈچەيتىش لازىم ۋە باشقىلار. جاڭ زىخىك قوپال - قارام شۇڭا ئۇ نەنجىن ئەمەلدارىغا ئەۋلىياغا ئىشەنگەنىدەك ئىشە- نىپ، ئۇنىڭ دېگەنلىرىنى بىر - بىرلەپ ئىشلەپ، شىڭ شىسەيگە، سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەنىنى ساقلاشى ئىدىيىسىگە ماقۇل كەلگەن ئىدى.

جاڭ ئىيىيۈەن بىلەن شىڭ شىسەينىڭ مۇناسىۋىتى

جاڭ ئىيىيۈەن بىلەن ماجۇڭيىڭنىڭ مۇناسىۋىتى دۈشمەنلىشىشتىن - دوستلۇققا شىڭ شىسەي بىلەن بولغان مۇناسىۋەت دوسلۇق - تىن - دۈشمەنلىشىشكە قاراپ ردۋاچلاندى. جاڭزىخىڭ شەرقىي يولىدا زۇڭسىلىڭ بولغاندا شىڭشىسەي ئۇنىڭغا زۇڭسەنمۇ بولۇپ مۇناسىۋەتتە ئىنتايىن يېقىن ئىدى. شۇنىڭدەك جاڭ زىخىڭ شىنجاڭغا كەلگىلى خېلى ئۇزۇن بولغان، ياش جەھەتتىمۇ ئىككى ياش چوڭ ئىدى. ئۇلارنىڭ قول ئاستىدىكىلەرمۇ قېرىنداش قېسىم- لار ئىدى. شىڭشىسەي، جاڭزىخىڭغا خېلى ھۆرمەت قىلاتتى. بىراق كېيىنچە شىڭشىسەي جاڭ زىخىڭنى كوزىگە ئىلماي ھەر تەرەپتىن ئېھتىيات قىلدى. 1 - جاڭزىخىڭ، جىن شۇرپىنىڭ ئىلىغا بېرىش تەكلىپىنى رەت قىلغانلىقىغا قاراپ، شىڭ شىسەي جاڭ زىخىڭ بىلەن جىن شۇرپىن ئوتتۇرىسىدا پايدا - زىيان تالىشى بار، جاڭ زىخىڭدا شىنجاڭغا نىسبەتەن قارا نىيەت بار دەپ ئىسپاتلىدى؛ 2 - جۇگىياڭ جاڭ زىخىڭنى ئۇشتۇمتۇتلا جۇگىياڭغا قاراشلىق 8 - دۈزىينىڭ شى- جاڭلىقىغا تەيىن قىلغىنىغا قاراپ، جاڭ زىخىڭ نەنجىن بىلەن تىل

بىرىگىتۇردى دەپ قاردى؛ 3-جاڭ بىلەن ماڭماق بىرلىشىپ ياخشى لاشقانلىقىنى، بىرلىشىپ شىلىق غا قارشى چىققانلىقىنى؛ 4-ئاق ئورۇس قىسىملىرىنى ئۇزۇنگە تارتىۋاتىدۇ 5-جاڭ زىخىلىق ئىدىيىسى جەھەتتە سوۋېتنىكە ۋە كوممۇنىزىمغا قارشى، شۇڭا سوۋېتلىكلەر قارشى ئالمايدۇ؛ 6-جاڭ زىخىلىق نەپسىگە، ئەيىبى ئىشىرەتكە بېرىلگەن، ھەچقانداق قابىلىيىتى يوق، شۇڭا چوڭ ئىشلارنى قىلالمايدۇ دەپ ھىسابلايتتى. دىمەك ھاكىمىيەتنى قولغا كەلتۈرۈش توغرىسىدا بۇ ئىككىسىنىڭ يۈزۈرۈن كۈرەشلىرى ئەنە شۇنداق كەسكىن ئىدى.

جاڭ پىيېۋەن مەغلۇبىيەتنىڭ ئوتۇشى

لۇ ۋۇنگەن 1933-يىلى 10-ئايدا ئىلىدىن كەتكەندىن كېيىن، جاڭزىخىلىق جىددى ھەركەتكە كېلىپ، ئۇزۇنىڭ فۇگۈەنجاڭى شۇي-خۇەنجاڭنى ھەركەت قىلىشى ئۈچۈن ئۇرۇمچىگە ئېۋەتتى، بۇنى سەزگەن شىلىق شىسەي شۇي خۇەنجاڭنى قولغا ئالدى. شەڭ سىسەي يەنە ئاق ئورۇس قىسىملىرىنى ئەسىھەت قىلىپ: «سىلەر بىز بىلەن بىرلىكتە ماجۇڭيىڭغا قارشى ئۇرۇش قىلىڭلا، ماجۇڭيىلىق بىزنىڭ دۈشمىنىمىز، ھازىر جاڭپىيېۋەن ئوخرىنى ئاتا تۇتۇپ ئۇنىڭ بىلەن بىرلىشىپ، سىلەرنى دۈشمەنگە سوغا قىلىشقا ئۇرۇنمۇاتىدۇ، بۇ ئەھۋالدا سىلەرنىڭ يەنە قانداق ھايات بولۇشلار بولسۇن؟ جاڭپىيېۋەنگە سادىق بولغىنىڭلار ياخشىمۇ؟ ياكى مىنىڭ قوماندانلىقىمنى ئاگلىغىنىڭلار ياخشىمۇ؟» ئاق ئورۇس قىسىملىرى دوبەنگە سادىق بولمىسا، دوبەنىڭ سوزنى ئاڭلايمىز، جاڭزىخىلىققا تەسلىم بولمايمىز دەپ قەسەم قىلىشتى.

18-سىنتەبىر ۋەقەسىدىن كېيىن، دۇڭبىيدىكى سوۋېتچىلەر قاتارلىقلارنىڭ ۋەتەن قۇتقۇزۇشى ئارمىيىسىدىن بىر قىسىم سوۋېت زىمنى ئارا

قىلىق شىنجاڭغا كەلگەن ئىدى. ئۇلارنەسلىدە شىنجاڭنىڭ قىلىق ئىچكى ئول-
كىلەرگە قايتىپ بېرىپ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرماقچى ئىدى.
شۇڭا قىستىكى شىنجاڭ ھۆكۈمىتى جۇڭياڭغا تېلىگىرام بوللاپ بۇ قە-
سىملارنى شىنجاڭدا قالدۇرۇپ ئىشلىتىشنى ئىلتىماس قىلغاندا، نەنجىن
ھوكۈمىتى ماقۇل بولدى. شىنجاڭدا قالدۇرغان دۇڭبى پىدائى قوشۇن-
لىرىنىڭ ھەربى تەشكىلى بار بولسىمۇ، قۇرالى يوق ئىدى. (بۇلار
سوۋېتنىڭ يېرىدىن ئوتكەندە قۇرالىلارنى سوۋېت ئىتتىپاقى تاپشۇ-
رۇۋالغان) شەن جەنچىڭ شىجاڭ، 25 - لۇينىڭ لۇيجاڭى ۋاڭ شىياۋزى،
26 - لۇينىڭ لۇيجىڭى يۇي دېيى، سەنمۇجاڭ خۇسۇكتاۋلار بىلەن
نۇرغۇن ئەسكەرلەرنى باشلاپ كەلگەن ئىدى. شىجاڭ بىلەن 25 -
لوي ئىلىدا قالدى، قالغانلىرى ئۇرۇمچىگە كەلدى. جاڭزىخىڭ
بىلەن شەن جەنچىڭنىڭ دوسلىغى بەك ياخشى ئىدى. شەن جەنچىڭ كە -
يىنرەك ئۇرۇمچىگە كەلسەك شى شىجاڭ بىلەن بىللە ئۇرۇمچى - ئىلى
ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى سۈلھە قىلىپ كېلىشتۇرۇش ئۈچۈن ئىلىغا
كەتتى. بۇلار ماناسقا كەلگەندە ياڭ جىڭجۇڭ تەرىپىدىن ئولتۇرۇل-
دى. دەسەك جاڭ پېيىۋەن دۇڭبى ئارمىيىسىدىن پايدىلىنىشنىڭ ئورنى-
غا ئۇلارنى شىنسەيگە يېقىنلاشتۇرۇپ قويدى.

جاڭ زىخىڭ بىلەن ماجۇڭيىڭ بىرلىشىپ ئۇرۇمچىگە ھۇجۇم
قىلىشقا توختام قىلىشقان بولسىمۇ، قارا نىيەتلىك جاڭ زىخىڭنىڭ
كاپىنىسى ئايلىنىپ ۋەزىيەتنى بەكمۇ ئاددى مولچەرلىگەن ئىدى،
ئۇنىڭ ھىيلىچە ماجۇڭيىڭ بىلەن شىنسەي ئۇرۇشىسا ئىوزى
چەتتە تۇرۇپ تاماشا كورمەكچى بولدى. شىنجاڭ مەغلۇپ بولغان
تەغدىردە ماجۇڭيىڭمۇ ھېرىپ كاردىن چىقىدۇ. دەل شۇپەيتتە ئۇئۇزىڭنىڭ
قوشۇنلىرىنى ئىشقا سېلىپ ماجۇڭيىڭنى باستۇرۇۋەتمەكچى بولدى،

ئەگەر ما جۇكيمك مەغلۇپ بولسا شمك شمسەيني يوقۇتۇپ، ئوگايلا غالىبيەتكە ئېرىشمەكچى بولدى. شمك شمسەي جاك بىلەن مانىك ئىككى تەرەپتىن قورشاپ ھۇجۇم قىلمشىدىن قورقاتتى ۋە بۇ ئىككى كۇچنى يوق قىلىپ تاشلىيالمسام ئەك ئاخىرقى غالىبيەت مەنمك بولاتتى، دەپ خامچوت سوقاتتى. ما جۇكيمك كۇچلۇك بولۇپ داۋانچىكدىن ئوتۇپ ياۋماۋشەن تاغلىرىنى ئىگەللەپ، ئۇرۇمچىگە بېسىپ كىرىش خەۋپىنى تۇغدۇرىۋاتقان ئىدى. لېكىن شۇ چاققىچە جاك زىخىگ نىمك قوشۇنلىرى كۇرۇنمىگەنلىكتىن ما جۇكيمك ئۇنى ۋەدىسگە تۇرمىغان سالپاك قۇلاق دەپ قاتتىق تىللىدى. بۇ چاغدا ما جۇكيمكنىك ئەسلى كۇچى خېلى كۇچۇيۇپ ئۇرۇمچىنى قامال قىلىۋالغان ئىدى. شمك شمسەي خارجى ئەرباپ چېك دېلى ئارقىلىق سوۋېت ئىتتىپاقى قىمنمك ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق كونسۇلى بىلەن يۇشۇرۇن كېلىشىم تۇزدى. سوۋېت ئىتتىپاقى ھەربى ياردەم بېرىشكە ماقۇل بولۇپ ئالدى بىلەن جاك زىخىگنى بىر تەرەپ قىلماقچى بولدى. بۇ چاغدا جاك زىخىك قوشۇنلىرى ھەيۋەت بىلەن شەرققە قاراپ ماگغان ئىدى. ياك جىگجۇك قۇماندانلىق قىلغان ئالدىنقى قىسىم شىخونى ئىشغال قىلىپ مانا سقا قىستاپ كەلدى. جاك زىخىك ئۇز قۇرالىرىنىك ئۇستۇنلىگىنى ساخلاپ قېلىش ئۇچۇن مەخسەتلىك ئارقىغا سورەپ، ما جۇگ-يىمك بىلەن شمك شمسەي ئۇرۇشۇپ ھالسىز لانسا ئاندىن ھۇجۇم قىلماقچى بولدى. جاك زىخىك ئۇز ھەيۋىسىنى كورسۇتۇپ، ھەممە قىسمىلىرىنى مانا بىر ئەتراپىغا توپلىغان پەيتتە، سوۋېت قىزىل ئارمىيىسى قۇرۇلۇپ ئارقىلىق شىنجاڭغا كىرىپ ئازغىنا كۇچ بىلەن ئىلغىرى ئىشغال قىلدى، جاك زىخىكنىڭ ئوزى كۇرەدىن قوزغالمغان ئىدى. سوۋېت ئايروپىلانلىرى كېلىپ بومبارداسان قىلىشقا باشلىدى. سوۋېت قۇرۇقلۇق

ئارمىيىسى كۇرەنىڭ شىمالى دەرۋازىسىغا يېتىپ كەلدى. جالۇزە
خنىڭ ئىشىنىڭ ئەپلەشمىگەنلىگىنى بىلىپ، دۇگىبى ئارمىيىسى ۋالۇ شىياۋچىن
نى شەھەر مۇداپىيىسىگە قالدۇرۇپ، ئوزى ماشىنىدا ئائىلە تەۋەلىرى
ۋە يېقىن ئادەملىرىنى ئېلىپ موزات تەرەپكە قاچتى. موزات يۇلى
شىمالى شىنجاڭدىن جەنۇبىي شىنجاڭغا ئوتىدىغان ئەڭ يېقىن يول،
جالۇ زىخىڭ ئىلاجسىز جەنۇبىي شىنجاڭغا ماڭغان ئىدى. چۇنكى
ئىلى بىلەن ئۇرۇمچى ئارىلىقىدا ھەممىلا يەرنى دۇشمەن قاپلىغان
ئىلگىرلەش چېكىنىشىنىڭ ھەممىسىدە ئوگىشىسىز، ئۇنىڭ ئۇستىگە ھاۋا
ئارمىيىسى قوغلاپ زەربە بەرمەكتە، قارشى تۇرغىدەك دەرمان يوق
ئىدى. شۇنداق قىلىپ جالۇ زىخىڭنىڭ شىرىن چۇشلىرى ئۇزۇل-كېسىل
بەرباد بولدى. ئۇ كېتىۋېتىپ، ئالدى-ئارقىدىن كېلىۋاتقان خە-
ۋەر لەردىن ئەھۋالنىڭ ئېغىرلىقىنى ئاڭلاپ، قورقۇپ سوربوسۇن
مازارىغا يەتكەندە، ئادەملىرىگە كىگىز ئوي تىكىشكە بۇيرىدى. كى-
گىز ئويىدە ئولتۇرۇپ ۋەسىيەتنامە يازدى. ۋەسىيەتتە: مىنىڭ سەۋەب-
لىكلىرىمدىن شىنجاڭ خەلقىنى جەبرى-جاپالارغا گىرىپتار قىلدىم.
ئەمدى ئولۇمدىن باشقا يۇزۇمنى كوتۇرۇپ يۇرگىدەك يېرىم قالمىدى.
دەپ يازدى. ۋەسىيەتنىڭ ئاخىرىدا تورت نۇقتىنى قوشۇمچە قىلىپ
ئۇنىڭ 3-سىدە «3-خوتۇنى خۇ خانىمنى شىڭ شىسەيىنىڭ قاراپ
قويۇشىغا، ئەمەلدارلىق شەنىنىڭ ھورمىتى ئۇچۇن مۇئاپىق ئورۇن-
لاشتۇرۇپ قويۇشىغا تاپشۇرغانلىغى ئىسىمدە تۇرۇپتۇ. دەمەك ئولۇش
ئالدىدا ئوز ئايالىنى دۇشمەنگە تاپشۇردى. جالۇ زىخىڭ ۋەسىيەتنى
يېزىپ بولۇپ، يۇيۇنۇۋالغاندىن كېيىن ئادەملىرىنى كىگىز ئويدىن
چىقىرۋېتىپ ئوزىنى ئېتىپ ئولتۇرالدى. سوۋېت تەرەپ جالۇ زىخىڭ
ئولگەنلىگىنى ئاڭلاپ ئەسكەرلىرىنى چېكىندۇرۇپ كەتتى.

ياڭ جىڭجۇڭ سوۋېت ئارمىيىسى سۈيدۈڭنى بېسىۋالغانلىغىنى ئاڭلاپ دەرھال ئىلىغا قايتىدۇ. ياڭ ئەسلىدە جىن شۇرېننىڭ كونا ئادىمى بولۇپ خەلقە نىسبەتەن ۋەھشى - قارام ئىدى. جاڭ زىخۇ-نىڭ ئىلىدا تۇرۇشىنى پاقلاپ شىڭ شىسەيگە قارشى تۇراتتى. ئۇ-زۇن ئوتمەي سوۋېت ئارمىيىسى 2 - قېتىم شىنجاڭغا كىرگەندە، ئۇمۇ جاڭ زىخۇنىڭ ماڭغان يولىغا چۈشۈپ ئەسكەلدىرىنى باشلاپ جەنۇبىي شىنجاڭغا ماڭدى.

جاڭ زىخۇنىڭ ماجۇڭيىڭ بىلەن بىرلىشىپ شىڭ شىسەينى ئاغدۇرۇشقا ئۇرۇنغانلىغى، سوۋېتنىكە قارشى تۇرۇپ ۋەتەننى قوغ-دىماقچى بولغانلىغى لوۋېنگەن ئىلىغا كەلگەندىن كېيىن مۇقىملاش-قان ئىدى. ئەينى ۋاقىتتا جاڭ زىخۇنىڭ قول ئاستىدىكىلەردىن پەن تۇڭ، ئەن شىچاۋ، دەي لىنشىيەن، ما جۇڭلۇ، تاڭلۇ قاتارلىقلار ما جۇڭيىڭ بىلەن بىرلىشىشنىڭ پايدىسى يوق، ياخشىسى جىن شورېننى ئىلىغا ئېلىپ كىلەيلى، جىن شۇرېن سوۋېت ئىتتىپاقىدىن 20 مىڭ قۇرال سېتىۋالسا بىر تەرەپتىن جىن شورېن چاقىرىقنامە ئېلان قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوس بولۇپ بىرلىكتە شىڭ شىسەيگە ھۇجۇم قىلساق، چوقۇم غەلبە قىلىمىز دىگەن پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويسا جاڭ زىخۇنىڭ قۇلاق سالمىغان ئىدى. ئۇنىڭ ئىشەنگەن ئادەمى لىيۇ جىنۇېن (خۇنەنلىك) ئىنتايىن مەككار قۇۋ ئادەم بولۇپ، لىيۇ شەيتان دەيدىغان لەقەمى بار ئىدى. جاڭ زىخۇنىڭ ئۇنىڭ كورسەتكەن پىلانلىرىدىن چىقمايتتى. لىيۇ جىنۇېن پۈرسەتپەرەس سىياسەتچى ئىدى. ئۇ بىر تەرەپتىن جاڭ زىخۇغا ياخشىچاق بولوپ، جاڭ زىخۇنىڭ ماجۇڭيىڭ بىلەن بىرلىشىپ شىڭ شىسەينى ئاغدۇ-رۇشىغا پول قويماتتى، ئىش ئەملگە ئاشسا خىزمەت كورسەتكەن

بولمىدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن مەئۇلۇبىيەتكە ئۇچرىسا قۇيرۇقنى تىكىۋەتمەكچى ئىدى. ئەسكەرلەر شەرقتە ماڭغاندا لىيۇ جىۋېن تۇققان يوخلاش بانسى بىلەن ئويدىگە كېتىپ قېيىن كۇنلەرنى كورمىدى. مەن شۇ ۋاقىتتا جاڭ زىخەڭنىڭ بۇيرۇغى بويىچە ياڭ جىڭجۇڭ قىسمىدا سەنئۇ ئىدىم. ياڭ ئىارقىغا ياندىغاندا يول ئۇستىدە قول ئاستىدىكى باشلىق ۋە ئەسكەرلەردىن خېنەن ۋە سەنئۇ دۇڭلۇقلەرنىڭ بىرىنى قالدۇرماي ئېتىپ تاشلىدى.

قولۇمدا پايدىلانغىدەك ماتېرىيال بولمىغىنى ئۈچۈن، قەلىمىمگە ئىشىنىپ بۇ ئەسلىمىنى يېزىپ چىقتىم. خاتا بۇلغان، قەپقالغان يەرلىرى بولىشى ئېھتىمالدىن يىراق ئەمەس. ئۇز كوزى بىلەن كورگەن ياشقا ئاغىنىلەرنىڭ تولۇقلاپ تۈزۈتىشىنى ئۈمۈت قىلىمەن.

شىنجاڭنى تىچ ئازات قىلىش يولىغا باشلاش

تاۋسيۇي

1

1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى، گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق يۇزمىڭغا يېقىن ھەربىي قىسىملىرى، شىنجاڭدىكى گارنىزون شتاۋىنىڭ پىلانلىق يىتەكلىشى ئاستىدا گۇاڭجۇ گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھوكۈمىتى بىلەن ئالاقە ئۈزگەنلىگىنى ئېلان قىلىپ، خەلق دېموكراتىيە سېپىدىگە ئوتتۇپ، تىنچىگرامما ئارقىلىق ھەقىقەتكە قايىتتى. ئارقىدىنلا، شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۈمەت ۋە ئۇنىڭ قارمىقىدىكى ئورگانلار، ئولكە رەئىسى بۇرھان شەھىدى؛ باش كاتىپ لیۇمىڭچۇن، ھەيئەت چۈيۈۋۇ قاتارلىقلارنىڭ رەھبەرلىگىدە، جۇڭگو كوممونىستىك پارتىيىسى ۋە مەركىزي خەلق كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىگىنى قوبۇل قىلىپ، تىنچىگرامما يوللىدى. شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازات بولدى.

شۇڭا قىتتا ھەقىقەتكە قايتقان قىسىملار، شىنجاڭ گارنىزون باش شتاۋى تەرتىپكە سېلىپ قايتا رەتلىگەن 42 - دىۋىزىيىگە قاراشلىق 128 - 65 - ئاتلىق 8 - 9 - ئاتلىق قاتارلىق 4 بىرىگادا (لۇي)، قايتا تەرتىپكە سېلىنغان 718 - دىۋىزىيىگە قاراشلىق 176 - 178 -

179 - قاتارلىق 3 بىرىگادا، قايتا رەتلەنگەن ئاتلىق 1 - دىۋىزىيىگە قاراشلىق 1 - 2 - ئىككىسى بىرىگادا، شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق بىرلەشمە تەمىنات باش شتابى سېپىتىمىزدىكى مەدەنىي تەمىنات باشقارمىسى ۋە ھاۋا ئارمىيە خىزمەتچى خادىملىرىنى ئوز ئىچىگە ئالىدۇ.

ھەقىقەتكە قايتقان قىسىملارنىڭ ماۋجۇشى، جۇزۇڭسىلىك، مۇئاۋىن زۇڭسىلىك پىلانلاش بۆلۈمىنىڭ ئالاقىدار تەرەپلەرگە يوللىغان تېلېگراممىسىدا: «شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ئىپتىسپەر ۋە جەڭچىلەر 3، 4 يىلدىن بېرى، گېنىرال جالاڭ ۋېنبەيىنىڭ (ۋېنبەي جىلاڭ جۇجۇڭنىڭ كىچىك ئىسمى - ت) چۈەر رەھبەرلىگىدە، ئىچكى جەھەتتە تېچ بولۇش سىياسىتىنى ھىمايە قىلىپ، دىۋلەتنىڭ قوغدىشى تاشقى جەھەتتە سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بىتچىن بولۇش خەلقىنى ئاسىراش ۋەزىپىسىنى باشتىن — ئاياقققىچە بىرىدەك ئىجرا قىلىپ كەلدۇق. گېنىرال جالاڭجۇجۇڭ غەربىي شىمالدىن ئايرىلغاندىن بېرى ئىچكى ئولكىلەرنىڭ ۋەزىيىتىدە ئوزگۇرۇشلەر بولدى، شىنجاڭ ئولكىسىنى گەرچە يىراق چېگرىدا بولسىمۇ ھەر مىللەت خەلقى گېنىرال جالاڭجۇجۇڭنىڭ بىر يۇرۇش سىياسىي تەشەببۇسلىرىغا سەمىمى ئارزۇ - ئۇمىتلەر ئىچىدە ئىتائەت قىلىپ، شۇ يەرنىڭ تېچلىغىغا كاپالەتلىك قىلدى. گېنىرال جالاڭجۇجۇڭمۇ چېگرا رايونلارغا بولغان ئىنقىلاۋى مەسئوليىتىنى ئۇنتۇپ قالماي، پۈتۈن ئارمىيىدىكى جەڭچى - ئوپىتسېرلەرگە تىزلىكتە خەلق دېموكراتىك سېپىگە ئوتتۇپ، دولەتكە خىزمەت كورسىتىشكە نەسىھەت قىلىپ تۇردى. تاۋسىيۇي باشچىلىغىدىكى ھەربىيلەر دولەت ۋە خەلقنە پايدىلىق تەرەپنى ئەزەردە تۇتۇپ، ئوزلىرىگە نىسبەتەن ئار - نومۇس، شان -

شوهره‌تله‌رنی ئاللىقاچان بىرچه‌تكه قايىرىپ تاشلىدى. هازىر جۇڭگو خه‌لق سىياسى مه‌سلىهه‌ت كېڭىشى بىرىنچى قېتىملىق قۇرۇلتىيىدىن كېيىنكى ئېچىلىپ، پۈتۈن مه‌مله‌كه‌ت خه‌لقى ئىنتىزار بولغان جۇڭخۇا خه‌لق جۇمهۇرىيىتى دۇنياغا كېلىش ئالدىدا تۇرغان، يېڭى جۇڭگو تېچ قۇرۇلۇش پارلاق يولىغا قه‌دەم قويغان بىر په‌يت. شىنجاڭ بولسا جۇڭگونىڭ بىر ئولكىسى، بۇيه‌رده تۇرۇشاۇق قىسمەن لار دوله‌ت چىگرا‌سىنى قوغدايدىغان قۇرالىق كۇچ، دوله‌تنىڭ مۇستەقىل، ئه‌ركىن، ئاۋات ۋه قۇدره‌تلىك بولۇشته‌ك پارلاق ئىس- تىقبالىغا ئىسبىته‌ن قىزغىن ئارزۇ - ئۇمىتله‌رگه تولۇپ - تاشقان. خه‌لق

ئىنقىلاۋى ئىشلىرىنى ئۇزۇل - كېسىل ئورۇنلاشقا بارلىق تىرىشچانلىق- لارنى كورسىتىشكه چوڭقۇر تىله‌كداش. تاۋشىيۇي قاتارلىقلار پۈ- تۈن ئارمىيىدكى ئوپېتسىپو - جه‌ڭچىله‌رنى باشلاپ، ته‌نته‌نىلىك بىله‌ن شۇنى ئېلان قىلىمىزكى: بۇگۈندىن ئېتىۋاره‌ن گۋاڭجۇ ھوكۇمىتى بىله‌ن ئالاقىنى ئۈزۈپ، چىن قه‌لبىدىن ماۋجۇشىنىڭ 8 تۇرلۇك تېچلىق باياناتى بىله‌ن دوله‌ت ئىچىدىكى تېچلىق توختام نامىنىنى قوبۇل قىلىمىز. پۈتۈن ئارمىيه ئوزئورنىمىزدا مۇداپىئه‌ده تۇرۇپ يه‌رلىك ته‌رتىپ - ئىنتىزامنى ساقلاپ، خه‌لق ئىنقىلاۋى ھه‌ربى ئىش- لار كومىتېتى ۋه خه‌لق ئازاتلىق ئارمىيه باش شتاۋىنىڭ بۇيرۇغىنى ئاڭلاشقا ته‌ييارمىز. تىنىچ‌گوامىنى قوبۇل قىلمايىسىزله‌ر. ئېھتىرام بىله‌ن يۇلىيورۇق كۇتىمىز. »

ماۋجۇشى جۇدې زۇڭسىتىڭ ھه‌قىقه‌تكه قايتقان ئوپېتسىپو - جه‌ڭچىله‌رگه 28 - سىنته‌بىردە يوللىغان تىنىچ‌گوامىنىسىدا: « سىله‌رنىڭ 25 - سىنته‌بىر كۈنى يوللىغان تېنىچ‌گوامىڭلارنى تاپشۇرۇپ ئالدۇق. بىزنىڭ قارىشىمىزچه: سىله‌رنىڭ مه‌يدانىڭلار توغرا. سىله‌ر گۋاڭجۇ

ئەكسىيەتچى قالدۇق هوكۇمەتتىدىن ئايرىلىپ، خەلق دېموكراتىك سېپىگە قايتىپ، خەلقسىياسىي مەسلىھەت كېڭەشى قۇرۇلتىيىنىڭ رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلىشى، مەركىزي خەلق هوكۇمىتى ۋە خەلق ئىنقىلاۋى هەربىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ بىۋاسىتە رەپ قىلىشى بۇيرۇغىنى كۈتىۋاتقانلىقلار توغرۇلۇق بايانات ئېلان قىلدىڭلار. بۇخىل پوزىتسىيە پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ ئارزۇسىغا ئۇيغۇن. بۇنىڭدىن بىز ئىنتايىن خوشالمىز. سىلەرنىڭ ئارمىيە، هوكۇمەت خادىملىرىنىڭ ئىتتىپاقلىشىپ، مىللى ئىتتىپاقلىقنى ۋە يەرلىك تەرتىپ-ئىنتىزامنى ساقلىشىڭلارنى، شۇنىڭدەك ئېچىكىرىدىن چىقىش ئىلدىدا تۇرغان خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى بىلەن بىرلىشىپ كونا تۈزۈملەرنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، يېڭى تۈزۈمنى يولغا قويۇپ، يېڭى شىنجاڭ قۇرۇشى ئۈچۈن كۆرەش قىلىشىڭلارنى ئۈمىت قىلىمەن» دېيىلگەن.

مۇئاۋىن باش قوماندان پىڭ دېخېۋەينىڭ جاۋاپ تېلېگراممىسىدا: «گېنېرال باشچىلىغىدا هەربىي قىسىملارنىڭ هەقىقەتكە قايتىپ، ئەكسىيەتچى لاگېردىن ئايرىلغانلىغى خوشاللىنارلىق بىرئىش. ئىلغارلىقتا چىڭ تۇرۇپ، قىسىملارنى ئۇزۇل-كېسىل ئۇزگەرتىپ، هەر مىللەت خەلقى بىلەن بىرلىكتە، يېڭى شىنجاڭ قۇرۇشى ئۈچۈن كۆرەش قىلىشىڭلارنى ئۈمىت قىلىمەن» دېيىلگەن.

ئۇزۇن مۇددەت ئېلىپ بېرىلغان كۆرەشلەر ئارقىلىق هەقىقەتكە قايتقىش ئىشى ئاخىرى ئەمەلگە ئاشتى. ماۋجۇشى، جۇزۇڭ سىلىڭلارنىڭ جاۋاپ تېلېگراممىسى گېزىت يۈزىدە ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، پۈتۈن شىنجاڭدىكى هەر مىللەت خەلقى چەكسىز هاياجانلاندى.

شىنجاڭدىكى ھەقىقەتكە قايتىش ئىشى ئىنتايىن ئەگىرى - توقاي يوللارنى بېسىپ ئوتۇپ، بىرىدىنلا ئوزگۇرۇش ھاسىل قىلدى. ئۇنىڭ تىگى - تەكتىنى سۈرۈشتۈرگەندە، ئالدى - كەينىدە سەۋەبلەر نۇرغۇن. 1943 - يىللاردىلا شىڭشىسەينىڭ شىنجاڭدىكى سىياسى تەۋەككۈلچىلىگى مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن؛ گومىنداڭنىڭ تەسىرى شىنجاڭغا سىڭىپ كىردى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ دەھشەتلىك زۇلمى ۋە ئېكسپلاتاتسىيىسى تۈپەيلىدىن 1944 - يىلى ئىلى، چۆچەك، ئالتايدىن ئىبارەت 3 ۋىلايەتتە مىللى خەلق قۇرالىق ئىنقىلابى قوزغۇلۇپ، 1945 - يىلى 9 - ئايدا ماناس دەرياسىنىڭ قىرغىدىچە قىستاپ كەلگەن جىددى ۋەزىيەت پەيدا بولدى. شۇڭا غدا گېنېرال جاڭجۈجۇڭ شىنجاڭغا كېلىپ، مۇناسىۋەتلىك تەرەپلەر بىلەن ئالاقىلىشىپ، شىنجاڭ مەسىلىسىنى پەقەت تىنچلىق يولى بىلەنلا ھەل قىلغىلى بولىدىغانلىقىنى چۈشۈنۈپ، تىرىشچانلىق بىلەن سىياسىتىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، جۇڭگو - سوۋېت دوستلۇق دىپلوماتىيە سىياسىتىنى ئىلگىرى سۈردى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، شىنجاڭ گارنىزون قوماندانلىق شىتاۋى قۇرۇلۇپ، مەن كېلىپ بىر مەزگىل بۇ ئىشنى باشقۇردۇم.

ئۇزۇن ئوتمەستىن سوۋكۇشىلىيەن تەيىنلەندى. يوقۇرقى تەدبىرلەردىن كېيىن، ئىچكى جەھەتتە ئۇرۇش توختاپ، تاشقى جەھەتتە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياردىمىگە ئىگە بولۇپ، خېلى ۋاقىتقىچە تېنچ ھالەت بارلىققا كەلدى. بۇ، شىنجاڭنىڭ كېيىنكى تېچلىق بىلەن ئازات بولۇلۇشىغا چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتتى.

1947 - يىلى يازلىغى، بىرمۇنچە ئىشلار دېموكراتىك بىرلىشمە ھوكۇمەتنىڭ پارچىلىنىشىغا سەۋەپ بولۇپ، ئىلى چوچەك، ئالتاي 3 ۋىلايەت ئەربابلىرى ئىلىغا قايتىپ كەتتى. بۇنىڭ بىلەن شىنجاڭ ۋەزىيىتىدە بىر مەزگىل قاتمال ھالەت پەيدا بولدى. گېپىنىرال جاڭجىڭجۇڭ: بۇنداق كېتىۋەرسە، شىنجاڭدا قان توكۇلۇش خەۋپى بارلىغىنى چوڭقۇر ھېس قىلىپ، شىنجاڭ ھەربىي ۋە مەمۇرى مەسئۇللىرىنى تەڭشەشتىن كۆرە، ئالدى بىلەن ھەربىي ئىشلار مەسئۇللىرىنى تەڭشەپ بېكىتىشنىڭ مۇھىملىغىنى تونۇپ يەتتى. شۇڭلاشقا مەن

1948- يىلى كۈزدە غەربىي شىمال مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى ۋەزىپىمگە قوشۇمچە قىلىپ، شىنجاڭ گارنىزۇنىنىڭ باش قۇماندانلىق ۋەزىپىسىنى ئوستۇمگە ئالدىم. مەن خىزمەت تاپشۇرۇپ ئېلىش ئۈچۈن شىنجاڭغا مېڭىش ئالدىدا جاڭجىڭجۇڭ لەنجۇدىكى ئوز مېھمانخانىسىدا ماڭا دولەت ئىچىدە تېچلىقنى يولغا قويۇش توغرىسىدا جاڭجىڭجىشىغا نەچچە قېتىم يازغان تەكلىپ خاتىرىلىرىنى كۆرسەتتى، شۇنىڭدەك بۇندىن كېيىنكى ئورۇنلاشتۇرۇشلار توغرىسىدا سوزلۇشۇپ شىنجاڭنىڭ كەلگۈسى چىقىشى يولى مەسىلىلىرى توغرۇلۇق كۆڭۈلدە بىلدىشىپ بىر تۇرتامغا كېلىشۋالدۇق.

1948 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە شەرقى - شىمالدىكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچى قىسملىرى تامامەن يوقۇتۇلدى. ئۇنىڭ ئار-

قىدىنلا تەشكىل تاپقان بولدى. بېيىپىك تېچ بىر تەرەپ بولۇشى مۇزاكىرىسى باشلاندى. دولەت كىچىدىكى ۋەزىيەت تىز تەرەققى قىلدى. گېنىرال جاڭجىڭجۇڭ شىنجاڭ مەسىلىسىنى موھاكىمە قىلىپ سوۋېت كىتتىپاقى بىلەن بېقىنلىشىش، تېچ ھالەتنى ساقلاپ، دېموكرا-تىك كىتتىپاقلىقنى مۇستەھكەملەپ، ئامال قىلىپ ئىلى، چوچەك، ئالتاي 3 ۋىلايەت بىلەن بىرلىشىشنى قولغا كەلتۈرۈپ «تېچ تاپ-شۇرۇپ بېرىش» تەييارلىغىغا ئوتۇشىنىڭ مۇھىملىغىنى تونۇپ يەتتى. 1948 - يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدا ئالدىنئالا بەلگىلەنگەن پىلان بويىچە شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەتنى ئوزگەرتىپ تەشكىللىدى.

شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت رەئىسى- پانتۇركىست مەسئۇ-ئىنىڭ ئورنىغا بۇرھان شەھىدنى رەئىسلىككە تەيىنلەپ، 3 ۋىلايەت بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى ياخشىلاش ۋە شىنجاڭنىڭ تېنىچ ھالىتىنى ساقلاپ قېلىشنىڭ كاپالىتى قىلدى.

شىنجاڭدىكى سىياسى مۇناسىۋەت ئەندى تەڭشىلىۋاتقان پەيتتە، ھەربى بېسىم يەنىلا ئارقا-ئارقىدىن تەھدىت سالدى. ئىچكى ئولكىلەردىكى جاھىللار شىنجاڭدىكى بىر نەچچە تۈمەن ھەربىگە شۇلگەيلىرىنى ئېقىتىپ، ئۇلارنى ئېلىپ كېتىپ، زەمبىرەك بېمى قىلىشنى كۆزلەيتتى.

1949 - يىلى 2- ئايدا لىزۇڭرېندىن شىنجاڭنى قوغداش ۋەزىپىسىگە بىر - بىرىگادىنى قالدۇرۇپ قالغان قىسىملارنى ئىچكىرى-گە يوتكەپ، ئىچكى ئورۇشقا قاتناشتۇرۇش توغرىسىدا تېلىگرامما كەلدى. مابۇفاڭ ئاتلىق 1 -دىۋىزىيەنى چىڭخەيگە يوتكىمەكچى بولدى. سوڭشىلىيەنمۇ ئوفېتسېر تەربىيىلەش كورسىنىڭ ھەممىسىنى ۋە بارلىق قورال - ياراقلارنى ئىچكىرىگە يوتكىمەكچى بولدى. بۇ

قىسىملارنىڭ سوستاۋى مورەكلەپ بولۇپ، ژادى يوتكىلىشنى ئاڭلاۋ دۇ؟ ئاڭلىسامدۇ بۇ پەقەتلا مېنىڭ پىكىرىمگە باغلىق ئىدى. كوز قاراشلارنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ئۈچۈن قايتا رەتلەنگەن قىسىملارنىڭ نامى بىلەن، دېۋىزىيە بىرىگادا باشلىقلىرىنىڭ يىغنى چاقىرىلدى. نەتىجىدە پىكىرەدە ئىختىلاپ تۇغۇلۇپ، پەقەت بىرلىككە كېلەلمەي، كونكېرىت قارار ماقۇللىنالمىدى. ۋەزىيەت تەرەققىياتىغا بېقىپ، ئاخىرى ئوزدەم ئورۇنلاشتۇرماقچى بولدۇم. شۇنداق قىلىپ ئارقىغا سۈرۈش ئۈسۈلىنى قوللۇنۇپ، قاتناش - تىرانسپورتنىڭ قىينىلىغى، سەپەر پىلانىنى چوڭراق مەلۇم قىلىپ يول راسخوتنى كوپەرەك ئېلىشنى تاقابىل تۇرۇشنىڭ بىر تەدبىرى دەپ ھېس قىلدىم. مەن بولسام كوپىرەك بانا سەۋەپ تېپىپ، نەنجىڭ، گۇاڭجۇغا بارماسلىقتا چىڭ تۇردۇم. قىسىملارنىڭ يوتكىلىشنى رەت قىلىش، شىنجاڭ ۋەزىيىتىنىڭ كېيىنكى تەرەققىياتىدىكى ھالقىلىق مەسىلە ئىدى. ئارقىغا تارتقان ۋاقتىنىڭ ئوزى چىقىش يولى بولدى. شىنجاڭ ۋەزىيىتىنىڭ ئالاھىدىلىگىگە ئاساسەن پەقەت مۇشۇ چارىلا ئۇنۇملۇك بولدى.

يۇقۇرقىدەك بىر قاتار ئورۇنلاشتۇرۇش ئارقىلىق، شىنجاڭ ۋەزىيىتىنى ئارقىغا سۈرۈش مۇمكىن، ئەمما ئەڭ ئاخىرىدا قىسىملارنى ھەقىقەتكە قايتىشقا سەپەرۋەر قىلىش بۇ پەقەت پۇرسەتنىڭ پىشىپ يېتىلىشىگە باغلىق ئىدى.

3

شەنشەنىڭ ئازات قىلىنىشى، غەربىي شىمالنىڭ ۋەزىيىتىدە ئوزگۇرۇش پەيدا قىلدى. ۋاقىت كۇندىن - كۇنگە قىيىنغىلى تۇردى.

1947 - يىلى 7 - 8 - ئايلاردا ھەۋەتكە قايتىش ئوڭۇ-
رتسىدا غولغولا بولۇشقا باشلىدى. ئالدى بىلەن ليۇ مىڭچۇن (غەربى
شىمال مەھكىمىسىنىڭ مشۇجاڭى قوشۇمچە ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ
مشۇجاڭى) تاۋجىنچۇ (گارنىزون شتاۋنىڭ سەنمۇجاڭى)
چۇى ۋۇ (ئولكىلىك ھوكۇمەت ھەيئىتى قوشۇمچە ئۇ-
رۇمچى شەھەر باشلىغى) ليۇ زېرۇك (شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق پەۋقۇل-
ئادە دىپلوماتىك خادىم) ليالك كېشۇن (گارنىزون شتاۋنىڭ سە-
ياسى باشقارما باشلىغى) قاتارلىقلار ھەر قايسى مۇناسىۋەتلىك
ئورۇنلار بىلەن ئالاقىلىشىپ پىكىر ئالماشتۇرۇپ، تەھلىل ۋە ئىش-
كاس قىلدى. پۇرسەت تېخى تولۇق پىشىپ يېتىلمىگەچكە ھەر
قانداق كېلىشىمەسلىكنىڭ ئالدىنى ئېلىپ مەن ھېچقانداق پوزىتە-
سىيە ۋە ھېچقانداق ھېسسىيات بىلدۇرمىدىم. ئەمما گارنىزون شتاب
رەھبەرلىگىنىڭ پىكرى قەتئى تۇرده بىرده‌ك بولۇش، جەنۇبى ۋە
شىمالى شىنجاڭ قىسىملىرىنىڭ ھەركىتى چوقۇم بىرده‌ك بولۇشنى
كوزده تۇتۇپ مەن 25 - ئاۋغۇست ئەتراپىدا، مالدى تەمىنات
باشقارمىسىنىڭ باشلىغى خې جياجۇك، سىياسى باشقارما باشلىغى
لياك كېشۇنلار بىلەن بىرگە قىسىملارنىڭ ئارقا سەپ - تەمىنات
خىزمىتىنى تەكشۈرۈش نامى بىلەن، جەنۇبى شىنجاڭنىڭ قەشقەرده
تۇرۇشلۇق فۇسىلىكى قوشۇمچە قاينا تەشكىللەنگەن 42 - دىۋىزىيە-
نىڭ قۇماندانى جاۋ شىڭۋاڭ بىلەن قاراشەھەرده ئۇچراشتىم. شۇ
ۋاقىتتىكى مەخپى سوھبەتكە باشقا كىشى قاتناشمىدى. جياۋ ئەس-
لىدە قىسىمنىڭ ئېچكىرىگە بوتكۇلۇشىنى پەقەتلا ماقۇللىمايتتى، ھە-
قىقەتكە قايتىشقا ئىنتايىن قورقۇلىدىغانلىغىنى، جەلۇپقا ئوزۇق مەس-
ئۇل بولىدىغانلىغىنى بىلدۈردى. شەرقىي شىنجاڭ يەنى جيۇ چۈەن

بولسا بىر دەرۋازا، خېنىمى كاردورى ئەق لەنجۇنىڭ چېكىنىش يولى. پېيىك لودىك (غەربى شىمال مەمۇرى مەھكىمىسىنىڭ موئاۋىن سەنەۋىجاڭى) زىك چىڭجۇ (بابوجى رايونىنىڭ سىلىكى) ئىككىسى لەنجۇدا يۇشۇرۇن كېلىشىپ شىنجاڭغا ئوز ئارا ھەمنەپەس بولۇپلا قالماستىن بەلكى جيۇچۇەنىنىڭ تېچ ئازات بولۇشىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، يۇيمىن نېفتلىكىنىڭ ئامانلىقىنى قوغداشتا ئەڭ چوڭ تىرىشچانلىق كورسەتتى. ئۇ چاغدا ما بۇفاڭ غەربى شىمال مەمۇرى مەھكىمىسىنىڭ چاڭگۇەنى ئىدى. شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قىسىملار ئىچىدە ئۇنىڭ يولىيورىغىنى ئەڭ ئاڭلايدىغىنى ئاتلىق بىرىنچى دېۋىزىيەسىنىڭ باشلىغى ما چىڭشىياڭ ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا مەسىلەن: قايتا رەتلەنگەن 78 - دېۋىزىيە باشلىغى يې چىڭ، بۇاستە قاراشلىق 179 - بىرگادىنىڭ باشلىغى لۇشۇرېن گەرچە خۇزۇكنەن سېستېمىدا بولسىمۇ لو بىلەن ما بەك يېقىن دوست ئىدى. يې بولسا ئارىلىقتا تۇراتتى. كومپارتىيىگە قارشى تۇرۇش ئۇلارنىڭ ئورتاق ئىدىيىسى ئىدى. لەنجۇ ئۇرۇشى كۇندىن - كۇنگە جىددىلىشىۋاتقان ۋەزىيەتتە شىنجاڭدىكى قىسىملارنى ئىچكىرىگە يوتكەش مەسىلىسى يەنە باش كوتۇرۇپ قالدى. ما چىڭشىياڭنى مەركەز قىلغان ھالدا لۇشۇرېن ئەملى پىلان تۇزۇپ، ئىچكىرىگە يوتكەشنى تەكىتلەپ قىلىپ تۇرۇۋالدى. ئۇلار قىسىملارنىڭ ھەقمەتكە قايتىشىنى پەقەتلا قوللىمايتتى. قۇماندانلارنىڭ ئەھۋالى شۇنداق مۇرەككەپ، ئەگەر مۇڭاپىق بىر تەرەپ قىلىنمىسا زىددىيەت تۇغۇلۇپ، ئاقىۋىتىنىڭ ئىنتايىن خەتەرلىك بولىدىغانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلدىم. يې چىڭ، ما چىڭشىياڭ ۋە لوشۇرېنلار بىلەن ئىچكىرىگە يوتكۇلۇشنى ئاساسى قىلماي تۇرۇپ، سوھبەت ئېلىپ باردىم. ئالـ

دى بىلەن شىنجاڭنىڭ ئوز ئالاھىدىلىكى بويىچە، شۇ ۋاقىتتىكى مەملىكەت ۋەزىيىتىگە ئاسان شىنجاڭدا قانداق قىلىش كېرەك؛ دەپ سوھبەت باشلىدۇق. بۇ توغرۇلۇق كېچە - كۈندۈز سوز-لەشتۇق. سوھبەت دائىرىسى كەڭ بولدى. ئۇلارنىڭ ئىچكىرىگە يوتكۇلۇش خىيالىدىن ۋاز كېچىشنى، ھەقىقەتكە ۋە تىشقا ئائىت ھەر قايسى ئورۇنلاشتۇرۇشلارغا توسقۇنلۇق قىلىنما ئىغنى ئۇمىت قىلدىم. زورۇر تېپىلغاندا ئۇلارنىڭ شەخسەن مادى ئەزۋالىنى قاندۇرۇش ئامالىنى كورمەكچى بولدۇم، بۇ كىشىلەرنى سىياسى جەھەتتىن بىرىنلا 180 گىرادۇس بۇرۇلۇش قىلىدۇرۇش ئاسان ئەمەس ئىدى. كوپرەك پايدا - زىيان تەرەپتىن ئۇلارنى تەد-رىجى قايىل قىلىش مۇمكىن بولاتتى. لەنجۇ ۋەزىيىتى بارغانسېرى جىددىلىشىپ، ئازات بولۇشقا يۇزلۇنۇپ، پۇرسەت ئەڭ ئاخىرقى باسقۇچقا يەتكەندە پوزىتسىيەمنى ۋە كوڭلۇمدىكىنى ئوتتۇرىغا قو-يۇشقا توغرى كەلدى:

«ھەر كىمنىڭ ئوز ئالدىغا كوز قارىشى بولىدۇ، لېكىن باشقىلارنىڭ ئەركىنلىگىگە ئارىلاشماسلىغى كېرەك. ئەمما پايدا - زىيانىنى، ھەق - ناھەقنى چوقۇم ئېنىق تونۇش، ئوز خاھىشى بىلەن ئىش قىلماسلىق كېرەك. ئەگەر بەزىلەر ھەقىقەتكە قايتىش-نى قوللىمىسا، يەنى تېچلىقنى كېرەك قىلمىسا، ئۇنداقتا، تېچلىق-نىڭ ئەكسى ئۇرۇش بولىدۇ. ئۇرۇشتىن سوزلىسەك، ئۇرۇشتا غەلبە قىلىش ئۇچۇن ئارقا سەپ تەمىنات ئىشەنچلىك بولۇشى كېرەك، شۇنداق بولغاندىلا ئاندىن ئۇرۇش قىلغىلى بولىدۇ. شىنجاڭدىكى قد-سىملىرىمىز گەرچە ئون تۇمەن دېيىلسىمۇ، لېكىن تازا كۇچەپ ئىشلەتكەندە، ئوز - ئارا ھەمكارلىشالمايدۇ. ھەربى ئىشلاردىن

بولسا بەزە
بولىدۇ

شىكىلار ئارقىمۇ - ئارقا قولدىن كېتىدۇ. تاش-
ر. چېكىنىشكە يول يوق، تىرانسپورت قىيىن،
ئاستىدا، بىز ئۇرۇش ئېلىپ بارالايمىزمۇ - يوق؟
ئېيتقاندا، شىنجاڭ مەسىلىسىدە جۇغرافىيە شا-
مۇناسىۋەتلەر مەۋجۇت. بۇنى ھەرگىز نىقاپلا
ھەربى مەسىدە دەپ قاراشلىق كېرەك. شۇڭا بىزنىڭ ئاساسى
سىياسىتىمىزدە، پۈتۈنلەي تېچلىق ئۇسۇلىنى قوللۇنۇش شۇنداقلا
سىياسى ئۇسۇل بىلەن ھەل قىلىش لازىم. بۇنداق بولمىغاندا، دو-
لەتكە، خەلقىمىزگە زىيان بولسا بولىدىكى
قىلىچە پايدا يوق، ئەگەر بىز ئۇزلىكسىزدىن تەشەببۇسكارلىق
قىلىپ، تېچلىق بىلەن ئازات بولۇشنى قولغا كەلتۈرمىسەك، ئۇ ھالدا
ئون تۆمەن ئوپتسىر - جەڭچىلەر قارغۇلارچە ھالاك بولىدۇ. يەر-
لىك تەرتىپ قالايمىقانلىشىدۇ، خەلق سەرگەردان ھەم سەرسان بو-
لىدۇ، مىللى ئوچ ئېلىش قىرغىنچىلىغى كېلىپ چىقىدۇ، بۇلارنىڭ
ھەممىسى مۇقەررەر ئاقىۋەت. مۇبادا ئۇرۇش قىلىشتا چىڭ تۇرۇپ،
تېچلىقتىن ۋاز كېچىدىغان بولساق، ئۇ چاغدا ئۇرۇشمۇ قىلالمايدىغان،
كېلىشىممۇ تۈزەلمەيدىغان باسقۇچقا يۈزلۈنۈپ، يا ئالدىغا باسالمايدى-
غان، يا كەينىگە قايتالمايدىغان قىيىنچىلىقتا دۇچار بولىمىز. بۇنداق
قىلىپ نىمە جاپا؟ مەن ئۈزەمنىڭ شەرەپ - نامۇس، ھايات - ماماتى
ئۈستىدە توختالسام بۇنى ئالالاقاچان بىر ياقتا قايرىپ قويىدۇم.
كويچىلىك ئوزەگىلاتالالاگىلار! » دىدىم. بۇسوزگە يې، ما، لۇ قاتارلىقلارمۇ
قارشىلىق بىلدۇرمىدى. لۇ شۇرپىنىڭ كوز يېشىدىن قاردىغانىدا، گويا ئۇ
تەسىرلەنگەندەك بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ ئىدىيىۋى ھىسياتلىرى، يەنە
ملالىڭگىرتاق - تاق بولۇپ، قالايمىقان، زىددىيەت ئىچىدە قالغان ئىدى.

ۋەقەنىڭ تەرەققىياتى دولقۇنسىمان بولىدۇ. نۇرغۇنلىغان سەمىمى سوھبەتلەردىن كېيىن، بىر كۈنى يېرىم كېچىدە (مەن ئاللا-قاچانلا ئۇخلاپ قالغان ئىدىم) يېڭى چىققان ئالدىراش كېلىپ ئېشىگىمنى چەكتى ۋە مۇنداق دېدى: «لۇ شۇرېن ما چىگىشىيا گىلار يېقىندىن بۇيان سىزنىڭ يوزتىسىيىگىزنى ئۇزگۈرۈپ قالدى دەپ، قورشاۋغا ئېلىپ «خانلىقنى تازىلاش» ئۇچۇن بۇگۈن كېچە ھەقىقەتكە قايتىشنى قوللاۋاتقان لىۇ مىڭچۇن، تاۋ جىنچۇ، چۇي ۋۇلارنى تۇتماقچى بولدى. مەن سىزگە ئالدىن خەۋەر قىلىشنى ئورتىغا قويسام، ئۇلار قوشۇلدى. شۇڭا مەن خەۋەر قىلغىلى كەلدىم، ئۇلار مېنىڭ يېرىم ساەتتە ئېچىدە، قايتىپ كېلىشىمنى كۈتمەكچى.» دېدى. مەن يېڭى چېگىنىڭ خەۋەر يەتكۈزىشىگە قاراپ ئۇنىڭدا بىر ئاز ھېسداشلىقنىڭ رول ئويناۋاتقانلىغىنى چۈشەندىم. شۇنىلا يېڭى چېگىنى ماگدۇرماي، تېلىفۇندا لۇ بىلەن مانىڭ كېلىپ سوھبەتلىشىشنى ئۈقتۇردۇم. سوز ئىنتايىن سەمىمى ئىدى. ئۇلار ۋاقتىدا يېتىپ كېلىشتى. كورۇشۇپلا «سىلەر ئادەم تۇتۇپ، كېيىنكى قەدەمگىلاردا قانداق قىلماقچى؟ شىنجاڭنىڭ ئەھۋالى ئالاھىدە، ئەگەردە بىر پاي ئوق ئاۋازى چىقسا، يەرلىكنىڭ قالايمىقانلاشماسلىغىغا كاپالەتلىك قىلغىلى بولامدۇ؟ بۇنىڭ سىلەرگە قانچىلىك پايدىسى بار؟» - دېدىم. بۇ چاغدا ئۇلار بىر - بىرىگە قارىشىپ ئۇن چىقارمىدى. پەقەت لۇ شۇرېننىڭ كۆزىدىن ياش ئېقىۋاتقانلىغىنى كوردۇم. كېيىن، تىلىنى چاينap تۇرۇپ: «بىزنىڭ كۆڭلىمىزدە غەم بار. سىز گويا قىلچە تەسىرلەنمىگەندەك قۇرۇسىز. قائىدە بويىچە ئېيتقاندا ھەرقانداق ۋاقىتتا سىزگە ئىتائەت قىلىمىز...» دېدى. لۇ نىڭ سوزىدىن ئۇلارنىڭ زىددىيەت ئېچىدە بېشى قاتقانلىغىنى كورۇۋېلىشقا بولاتتى. ئۇلار تولاراق ئوز

بولسا بەخ
يولى ك

پايدا ئېلىشنى مەخسەت قىلاتتى.
ئادەم شەخسى ھسىياتى بىلەن ئىش
ل - ناھەقنى ئۇنتۇپ قالىدىكەن، بۇ
ەر مىنىڭ يەنىلا باش قۇماندان
، ئوزەمنى بېسىۋېلىپ، سىلەر ئۇ-
يساڭلار، ئەلۋەتتە مۇۋاپىق بولاتتى.
ھېچكىشنىڭ ھەتتاكى كوز يېشى
قىلىشنىڭ نىمە ھاجىتى؟ ھازىرقى ئۇمۇمى ۋەزىيەتنى سىلەر ئوبدان
چۈشۈنسىلەر، قىسمىنىڭ ئىچكىرىگە يوتكۇلىشىدەك ھېچنىمىگە پايدا-
سى يوق باش قاتۇرىدىغان مەسىلىنى قايتا ئويلىماسلىق كېرەك.
سىلەر قىسمنى باشلاپ ماڭساڭلارمۇ مەيلى، ئوزەڭلەر كەتسەڭلەرمۇ
مەيلى، چوڭقۇر ئويلاپ كورىشىڭلارنى ئۈمىت قىلىمەن. مەن ئوزەم-
نىڭ يۇرۇگۈمنى سىلەرنىڭ ئالدىڭلارغا قويۇپ شۇنى ئېيتىمەنكى:
مەن شىنجاڭدىن ھەرگىزمۇ ئايرىلمايمەن. پۈتۈن ئولكىدىكى پۇخرا-
لار ۋە پۈتۈن ئارمىيىدىكى قۇماندان - جەڭچىلەر شۇنىڭدەك ئائىلە
تەۋەلەر بىلەن ھايات - ماماتتا بىللە بولىمەن. مەندە شۇنداق
مەسئولىيەت بار، بۇ مەسئولىيەتنى ئادا قىلىش يولىدىن ئولسەممۇ
قايتمايمەن.» گەپ ناھايىتى ئۇزۇن بولدى. ئىچ - قارنىم خېلى
بوشىدى. ئۇلارمۇ تېچلاندى، بىر مەيدان بوران - چاپقۇن شۇنداق
قىلىپ تېنىچ ئوتۇپ كەتتى. تاڭ ئاقىرىشقا باشلىدى ھەرقايسىسى
ئويلىرىگە قايتىشتى.

مۇشۇنداق خەۋپلىك باسقۇچتا، بەختكە يارىشا ئارىمىزدىكى
پەردە يىرتىلماي تۇرغىنى چوڭ ئىشلارنى قىلىشقا ئوڭۇشلۇق
بولاتتى.

ئىككىنچى كۈنى، ئۈزەم تەنھا ئاتقا مىنىپ لۇ مەنچىگغا ئاتلىق بىرىنچى دېۋىزىيە شتابىغا باستۇرۇپ كىرسەم، ئۇلار يىغىن ئېچىۋاتقان ئىكەن. مېنىڭ تۇيۇقسىز كەلگىنىمنى كورۇپ، كەيپىياتلىرى بىر ئاز ئۇچتى، ئەمما بىرەر ئادەممۇ ئەگەشتۈرۈپ كەلمىگەنلىگىم، ئۇلارغا ئىشەنگەنلىگىمنىڭ ئىپادىسى ئىدى. ئۇلار بۇنى چۈشەندى. مەن پۈرسەتنى قولدىن بەرمەي بىر قەدەم ئىلگىرلىگەن هالدا چۈشەندۈرۈپ، ئاخشامقىدىن چوڭقۇرراق سوزلىدىم. ئۇلار هەتتا مېنىڭ كېيىنكى كۈنلەردە قانداق هەرىكەت قىلىشىمنى قىياس قىلىسىلا چۈشىنالايدىغان قىلىپ سوزلىدىم. ئەمما ئۇلار مېنىڭ كۆڭلۈمدىكىنى مولچەرلەشتە خاتالاشسا، بۇ خاتالىشىش ئوز مەنپەئىتىنى ئەزەردە تۇتقانلىغىدىن كېلىپ چىقىدۇ. مەيدان ئوخشاش بولمىسا، مەسىلىگە كوز قاراشمۇ ئوخشاش بولمايدۇ. ئەجەپلىنەرلىك ئىش ئەمەس. بۇ قېتىمقى ئۇزۇن نۇتقىم دەل ۋاقتىدا بولغان ئىكەن. ئۇلار ئاخىرى چىرايىنى ئېچىپ، باشلىرىنى لىڭشىتىپ، مېنىڭ پىكرىمگە ماقۇل كەلگەنلىكىنى بولدى. كېيىن، هەر تەرەپلىمە نۇرغۇن كونكىرىت مەسىلىلەرنى هەل قىلىش جەريانىدا، ئىمكان قەدەر ئۇلارنىڭ مادىي تەلەۋى قاندۇرۇلدى. لىيۇ خەندۇك (ئۇرۇمچى ساقچى ئىدارە باشلىغى، لۇ شۇرېن بىلەن مۇناسىۋىتى يېقىن) نىڭ نەسىھەت قىلىشى بىلەن ئەهۋال ياخشىلىققا قاراپ يۇزلەندى، ئەڭ مۇهىمى ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ يەر ۋە ئاسمانىنى زىلزىلىگە كەلتۈرىدىغان شىددەتلىك هەرىكىتى ئارقىلىق شىنىڭ بىلەن لەنجۇ ئارقا-ئارقىدىن ئازات بولدى. ما بۇفاڭ ئائىلىسىنىڭ ئۇۋۇدسى بىت-چىت بولۇپ، ماچىڭشياڭنىڭ ئەندى تارتىشىشقا ئىمكانىيىتى قالمىدى. ئۇنىڭ چىڭخەيدىكى ئائىلىسى سالامەت گۇاڭجۇغا قېچىپ كەتكەن-

بولسا بىمە
يولى ك

ياقتىن، ما بۇقاق ئەك ئاخىرى
بىرىنچى دەۋرىيە ئېلىشقا تە-
(چىگىخەيدىن ئاجىرىتىپ بەر-
يىاك ئىنتايىن نارازى بو-
مىدى. دوستلۇق دىگەن
بۇ چاغدا ئىچكى - تاشقى
، يىپ چىك قاتارلىقلار
سپادە كورسەتتى. رەسمىيەت
قىلا . جەنۇبي شىنجاڭ ئارقىلىق ھىندىستانغا
ت قىلىندى. يەر ۋە ئاسمانىنى قاپلىغان ئىس - تۇ-
ەر شۇنىڭدىن باشلاپ سۇزۇلۇشكە باشلىدى. چوڭ ۋەزىيەتمۇ
شۇنىڭدىن باشلاپ ۋاقىتلىق مۇقىملاشىپ، باشقا ئورۇنلاشتۇرۇشلارغا
يول ئېچىلدى. ئەمما بەزى كىشىلەر بۇ ئىشلاردىن كايىپ، «ئەگە-
سىلىك ئىنقىلاپچىلارنىڭ قېچىپ كېتىشىگە يول قويماسلىق كېرەك ئىدى»
دىيىشتى. توغرا، مەلۇم مەنا جەھەتتىن ئېيتقاندا مۇشۇنداق مۇلا-
ھىزە قىلىشقا بولىدۇ. ئەمما ئەمىلى ئىشلارغا كەلگەندە، ئەكسىلە-
ئىنقىلاپچىلارنىڭ ئوزلىگىدىن يوقالمايدىغانلىقىنى، ئۇلار دائىم ئېنىق
ئاخىرقى جان تالىشىشنى ئويلايدىغانلىقىنى نەزەردە تۇتۇشىمىز كېرەك.
جاڭ چېيشى، خۇ زۇڭنەنلەر شىنجاڭنىڭ ئەھۋالىنى بىلىپ، تېلېگىراممۇ
ئارقىلىق «كوممۇنىست باندىتلىرىغا تەسلىم بولدۇق.» دەپ مېنى تىللىسىمۇ،
يەنە بىر تەرەپتىن ئاستىرتتىن قەسىم ئىچىدىكى باشلىقلار بىلەن ئايرىم
ھالدا تىل بېرىكتۈرۈپ، مەقسىدىگە يەتمەكچى بولۇشتى. جىياڭ، خۇ
ئېقىمىدىكىلەر بۇ خىل لۇكچەكلەرچە ئوسۇللارغا ئادەتلىنىپ قالغاچقا، شىنـ
جاڭدا تۇرۇشلۇق قىسىملارنىڭ خىراجەت راسخوتىنى 6 - ئايدىن باشلاپ

بىر تىينمۇ بەرمىدى. بەلكى راسخوت ئاجىزلىقى نامى بىلەن بىر مىليون يۇەن پىرۇۋۇت قىلىپ بەردى (بۇ پۇل لەنجۇدىن ئوتكەندە مابۇفاڭ 20 تۇمەن يۇەننى تۇتۇۋالدى. قالغىنى ئاران 3 ئايلىق تۇرمۇشقا يەتتى،) بوندىاق قەبدە، نۇمۇسسىزلىققا ھەر قانداق كىشى چىداپ تۇرالمايدۇ. يېڭچىك، لوشۇرېن، ماچىكشياڭلار رەتلەپ قاچىلاپ تارقىتاى دەپ تۇرغان پەيتتە (23 - سىنتەبىر) خۇزۇڭنەن يەنە يېڭ، لو، مالارغا تېلېفىگرامما يوللاپ، ئۇلارنى قىسىملارنى باشلاپ جەنوبى شىنجاڭغا ئوتۇپ، ھاۋادىن قۇتقۇزۇش ئېلىشقا بۇيرىدى. ئۇلار بۇنى كوللېكتىۋ مۇھاكىمە قىلىپ جان ھەلقومغا كېلىپ، قولىدىن ھېچ ئىش كەلمەيدىغان ھالەتكە چۈشۈپ قالغانلىغى ئۈچۈن ئالدىنقى قارارنى بۇزۇۋاتالمىدى. بۇنى يېڭچىك يۇزۇمگىلا شۇنداق دىگەن ئىدى.

يۇقارقى پاكىتلارغا قارىغاندا ھەربى قىسىملارنىڭ ھەركىتى ئىنتايىن مۇرەككەپ بولۇپ، لوشۇرىن قاتارلىقلارنىڭ ھەقىقەتكە ئوتۇشنى قوللىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئەگەر ئۇلارنى مۇۋاپىق يولغا باشلىمايدىغان بولساق، چاتاق چىقىرىپ، ئىشىنىڭ بىر تەرەپ بولۇشىغا قىيىنچىلىق تۇغدۇراتتى. ماچىكشياڭ، لوشۇرېن، يېڭچىك قاتارلىقلارنىڭ ئائىلىسى بىرلىكتە 24 - سىنتەبىر كۈنى ئۇرۇمچىدىن ئايرىلىپ جەنۇبقا ماڭدى. 25- چىسلادا شىنجاڭ قىسىملىرىنىڭ ھەقىقەتكە قايتىشى تېلېگرامىسى يوللاندى. ئۇلار ئاقسۇدىن ئوتكەندە بەزى كىشىلەر يېڭچىكنى ئۇرۇمچىگە قايتىشقا مەجبۇرلىغان بەختكە يارىشا ئۇ ئىش ئەمەلگە ئاشماي، شىنجاڭنىڭ تېچلىق بىلەن ئازات بولۇشى ئىشى ئەمەلگە ئاشتى.

جۇڭگو خەلق سىياسى مەسلىھەت كېڭىشى 1 - قېتىملىق يىغىنى بېيجىڭدا ئېچىلىدۇاتقان ، يېڭى جۇڭگو دۇنياغا كېلىش ئالدىدا تۇرغان بىر پەيتتە، شىنجاڭنى تىچلىققا باشلاش مەسلىسى ھەر تەرەپنىڭ - بولۇپمۇ شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ سەممى ئارزۇسى ئىدى. گېنېرال جاڭجۆجۇڭ ماۋجۇشىنىڭ يوليورىغا ئاساسەن 10 - سىنتەبىر كۈنى بېيجىڭدىن تېلېگىرامما ئەۋەتتى. تېلېگىراممدا دەرھال ھەركەتكە كېلىش، قىسىملارنىڭ كېيىنكى ئورۇنلاشتۇرۇش مەسىلىلىرى توغرىسىدا يولىيورۇق كورسۇتۇپ ئىزچىللىق بىلەن ياخشى تەييارلىق كورۇشنى تاپىلىغان. بىز 16 - چىسلا تېلېگىراممىنى تاپشۇرۋېلىپ، ئادەتتىن تاشقىرى خوشال بولدۇق. بۇ تېلېگىراممىنىڭ ئىشىمىزنى ئىلگىرى سۈرۈشتە ئويىنىغان رولىنى ھەرگىز مۇ ئونتۇپ قالمايمىز.

بىر يىلدىن بېرى شىنجاڭدىكى ۋەزىيەتنىڭ داۋالغۇۋاتقان پەيتلىرىدە ھەربى، سىياسى، دىپلوماتىيە تەرەپتىكى ھەر قايسى سىياسى ھەركەتلەرگە ئالاقىدار پىلان تۈزۈش، بىرلىككە كەلتۈرۈش ئىشلىرىدا، لىيۇمىڭچۈن، تاۋجىنچۇ، چۇيۋۇ، لىيۇزبرۇك قاتارلىق زۇرغۇن يولداشلار مىكاسغان قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ زور تۇھپە قوشتى.

4

شىنجاڭ تېچ ئازات بولغاندىن كېيىن، يېڭىچە تەرتىپ تىكلىنىش ئالدىدا تۇرماقتا ئىدى. بۇ چوڭ ئوزگەرتىش جەريانىدا ئىنتايىن ئاز رايونلاردا قالايمىقانچىلىق پەيدا بولغاندىن تاشقىرى، ئومۇمەن پۈتۈن شىنجاڭ تېچ نورمال بولدى. بىز پەقەت بۇنىڭدىن

كېيىن قانداق قىلىپ يەرلىك تەرتىپ ۋە تېچلىقنى مۇستەھكەملەيمىز، قىسىملارنى ئۇزۇل - كېسىل ئوزگەرتىش ئارقىلىق، يېڭى شىنجاڭنىڭ قۇرۇلۇشى ئۈچۈن تېگىشلىك ھەسسىمىزنى قوشۇشنى ئويلايتتۇق. بارلىغىمىز پارتىيىنىڭ سوزنى ئاڭلاشتىن باشقا ھېچقانداق تەلىمىز ۋەمىز يوق ئىدى. ئالدى بىلەن ئېچكىرىدىن چىقىشقا تەييارلىنىۋاتقان جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ پاتىراق شىنجاڭغا كىرىشىنى ئۈمىت قىلاتتۇق. شۇڭلاشقا، مەن خېجياجۇن بىلەن 6-ئوكتەبىر كۈنى جيۇچۈەنگە بارىدۇق. زېڭجىڭۇ يېنىدىكىلار ئۇ يەردە ئىدى، بىز يەنە پىكىرلەشكۈەن سىلىدىكى گېنىرال ۋاڭجېڭ، سىياسى كومىسسار گېنىرال ۋاڭئېنماۋ قاتارلىق ئۇرغۇن يوقۇرى دەرىجىلىك باشلىقلار بىلەن كورۇشتۇق. ھەقىقەتكە قايتقان قىسىملار ۋە ئەمىلى ئەھۋال توغرىسىدا تەپسىلى دوكلات بېرىپ، سەممى يولىيورۇقلار ئالدۇق. گېنىرال ۋاڭجېڭنىڭ رىياسەتچىلىگىدە، ھەقىقەتكە قايتقان قىسىملارنى ئوزگەرتىپ تەشكىللەش لايىھەسىنى مۇزاكىرە قىلدۇق. لايىھەدە ھازىرقى ئادەم سانى ۋە قورالنىڭ ئەمىلى سانىغا ئاساسەن، ئازاتلىق ئارمىيىنىڭ بىر تۇتاش شتاتى بۇيىچە ئوزگەرتىلىپ، ئوخشاش مۇئامىلە قىلىنىدىغان، ئازاتلىق ئارمىيىدىن قىلچە پەرقلەنمەيدىغان قىلىش بەلگىلەندى.

1949 - يىلنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە، يۇقۇرىنىڭ رەھبەرلىگى ۋە ئازاتلىق ئارمىيە قېرىنداشى قىسىملارنىڭ يارىدەمى بىلەن ئوزگەرتىپ تەشكىللەش تاماملاندى. شوندىن باشلاپ خەلق ئارمىيە سېپىدە كونا توزۇملەر بىكار قىلىنىپ، يېڭى تۇزۇم ئورنۇتۇلۇپ، يېڭىچە ھايات باشلاندى. ئازاتلىق ئارمىيىنىڭ جيۇچۈەندىن غەربكە

يۇرۇش قىلىشتىكى قاتناش مەسىلىسى توغرۇلۇق، كېنىرال ۋالك-
جېكنىك پىلانلىق ئورۇنلاشتۇرۇشغا ئاساسەن، ئەسلىدىكى شىنجاڭدا
تورۇشلۇق ئارقا سەپ تەمىنات ئىدارىسى، قىسىملارنى بارلىق ماشىنا
بىنزىن، ئوسكۇنە قاتارلىقلا بىلەن ئىسكان قەدەر تەمىنلەپ،
ئارمىيىنىك قاتنىشىغا ئاسانلىق يارىتىپ شىنجاڭنىك ھەممە يېرىگە
تېزدىن يېتىپ بېرىش ئىمكانىيىتىنى بەردى.

بۇ شىنجاڭ كېينكى ۋەزىيىتىنىك تەرەققىياتىدا ئاكتىپ رول
ئويناندى. ئازاتلىق ئارمىيە ئالدىنقى قىسىم 5 - بىرونزوۋىك پولكى،
10 - ئاي ئەچىدە شىنجاڭنىك مەركىزىگە يېتىپ كەلدى،
قالغان قىسىملارمۇ ئارقا - ئارقىدىن يېتىپ كېلىپ تىيانشانىنىك جەنۇ-
بى - شىمالىغا ۋە كوئىنلۇن باغرىلىرىغا يۇرۇپ كەتتى.

ھەر مىللەت خەلقىنى ئوز ئەسكەرلىرىنى كورگەندىن كېيىن
قىزغىن قارشى ئېلىپ، ئاجايىپ داغ - دۇغا بىلەن ناخشا ئېيتىپ
ئۇسۇل ئويناپ يولنىك ئىككى تەرىپىدە تۇرۇپ؛ «ياشىسۇن كومپار-
تىيە! ياشىسۇن ماۋجۇشى!» دەپ تەۋلىغان ئاۋازلارنىك ساداسى
ئاسمان - پەلەككە ياڭرىدى. بۇ ئارلىق ئۇلارنىك تەقەززالىغىنىك
نەقەدەر سەمىمى ئىكەنلىگىنى كورگىلى بولاتتى. ئازاتلىق ئارمىيە
تېز يېتىپ كەلگەنلىكتىن، ئىنقىلاۋى تەرتىپ تىكلەندى. شۇنىڭدەك
يېڭى دەۋرنىك قۇرۇلۇشىمۇ باشلاندى.

(بۇ ماقالە ئەسلىدە مەملىكەتلىك سىياسى كېڭەش «تارىخى
ماتېرىياللار توپلىمى»نىك 23 - سانىغا بېسىلغان).

1949-يىلى شىنجاڭ تېچلىق بىلەن ئازات بولۇش ۋاختىدا كۆرگەنلىرىم

لىيۇشىلىۇك

1949-يىلى 25-سىنتەبىر، شىنجاڭ تېچلىق بىلەن ئازات بولدى، بۇ ئۇلۇق داھىمىز ماۋجۇشىنىڭ سىتراتېگىيىلىك ئىدىيىسىنىڭ غەلبىسى، قەدىردان جۇڭگۇلىنىڭ بىرلىكسەپ سىياسىتىنىڭ توغرا ئىجرا قىلغانلىغىنىڭ نەتىجىسى، شۇنداقلا كەڭ خەلقنىڭ ئارزۇسىدۇر.

شىنجاڭدىكى گومىنداڭ قىسىملىرىنىڭ «25-سىنتەبىر» قوزغىلىڭى، جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ خېلى ئۇزاق ۋاقىت ھەربكە تلەندۈرۈشى، ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ تېز يۈرۈش قىلىشى بىلەن ۋۇجۇتقا چىقتى. ھەر مىللەت كەڭ خەلقلىرىنىڭ ماسلىشىشى ۋە گومىنداڭ ئىچىدىكى «قوزغۇلاڭچىلار» نىڭ كەسكىن ۋە مۇرەككەپ كۆرەش قىلىشى ئارقىلىق غەلىبىگە ئېرىشتى. بۇ باسقۇچلۇق تارىخىنىڭ ئالدى كەينىدىكى ئەھۋاللارغا ئوزەم بىۋاستە ئىشتىراك قىلغانلىغىم ئۈچۈن ئەمىلى ئىشلارنى خاتىرەمدە قېلىشچە يېزىپ چىقتىم. ئەمما 30 يىل ئىلگىرى بولغان ئىشلارنىڭ بەزىلىرى يېزىل-

ماي قېلىشى مۇمكىن، ئەھۋال بىلەن تونۇشلىغى بولغان يولداش-
لارنىڭ تولۇقلاپ، تۈزۈتىشنى ئۈمىت قىلىمەن.

1. پارتىيىنىڭ شىنجاڭنى تېچ ئازات قىلىشتىكى ھەرىكىتى ۋە تەسىرى.

ئۇلۇق داھىمىز ۋە ئۇستازىمىز ماۋجۇشى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ئىچكى ئەھۋاللىرىنى خېلى بۇرۇنلا ئەستايىدىل تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىپ، نۇرغۇن قېتىم تەپسىلى تەھلىل قىلغان ئىدى

1940- يىلى 11- مارتتا: «گومىنداڭ — تەركىۋى مۇرەككەپ پارتىيە، بۇنىڭدا جاھىللارمۇ، ئارىلىقتىكىلەرمۇ، تەرەققىپەرۋەرلەر-مۇ بار. پۈتۈن گومىنداڭ جاھىللاردىنلا تەركىپ تاپقان ئەمەس (نۇرغۇن ئەزالىرى نامىدىلا ئەزا) گومىنداڭنىڭ كۆپچىلىك ئەزالىرىنىڭ جاھىللاردىن بولۇشى ناتايىن. بۇ نۇقتىنى چوقۇم ئېنىق چۈشىنىشى لازىم. شۇنداڭ قىلغاندىلا ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى زىدىيەتلەرنى پايدىلانغىلى، ئۇلارغا پەرقلىق مۇئامىلە قىلىش سىياسىتىنى قوللانغىلى بولىدۇ.» دەپ كورسەتكەن ئىدى. 1945- يىلى «بىرلەشمە ھوكۇمەت ھەققىدە» دىگەن ئەسىرىدىمۇ شۇنداق تەھلىل يۈرگۈزگەن. بۇ ھوكۇمگە ئاساسەن ئىلگىرىكى بەزى گومىن-داڭ قۇماندانلىرىنىڭ ھەقىقەتكە قايتىشى ۋە بېيىپكېتىش ئازات بو-لۇشتىكى كونكىرىت ئەمەلىيەتكە بىرلەشتۈرۈپ، 7- نۇۋەتلىك 2- ئومۇمى يىغىندا: «بۇنىڭدىن كېيىن، بۇ بىر مىليوندىن كوپرەك كىـ شىلىك گومىنداڭ ئارمىيىسىنى بىر تەرەپ قىلىشنىڭ ئۇسۇلى تىپەن-جىلىك بېيىپىلىك، سۇي يۇەن ئۇسۇلىدىن باشقىچە بولمايدۇ.» دەپ كور-

سەتكەن ئىدى. پارتىيە شىنجاڭنى ئازات قىلىشتا مۇشۇ يىتەكچى ئىدىيە بويىچە ئىش كورۇپ، غەلىبە قازاندى.

پارتىيىنىڭ شىنجاڭنى ھەر دەكە تلەندۇرۇش خىزمىتى، شىنجاڭنى تىچ ئازات قىلىشنىڭ ئاساسى. ئالدى بىلەن بۇنى ئوچۇق تونۇپ-لىش لازىم. 1949 - يىلى مايدا جاڭ جۇڭ گومىنداڭ قىسىملىرىنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق باشلىقلىرىدىن تاۋسيۇي، جاۋشيگۇاڭ-لارغا تەۋسيە قىلىپ يوللىغان تېلېگىراممىسى، ئۇلارنىڭ ھەقىقەتەن كە قايتىش ئىرادىسىنى ئىلگىرلەتكەن ھالقا بولدى. بۇ تېلېگىرام-نى جۇزۇڭلىنىڭ كورسەتمىسى بويىچە ئېۋەتكەن.

جاڭ جۇڭ باۋدىڭ ئوپىتسىرلەر مەكتۇبىنى پۇتۇرگەن جاڭ جىشىنىڭ ساۋاغدىشى ۋە دوستى. 1924 - يىلى جۇزۇڭلى گۇاڭدۇڭ خۇاڭپۇ ئوپىتسىرلەر مەكتۇبىدە سىياسى باشقارمىنىڭ مۇدىرلىغىنى ئوتەۋاتقان ۋاقتىدا، ئۇ مەزكور مەكتەپنىڭ «ئادىيوپىتانتلار باشلىغى» ئىدى. زۇڭلىغا ئىنتايىن قايىل بولاتتى ۋە ئىدىيە جەھەتتىن مەلۇم تەسىر ئالغان ئىدى. كېيىنكى ۋاقىتلاردا گومىنداڭ - گوڭچەن-داڭ سوھبەتلىرىدە، جاڭجۇڭ نۇرغۇن قېتىم گومىنداڭ ۋەكىل-لەر ئومىگىنىڭ ئومەك باشلىغى بولۇپ بېرىپ، ئىنكار قىلغۇسىز ھەقىقەتلەرنى كورگەنلىگى ئۈچۈن، ئىدىيىدە خېلى تەسىر ئالغان ئىدى. ئۇ يەنىدە: «مېنىڭ 5 قېتىم يەنىگە كەلگەنلىگىمنى ئۇنتۇپ قالماڭلار» دېگەن. (مەن بۇنى ئۇنىڭ يېقىن ئادەملىرىدىن ئاڭ-لىغان) 1947 - يىلى ئۇ ئەنىخۇي ئولكىسىدىكى چاۋ ناھىيىسىگە تۇۋ-قان يوقلاپ بارغاندا، خېنەنىنىڭ شەرقى قىسمىدىن ئوتۇپ كېتىۋ-تىپ، ئۇرۇشتىن ۋەيران بولغان يېزىلارنىڭ ئەھۋاللىرىنى كورۇپ: «ئىچكى ئۇرۇش! ئىچكى ئۇرۇش! يەنە ئۇرۇشساق پۇخرالار قانداق

ياشايدۇ.» دېگەن ئىدى. گومىنداڭ ئىچىدە ئۇ «تەرەققىپەرۋەر» ھېسابلىناتتى. بەزىلەر:

«دېموكراتىك گېنېرال» دەپمۇ ئاتايتتى. ئۇ گومىنداڭ ئىچىدىكى «دېموكرات» لارغا ياتاتتى.

1946 - يىلى باھاردا، جاڭجېبشى ئۇنى «غەربىي شىمال مەمۇرى مەھكىمىسى» نىڭ مۇدىرلىغىغا، قوشۇمچە شىنجاڭ قورچاق ھوكۇمىتىنىڭ رەئىسلىگىگە تەيىنلىدى. ئەڭ ئاخىرقى گومىنداڭ گۇڭچەندىڭ سوھبىتىدە، ئۇ گومىنداڭ ۋەكىللەر ئۇمىگىنى باشلاپ بېيپىڭغا بارغاندا، جۇزۇڭلىنىڭ نەسىھىتى بىلەن بىپىڭدا قالدى.

1949 - يىلى مايدا، ماۋجۇشى ۋە جۇزۇڭلىنىڭ يولىۇرىغى بويىچە، تاۋسيۇي، جياۋشىگۈاڭ، ليۇمىڭچۇنلارغا شىنجاڭدا ھەقمەتكە قايتىشقا نەسىھەت قىلىپ تېلېگىرامما يوللىدى. ئىككىلىنىپ تۇرغان تاۋسيۇي قەتئى نىيەتكە كېلىپ، ھەقمەتكە قايتىش يولىنى تاللاپ ئالدى.

قورچاق شىنجاڭ گارنىزون شىتاۋىنىڭ سەنمۇجاڭى تۇڭجىنچۇ بولسا تاۋسيۇينىڭ بىر نەۋرە ئىنىسى بولۇپ ياپونىيىدە ھەربىي مەكتەپ پۈتتۈرۈپ 1948 - يىلى كۈزدە شىنجاڭغا كېلىپ خىزمەتكە تەيىنلەنگەن. ئۇ ياپون جاھانگىرلىگىگە قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە، چۇڭچىڭدا چياۋگۈەنخۇا بىلەن تونۇشقان ۋە ئۇ كىلى چۇڭچىڭدا خىزمەت قىلىۋاتقان چياۋگۈەنخۇاغا تاۋجىنچۇنىڭ ئىچىدىن قوزغۇلىشىغا ئۇنداشى خىزمىتى ئىشلەتتى. توغرىسىدا يولىۇرۇق بەرگەن. تاۋجىنچۇ شىنجاڭغا كېلىشى ۋاختىدا چياۋگۈەنخۇا ئۇنىڭغا شىنجاڭغا پۇرسەت تېپىپ ھەقمەتكە قايتىشى ھەرىكىتىنى ئېلىپ بېرىشقا نەسىھەت قىلغان (بۇ ئەھۋالنى تاۋجىنچۇ 1949 - يىلى باھاردا ماڭا

سوزلەپ بەرگەن. شىنجاڭغا كېلىشتىن ئەۋەل ئۇ چياۋگۆەنخۇا بىلەن شياڭگاڭدا كورۇشتۇم دېدىمۇ، خاتىرەمدىن كۇتۇرلۇپ قاپتۇ) دېمەك جۇزۇگلى تاۋ بىلەن چياۋنىڭ مۇناسىۋەتلىرىدىن پايدىلىنىپ، شىنجاڭغا قارىتا ئوز ئىچىدىن قوزغۇلىشقا ئۇندەش خىزمىتى ئېلىپ بارغان.

1938 - يىلى پارتىيە مەركىزى كومىتېتى چىن تيەنچيۇ ۋە ماۋزېمىن قاتارلىق يولداشلارنى شىنجاڭغا خىزمەتكە ئېۋەتتىپ، ئىنقىلابنىڭ ئۇرۇغىنى چاچتى. مەسىلەن: قوزغۇلاڭدىن بۇرۇن شىنجاڭدا قۇرۇلغان «كورەش جەمئىيىتى» قاتارلىق گومىنداڭغا قارشى بىر-قانچە تەشكىلاتلار شۇڭا قىتلاردا شىنجاڭدا خىزمەت قىلغان كوممۇ-نىستلارنىڭ تەسىرىدىن بولغان. دېمەك شىنجاڭنىڭ تېچلىق بىلەن ئازات بولىشىنى مەلۇم بىر ئادەم، تەسادىپى ياكى بىرخىل ئامىل بەلگىلىگەن بولماستىن، بەلكى پارتىيىنىڭ ئۇزۇن مۇددەتلىك، مۇرەككەپ تەپسىلى خىزمەت ئىشلىگەنلىكنىڭ نەتىجىسى.

2 - قوزغۇلاڭ ئالدىدىكى شىنجاڭ ۋەزىيىتى

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش غەلىبە قازانغاندىن كېيىن، جاڭجيېشى قاراقچىلىرى كۇچنى مەركەزلەشتۈرۈپ شەرقى شىمال ۋە ئىچكى ئولكىلەردىكى غالىبىيەت مۇيلىرىنى تارتىۋېلىشقا باش-لىدى. گەنسۇنىڭ غەربىدىكى ھەرقايسى ئولكىلەرده ئوز ھوكۇم-رانلىغىنى قوغداپ قېلىشقا جاڭجۇڭنى ئېۋەتتى. جاڭ ھەربى ئىشلاردا ئەملى كۇچكە ئىگە گۇرۇھ ئەمەس، ئۇنىڭ ئۇستىگە غەربى شىمالنىڭ ئەھۋالى مۇرەككەپ بولغانلىقتىن غەربى شىمالغا ھوكۇمرانلىق قىلىشتا سىياسى ئۇسۇلدىن پايدىلانماقچى بولدى.

1946 - يىلى باھاردا شىنجاڭغا كەلگەندە، ئىلى، چوچەك، ئالتاي 3 ۋىلايەتنى گومىندا ئاللىقاچان قولدىن كەتكۈزۈپ مىللىي ئارمىيە بىلەن ماناس دەريا سى بويىدا تىركىشىپ تۇرۇشتەك ۋەزىيەت شەكىللەنگەن ئىدى. ئۇ ئەلۋەتتە ئىسلاھاتچىلىق سىياسىتىنى قوللىنىپ، شىنجاڭنى ئىدارە قىلماقچى بولدى - دە ئالدى بىلەن مىللىي ئارمىيە بىلەن تېچلىق سوھبەت ئېلىپ باردى. سىنتەبىرنىڭ بىشىدا سوھبەت مۇۋەپپەقىيەت قازىنىپ، مىللىي ئارمىيە ۋەكىللىرىدىن ئەخمەتجان قاسىمى، ئابباسوۋ، سەيپىدىن ئەزىزى قاتارلىقلار قاتناشقان شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت تەشكىل قىلىندى. ئۇلار ئايرىم-ئايرىم ھالدا مۇئاۋىن رەئىس، مۇئاۋىن باش كاتىپ، مائارىپ نازىرى قاتارلىق خىزمەتلەرگە تەيىنلەندى، ئەمما 3 ۋىلايەت يەنىلا مىللىي ئارمىيىنىڭ كونترولىدا بولۇپ، (سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ خامى - ئاتا (قۇمۇل - ئالماتا لىنىيەسىدە پاسا جىرو ئايرۇپىلان قاتناپ تۇراتتى) ئوز - ئارا بېرىشى - كېلىشى قىلىنمايتتى.

جاڭجىڭجۇڭنىڭ شىنجاڭدىكى كىشىلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇشى: گارنىزون باش قوماندانلىققا تاۋسىيۇي،

مۇئاۋىن قوماندان جاۋشىگۇاڭ (جەنوبى شىنجاڭنىڭ ھەربىي ئىشلىرىنى باشقۇراتتى.

غەربى شىمال مەمۇرى مەھكىمىسىنىڭ بات كاتىۋى قوشۇمچە قورچاق ئولكىلىك ھوكۇمەت باش كاتىۋى لىيۇمىڭچۇن. بۇلارنىڭ ھەممىسى جاڭجىڭجۇڭنىڭ سىياسەتلىرىنى ساداقەتلىك بىلەن ئىجرا قىلىدىغانلار ئىدى. شۇنىڭدەك سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇپ كەلگەن چۇي ۋۇداڭ بىگاڭلارنىڭ سوۋېت كوگىسۇلخانىسى بىلەن ئۇچرىشىشى ئارقىلىق شىنجاڭ ۋەزىيىتى ۋاقتىلىق تېچلاندى.

1947 - يىلىنىڭ بېشىدا، جاڭ جىڭجۇڭنىڭ يەنئەنگە بېرىپ سۆھبەتكە قاتنىشىشى سەۋەبىدىن، جاڭ جيېشى سۇڭشىلىيەنىنى تاۋسىيۇينىڭ ئورنىغا باش قوماندان قىلىپ بەلگىلىدى. بۇنىڭ بىلەن جاڭجىڭجۇڭنىڭ شىنجاڭدىكى سىياسەتلىرىدە بىرئاز ئۆزگىرىشلەر بولدى. 5 - ئايدا تۇرپاندا قوزغۇلاڭ كۆتۈرىلىپ، شىنجاڭ ۋەزىيىتى داۋالغۇشقا قەدەم قويدى. جاڭجىڭجۇڭ ۋەزىيەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن شىنجاڭغا قايتىپ كېلىپ، تاۋسىيۇينى يەنىلا قورچاق باش قوماندانلىق ۋەزىپىسىگە قويدى. ئەمما مىللى ئارمىيە بىلەن بولغان مۇناسىۋەت يېرىم ھالەتتە بۇزۇلغان ئىدى. جاڭجىڭجۇڭ شىمالى شىنجاڭدىكى ھەربىي كۈچلىرىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن شىنجاڭدىكى ئەسكىرى كۈچلەرنى قايتا رەتلەپ ئورۇنلاشتۇردى.

گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇش ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە: (1949 - يىلى ھەقىقەتكە قايتقان چاغدا چوڭ ئۆزگۈرۈش بولمىدى).

تۇرۇشلۇق ئورۇن	تۇرى،	ئوپېراتسىيەلار، ئىسىم-فامىلىسى
ئۇرۇمچى	شىنجاڭ گارنىزون شىتاۋى باش قۇماندان تاۋسيۇي	
	رەتلەپ تۈزۈلگەن ئاتلىق 1 - دېۋىزىيە دېۋىزىيە	
	باشلىغى ماچىڭشياڭ (ئاتلىق 5 - دېۋىزىيە)	
	ئاتلىق 1 - بىرىگادا بىرىگادا باشلىغى	
	خەن دۇڭفۇ	
	179 - بىرىگادا » » لۇشۇرېن	
	دېۋىزىيە قارمىقىدىكى ئاتلىق پولكى، پولكى كو -	
	ماندىرى لى چۈڭجىڭ	
	گارنىزون باتالىيون باتكوم ئوۋىياڭيۇپشەن	

قۇمۇل 178 - بىرىگادا باشلىغى موئېرۇ

تۇرپان 231 - بىرىگادا » » تېەنزىمى

قۇتۇبى يېڭى 2 - دېۋنزىيە (ئارمىيە) دېۋنزىيە باشلىغى يې چېڭ

ماناس 227 - بىرىگادا بىرىگادا باشلىغى جۇ - مىڭگاڭ

گۇچۇڭ ئاتلىق 2 - بىرىگادا » » خەن - يووېن

قەشقەر جەنۇبى شىنجاڭ گارنىزون قۇماندان جاۋشىگۇاڭ

قۇماندانلىق شتابى (قوشۇمچە)

رەتلەپ تۇزۇلگەن 42 -

دېۋزىيە (ئارمىيە)

قۇماندانلىق شتابى جاۋشىگۇاڭ

دېۋزىيە باشلىغى (قوشۇمچە)

ئاتلىق 9 - بىرىگادا بىرىگادا باشلىغى ما پىڭلىن

يەركەن ئاتلىق 4 - بىرىگادا » » تاڭ - جىڭخەن

ئاقسۇ 235 - بىرىگا » » لى زۇتاڭ

يەنجى 128 - بىرىگادا » » چۇڭ زۇيىڭ

شۇ ۋاقىتتىكى گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قىسىملىرى ئاتاقتا يۇزمىڭ دېيىلسىمۇ، ئوپېتسىرلار قورۇق نامىنى خىيانەت قىلىدىغان بولغاچقا، ئەمەلى سان تولۇق ئەمەس ئىدى. ما چىڭشياڭ

ھەك ئاتلىق 1 - دېۋزىيەسىدىن باشقىلىرىنىڭ جەڭگىۋارلىق كۈچى ئاجىز ئىدى.

شىنجاڭدىكى گومىنداڭ قوشۇنلىرى ئىچىدە، چەتتىكى ئادەم چۈشەنمەيدىغان بىر ئەھۋال بار ئىدى. ئۇ بولسىمۇ: ما چىكشياڭ- نىڭ ئاتلىق 5 - دېۋزىيەسىنى ما بۇفاڭ بىۋاستە كونتېرول قىلغانلىقىدىن باشقا، خۇزۇڭنەن بىرىگادا، پولك ئىچكى دەرىجىلىك ئەمەلدارلارنىڭ كادىرلار ھوقوقى بىلەن ھەربىي ھوقوقنى كونتېرول قىلىپ، ئىگىدارچىلىق قىلاتتى. تاۋسيۇي گەرچە باشى قۇماندان بولسىمۇ پەقەتلا قورچاق باشى شىتاپتىكى ئوپېتسىيولارنى تەيىن- لەشكىلا كۈچى يېتەتتى. شۇڭا ئۇ ۋاقتتا ئۇنى «مەسلىھەتچى» دەپمۇ ئاتايتتى. چۈنكى خۇزۇڭنەن جياڭ باندىتلىرىنىڭ ئەۋلادى بولغانلىقتىن «غەربىي شىمالنىڭ پادىشاسى» ئىدى. تاۋسيۇي بولسا ئۇششاق گورۇھلاردىن بولۇپ، ئەسلى ھوقوقى ئانچە يوق ئىدى. جياۋشىگۈاڭمۇ ئۇششاق گورۇھلاردىن بولۇپ ئەسلى ھوقوقى يوق «قۇماندان ئىدى» جاڭ جۈجۈڭدا مۇھاپىزەت پولكىدىن باشقا ئەسكىرى قىسمى يوق ئىدى. خۇزۇڭنەنىڭ شىنجاڭدىكى كونتېرول- لىغى 1949 - يىلغا كەلگەندە ئاندىن بىر ئاز بوشاشتى. جاڭ ۋە تاۋلار بۇ پۇرسەتنى قولدىن بەرمەي پولك كوماندىرلىرىدىن ئۈنى ئورۇنلاشتۇردى.

شىنجاڭ ئەسلىدە «پەرلىك پادىشا» شىڭ شىسەينىڭ زىمىنى ئىدى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش باشلانغاندىن كېيىن گومىنداڭنىڭ تەسىرى ئۇزلۇكسىز سىڭىپ كىردى، ئەڭ ئاخىردا شىڭ شىسەينى شىنجاڭدىن كېتىشكە مەجبۇر قىلدى.

گومىنداڭ ھوكۇمرانلىق قىلغاندىن كېيىن، ھەر قايسى گورۇھ

كۇچلىرى كەينى - كەينىدىن قول تىقىپ، ھوقۇق تالاشتى. ئەمما كۇچكە ئىگە بولغان گۇرۇھلار ئاساسەن خۇزۇكنەن گۇرۇھى: جاڭ جۈجۇك ۋە ما چىكشياڭ گۇرۇھلىرى ئىدى. خۇزۇكنەن گۇرۇھى رۇھى كوپۇنچە دېڭىزدىيە، پولكتىن ئىبارەت ئىككى دەرىجىلىك ئەمىلى ئەسكەرلەرگە باشچىلىق قىلىشى ھوقۇقىغا ئىگە؛ جاڭ گۇرۇھىدىكىلەر كوپرەك سىياسى جەھەتتىكى يۇقۇرى دەرىجىلىك ۋە ئاز سانىدىكى يۇقۇرى دەرىجىلىك ئوپېتسېرلەردىن ئىبارەت. ما گۇرۇھى بولسا ھەممىسى دېگىدەك «ما ئائىلىسىنىڭ قىسمى» ئىدى. تاۋسيۇي، جاۋشىگۇاڭلار ئەسلىدە خۇزۇكنەن ئوز تەسىرىنى كېڭەيتكەندە تالاپ كەلگەن «ئىناۋەتلىك» سالاھىيىتى ئۇزۇن، يۇقۇرى دەرىجىلىك ھەربى ئەمەلدارلار ئىدى.

جاڭ جۈجۇك غەربى شىمالغا كەلگەندىن كېيىن ئولار جاڭ جۈجۇڭغا يېقىنلىشىپ ئەگەشتى. خۇزۇكنەنلىك كوچى، شىنئەن ئازات بولغاندىن كېيىن تاياڭچىدىن ئايرىلىپ قالدى.

سوۋېت شىلىيەنلىكمۇ شىنجاڭدا ئايرىم شەنتۇسى بار ئىدى. كېيىن ئۇ يوتكەلگەندە ئۇنىڭ ئادەملىرىمۇ خۇنەنگە بىللە كەتتى.

بۇ گۇرۇھلار 1949 يىلىنىڭ ئاخىرقى يېرىمىغا كەلگەندە ئوبېكتىپ ۋەزىيەت ئوزگەرگەنلىكتىن، ھەقىقەتكە قايتىش گۇرۇھى ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشى گۇرۇھ ۋە ئارىلىقتا قالغانلاردىن ئىبارەت گۇرۇھلارغا ئوزگەردى.

جاڭ جۈجۇك شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن، شىنجاڭ گېزىتىگە ئازاتلىق ئۇرۇشى خەۋەرلىرىنى بېسىشقا رۇخسەت قىلىندى. ئۇ چاغدا رادىيو ئاز، ئۇنىڭ ئۇستىگە يوللار توسالغان بولغاچقا، ئادەتتىكى كىشىلەر ئىچكىرىنىڭ ئەھۋالىنى چۈشەنمەيتتى. ئەمما

يۇقۇرى دەرىجىلىك ھەربى مەمۇرى ئەمەلدارلار ئازاتلىق ئۇرۇشى خەۋەرلىرىنى بېرىدىغان «قىسقا خەۋەرلەر» گېزىتىدىن ئىچكىرىدىكى بەزى ئەھۋالىلىرىدىن خەۋەردار ئىدى. 1948 - يىلى غەربىي شىمال بويىچە زور غەلبە قازىنىپ، 22 - ئاپرىل كۈنى يەنە ئەننى قاپتۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن، كوپ ساندىكى يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلار ئىچىدە زىلزىلە پەيدا بولدى. كاللىسى سەگەكرەك بىر قىسىم كىشىلەر گومىنداڭنىڭ «ئىستىقبالى چاتاق» دەپ ھېس قىلدى. شۇڭا مەن قورچاق مەمۇرى مەھكىمىسىنىڭ مۇدىر كاتىۋى تەن ژىشۇي، قورچاق «شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ باشلىغى ۋاڭ سىچىڭلار بىلەن يوشۇرۇن تۇرۇپ ۋەزىيەت توغرۇلۇق مۇلاھىزە قىلىشىپ گومىنداڭنى «مەغلۇپ بولدۇ» دىگەن تونۇشقا كەلدۇق.

لىياۋشىن جەنىيىسى (ئۇرۇشى) دىن كېيىن ئۇرغۇن كىشىلەر: «گومىنداڭ ئامېرىكا قۇراللىرى بىلەن قۇرالланغان خەلقنى ئەسكىرى كۈچىنى ئىشقا سېلىپمۇ كومۇنىستلارنى يېڭەلمىدى. ئەمدى ئۇنىڭ مەغلۇبىيىتى تەغدىرىدىن قۇتۇلۇش چارىسى يوق.» دىگەن تونۇشقا كەلدى. 1949 - يىلى يانۋاردا خۇەيخې جەنىيىسى ئايالىشتى بۇ چاغدا گومىنداڭ ھەممە كۈچىنى ئىشلىتىپمۇ مەغلۇپ بولدى، بۇ چاغدىكى ۋەزىيەت گومىنداڭنىڭ ھالاكىتىنى ئېنىق كۆرسەتتى. بەزى يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلار ئۆز ئىچىدە شىنجاڭنىڭ ئىستىقبالى مەسىلىسى ئۈستىدە غۇلغۇلا قىلاتتى. بەزىلەر قېچىشنى پىلانلىدى. بەزىلەر «تەغدىرگە تەن بەرمەكچى» بولۇشۇپ، ئىدىيىدە ئىنتايىن قالايمىقانلاشقان ئىدى. بېيپىڭنىڭ تىنچ ئازات بولىشى، بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ ئىدىيىسىدە تۇرتكۈلۈك رول ئويناندى. ئەمما

ئەكسىيەتچى كۆچلەرنىڭ تەسىرىدىن، ئىستىقبالنىڭ قانداق بولىشىنى دېگەندەك چۈشۈنۈپ كېتەلمەيتتى.

شىنجاڭدا 1947 - يىلى 5 - ئايدا سۆھبەتلەشكەن «تۈرپان قوزغىلىڭى» نى باستۇرغاندىن كېيىن، 3 ۋىلايەت بىلەن گومىنداڭ ئوتتۇرىسىدىكى ۋاقىتلىق تىنچلىق ۋەزىيىتى ئاساسى جەھەتتىن بۇزۇلغان ئىدى. جاڭ جىڭجۇڭ شىنجاڭغا قايتقاندىن كېيىن، گەرچە مۇناسىۋەتنى تۈزەشتۇرۇشى جەھەتلەردە بەزى خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن بولسىمۇ، ئەمما ئەمەلىيەتتە يەنىلا قارىمۇ - قارشى ھالەتتە تۇرۇپ، ھەربىي جەھەتتە يەنىلا تىركىشىپ، ئىچكى ئۇلكىلەردىكى ۋەزىيەت تەرەققىياتىنى كۈتەتتى.

3 - شىنجاڭدا ھەققەتكە قايتىشنىڭ پايدىلىق شەرتلىرى ۋە پايدىسىز ئامىللىرى

شىنجاڭ ئەينى ۋاقىتتا سىياسى، ھەربىي، جۇغراپىيە خەلقارا جەھەتلەردە ئىچكى ئۇلكىلەرگە ئوخشىمايدىغان ئالاھىدىلىككە ئىگە بولغانلىقتىن، ھەققەتكە قايتىش جەھەتتە نۇرغۇن پايدىلىق شارائىتلار بار ئىدى شۇنىڭدەك بىر قەدەر چوڭراق پايدىسىز ئامىللارمۇ بار ئىدى.

A . پايدىلىق شەرت - شارائىتلار:

1 - گومىنداڭ سىياسى تەسىرىنىڭ شىنجاڭغا كىرگەن ۋاقتى ئانچە ئۇزۇن ئەمەس، ھوكۇمرانلىق كۈچى يەنىلا ئاجىز ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە شۇ چاغدىكى گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى ئەكسىيەتچى ھوكۇمرانلىقى ھەممە يەرگە ئوخشاشلا «جاڭجېشى ھوكۇمرانلىق

قىلغان رايونلاردا خىيانەتچىلىك يامراپ كەتكەن، ئىشپىيونلار زورلۇق - زومبۇلۇق قىلغان، ئالۋاڭ - ياساق ئېغىر،مال باھاسى كۆتۈرۈلگەن ، ئىختىسات ۋەيران بولغان، ھۇنەر - كەسىپلەرنىڭ بازىرى كاساتلاشقان، ئەسكەرلىككە تۇتۇپ، ئاشلىق يىغىپ، ھەمە مە يەرده نارازىلىق قوزغىۋەتكەن، پۇتۇن مەملىكەتتىكى كوپ سانلىكى خەلق بالايى ئاپەت ئىچىده قالغان ئىدى» شىنجاڭمۇ بۇنىڭ سىرتىدا ئەمەس، شۇنىڭ ئۈچۈن كەڭ خەلق ئاممىسى گو- مىنداڭ ھوكۇمىتىگە ئىنتايىن ئۆچمەنلىك بىلەن قاراتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە چىن تەنچۇ، ماۋزېمىن قاتارلىق بولداشلار رەھبەرلىكىده قۇرۇلغان شىنجاڭدىكى پارتىيە تەشكىللىرى بۇ يەرده ئىنقىلاپ ئۇرۇغىنى تېرىپ، خەلق ئاردىدا غايەت زور تەسىر پەيدا قىل- غان. بولۇپمۇ بەزى زىيالى ئۇنسۇرلار ۋە ئىلغار زاتلارنىڭ ھەم- مىسى «يەنئەن يولى» نى تاللاپ ئالغانلىقتىن كوپ سانلىكى خەلق (بىر قىسىم گومىنداڭ كىشىلىرىنى ئوز ئىچىگە ئالمىدۇ) ئۇ- رۇشتا ۋەيران بولۇپ قان ئاققۇزۇشنى خالىمايتتى. ھەقىقەتكە قاي- تىپ شىنجاڭنى تېچ يول بىلەن ئازات قىلىش كىشىلەرنىڭ تەلە- ۋىگە ئۇيغۇن ئىدى.

2 - شىنجاڭدىكى گومىنداڭ قىسىملىرى ئاتاقلا يۇزمىڭ دە- يىلسىمۇ ئەمما سانى توشمايتتى. تولۇقلاش قىيىن، ئورۇنلاشقان جايلىرى تارقاق بولۇپ، كۈچنى مەركەزلەشتۈرۈپ، ئۇرۇشقا سال- غىلى بولمايتتى ۋە تارقاق ئۇرۇش ئېلىپ بارغاندا ئوز - ئارا ياسلىشالماسلىق ئىشلىرى ئۇرۇشچەرەست جاھىللارغا نىسبەتەن قە- يمن مەسىلە ئىدى. شۇنىڭدەك ئەگەر خېنى كاردورى ئازات بو- لۇپ، ئازاتلىق ئارمىيە غەربىكە ئىلگىرلەپ كەلسە، مانا‌س دەر-

ياسى بويىدىكى مىللى ئارمىيە شەرقتىن قاراپ ئىلگىرلەسەڭ ئىككىنچى تەرەپتىن قىستاپ ھۇجۇم قىلىش ۋەزىيىتى شەكىللەنىدۇ. غان بولسا، گومىنداڭ قىسىملىرىنىڭ شىمالى شىنجاڭدا پۈت تىرەپ تۇرۇشى قىيىن بولاتتى. بۇنداق شارائىتتا جەنوبى شىنجاڭغا چېكىنىپ ئۆزىنى قوغداشقا توغرى كىلەتتى. بۇ خىل پايدا-سىز ۋەزىيەتنى ھەل قىلىشقا جاھىل ئۇررشپەرەستلەر ئامالسىزقالدى.

شىنجاڭنىڭ يەر كولىمى كەڭ، گومىنداڭنىڭ ئارمىيىسى تار-قاق - يەككە - يەككە پونكىتلاردا بولۇپ پەقەت ئۇرۇمچى، قەش-قەردىن ئىبارەت ئىككى نوقتىدا ھەقىقەتكە قايتىش ئىشى مۇڭەپ-پىقىيەتلىك چىقسا، باشقا نوقتىلاردىكى قىسىملار ئامالسىز قالاتتى. شۇڭا ئىككى نوقتىدا چىڭ تۇرۇپ، ئۇمۇمىيۈزلۈك كونترول قىلىنسا، ھەقىقەتكە قايتىشقا پايدىلىق بولاتتى.

ھەقىقەتكە قايتقۇچىلار شىنجاڭنىڭ ئارقا سەپ تەمىنات خىز-مىتىنى ئۈگەللىگەن ئىدى. شىنجاڭنىڭ جۇغراپىيىلىك شارائىتى ئاسىتىدا ئارقا سەپ تەمىناتى غەلىبە قىلىش ياكى مەغلۇپ بولۇشنىڭ ھەل قىلغۇچ شەرتى ئىدى.

3 - شىنجاڭدىكى ئاساسىي يوقۇرى قاتلام ھەربىي - مەمۇ-رى خادىملارنىڭ كوپۇنچىسى گومىنداڭنىڭ ئوز گوروھىغا قاراش-لىق ئەمەس ئىدى.

پارتىيىنىڭ بىرلىكسەپ سىياسىتىنىڭ تەسىرى ئاستىدا بۇ-لۇپمۇ بېيپىڭنىڭ تېچ ئازات قىلىنىشى، گاڭگىراپ قالغان كىشى-لەر ئۇچۇن پارلاق يول كورسۇتۇپ بەردى.

شۇ ۋاختىتكى شىنجاڭنىڭ خەلقارالىق شارائىتىمۇ بەزى كىشلەرنىڭ تېچ ئازاتلىققا ئۇيۇشىشى يولىنى تاللىۋېلىشقا ئۇندەپتۇ.

جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ لەنجو، چىڭخەيلەرنى تېز ئازات قىلغانلىغىنىمۇ، ھەقىقەتكە قايتىش ئۇچۇن پايدىلىق شەرت-شارائىت ھازىرلىدى.

B . پايدىسىز ئامىللار:

1 - شىنجاڭدىكى گومىنداڭ قىسىملىرىنى ئاساسى جەھەت-تىن خۇزۇڭنەن قولغا كىرگۈزۈۋالغان. تاۋسيۇي، جىياۋشىگۇاڭلار گەرچە قوماندان بولسىمۇ ئەمىلىيەتتە بېرىگادا، پولكتىن ئىبا-رەت ئىككى دەرىجىدىكىلەرنىڭ ئەمىلى ئەسكەر تۇتۇش ھوقۇقىنى ئىگەللىيەلمەيدىغان ئۇششاق گۇرۇھتىكى كىشىلەر بولغىنى ئۇچۇن جاڭجېشىنىڭ تولۇق ئىشەنچىسىگە ئېرىشەلمەيتتى.

شۇ چاغدا غەربى شىمالدىكى گومىنداڭ ئارمىيىسى ئىچىدە «بازىرى ئىنتىكىلەر» خۇاڭپۇ ھەربىي مەكتىۋىنى پۈتتۈرگەن، قۇ-رۇقلۇق داشوسىنى پۈتتۈرگەن، جېجاڭلىق، كونا بىرىنچى دىۋىزىيە كادىرى بولۇشى شەرت ئىدى. ھېچبولمىغاندا بۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئىككى - ئۈچ شەرتكە ئىگە بولغاندا، ئاندىن «قىزىل ئاخىم» بو-لالايتتى. تاۋ،جىياۋ ئىككىسىنىڭ ھېچقايسىسىدا بۇ شەرتلەر يوق. شۇڭلاشقا ئۇلارنىڭ ئەمىلى ھوقۇقىمۇ يوق بولغانلىقتىن جاھىل ئۇن-سۇر يېڭىنىڭ قاتارلىقلار شىمالى شىنجاڭنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى پۈ-تۈن ئەسكىرى كۈچىنى چاڭگىلىغا كەرگۈزۈۋالغان ئىدى. شۇڭا تاۋنىڭ ھەقىقەتكە قايتىشقا رەھبەرلىك قىلىشى تەس ئىدى.

2 - يېڭىنىڭ بولسا جىياڭجېشىنىڭ يۇرتىدىشى، ئوقۇغۇچىسى ۋەيىۋەنجاڭنى قوغداش بولۇۋىدە ئىشلىگەن. خىيانەت ۋە ھاياز-كەشلىك قىلغان، مال-مۈلكى تولا ئىدى. ماچىڭشيانىڭ مابۇفاڭنىڭ

تۇققۇنى ھەم داگقى چىققان مۇتەئەسسىپ جاھىل تىدى. لۇشۇرىن ۋە يەنە بىر قانچە پولك باشلىقلىرىمۇ 1947 - يىلى «مەركىزى ئوپېراتسىيە لار مەكتىۋى قۇرۇلغانلىغىنىڭ 23 يىللىغىنى خاتىرىلەش يىغىنى»دا كومۇنىزىمغا قارشى مەيدانىنى ئىپادىلىگەن. بۇ ئەكسىيەتچى كاتىۋاشلارنىڭ ھەممىسى ئۇرۇمچى ئەتراپىغا توپلانغانلىقتىن، ئۇرۇمچىدە قوزغۇلاڭ كوتۇرۇش، ئەسكىرى كۇچ جەھەتتىن ئۆيىتقاندا پايدىسىز ئىدى. شۇڭا ئۇلارنىڭ شارايىتقا ئاساسەن ھەقىقەتكە قايتىشى ھەركىتىنى ئېلىپ بېرىشى سەل - پەللا ئاشكارىلىنىپ قالسا، يەنىمۇ تۇرۇڭالغىلى بولمىغىدەك ئەھۋال پەيدا بولىشى مۇمكىن ئىدى. شۇنىڭدەك گومىنداڭ ئارمىيىسى ئىچىدە ئۇزۇن ۋاقتىن بۇيان ئەكسىيەتچىل تەشۋىقات يۇرگۈزگەنلىكتىن گۇڭچەنداڭغا نىسبەتەن قىلىچە چۇشەنچە يوق بەلكى قورقۇنۇچ ۋە ئەندىشە بولغاچقا، بىزنىڭ ئاشكارا تەشۋىق قىلالماسلىغىمىز ۋە چۇشەنچە بېرەلمىگەنلىگىمىز نىلىڭ ئۇزىمۇ پايدىسىز شارايىت ئىدى.

4 - ھەقىقەتكە قايىتىش تەيىارلىغىدىن قارار قىلىنغانغا قەدەر

1948 - يىلى كۇز تاۋسيۇي 2 - قېتىم شىنجاڭغا كېلىپ قورچاق گارنىزون قۇماندانى بولغاندا، ئۇزىنىڭ رەھبەرلىك بەزىسىنى رەتكە سالدى. «8 چوڭ باشقارما» باشلىقلىرى مەسلىسىدە 2 - باشقارما» (ئاخبارات)، سىياسى باشقارما خادىملىرىنى خىزمەتكە تەيىنلەشكە ھوقوقسىز بولغاندىن باشقا، قالغان ھەممە باشقارمىلارغا بىر قەدەر ياشىراق بولغان يېڭى ئادەملەرنى ئالماشتۇردى. بۇرۇن مەن ئۇنىڭ قول ئاستىدا ئىشلىگەن بولغاچقا، مېنى

قورچاق مەمۇرى مەھكىمە ئىشخانىسىدىن يوتكەپ ھەربى قانۇن باشقارمىسىغا باشلىق قىلىدى. ھەر كۈنى چۈشتىن ئاۋال ئۇنىڭ بىلەن بىرگە ئىشلەيتتۇق. مۇناسىۋەتسىز ياخشى بولدى. ماڭا ئىشىنەتتى. تاۋجىنچۇمۇ بۇ چاغدا قورچاق باش شىتاپنىڭ سەنمۇجاڭلىغىنى ئۈستىگە ئالدى. خىزمەتتە كۆپ ئۇچرۇشۇپ تۇراتتۇق. ئۇنىڭ چۈشەندۈرگىدا چاغدا «ئىدىيەسى سولغا مايىل» بولغانلىقتىن زىيانكەشلىككە ئۇچرىغانلىغىنى مەن بىلەتتىم. شۇڭا ئۇ جاڭ جيېشىنى تىلغا ئالغاندا توغرىدىن-توغرى بۇ ئىستىبدادنى ئەيىپلەپ: «جاڭ جيېشى زالىم بولۇپ قالدى» دەيتتى. بۇ سۆزدىن مەن ئۇنىڭ جاڭ جيېشىگە بولغان نارازلىغىنى بىلىۋالدىم. بىر قانچە قېتىملىق ئۇچرۇشۇشلاردىن كېيىن مەن ئۇنىڭدا چوڭقۇر ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسىنىڭ بارلىغىنى ھەقىقانىيەتچى ئىكەنلىگىنى، جۇڭگو كومپارتىيىسىگە ھېسداشلىق قىلىدىغانلىغىنى بايقاپ قالدىم. ئەمما مەجەزى ئىتتىك، ئاسانلا كۆزقارىشىنى ئاشكارىلاپ قويىدىغان ئادەم ئىدى. ئۇ، كېلىپ ئۆزۈن ئوتمەستىن، قاراشھەر ئاتلىق پولكىنىڭ باشلىغى ۋېن شۈچياۋنى يوتكەپ كېلىپ 3 - باشقارما (سەنمۇ) باشلىغى قىلىپ تەيىنلىدى. ۋېن بىلەن ئۇ خۇنەن شاكىتەن رايونىدىن بولۇپ يۇرتداشلىق مۇناسىۋىتى بار ئىدى. بىز ئۇچىمىز دائىم بىرلىكتە شىنجاڭنىڭ ئىستىقبالى ئۈستىدە مۇلاھىزە قىلىپ پىكىرلىشەتتۇق.

بىر كۈنى تاۋجىنچۇ مەندىن «ئاڭلىشىمچە جۇنجې (پارتىيە ئەزاسى بولۇپ شۇچاغدا قورچاق باش شىتاپتا شياۋشياۋ دەرىجىلىك ئادىيۇتانت بولۇپ ئىشلەيتتى) يەنئەن كاگدادىن كەلگەن ئىكەن، سەن بىلەمسەن؟» دەپ سورىدى. «مەنمۇ ئاڭلىغان» دېدىم.

(1947 - يىلى قورچاق شىنتاپتىسكى «يۇقۇرى دە-
رىجىلىك مەشىلىھەتچى» چېپىن باۋ ماگا: لى جۇنجې يالغۇز خۇجىڭ
قوشۇنىدىكى ئادەم، كاگدادا تەربىيىلەنگەن دگەن سوزنى قىلغان
ئىدى.) بىزمۇ مۇشۇ بىر ئېغىز سوزنىلا قىلىشتۇق، ئارتۇق
سوز بولۇنمىدى. بۇنداق سوزلۇشۇش شۇ ۋاقتتىكى ئەھ-
ۋال بويىچە بىزنىڭ ۋەزىپىمىزگە نىسبەتەن ئېيتقاندا ئەلۋەتتە تە-
گىشە مەنىسى بار ئىدى. ئەمما بىرىنلا بۇ سوزنى داۋاملاشتۇرمە-
خچىغا قاراپ ئۇ مېنى سىناۋاتىدۇ دەپ ئويلۇدۇم ئارىدىن نەچچە
كۈن ئوتكەندە ئۇ: «سەن چىياۋگۇەنخۇانى بىلەمسەن؟» دەپ
سورىدى. مەن: «بىلىمەن» دەپ جاۋاپ بەردىم. ئۇ ئاندىن: «يا-
پونغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە مەن چۇڭچىڭدا ئۇنىڭ بىلەن
تونۇشقان، شىنجاڭغا كېلىدىغان ۋاقتىمدا ماگا پۇرسەت تېپىپ تاۋ
ئەپەندىگە خىزمەت ئوتۇشۇمنى تاپشۇرغان» دىگەن سوزنى قىلدى.
كېيىن چىياۋگۇەنخۇا ئۇنىڭغا ئىككى پارچە خەت يازغانلىقىنى
بىلدىم.

ھەربى ھوقۇقنى تۇتۇش ئۇچۇن ئۇ يەنە ۋېن شىڭجياۋنى قور-
چاق ھەربى مەكتەپ 9 - شوبە مەكتۇبىنىڭ مائارىپ باشلىغى قە-
لەپ يوتكىدى بىز ئۇچىمىز مەكتەپ ھويلىسىدا ئولتۇراتتۇق. پۇر-
سەت تاپساقلا ئىستقبال، چىقىش يول توغرۇلۇق بىكىر ئالماشتۇ-
راتتۇق. تاۋ جىنجۇ، تاۋسيۇينىڭ بىر نەۋرە ئىنىسى بولغانلىقتىن،
ئۇنىڭغا بىۋاستىلا ھەقمەتكە قايتىش يولىدا مېڭىشنى تەۋسىيە قە-
لاتتى. ئەمما تاۋ ئوچۇق پوزىتسىيە بىلدۇرمەيتتى. يولداش جىن-
چۇنىڭ ئاچچىغى كېلىپ، ئىستېپا بېرىپ خۇنەنگە كېتىشنى تەلەپ
قىلىپ ناھايىتى قەتئى تۇراتتى. بىر كۈنى تاۋ ئەپەندى تاۋ جىن-

چۇ سەر - خوتۇن ئىككىسىنى ئويگە تاماققا تەكلىپ قىلدى. مەن بىلەن ۋېن شىڭچياۋ، دۇلىسەن، جۇيۇەنكەيلەرنى قوشۇپ ئېيتقان ئىدى.

تاماق ئۇستىدە تاۋ ئەپەندى رومكىنى قولىغا ئېلىپ: «سەلەرنىڭ سەنمۇجاڭ ئىستېپا بەرمەكچى بولۇۋاتىدۇ. مەن ئۇنى توساپ قالالمايۋاتىمەن. بۇگۈن ھەر قايسىڭلارنىمۇ تەكلىپ قىلىپ كەلدىم. ئەگەر سىلەرمۇ توختۇتۇپ قالالمىساڭلار، مۇشۇ پەيتتە تە سىلەرگە ئېۋەتىدىغان سەنمۇجاڭىم يوق. ...» دېدى. مەن ئۇ ئىككىسىنىڭ ئىدىيە ۋە مەخسىدىنى بىلگەچكە: بىز ئەك قىيىنچىلىق باسقۇچتا تۇرماقتىمىز. خۇەيخەي جەنىيىسى ئەنىدىلا ئاخىرلىشىپ بىزنىڭ جاپا - مۇشەققەتنى بىلله كۆرىدىغان ۋاختىمىز كەلدى. سەنمۇجاڭ ئەلۋەتتە بىز بىلەن ئېغىر كۈنلەردە بىللە بولۇش لازىم ...» دېدىم. باشقىلارمۇ ماڭا ئوخشاش سوزلەرنى قىلدى. يولداش جىنچۇ بۇ سوزلىرىمىزنى ئاڭلاپ «كېتىمەن» دەپ تۇرۇۋالدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ھەقىقەتكە قايتىش خىزمىتىنى تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ ئىشلەشكە باشلىدى.

1949 - يىلى 3 - ئايدا شىنىدالو (يېڭى غەربىي زال)دا مەخسۇس دوكلات يىغىنى ئېچىلغاندىن كېيىن، مەن سىناپ كۆرۈش ئۈچۈن تاۋسيۇي دىن: «كوپېچۇلۇك سىزدىن شىك شىسەيىنىڭ ئۇسۇلىنى قوللۇنۇشىڭىزنى ئۇمۇمىت قىلىۋاتماقتا.» دېدىم. ئۇ «قانداق ئۇسۇل؟» دەپ سورىدى. («شىك شىڭ شىيانى توساش» شىنجاڭنى ئالدى بىلەن گومىنداڭدىن ئايرىپ، مۇستەقىل بولۇش مەنسىدە) دېدىم. ئۇ ئۇزاق ھەم چوڭقۇر ئويلاندى - يۇ، لىكىن گەپ قىلمىدى. ئارقىدىنلا قورچاق گارنىزون شتاۋى قورچاق بىرىگادا

باشلىقلىرىدىن يۇقۇرى دەرىجىلىكلەر يىغىنى چاقىرىدى. يىغىنغا كەلگەن ھەر قايسى قورچاق دېۋىزىيە، بىرىگادا باشلىقلىرى گومىنداڭ قىسمىلىرىنىڭ ئىدېيىۋى ئەھۋاللىرىدىن دوكلات بەردى. بۇ ۋاقىتتا جاڭ جيېشى ھوكۇمىتىنىڭ يۇلى پاخالىلىشىپ، مال باھاسى ئورلەپ كەتكەن ئىدى. ئەسكەرلەرنىڭ مائاشى نەچچە كۈن كېچىكىپ تارقىتىلسا، بەرگەن پۇل كېرەكسىز قەغەزگە ئايلىنىپ قالاتتى. بەزى ئەسكەرلەر ئەندىلا تارقاتقان پۇللارنى ئاشكارا ھالدا ئوتقا تاشلايتى. ئەسكەرلەرنىڭ كۆڭلى بولۇنۇپ، ئۇلارنى بىر يەرگە ئۇيۇشتۇرۇش مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

تاۋسيۇي، قۇرچاق سىياسى باشقارما باشلىغى لياڭ كېشۇنغا، جاڭ جېڭجۇڭنىڭ بېيپىڭدىن ئېلىپ كەلگەن ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ 3 چوڭ دېموكراتىيە ماتېرىيالىنى يىغىندا مۇزاكىرە قىلىشنى تاپشۇردى. بۇ ئۇسۇل ئارقىلىق ئەسكەرلەرنىڭ جەڭئوارلىغىنى ئۆگىشىشنى مەخسەت قىلدى. بۇ ئەلۋەتتە ئۇنۇم بېرەلمەيتتى.

مەن ئۇز ۋاقتىدا «بىز ئارمىيە بىر مەرگىزى ئىدىيە ئارقىلىق بىتەكچىلىك قىلمىساق، ئاندىن ئۇلارنى جەلىپ قىلغىلى بولمىدۇ. شىنجاڭ قىسمىلىرىنىڭ قانداق قىلىپ كورەش قىلىشى مەسىلىسىنى كۆپچۈلۈك مۇزاكىرە قىلىپ كورسۇن» دېگەن ئىدىم. بۇ مەسىلىگە تەرەپ - تەرەپتىن پىكىرلەر چۈشتى.

يې چېڭ: «بىز ئەلۋەتتە ۋېيىۋەنجاڭ ئۇچۇن ئۇرۇش قىلمىز» دىدى. لى زوتاڭ، تاڭ جىڭرەنلەر ۋاقىراپ: «دولەت ئۇچۇن، پىرقە ئۇچۇن كورەش قىلىمىز»، «پىرقە، دولەتكە سادىق بولىمىز» دېيىشىپ ئوزلىرىنىڭ ئەكسىيەتچىل مەيدانىنى ئاشكارىلىدى. تاۋسيۇي ئەڭ ئاخىرى قەغەزگە: «دولەتنى قوغداپ، چېگرىنى

تېنچلاندۇرايلى» دېگەن خەتنى يازدى. ئۇنىڭ چوڭقۇر مەنادا يىراقنى ئويلاپ، ئېھتىيات بىلەن يازغان خېتى ھەقمەتكە قايتىش يولىدىن بىشارەت ئىدى. شۇ ۋاقىتتىكى تەھلىلگە ئاساسەن، پەقەت مۇشۇ يول بىلەنلا «دولەتنى قوغداپ، چېگرىنى تېنچلاندۇرغىلى» بولاتتى.

بۇ چاغدا خۇزۇگنەن شىنجاڭدىكى گومىنداڭ قىسملىرىنى كونتېرول قىلىشقا ئامالسىز قالدى. بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ھەقمەتكە قايتقۇچىلار 3 پولكوۋنىكنى ئورۇنلاشتۇردى. بىرسى: كىچىگىدىن تاۋسيۇيگە ئەگىشىپ خىزمەت قىلغان، شۇ ۋاقىتتا قورچاق باش قىسىم كاددولار بۇلۇم باشلىغى ماۋشيرۇيني شىنجاڭنىڭ شەرقى چوڭ دەرۋازىسى ئەنشى يۇيىمىن ئەتراپلىرىغا ئورۇنلاشتۇردى، جاڭجۇڭچىنىڭ كىچىك ژۇرنىلى- ۋاڭچۇەنزېنى باردىكولگە، لىزۇڭچىنىڭ ئاتلىق پولك بىلەن ئۈرۈمچى شۇيمۇگۇغا ئورۇنلاشتۇردى. شونداق قىلىپ بىر قىسىم ھەربىي كۈچنى قولغا ئالدى.

بىز بىر- بىرىمىزنى ئىزدىشىپ تۇرۇشى بانىسى بىلەن تاۋ- جىنچۇ ئوتتورغا چىقىپ ھەپتىدە بىر ئايلىنىدىغان مېھماندارچىلىق ئولتۇرۇشنى ئويۇشتۇرۇش ئارقىلىق خىزمەتداشلارنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇشقا ئىمكانىيەت يارىتىپ، تەدرىجى يوسۇندا «ھەقمەتكە ئوتكۈچىلەر» قوشۇنى شەكىللەندۈردۇق. كونا جەمىيەتنە شەخسىلەرنىڭ ئوز- ئارا دوستانە مۇھەببىتى ئىنتايىن مۇھىم ئىدى، سىياسى مۇناسىۋەتكە تەسىر كورسەتكىلى بولاتتى.

5 - ئايدا جاڭجىۋجوڭ ئەپەندى ئازات بولغان بېيپىڭدىن تېلېگراممىا ئىشەتتى. بۇ تېلېگراممىا قەدىردان جۇزۇگلىنىڭ ئۇزۇن

مۇددەت جاڭجىڭجۇڭغا ئىشلىگەن خىزمەتنىڭ نەتىجىسى ئىددى. ھەر قېتىمقى تەۋسىيە قىلىنغان بۇ تېلېگىراممىنى تاۋسيۇي تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن جياۋشىگۇاڭغا تېلېگىراممىنى يوللاپ، قاراشەھەر قورچاق 128-بىرىگادا دىتاۋدا ئۇچراشماقچى بولۇشتى. ئىككىسى مەخسۇس بىر ئويدە ئىنتايىن مەخپى مەسىلەھەتلەشكەندىن كېيىن، ھەقىقەتكە قايتىش پىرىنسىپىدىن بېكىنىتتى. چۈنكى شۇ چاغدا جياۋ قورچاق مۇئاۋىن باش قۇماندان قوشۇمچە شىنجاڭنىڭ ھەربىي باشلىغى بولۇپ، قەشقەردە تۇراتتى. ئۇنىڭ ھەقىقەتكە قايتىشقا قوشۇلۇشى ئىنتايىن مۇھىم ئىدى. بۇ ۋاقىتنىكى گومىنداڭ ھاكىمىيىتى ئالمىتاچان خانۇەيران بولۇپ، پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ئومۇمى ۋەزىيىتى مۇقىملاشقان، ھەرقانداق ئېقىل ئىگىسى بۇ يولنى تاللىمای مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

ئەمما جياۋشىگۇاڭنىڭ ھەقىقەتكە ئۇتۇشتىكى ئىچكى سەۋەپلىرىگىمۇ سەل قاراشقا بولمايتتى. ئۇ يۇنناننىڭ بولۇپ، يۇننەن جاڭ ۋۇتاڭ ھەربىي مەكتىۋىنى پۈتتۈرگەن. مىللىتارىستلار قىسمىدا كوپ يىل ئىشلىگەن، جياڭجىيېشىنىڭ نەزىرىدە «ئۇششاق گۇرۇھلار» بولۇپ، تولۇق ئىشەنگىلى بولمايدىغان ئوبىكت ئىدى. «جاڭجىيېشى پوشتى»دىن بولغانلارمۇ ئونى كوزگە ئىلماي چەتكە قاقاتتى. شۇڭا گومىنداڭغا قاتناشماندىن بۇيان، خىزمىتى بار، ھوقوقى يوق بولۇپ كەلگەن ئىدى. گومىنداڭ ئىشپىيونى بىر قېتىم جاڭجىيېشىگە ئۇنىڭ ئەھۋالىنى مەخپى شىكايەت قىلمىغانلىغىنى بىلدۈرۈپ قويۇپ ئىنتايىن غەزەپلىنىپ: «پېقىرنىڭ ئوردىسىنى كولىماقچى!» دەگەن ئىدى. ئۇمۇمەن ئۇ جاڭجىيېشىگە نارازى ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا سولچى زاتلارنىڭ تەسىرىگىمۇ ئۇچرىغان: ئۇنىڭ يو-

قۇرى دەرىجىلىك سەنمۇسى لۇي گۇگۇپي خېلى خىزمەت ئىشلىگەن ئىدى. ئەسلىدە لۇي نىڭ خوتۇنى شيزۇلىڭ، غەربى شىمال بىر-لەشمە داشوپسىدە ئوقۇغان، مەن بىلەن ساۋاقداش بولۇپ «مىللى ئازاتلىق ئاۋانگارت» ئەترىتىگە قاتناشقان، ئىدىيىسى ئىلغار ئىدى. لۇي گوگۇپي ئۇنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ قىسمەن سولچى زاتلار بىلەن بىرىشىپ-كىلىشىپ قىلاتتى. 1949-يىلى 20-مارت ئەتراپلىرىدا لۇي-گوگۇپي ئەر-خوتۇن بىزنىڭ ئويدە تۇرغاندا بىر ئاغىنىسىنىڭ يەر ئاستى پارتىيە ئەزاسى ئىكەنلىگىنى سېزىپ قالدىم دېگەن سوزنى قىلدى. مەن دەل شۇچاغدا يەرئاستى پارتىيىسىنى ئىزدەشنى ئويلاۋاتاتتىم. ئۇنىڭ بىلەن ئۇرۇمچى شەھەرلىك نەنلياڭ تاشيول ئىدارىسىگە بېرىپ ياتاقتىن ئىزدىنىدىغان لى شاگجىڭنى تېپىپ، شىنجاڭنىڭ ھەقىقەتكە قايتىشى مەسىلىسىنى بىللە مۇزاكىرە قىلىدۇق، ئاخىردا ئۇ مېنىڭ تاۋسيوي، لىيۇمىڭچۇنلەرگە خىزمەت ئىشلەشنى لىيۇگۇ گۇلىڭنىڭ جاۋشىگۇاڭغا خىزمەت ئىشلەشنى تەكلىپ قىلدى. (ئازاتلىقتىن كېيىن ئۇنىڭ شۇچاغدا «كورەش جەمىيىتى» نىڭ ئەزاسى ئىكەنلىگىنى، 3 قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىدە پارتىيىگە كىرگەنلىگىنى بىلمىدىم) لۇي گۇگۇپي قايتقاندىن كېيىن جاۋشىگۇاڭ-غا خىزمەتكە ئىشلىگەن ئىدى.

5 — ھەقىقەتكە قايتقۇچىلار ۋە قارشى تۇرغۇچىلار ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش

شىنجاڭنىڭ تېچ ھەقىقەتكە قايتىشى، بىرمەھەل تېچسىز ئۇرۇش-لارنى باشتىن ئوتكۈزدى. ئىچكى ئەھۋالنى ناھايىتى ئاز ساندىكى كىشىلەر بىلەتتى.

1949 - يىلى 5 - ئايدا تاۋ بىلەن جاۋ قاراشەھەرده ئۇچرۇشۇپ ھەقمەتكە قايتىشنى مۇزاكىرىلەشىپ قارار قىلغانلىغىنى تاۋجىنچۇ ماگا ئاشكارىلاپ قويغان ئىدى. چۇنكى بىز شۇچاغدا شەھەر سىرتىدكى بىر ھويلىدا بىللە تۇراتتۇق، ئەتىراپىمىزدا ئادەم يوق، پاراكلىشىشقا قولايلىق ئىدى. بۇ جەريانىدا بىز «تېچلىق يولىغا ماگىساق توسالغۇ چوڭ، قوزغىلاڭچىلارغا قارشى كۈچلەر ئىنتايىن كۈچلۈك، مۇبادا دەققەت قىلىنمسا، ئالدى بىلەن گومىنداڭ ئىچىدە ئۇرۇش باشلىنىدۇ.» دەپ ھېس قىلاتتۇق.

«ئەگەر قالايماقانچىلىق تۇغۇلسا، مىللى ئارمىيە پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ كىرىپ، مالاماتاڭ ئۇرۇشى پەيدا قىلىدۇ. مىللى قىرغىنچىلىق، ئىنتايىن چوڭ بۇزغۇنچىلىق كېلىپ چىقىدۇ.» دەپ قارايتتۇق.

ھەربى كۇچ جەھەتتىن ئويلىغاندا، تاۋسيۇي باشقۇرالايدىغان قىسىم ئۇرۇمچىدە: جاڭجۈڭنىڭ جىيەنى تۇتۇپ تۇرۇۋاتقان مۇھاپىزەت پولكى، ئۇ ياڭيۇيسەننىڭ مۇھاپىزەت باتالىئونى، ۋېن شىڭچياۋ نىڭ 9 - شوبە مەكتىۋى، يەنە لى چۇڭجىڭنىڭ ئاتلىق پولكى، يۇيمىن ئەنشىلەردە تۇرۇشلۇق ماۋشىرۇي پولكى، باركولدە تۇرۇشلۇق ۋاڭ چىۋەنزې پولكى، قەشقەردە تۇرۇشلۇق يۈەنفىڭئەن پولكى، ماپىڭلىن بىرىگادىسى، ما بىلەن جاۋشىگۇاڭنىڭ مۇناسىۋىتى يېقىن بولۇپ جاۋبىلەن ھەقمەتكە قايتىشى مۇمكىن، شۇڭا قەشقەردە مەسىلە چوڭ ئەمەس ئىدى.

ھەقمەتكە قايتقۇچىلارنىڭ كۈچى ئۇرۇش قىسىملىرى ئىچىدە ناھايىتى ئاجىز ئىدى. ئەمما ئارقا سەپ تەمىنات قىسىملىرى ئىشەنچلىك ئىدى ھەربى تەمىنات ئىدارە باشلىغى خې جياجۇن جاڭ،تاۋ لارنىڭ باۋدىكى ھەربى مەكتىۋىدىكى ساۋاقدىشى، جاڭ پىلەن بىر

يۇرتلۇق بولۇپ ماناسۇەتتە بەك ياخشى ئىدى. 1947 - يىلى سۇك-
شىلىيەن تەختكە چىققاندىن كېيىن، ئۇنىڭ جۇيجاڭلىق خىزمىتى
ئېلىپ تاشلانغان ئىدى. 1948 يىلى تاسىيۇي ئىككىنچى قېتىم قۇ-
ماندان بولۇپ چىققاندىن كېيىن ئۇنىڭ خىزمىتى ئەسلىگە كەلدى.
شۇڭا ئۇ «جياڭجيېشىنىڭ پۇشتىلىرى» غا قارشى ئىدى. ئۇ ئاساسى
جەھەتتىن 2 ئاپتومۇبىل پولكى، بىر مۇستەقىل ئاپتومۇبىل باتالىئونى،
شۇنىڭدەك هارۋا پولكى (ۋەن ماتۇەن) ۋە باشقا قاتناش ۋاستىلىرى-
نى ئىگىلەپ تۇراتتى. بۇ بىزنىڭ هەقدىقەتكە قايتىشىمىزغا ئىنتايىن
پايدىلىق ئىدى. كېيىن ئۇزۇنىڭ مۇهىم رولىنى هەقدىقەتەن جارى
قىلدۇردى.

گومىنداڭ ئارمىيىسى غەربى شىمال ئارقا سەپ تەمىناتىنىڭ
8 - تەمىنات رايون سىلىكى زىلىڭ جەڭۋۇ خۇنەنلىك بولۇپ، خۇنەن
جياڭۋۇتاڭ مەكتەۋىنى پۇتتۇرگەن. تاۋسيۇينىڭ قولىدا كوپ ئىش-
لىگەن. قۇرچاق مەمۇرى مەهكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن سەنمۇجاڭى پىڭ-
مىڭدىمۇ خۇنەنلىك، بۇ ئىككىسىلا تاۋسيۇي ۋە تاۋجىنچۇلارنىڭ
يېقىنلىرى ئىدى. ئەمما لەنجۇدا تۇراتتى. قورچاق خىزمەت باشى
شىتاپ سەنمۇجاڭى تاڭ زۇتەن ئىككى تاۋنىڭ خۇنەنلىكى، ئەمما
هەممىسىلا «ئۇششاق گۇرۇهلار»دىن بولۇپ، قولىدا هەربى هوقۇقى
يوق بولغاشقا تاۋ سيۇي بىلەن هەقدىقەتكە قايتىشى مۇمكىن ئىدى.
قورچاق غەربى شىمال مەمۇرى مەهكىمىسىنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇش-
لۇق خادىملىرى باشى كاتىپ لىيۇ مىڭچۇننىڭ رەهبەرلىكى ئاستىدا،
جاڭ جىڭجۇڭنىڭ هەقدىقەتكە قايتىشى تەشەببۇسىنى هىمايە قىلاتتى.
قورچاق گارنىزون 2 - باشقارما (ئاخبارات باشقارمىسى)دىن باش-
لىقىرى پۇتۇلەنەي تاۋسيۇنى هىمايە قىلاتتى.

يۇقۇرىدىكى بىر نەچچە تۈركۈم كىشىلەر، ھەقمقەتكە ئۇتەلەيدىغان كۈچلەرگە كىرەتتى. بۇ كىشىلەرنىڭ گەرچە تەسىرى بولسىمۇ، ھەربى كۈچى يوق بولغاشقا ھەقمقەتەن ئۇرۇش بولۇپ قالسا چوڭ رول ئويناياللمايتتى.

قاچان ھەقمقەتكە ئوتۇش كېرەك؟ بۇ تېچ بولۇشنىڭ ھالقىلىق مەسىلىسى. ئەگەر لەنجۇ ئازات بولماستىنلا ھەقمقەتكە ئوتەلەيدىغان سەككىزىنچىلارنىڭ سانى ئاز بولىدۇ. ئازاتلىق ئارمىيە ۋاختىدا شىنجاڭغا كىرىلمەي ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقى پەيدا بولۇپ، شىنجاڭ داۋاملىق بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراپ، ھەقمقەتكە قايتىشنىڭ نەتىجىسى ياخشى بولمايتتى. شۇڭا چوڭ ئارمىيە چېگرىغا قەدەم باسسا مۇتلەق كوپ ساندىكى كىشىلەر نەگە بېرىشىنى تالماي قالغان پەيتتە، ھەقمقەتكە قايتىش مۇۋاپىق ئىدى.

بۇ ۋاقىتتا جەنوبى شىنجاڭ - يەركەندە ۋەقە تۇغۇلۇپ ھەقمقەتكە ئوتۇشكە پايدىلىق تەسىر كۆرسەتتى. گومىنداڭنىڭ يەركەن ئەترايىدا تۇرۋاتقان قورچاق ئاتلىق 4-پىرىگادا باشلىغى تالڭ جىڭرەن، سىياسى جەھەتتە جاھىللاردىن ئىدى. ئېھتىمال خوتۇنى ئىشپىيون بولسا كېرەك. بۇ ئىككىسىلا پۇل - مالنى جاندىن ئارتۇق كۆرىدىغان ئاچكۆزلەردىن بولغاچقا، ھەربىيلەرنىڭ مۇئاشىنى بېسىۋېلىپ، ئۇزۇنالدىغا ھايانكەشلىك قىلىغانلىقتىن، ئاممىنىڭ غەزىۋى قاينىاپ تاشقان ئىدى. قەغەز پۇل پاخالىشىپ مال باھالىرى ئۇچقاندەك ئورلەپ كېتىۋاتقان پەيتتە، ئۇلار يەنىلا ھەربىي لەرنىڭ مۇئاشى پۇلىنى تۇتۇۋېلىپ، ئاخىرى «ۋەقە» نى پەيدا قىلدى. يېڭىسارىدا تۇرۇشلۇق خوك يادۇك پولكى يەركەنگە ھۇجۇم قىلدى. بۇچاغدا تالڭ جىڭرەن بىلەن خوتۇنى قورقۇپ قىممەتلىك

بايلىنىشلىرى قاچىلانغان چامدانلىرىنى قۇچاغلىلاپ بىر ئوكۇرگە كىرۇپلىپ ژىغلاشقان ئىدى. جاۋشىگۇاك، ئوزى يەركەنگە كېلىپ، خۇك يادۇكنى قورشاۋنى تارقىتىشقا قايىل قىلدى. خۇك يادۇك قاتارلىقلارنىڭ بۇ «تۇپولاڭ» ھەركىتىنى تاۋسيۇى كوپ سۇرۇشتۇرمىدى.

بۇ ئىشلاردىن قارىغاندا، جاھىللار گۇروھى كىشىلەرنىڭ كۆڭلىگە ھېچقانچە ياقمايتتى. گومىنداڭنىڭ ئەسكەرلىرى ۋە بىر قىسىم ئۇپۇتسېرلىرى ئېسىيان كوتۇرۇشكە جۇرئەت قىلالمىتى. بىزمۇ جاۋشىگۇاكنىڭ جەنۇبى شىنجاڭدا ھەقىقەتكە قايتىشقا رەھبەرلىك قىلىشى ئىختىيارىنىڭ بارلىغىنى ھېس قىلاتتۇق.

ئازاتلىق ئارمىيە لەنجۇغا كىرىش ئالدىدا تۇرغاندا، چىڭخەيىنىڭ يەرلىك پادىشاسى باندىت مابۇفاڭ غەربىي شىمال مەمۇرى مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن قۇماندانلىغىنى بازارغا سالدى.

جاڭ جىڭ جۇك تەنىپەنگە بېرىپ قايتىمغانلىقتىن، جىياڭ جېشى ئۇنى «دۇشمەنگە تەسلىم بولۇپ، دولەتكە ئاسىيلىق قىلدى.» دېگەن جىنايەتلەر بىلەن خىزمەتلىرىدىن بوشاتقانلىقىنى ئېلان قىلغاندىن كېيىن، مابۇفاڭ ئۇنىڭ ئورنىغا دەسسەپ غەربىي شىمال مەھكىمىسىگە باش قۇماندان بولدى، شۇئانلا شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قىسىملارنى شەرقىگە يوتكۇلۇپ لەنجۇغا يارەدەم بېرىشكە، بولۇپمۇ ماچىڭشىاڭنىڭ قىسىملىرىنى دەرھال شەرقىگە يوتكەپ كېلىشكە بويرۇق بېرىپ ئوزىنىڭ كونا ئۇۋۇسى چىڭخەينى ساقلاپ قېلىشقا ئۇرۇندى.

ماچىڭشياڭ بۇيرۇقنى ئالغاندىن كېيىن، تاۋسيۇي بىلەن كورۇشۇپ قىسىملارنى يوتكەشكە ئاپتوموبىل بېرىشى، لەنجۇغا تەمىنات يارەدەم قىلىشقا بۇيرۇق چۈشۈرۈشنى ئوتۇندى.

قاۋسىيۇچ تەمىنات ئىدارىسىغا ئاپتوموبىل ئاجرىتىپ بېرىشكە خەت يازماي مۇمكىن بولمىدى. بۇيرۇق چۈشۈرۈلگەندىن كېيىن، ھەقىقەتكە قايتقۇچىلاردىن لياڭ كېشۇخى جىياجۇنگە كېلىپ: ماشىنا ئاجرىتىش بۇيرۇغى، قاۋ ئەپەندىنىڭ چىن كوڭلىدىن چىققان بۇيرۇق ئەمەس، ئىجرا قىلىشقا ئانچە ئالدىرىماڭلار» دەپ ئېيتىپ قويىدى. خې جىياجۇنمۇ دەرھال: «ئاپتوموبىللار سىرتتىلا قارىقىلىپ كەتسە ۋاختى كەلگەندە يىغىپ ئالالماي قالساق قانداق قىلىمىز.» دەپ غۇڭشۇپ قويدى. شۇنىڭ بىلەن ۋاقتىنى قەستەن كەينىگە سۈرۈپ، لەنجۇ ئازات بولسا ئۇلار ماڭمىز دەپمۇ ماڭالمايدىغان ھالەتكىچە كىچىكتۈردۈق.

بۇ ۋاقىتتا يېڭىچىكمۇ قىسمىنى يوتكەپ، لەنجۇغا يارىدەم بېرىش نى ئويلاپ، لى جۇڭجىنىڭ مۇستەقىل ئاتلىق پولكىنى شەرقىقە يوتكەشنى تەلەپ قىلدى. لى جۇڭجىڭ مېنىڭ قېشىمغا كېلىپ: «قانداق قىلىش كېرەك؟» دەپ سورىدى. شۇڭا ئۇنى باشلاپ تاۋجىنچۇنى ئىزدەپ، ئۇنىڭغا ئەھۋالنى ئېنىق سۆزلەتكۈزدۇم تاۋجىنچۇ ئۇنىڭغا: «سەن باشى ئىشتاپقا بېۋاستە قاراشلىق قىسىم پەقەت مېنىڭلا بۇيرۇغىنى ئاڭلىشىڭ لازىم، ھازىر سەن ئۆز ئورنىڭنى قوغدىشىڭ كېرەك، مېنىڭ بۇيرۇغۇمسىز، ھېچكىم ساڭا قوماندانلىق قىلالمايدۇ،» دىدى. يېڭىچىڭ شەرقىقە ئەسكەر يوتكەشنى سۈيقەستىنىڭ ئەمەلگە ئاشمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتتى.

بىز شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق گومىنداڭ قىسمىنىڭ شەرقىقە يوتكۈلۈشكە نىمە ئۈچۈن پول قويمايمىز؟ بولۇپمۇ ماچىڭشىياڭنىڭ مۇنتىزىم ئاتلىق 1 - دېۋىزىيىسىدىكى ئىككى بىرىگادا توغرىسىدا مەن بىلەن يولداش تاۋجىنچۇ ئىككىمىز مۇزاكىرىلەشتۇق: ما جەمەتىنىڭ

ئەسكەرلىرىنى شەرقتە يوتكىسەك، مابۇفاكنىك لەنجۇ ، چىكىتە يىلەر-
نى ساقلاپ قېلىشىغا كۇچ قوشۇلۇپ ، لەنجۇ شىئەنلەرنىك تېز ئا-
زات بولۇشىغا توسالغۇ كوپۇيىدۇ، مابۇفاكنىك ئەكسىيەتچى قىسىم-
لىرى ئەدۋىنى يىگەندىن كېيىن، ماكىدىغان ئىككىلا يولى قالى-
دۇ . بىرىسى شەرقى شىنجاڭغا چىكىنىش ، يەنە بىرىسى چىلەنىشەن
تاغلىرىدىن ھالقىپ ئۇزۇنىك كونا ئۇۋۇدىسى چىگىخەيگە قايتىش . بى-
راق ئاتلىق ئەسكەر بولغانلىقتىن، چىلەنىشەن تاغلىرىدىن ئوتۇشى
قىيىن ، شۇڭا خېشى ئارقىلىق شىنجاڭغا قايتىش ئېھتىمالى چوڭ ،
بوندا قىتا، خېشى، جۇچۇەن ئەترايلىرىدا ياكى شەرقى شىنجاڭدا
غەرىپكە قاراپ ئىلگىرلەۋاتقان ئازاتلىق ئارمىيىنى تۇساپ تۇرۇۋا-
لىدۇ. چۇنكى باندىت مابۇفاڭ قوشۇنلىرىنىڭ ئالاھىدىلىگى ۋە تا-
رىخى ئەھۋالىغا ئاساسلانغاندا، ئۇلارنىڭ ھەقىقەتكە قايتىشى يا-
كى تەسىلىم بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. مۇبادا بۇنداق ئەھۋال پەيدا
بولىدىغان بولسا، ھەقىقەتكە قايتىشى ئېشىمىز بۇزغۇنچىلىققا ئۇچ-
رايدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن قارىغاندا، بۇ قىسىمنى ئۇرۇمچىدىن يوت-
كەپ چىقىرىۋەتسەك، ئۇرۇمچىدىكى جاھىللار گۇرۇھىنىڭ كۇچى
ئاجىزلىشىپ ھەقىقەتكە قايتىشقا پايدىلىق بولىدۇ. ئەمما ئۇلار ئۇ-
رۇمچى، گۇچۇڭلاردىن چىكىنىپ چىقىپ كەتسە، مىللىي ئارمىيە بۇ ئاجىز-
لىقتىن پايدىلىنىپ گۇچۇڭنى ئىشغال قىلىپ، ئۇرۇمچىنى قورشاپ
ئالارمۇ؟ بۇ ئىستىھالغا بەك يېقىن ئىدى ، پايدا - زىيانىنى دەڭسەپ
باقساق يەنىلا كەتمەگىنى ياخشىكەن. شۇنىڭ بىلەن ئارقا سەپنى
كونتۇرۇل قىلىش ئۇسۇلى بىلەن ما جەمەتىنىڭ قوشۇنلىرىنى توخ-
تۇتۇپ قويدۇق.

لەنجۇ ئازات بولغاندىن كېيىن شىنجاڭنىڭ ھەقمەتكە قايتىش شارائىتى بارغانسېرى پەيدا بولدى. تاۋسيۇي ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق جاھىللارنىڭ كاتتىۋاشلىرىدىن يېڭىلىنىش ، ماچىڭشيالنى ، لۇشۇرىن قاتارلىقلارنى قايىل قىلىش خىزمىتىنى ئوتەشكە باشلىدى. تاۋ ھەرقانچە نەسىھەت قىلىپ يەتكىلىگەن بولسىمۇ قىلچىلىك نەتىجە بەرمىدى. تاۋسيۇي بۇ ۋاقىتتا يەنىلا ھېچكىمنى ۋاتناشتۇرماي مەخپى سوھبەتلەشمەكتە ئىدى ھەتتاكى تاۋجىنچۇنمۇ قاتناشتۇرمىدى. چۈنكى ئۇنىڭ مىجەزى ئىتتىك ، ھەقمەتكە قايتىش پۈزىتسىيىسى ئېنىق بولغاشقا ، ئىشنى قاتمال ھالەتكە چۈشۈرۈپ قويسا، يىغىشتۇرۇلغىلى بولماسلىغىدىن قورقاتتى . تىركىشىپ تۇرۇۋاتقان ئەھۋال ئاستىدا ، لىياڭ كېشۇن ئۇيۇمگە كېلىپ مەن بىلەن مەسلىھەتلەشتى، سوھبەتلەشكۈچىلەرنىڭ سانىنى ئاشۇرۇشنى ئىز بىرقانچە باشقارما باشلىقلىرىنىڭمۇ مەجلىسكە قاتنىشىپ ، ئۇلار بىلەن سوھبەتلىشىشىمىزنى تەلەپ قىلدى. تاۋجىنچۇ ئىزنىڭ پىكىر يۈرگۈزگەن بولسىمۇ يەنىلا ئىزنى قاتناشتۇرمىدى. ئىزنىڭ شۇ ۋاقىتتا پىكرىمىز بار ئىدى. كېيىنچە بىلدۇقكى، تاۋسيۇپنىڭ ئېھتىياتچانلىق تەدبىرىنىڭ داۋلىسى بار ئىكەن .

تاۋسيۇي بۇ جاھىل كاتتىۋاشلار بىلەن ھېرىپ - ئېچىپ تەنىپەن قىلىۋاتقان، تىركىشىش پەسەيمىگەن ئىز پەيتتە، يېڭى ماچىڭشيالغا، لۇشۇرپنلار ئوزلىرىنىڭ قوماندانلىق دىشتاۋى لومەنچىڭدا مەخپى يىغىن ئېچىپ، ھەربىرەت پىلانى تۈزۈپ، تاۋجىنچۇ ، لىيۇمڭچۇن باشچىلىغىدىكى ھەقمەتكە قايتىشنى قوللىغۇچى غوللۇق ئۇنسۇرلارنى ئولتۇرۇپ تاشلاپ، تاۋسيۇپنى تۇتۇپ، ئۇنىڭ نامىنى سويى ئىستېمال قىلىپ، بويرۇق چۈشۈرۈپ شىمالى شىنجاڭنى

تاشلاپ قاراشەھەرگە چىكىنىپ قوغدۇنۇش بىلەن ئارغى بۇلاقتىن ئىسبارەت تەبىئى توسالغۇنى ئالدىنقى مۇداپىئە سېپى قىلىپ، قارشى تۇرماقچى بولۇپتۇ دېگەن خەۋەر كەلدى.

بۇ خەتەرلىك ۋەزىيەتكە قارىتا، بەزىلەر دەرھال ئەپلەپ-سەپ-لەپ، يۈزئۇرۇشنىڭ تەييارلىغىنى كۆردى. شۇنىڭدەك يېنىدىكى سەنمۇ خۇكتاۋغا كانىۋايلارنى تەشكىللەپ، تاۋسىيۇپنىڭ دۇكىمنىڭ سىرتىدىكى تۇرار جايى (مەخپى سوھبەتلەرمۇ شۇ يەردە ئېلىپ بېرىلاتتى. يىغىندىلا قول سالماقچى بولۇپتۇ دەپ ئاگلىغان ئىدۇق) قاتتىق ساقلاشقا بويرۇق بەردى. بىزمۇ دەرۋازىنى چىڭ تاقاپ مۇھاپىزەتنى كۈچەيتىپ، كېچىسى كىيىم بىلەنلا يېتىپ، ئەھۋالنىڭ ئۆزگۈرۈپ قېلىشىنىڭ ئالدىنى ئالدۇق. ئۇلارنىڭ پىلانى ئىنتايىن قەبىھ، بۇزغۇنچىلىق، دائىرىسى ناھايىتى زور، ۋەزىيەت ئىنتايىن كەسكىنلەشكەن ئىدى.

بىر نەچچە ئەكسىيەتچىل كاتتىۋاشلارنىڭ ئەھۋالىدىن قارىغاندا، يېڭىچىكىنىڭ ئىدىيىسى جاھىل، باندىت جاڭجىيېشىگە سادىق بولسىمۇ ئەمما كۆچلۈك لاياقەت ئىگىسى ئەمەس ئىدى. پۇل-مالنى چىنىدىن ئارتۇق سۆيىدىغان نەپسانىيەتچى ئىدى. ھەربى تەمىناتنى قىسىپ بۇ يول بىلەن ھايانكەشلىك قىلىپ، ئالتۇن توپلاتتى. ئۇنىڭ خوتۇنى خاڭجۇ قىزلار ئوتتۇرا مەكتىۋىدە «مەكتەپ گۈلى» دەپ ئاتالغان ئىدى. يېڭىچىك ئۇنى باشقىلارنىڭ قولىدىن تارتىۋالغان ئىدى. ماچىكشىياگنىڭ بايلىغى تېخىمۇ كۆپ، يېڭى ئالغان خوتۇنى ئۇرۇمچى قىزلار ئوتتا مەكتىۋى بويىچە ئەك چىرايلىق ئوقۇغۇچى ئىدى. لەنجۇ ئازات بولۇشتىن ئىلگىرى، ئالدىنقاچان ئاساسى بايلىقلىرىنى يىغۇشتۇرۇپ چەتئەلگە كەتتى. كونا ئۇۋۇسى چىڭخەي قولدىن كەت

كەندىن كېيىن شىنجاڭدا تۇرغۇسى كەلمىدى. لوشۇرىن بىز تۇيلىمىز
غىنىمىزدىن باشقىچە جاھىل ئۇنسۇر ئىدى. باشتا بىز ئۇنىڭ ھەر-
بى سوستاۋدىكى ئىشپىيۇن ئىكەنلىگىنى بايقىماپتىمىز. كېيىنچەرەك
ئۇنىڭ جاھىللارغا پىلان تۈزۈپ پول كورستىدىغانلىغىنى، يې، ما-
لارنىڭ مەسلىھەتچىسى ئىكەنلىگىنى بىلدۇق. ئۇنىڭغا گەپ ئاڭلىتىش
ئەلگە قېيىن بولىدىغانلىغىنى چۈشەندۇق. ئۇنىڭ ئارقىسىدا يەنە بىر
ھەربى سوستاۋدىكى ئىشپىيونلار باشلىغى، قورچاق ئۇرۇمچى ساقچى
ئىدارە باشلىغى لیۇخەندۇك بار ئىدى. ئەمما ھەربى كۇچى يوق
ئىدى. شۇڭا بىز يېچبك، ماچكىشىياڭلارنى ئاجىز ھەم تەۋرىنىپ
تۇرىدىغانلار دەپ تونىدۇق.

يېچبگنىڭ مۇئاۋىنى (فۇجۇنجاڭ) قوشۇمچە ئۇرۇمچى گارنىزون
قوماندانى - چېن دېفا بولسا خۇاگېو ھەربى مەكتەپنىڭ بىرىنچى قا-
رارنى پۈتتۈرگەن. جېجىياڭلىق، بۇرۇن جاڭ جېيشىنىڭ مۇھاپىزەت
ئىشخانىسىدا ئىشلىگەن. يېچبك بىلەن ساۋاغداش، يۇرتداش، خىز-
مەتداش. ھەم ئۇزۇن مۇددەتلىك شەخسى مۇناسىۋىتى بار ئىدى.
ئۇ ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا دېيىلمەيدىغان سوزلەر بولمايتتى. ئەمما
ئۇ «جىياڭ جېيشى پوشتىلىرى» ئىچىدە «قىزىل كىشى» ھىساپلان-
مايتى. ئۇنىڭ شارايىتىدىن قارىغاندا، ئوز ۋاختىدا پەقەتلا مۇئاۋىن
كورپۇس باشلىغىلا بۇلالىغان «ئىخلاسى قايتقان» ئەسكەر دەپ
ھىساپلاشقا بۇلاتتى. ئۇ جاڭ جۇڭ، تاۋسيۇ پلەرنى ناھايىتى ھور-
مەت قىلاتتى. مۇناسىۋەتتىمۇ ياخشى ئىدى. ئۇ ھەقىقەتكە قايتقۇچى-
لارغا مايىل بولۇپ، بۇ ئىككى تەرەپنىڭ مۇناسىۋىتىنى ئوڭشاپ
پارچىلىنىشى پەيدا قىلماسلىقتا كوڭۈلدىكىدەك كىشى ئىدى. يې، ما
لۇلار ھەقىقەتكە قايتمايتى. ئۇلارنى ھەربى ھوقۇقنى تاپشۇرۇشـ

قا كۆندۈرۈپ، شىنجاڭدىن كەتكۈزگەندىلا، ئاندىن شىنجاڭنى تېچ ئازات قىلىش مەسىلىسىنى ھەل قىلىشقا بولاتتى. چېن دېغا بۇچاغ-دا ئوتتۇرىغا چىقىپ: «نەسىھەتچى» بولىدۇ. شەخسىي پايدا-زىيان مۇناسىۋەتلىرىنى چىقىش نۇختىسى قىلىپ «تەڭلا ھالاك بولۇش» ئىك ھاجەتسىز ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ، يېڭچىكىنىڭ «ئۆزىنى ئېلىپ چىقىپ كېتىش» كە ھەر ئىككىسى تەرەپ زىيانغا ئۇچرايدىغان بولغا ماڭماسلىققا ئۇندىدى. بۇ تاكتىكىنىك دەرۋەقە نەتىجىسى كۆرۈلۈپ، يېڭچىك ھەربىي ھوقۇقنى تاپشۇرۇپ، شىنجاڭدىن ئايرىلىشقا ماقۇل بولدى، ماچىڭشىياڭمۇ، يېڭچىك بىلەن بىللە ھەر-كەت قىلىشنى خالايدىغانلىقىنى بىلدۈردى. لوشۇرېن گەرچە ئەك جاھىل بولسىمۇ، ئەك ئاخىردا ئۇمۇ غۇلاپ چۈشتى. ئۇلار شەرت قويدى: دولەتتىن چىقىش پاسپورتى بېرىش، قوشۇن ئاچرىتىپ دو-لەت چېگرىسىغىچە ئۇزۇتۇپ قويۇش، ھايات ۋە مال-مۈلۈكلىرىنىڭ بىخەتەرلىكىگە كاپالەتلىك قىلىش، ھەمدە يول راسخوتى بېرىش، ئې-لىپ كەتكەنلىكىگەن مال-مۈلۈكلەرنى ئامېرىكا دوللىرىغا سۇندۇرۇپ ئالتۇن بېرىشنى تەلەپ قىلدى. تاۋسيۇي بۇ ۋابائىلاھنى ئۆزۈ-تۇش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ تەلىۋىگە ماقۇل بولدى. مالىيە ئىستاپىن قېيىن ئەھۋال ئاستىدا ئۇلارغا 300 سەر ئالتۇن بەردى، 50 نەپەر ئەسكەر ئاچرىتىپ، ئۇلانى ھىندىستانغا بارىدىغان چىگرىغىچە ئۇ-زۇتۇپ قويدى.

شىنجاڭنىڭ تېچ ئازات بولۇشى مەسىلىسى ئاخىرى ھەل قىلىـ-نىدى. 24-سىنەبىر تاۋسيۇي سىرتلاردا تۇرۇشلۇق قورچاق بىرىگا-دا باشلىقلىرىنى چاقىرىۋېلىپ يىغىن ئاچتى. ھەقىقەتكە قايتىشنىڭ داۋلىسىنى چۈشەندۈرۈپ ئۇلاردىن پىكىر ئالدى. ھەمدە ھەقىقەتكە

قايتىش تېلېگىراممىسىنىڭ لايىھەسىنى كورسۇتۇپ، ئۇلارنىڭ ئىمزا قويۇشنى تەكلىپ قىلدى. شۇ چاغدا ھەممىسى قول قويدى. 25 - سىنتەبىر شىنجاڭنىڭ ھەقىقەتكە قايتىش تېلېگىراممىسىنى يوللاپ، شىنجاڭنىڭ تېچ ئازات بولغانلىقىنى جاكالاندى.

6 — ھەقىقەتكە قايتىشنىڭ ئالدى كەينىدىكى

بەزىبىر مۇھىم ئىشلار

ھەقىقەتكە ئايتىشتىن ئىلگىرى قورچاق 8 - تەمىنات باشقۇمانـ دانى زىلئ جىڭۇ شىنجاڭغا كېلىپ، تاۋسيۇبىدىن؛ ئازاتلىق ئارـ مىيىنىڭ غەربى - شىنجاڭغا ئارمىيە كىرگۈزۈش مەسىلىسىگە قانداق مۇئامىلە قىلىش توغرۇلۇق يوليورۇق سوردى. تاۋسيۇي ئۇنىڭغا «شىنجاڭ ھەقىقەتكە ئوتتۇرىنى قارار ئىلدى. سىياسىي قورچاق مەمۇـ رى مەھكىمىنىڭ مۇئاۋىن سەنمۇجاڭى پېڭ مىڭدىڭ ۋە ھەقىقەتـ كە ئوتتۇرىنى خالايدىغان ئوپتىسىيالىستلار بىلەن بىرگە، خېنى باش دىشتاپ سەنمۇجاڭى تاڭ زوتەن بىلەن بىرلىكتە ھەقىقەتكە ئوتسەڭ لىدىر بولىدۇ.» دىدى. بۇ كىشىلەرنىڭ ھەممىسى جاڭ، تاۋلارنىڭ قول ئاستىدا ئىشلىگەنلەر ۋە ئاغىينىلىرى ئىدى.

شۇڭا، ناھايىتى ئوڭايلا قوشۇلدى. شۇنىڭ بىلەن جيۇچۇەن ھەقـ قەتكە قايتتى.

ئازاتلىق ھارپىسىدا پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى يولداش دېڭلىچۇننى ئەۋەتتى. دېڭلىچۇن سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق مەخپى كېلىپ ئالاقىلەشتى، شىنجاڭنىڭ تېچ ئازات بولۇشىدا نا- ھايىتى چوڭ رول ئويناندى.

لىيەنجۇ ئازات بولغاندىن كېيىن گومىنداڭنىڭ بىر تۈركۈم

ئەشپىيونى ۋە جاھىل ئۇنسۇرلىرى مەخپى ھالدا شىنجاڭغا قېچىپ كېلىشى
تى، قۇمۇلغا كەلگەندىن كېيىن كوپىنچىسى تۇرپان، قارا شەھەر
ئارقىلىق جەنۇبىي شىنجاڭغا قېچىپ، بىر قىسىملىرى يېچىكلار بى
لەن بىرلىشىپ چەتكە چىقىپ كەتتى، بىر قىسىملىرى ئۆز ئالدىغا
قاچتى. ئۇلار يول بۇيى ئەشپىيونلار ئەكسىيەتچىل ئوفىتسېرلارنى
ئاسىلىق قىلىشقا قۇتۇراتتى. شۇڭا، ئالدى بىلەن قۇمۇلدا خائىن
ئەسكەرلەرنىڭ بۇلاڭچىلىق ۋەقەسى پەيدا بولدى. ئەسلىدە شىنجاڭ
دىكى گرمىنداڭ قوشۇنلىرىنىڭ نەچچە ئايلىق مۇئاشلىرى تارقىتىل
مىغان ئىدى. ئۇرغۇن سۆزلۈشۈشلەر ئارقىلىق ھەقىقەتكە قايتىش
ۋاقتىدا، قۇمۇلغا بىر قېتىم ئالتۇن يوتكەپ كېلىپ قورچاق مەركە
زىي بانكىدا ساقلىنىۋاتقان ئىدى.

بۇ ئالتۇننى تۇپۇلاڭچىلار بۇلاپ كەتتى. بۇ ۋەقە يەلغۇزلا ئىقتىسادى
خاراكتېرلىق بۇلماستىن، بەلكى شىنجاڭنىڭ تېنچ ھەقىقەتكە قايتىشىغا
بۇزغۇنچىلىق قىلىشى خاراكتېرىدا ئىدى.

بۇقېتىمقى تۇپىلاڭ گەرچە ۋاختىدا بىر تەرەپ قىلىنغان بول
سىمۇ، ئەمما تۇخسۇن، قاراشەھەر قاتارلىق جايلارغا تەسىر كۆرسۈ
تۈپ ئۈيەردە بۇلاڭ-تالاڭ ئىشلىرى پەيدا بولدى. ھەتتاكى ئۈرۈم
چىدىمۇ قالايماقانچىلىقلار يۈزبەردى. شىنجاڭنىڭ مەركىزىگە بول
غان كۇنترولىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن، ۋېن شۈچىياۋنى شەھەر مۇداپە
ئە قۇماندانى قىلىپ تەيىنلىدى. كېچىلىرى بىزمۇ پوستىغا چىقىپ،
چوڭ ۋەقە تۇغدۇرمىدۇق. 27-سىنتەبىرتاڭ سەھەر، قورچاق128-بىر
دىگادا مۇئاۋىن باشلىغى قوشۇمچە ئات-ئۇلاق تىرانسپورت باشقارما
سىسىنىڭ باشلىغى چېكىجۇن تۇيۇقسىز مېنى ئىزدەپ كېلىپتۇ. ئۇنىڭ
كەيپى جىددىلەشكەن ئىدى. كېلىپلا: «جۇڭزۇيىڭ قاچتى!» دىدى.

ئەسلىدە جۇك، 24-سىنتەبىر كۈندىكى يىغىندا ھەقىقەتكە ئوتۇشنى قوللىغان، ھەمدە تېلگىرامىمغا قول قويغان ئىدى. يىغىنىدىن كېيىن تاۋسىيوۋې قاراشھەرنىڭ ئەھۋالىنى سۈرۈشتۈرۈپ، قاراشھەر دەريا سىدىكى كوۋرۇكىنىڭ ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان رېمونتسىز قالغانلىغىنى، بۇنىڭ خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ يۈرۈش قىلىشىغا تەسىر-يەتكۈزىدىغانلىغىنى نەزەردە تۇتۇپ، كوۋرۇكنى رېمونت قىلىشقا 3-مىڭسەر كۈمۈش بەردى. ئۇ قايتقاندىن كېيىن، ئۇزىنىڭ ئائىلىسى ۋە نەق پۇللارنى يىغىشتۇرۇپ، جىپ ماشىنا بىلەن يې، ما، لولارنى قوغلاپ يېتىپ، بىر لىكتە چەتكە چىقىپ كەتتى بۇخەۋەرنى چېكىجۇن قارا ماشىنىدا كېچىچە مېڭىپ، دوكلات قىلغىلى كەلگەن ئىكەن. مەن ئەھۋالنى بىلگەندىن كېيىن، دەرھال تاۋجىنچۇنى ئۇيغۇر-تۇپ مەلۇم قىلدىم. ئۇ چېكىنىڭ جۇنگە يولىيورۇق بېرىپ: « سەن 138-بىرىگادىنىڭ موۋەققەت باشلىغى سۈپىتىدە دەرھال قاراشھەرگە قايتىپ ئامانلىقنى ساقلاپ، ھەرقانداق قالايمىقانچىلىق چىقارماسلىقىغا كاپالەتلىك قىلىڭلار!» دەپ ھەتتا تاماق يەۋېلىشقىمۇ توختاتماي قاراشھەرگە ماڭدۇرۇۋەتتى. بىز تاۋسىيۇنىڭ ئۇيىگە بېرىپ بۇۋەقەنى دوكلات قىلدۇق. ھەمدە: «جۇك زۇيىنىڭ ئۇز ئالدىغا 3 مىڭ سەر كۈمۈشنى ئېلىپ قاچتى. ئۇنى يې چېكىلارنىڭ ئەھۋالى بىلەن سېلىشتۇرغىلى بولمايدۇ. قەشقەرگە تېلگىرامما ئېۋەتىپ، تۇتۇشقا روخسەت قىلىنسىڭىز» دەپ سورىدۇق. تاۋسىيۇې ئۇزاق ئويلانغاندىن كېيىن: «ھاجەت ئەمەس،» ددى. مەن شۇۋاقىتتائۇنى جوك زۇيىگنى ئاياۋا-تىدو دەپ تونۇغان ئىدىم. كىيىنچە قارىسام ئۇنىڭ مۇنداق قىلىشى توغرا ئىكەن. چۇنكى ئۇنى تۇتۇۋالساق يې، ما، لولارنىڭ قارشىلىغىنى كەل-تۈرۈپ چىقىرىپ، يوق يەردىن پۇتاق چىقىپ چۇك مەسىلە تۇغۇلاكەندۇق.

شىنجاڭ تېچ ئازات بولغاندىن كېيىن، ليۇ جىنشى قۇماندان ۋاڭ جىڭنىڭ شىنجاڭغا ئالدىن ئەۋەتكەن كىشىسى بۇلۇپ كەلگەچ ئالاقە ئورناتتى. بۇ كىشى خۇنەنلىك، تاۋجىنچۇ بىلەن قويۇق مۇناسىۋەتتى بار بولۇپ، ئۇرۇمچىگە كەلگەندىن كېيىن، تاۋنىڭ ئۆيىدە تۇردى. شۇچاغدىكى مۇزاكىرىنىڭ مۇھىم نۇختىسى ئازاتلىق ئارمىيىمىزنىڭ شىنجاڭغا كىرىشىنى كۇتتۇرۇلۇش مەسىلىسى ئىدى. بىر كۈنى چۇشتىن كېيىن مەن بىلەن ليۇجىنشى ئىككىمىز بىللە بولدۇق. مەن ئۇنىڭغا شىنجاڭنىڭ ھەقىقەتكە ئۇتتۇشى بولوپمۇ تاۋنىڭ بىر قىسىم ئەكسىيەتچى ئۇيغىسىرلارنىڭ ئەھۋالىنى ئېگە للىيەلمەيدىغانلىغىنى ئېيتىپ ئەلۋەتتە ئاخىردا: «شىنجاڭنىڭ ھەقىقەتكە ئۇتتۇشىنى، ناھايىتى ئاز ساندىكى يۇقورى قاتلام ئەربابلار قوزغىدى. توۋەندىكىلەرنىڭ بىلمىگەچكە ئاساسىمىز يوق ئىدى. بىر كېچىدە بولغان تۇيۇقسىز ئۇزگۇرۇشتىن بەزى كىشىلەر گاڭگىراپ قالدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە بەزى ئۇيغىسىرلار تاۋئەپەندىنىڭ ئادەملىرى ئەمەس، بۇخىل ئەھۋالنى يۇقىرى بىلەمدۇ؟» دىدىم ليۇ: «ئېھتىمال بىلمەيدۇ» دەپ جاۋاپ بەردى. مەن داۋاملاشتۇرۇپ: «بۇخىل ئەھۋال ئاستىدا، ئەلۋەتتە ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ تىز شىنجاڭغا كىرىشىنى، يولبۇيى ئوبدان دىققەت قىلىشى كېرەك سىز تىلگىراما يوللىۋەتسىڭىز.» دىدىم دەرھال ئۇنىڭ ئۇيىدىكى تېلىفۇنىنى ئېلىپ ئۇنىڭغا ۋاكالىتەن جىيۇچۇەننى چاقىردىم. ئۇ مەن سوزلىگەن نۇختىلار بويىچە بىرىنچى بىڭتۇەن باشلىغىغا دوكلات قىلدى. تېلىفون ئالغۇچى ۋاڭ جىڭمۇ ياكى جاڭشىچىن سەنمۇجاڭمۇ؟ ئېسىمدە قالمايتۇ 24 ـ سىنتەبىر يىغىنغا قاتناشقان قورچاق بىرىگادا باشلىقلىرىدىن بەزىلىرى ھەقىقەتكە قاتناشقان چىن كوڭلىدىن خالىمايتتى، چۇنكى ئۇ چاغدا يې، ما، لو،

قاتارلىق ئاساسى ئەكسىيەتچى كاتتۇاشلار ئەسكىرى ھوقۇقنى تاپشۇرۇپ چەتكە قاچتى. بىز ئۇرۇمچى ۋەزىيىتىنى كونترول قىلىۋالـ دۇق شۇڭا ئۇلارىنغىندا ئەلۋەتتە قاردىشلىق قىلالمايتتى. ھەرقايسى بىرىگادىلار يەككـەيگانە بۇستانلىقلارغا تۇرۇۋاتقان بولسىمۇ شۇڭا ددىكى ۋەزىيەتكە ئاساسلانغاندا يەنىلا ھەچنىمە قىلالمايتتى لېكىن جاھىل ئونسۇرلارنىڭ مەيدانىنى ئۇزگەرتىش تەس ئىدى. لېزوتاڭ، تاڭ جىڭرەن تىيەنزىمىن ئۇزۇن ئۇتمەيلا ئەسلى قىيابىتىنى ئاشكارىلاپ قويغاچقا باستۇرۇپ تاشلاندى.

ھەقىقەتكە قايتىش جاكالانغاندىن كېيىن، گومىنداڭ قوشۇنـ لىرىنىڭ تۇيۇلاڭ چىقىرىپ، ھەقىقەتكە قايتىش مۇيلىرىنى بۇزۇپ قۇيۇشىدىن ئەنسىرەيتتۇق. ئىمكانىيەتنىڭ بېرىچە ئامانلىق قوغدىلغاندىن شىقىرى، ئازاتلىق ئارمىيىنىڭ تىزكىلىپ ھەرقايسى نۇختىلار غائورۇنلۇشۇشنى ئۇمىت قىلاتتۇق. شۇڭا قوشۇنلارنى يۇتكەپ تەمىنات غەملۇيلىش مۇھىم مەسىلە بولۇپ قالغان ئىدى. پەن شىگىن قا ـ تارلىق يوللاشلار ئالدىن شىنجاڭغا يېتىپ كەلدى. تاۋسيۇي قورچاق باش شىتاپىنىڭ باشقارما باشلىقلىرىدىن خۇاڭجۇنلۇن، دۇلنـ سەن قاتارلىقلارنى چىقىرىپ ئايرۇپىلان، ئاۋتۇموبىلـلارنى تەشـ كىللەپ، پۇتۇن كۇچ بىلەن قوشۇنلارنىڭ شىنجاڭغا كىرىشىنى كۇتۇۋـ ۋالدى، ئەمما قاتناش قوراللىرىنىڭ يېتەرسىزلىگىدىن ئۇرغۇن يولـ داشلار ھېرىپ ـ ئېچىشقا قارماي پىيادە مېڭىپ جاپا چەكتى. پولكوۋنىك خۇجىيەنىنىڭ بىرونزوك ئەسكەرلەر پولكى ئالدى بىلەن ئۇرۇمچىگە يېتىپ كېلىپ ئورۇنلۇشۇپ، شىنجاڭنىڭ تۆچ ئازات بولۇشى ئەمىلىلەشتى.

书号：M11098·82
定价：0.53元
（内部发行）